

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

27.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

25-29 MAYIS 2009
DENİZLİ

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No:3250-1
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No:142-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Haydar DÖNMEZ

Candaş KESKİN

Kapak ve Uygulama

Necdet ÇELİKTAŞ

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafl: *Harun ÖZDAŞ*

“Ege-Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2008 Yılı Çalışmaları”

“Datca Yarımadası Gazze batığı sepet formulu amphoralar”

Not : Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Klâsik Filolog Dr. Haydar Dönmez tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti.
ANKARA-2010

İÇİNDEKİLER

L. d'ALFANSO, E. BASSO Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Preliminary Report Of The Third Campaign (2008)	1
Ergün LAFLI Mersin Arkeoloji Müzesi Pişmiş Toprak Kandil Koleksiyonu	15
L. SUMMERER,Chr. MAREK,B. REMY,C. BARAT,J. DALAISON,F. DELRIEUX 2008 Pompeiopolis Yüzey Araştırması	25
Mevlüt ÜYÜMEZ,Alexander von KIENLIN,Latife SUMMERER,Askold IVANTSCHIK 2008 Yılı Kelainai – Apameia Kibotos Çalışmaları	37
Scott REDFORD Seljuk Inscriptions And Fortifications of Sinop Citadel	53
Bilge HÜRMÜZLÜ Isparta Arkeolojik Surveyi 2008 Yılı Çalışmaları	65
Oktay BELLİ 2008 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması	77
Adnan DİLER, Şahin GÜMÜŞ Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri,Pedesa, Adalar, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis), Milas Damlıboğaz (Hydai),Sedir Adası (Kedrai) ve Muğla (Mobolla) Kalesi Yüzey Araştırmaları 2008	101
Asuman BALDIRAN Taşkent-Seydişehir 2008 Yılı Yüzey Araştırması	121
Shiro SASANO, Masashi MORITA, Yasuhito FUJITA, Mete MİRZAOĞLU Research on Technical Interaction and Preservation Program to the Diversified Architectural Heritage in the Eastern Anatolia	135
Engin AKDENİZ 2008 Yılında Manisa İli Ve İlçelerinde Yürütülen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları	153

Güngör KARAUÇUZ	
Zonguldak Bölgesi 2008 Yılı Yüzey Araştırması	175
Engin BEKSAÇ	
Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik (Kaya Oyma ve Meglit) Anıtlar ve Kült Alanları Projesi 2008 Yılı Edirne ve Kırklareli Yüzey Araştırması.....	187
Gülşen BAŞ	
Şanlıurfa Müzesi'ndeki İslâm Dönemi Taş Eserleri Üzerinde Bir Değerlendirme.....	203
Turgut H. ZEYREK, Ali Nadir ZEYREK	
Besni (Adıyaman) Yüzey Araştırması 2008.....	225
Onur ÖZBEK	
Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Park'ında Prehistorik Dönem Araştırma: 2008 Sezonu	239
Ayşe AYDIN	
Adana Müzesi'ndeki Figürlü Paye	259
Eugenio RUSSO	
The Capitals Of The First Basilica Of St. John At Ephesus	275
Serra DURUGÖNÜL, Murat DURUKAN, Ercan AŞKIN, Deniz KAPLAN	
2008 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması	289
Halil Hamdi EKİZ	
Gaziantep Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Hitit İnsan ve Tanrı Heykelciği	297
Asnu-Bilban YALÇIN	
Boğaziçi Topografyası: 2007 Araştırmaları	307
S. GÜLÇUR, P. ÇAYLI, İ. DEMİRTAŞ, C. WAWRUSCHKA	
Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2008 Yılı Yüzey Araştırması	319
A. Tuba ÖKSE, Ahmet GÖRMÜŞ, Erkan ATAY	
İlisu Barajı İnşaat Sahası 2008 Yüzey Araştırması	333
Thomas CORSTEN, Oliver HÜLDEN	
Forschungen in Der Kibyratis im Jahre 2008.....	351

Erksin GÜLEÇ, Hakan YILMAZ, Mehmet SAĞIR, İsmail ÖZER, İsmail BAYKARA 2008 Yılı Hatay ve Eskişehir İlleri Yüzey Araştırması	365
Veli KÖSE Aspendos Yüzey Araştırması Projesi 2008 Yılı Birinci Sezon Çalışmaları	373
Nicholas RAUH Sivritaş Tepe: Discovery of A Chalcolithic Stone-Knapping Site in Western Rough Cilicia.....	395
Alessandra GUIGLIA, Claudia BARSANTI, Andrea PARIBENI Saint Sophia Museum Project 2008: The Byzantine Marble Capitals in The Ayasofya Müzesi, İstanbul.....	413
Harun ÖZDAŞ Ege-Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2008 Yılı Çalışmaları	433
Mustafa H. SAYAR, İbrahim Gürkan ÖZTÜRK İstanbul Üniversitesi Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin İlleri 2008 Yılı Eskiçağ Yerleşim Arkeolojisi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları	453

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN NORTHERN TYANITIS: PRELIMINARY REPORT OF THE THIRD CAMPAIGN (2008)

L. d'ALFANSO*

E. BASSO

Thanks to the permission of the General Directorate for Antiquities and Museums of the Turkish Ministry for Tourism and Culture, in 2006 the University of Pavia started a survey of the northern part of the plain of Tyana, in Southern Cappadocia. Initially, the main goal of the survey was to map all archaeological settlements located at the foot of the Hasan and Melendiz Mountains, and to reconstruct the route connecting Central Anatolia to the Levant by means of the distribution of the sites through the different periods.

During the second campaign (2007), after a short visit to a group of sites partially covered by sandy lake sediments in the area of the village of Kayı (Fig. 1), we contacted the geologists of Niğde University, looking for information about the presence of a lake in antiquity. Other than the neighbouring Konya plain, the geology of the Bor-Ereğli plain has been only partially investigated, and therefore the meeting was the occasion to outline a multidisciplinary research project with the team of Niğde, headed by sedimentologist Prof. Ali Gürel. The aim is to reconstruct environmental changes during the Quaternary period, in order to understand the political organisation of the communities of Northern Tyanitis and their social response to environmental changes in antiquity¹. Therefore, the organisation of the third campaign also dealt with this new goal.

* L. d'ALFANSO, Dept. of Antiquities, University of Pavia.

E. BASSO, Dept. of Geology, University of Pavia.

Both Authors wish to express their deepest gratitude to B. Arbuckle for the help with the English text.

1 See d'Alfonso – Mora 2008; d'Alfonso 2009. The project is clearly inspired by the research approach recently proposed by Miller Rosen (2007).

The third campaign lasted three weeks, from June 23rd to July 11th 2008. Most of the time was spent studying the archaeological material gathered in 2006 and 2007 for the final publication. The 2006 campaign focused on mapping archaeological sites in the territory of Ulukışla Hasandağı, Altunhisar, Yeşilyurt, Bayat and Karanlıkdere². Similarly, the 2007 campaign focused on mapping sites on the southern foot of the Melendiz Dağları and on the adjacent plain³. We mapped 27 sites and collected much material on the surface. However, this material has been partially studied. During the third campaign, we drew and processed about 1200 diagnostic sherds dating to different periods (from the Chalcolithic to the Middle age); some 1000 of these sherds have been examined under the stereomicroscope, in order to identify fabric groups on the basis of compositional data⁴.

We had the honour to show and discuss our material with the team from Köşk Höyük, directed by Prof. Öztan, with the team from Kemerhisar/Tyana, directed by Prof. Rosada, and also with Dr. Matsumura, who spent three days with our mission, from the Japanese team from Kaman-Kalehöyük. The valuable suggestions provided by these scholars were very helpful for the analysis of our material, and we wish to express to them our deepest thanks. Before introducing some results of the study of the materials, a short report on the field activities of the 3rd campaign will be presented. In addition to two short visits in the valley of Altunhisar⁵, two main actions have been carried out: the exploration of the region around the small village of Kayı, and the intensive survey on the fields surrounding the mound of Kınık Höyük.

1. A preliminary visit of the area around the village of Kayı was carried out during the second campaign, when we found that sandy sediments deposited from an ancient, possibly shallow lake, partially cover two archaeological sites⁶. The region of Kayı is particularly intriguing, because

2 See Mora – d’Alfonso 2007; d’Alfonso 2008.
3 See reference on note iii.
4 See Basso-Fortina 2008.
5 The survey in the valley will not be dealt with here, but is referred to in d’Alfonso-Mora, in press.
6 See for the second campaign d’Alfonso-Mora 2008 and d’Alfonso 2009.

the village is settled exactly on the border between green rich arable land and salty marshy land. A satellite image of the area, studied by L. Pellegrini and F. Zucca⁷, shows geomorphologic evidences of an ancient drainage basin, which today has completely disappeared (Fig. 2). The main stem and its tributaries flowed together into the ancient lake just to the west of the modern village of Kayı. Close to the village, in the sandy area, the site of Çıplaktepe is rich in Chalcolithic and Early Bronze Age potsherds and lithics (Fig. 3); in the neighbourhood, a few km to the south, surface materials from two further sites, Sorı Höyük and Taştome, date to the same periods, the latter showing also a later phase of occupation. These sites are all small in size (50 to 100 m. of diameter), but they prove continuity in the distribution of prehistoric and Early Bronze Age settlements on the lake shore, and along the above mentioned ancient stream.

To the east of the village of Kayı is located one more site covered by lacustrine sediments, named Toprakepe⁸. Even though J. Mellaart (1963) considered that this was one of the major Early Bronze Age sites of the region, on its surface, which is partially covered by sand, we could only find sherds dating to the Hellenistic, Roman and Medieval periods. Whatever the earlier levels of this site, it seems relevant to note that the sites near the border between marshland and arable land date either before the Early Bronze Age II, or after the Hellenistic period. Other sites covered by lacustrine sediments, like Azazingölü and Gambigölü was visited in 2007⁹, and the material collected on the surface of these sites dates to the same age as the material from Kayı-Toprakepe. Although the number of sites is limited, the absence of Middle

7 Dept. of Geology, University of Pavia.

8 The site is referred to in literature as Kayı Höyük (Mellaart 1963, 208-9). Meriggi did not visit Kayı in his survey; he just remained on the road Bor-Altunhisar, and made the first deviation from the main road only for the visit to Kınık Höyük, which he named Bayat Höyük. Meriggi (1962, 271-2) also refers to a Höyücek on his plan, which he did not visited. Said Höyücek must be either the big but flat Eskiköy Höyük, or, more likely, the small but well visible Toprakepe. I will refer here to the Toprakepe near Kayı as Kayı-Toprakepe, in order to distinguish it from the other small site named Toprakepe, located only 10 Km to the north, and from the other site close to the village of Kayı, Çıplaktepe

9 See d'Alfonso-Mora 2008, 828-9.

and Late Bronze, and Iron age materials at sites partially or totally covered by lacustrine sediments must be considered in detail, because it could be related to the fluctuation of the lake surface in antiquity.

In the context of our joint research project, A. Gürel and A. Lermi of the Niğde University are publishing a study on the Quaternary fills of the Bor-Ereğli plain. Their study is relevant for understanding the dynamics of this ancient lake. Gürel and Lermi (in press) investigated four stratigraphic sections, one from the area to the south of Altunhisar, one close to Kınık Höyük, one from the area of the University campus between Niğde and Bor, and one close to the village of Zengen (Fig. 2). We quote the main conclusions of their work:

“1. The Pleistocene-Holocene fill of the Bor-Ereğli basin is interpreted as alluvial fan, shallow lake and marshy facies with carbonate beds, deposited under wet and warm climate conditions.

2. Accumulation of the cyclic succession has taken place in a low-gradient ramp-type basin, which developed in front of distal fan.

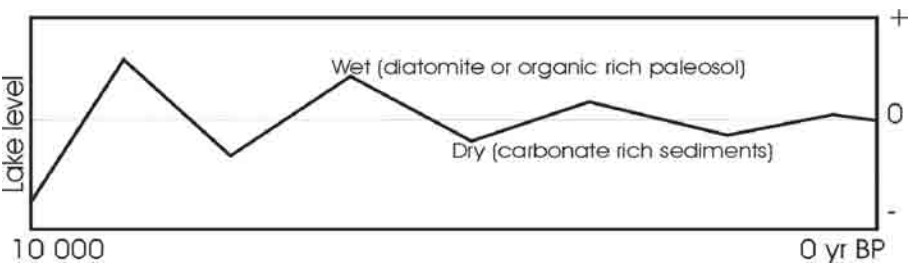

Table 1: Fluctuation of the level of the lake of the Bor-Ereğli plain

3. The conglomerate-sand-mudstone-carbonate cycles are the result of fluctuations of lake level caused by periodic changes in climate. The proposed depositional model speaks for the existence of alluvial, shallow lake, and marshy facies.

4. Between shallow lake and marshy facies, well- and weakly-developed paleosols occurred. Best paleosols are developed in alluvial fan areas.”

As to the human settlements on the lakeshores, it is relevant that *more* episodes of climate change during the last 8000 years have been identified by Gürel and Lermi (Tab.1). The fluctuation of the lake levels, as well as the growth of the alluvial fills would cause more phases of human settlement on the lake shores, with abandonment in periods of drought and subsequent burying caused by the enlargement of the lake. These results open a completely new scenario in the reconstruction of the landscape of the ancient plain of Tyana, with consequences for the viability, economy and administration of the territory.

2. Beside the case of the area around Kayı, the area around Kınık Höyük deserved major attention. The scope here was to better define the small area around the site, which had a particular meaning for the human history of the region. In fact, Kınık Höyük is the biggest site in the northern part of the plain of Tyana, and, together with Kemerhisar, was one of the biggest sites in the whole region. Its history started in the Early Bronze age and continued until the Middle ages, with the possible exception of the Middle Bronze age. Because of this continuity, Kınık Höyük has been chosen as a guide site for the region¹⁰. Here we undertook an intensive survey on the mound in 2006, and the final publication of the survey will focus on the study of the archaeological materials from this site.

During the third campaign, we started a survey of the fields all around the mound, looking for the existence of a lower city. At the end of the campaign not all fields were investigated, because some were still cultivated, particularly to the north and northwest of the mound (Fig. 4). The limits of these kinds of intensive surveys are well known, so that, for example, it is not surprising that ploughed fields are richer in materials than others. Nonetheless, some interesting results were obtained.

¹⁰ See d’Alfonso-Mora 2007 and d’Alfonso 2008.

The fields to the south of the mound presented very few sherds, so that it is difficult to imagine that they were originally part of a lower city.

On the contrary, a high quantity of sherds was found in the large ploughed fields to the east of the mound (Fields 60, 61 and 329, Fig. 4). After a preliminary examination, the sherds date back to the Late Bronze, Iron and Classical ages. A little mound in the northeastern corner of these fields could eventually be connected to the old defensive structure of the city.

In one orchard to the northeast of the mound (Field 179, Fig. 4) many sherds have been gathered, though less than in the previous area. We know from the owners of the orchard that some of the squared stone blocks which are now located just out of the orchard, served as burial stones for graves, which they removed; if it is true, this could testify a reuse of the blocks, since some of them are provided with peg holes (Fig. 5).

3. A further area with abundant material has been found some 30 m. to the west of the mound. In the field between the mound and this area a deep pit was excavated by its owner, in order to locate a water pump (Fig. 6). The pit, about 5 m. deep, brought to light a clear stratigraphic section just a few meters from the mound. The section does not contain any traces of building structures, but offers interesting geological evidence, so that our colleagues from Niğde included it in their study on the fills of the Bor-Ereğli basin mentioned above. Furthermore, the cooperation between sedimentologists, archaeologists and archaeometrists produced good results in this case. In particular, the presence of well oriented pebbles with gravels indicates the presence of an old waterway running north/west-south/east. In the paleosol just under this paleo-river, we found a diagnostic sherd (Kın08sez.2: Basso-Gürel in press), which can be used as a *post-quem* dating for the alluvial event originating the above-mentioned deposits. The sherd is part of an internal rim thickened out of a large shallow bowl; this typology has been recently studied at Kaman-kalehöyük (Matsumura 2005, 276), but similar bowls have also been found elsewhere, for example at Pergamon, in the early Hellenistic

foundations of the altar (Radt - De Luca 2003). These comparisons are based on only few pieces (Matsumura 2005, 489-90), but one further argument for dating is offered by the compositional features of this sherd. A preliminary observation under the stereomicroscope revealed that the inclusions are represented by quartz, amphiboles and/or pyroxenes, mica lamellae and fragments of intrusive and metamorphic rocks. The packing of the ceramic paste indicates the use of a moderately sorted sediment, with grains medium to coarse in size, and sub-angular to sub-rounded in shape. This mineralogical association suggests that the possible supplying area could be related to the Niğde Massif, some 30 km to the West of the area of Kınık Höyük. These features are peculiar of fabric group S, and most of the sherds belonging to this group gathered on the site of Kınık Höyük date to the Late Iron Age and early Hellenistic period on the basis of form, surface treatment and decoration. The dating of this sherd allowed us to suppose that the existence of a waterway on the west of the mound was relatively late, from the early Hellenistic period onwards. Furthermore, the 3 m. of section above the river deposits, bearing two cycles of more or less developed paleosols, should be dated between the Hellenistic period and our times.

4. In the following section, the preliminary results coming from the study of the materials gathered at Kınık Höyük will be stated. While the assemblages of the different periods are now under study for the final publication, some general thoughts can be presented here.

The most surprising result came from the study of the fabric of the sherds from Kınık Höyük and the other sites in its vicinity. In fact, the majority of these sherds are made of raw materials cropping out far from Kınık Höyük, in the area of the Niğde massif, on the eastern part of the plain, in the area of sites such as Kemerhisar/Tuwana, Köşk Höyük and Niğde/Naitiya. On the other hand, few are the fabric groups with typical volcanic inclusions, whose deposits must have been in the neighbourhood of Kınık Höyük (Tab. 2: see Basso in press).

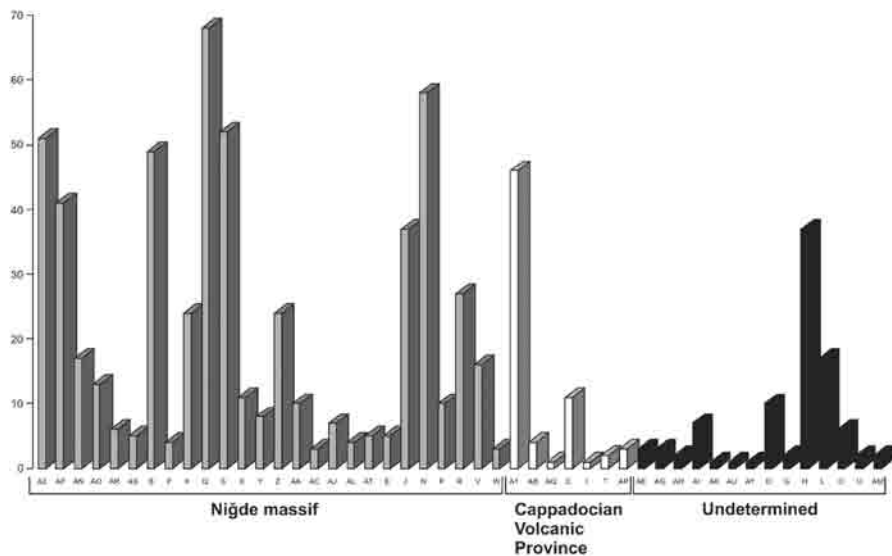

Table 2: Location of the clay deposits of the fabric groups of the sherds from Kınık Höyük

Interestingly enough, there is a correlation between the composition of the fabric groups and the historical periods. In general, some of the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age sherds from the vicinity of Kınık Höyük belong to fabric groups characterized by the presence of vegetal inclusions and mineral volcanic inclusions (e.g. groups AP and AQ). Since the raw materials suitable for these groups can be referred to clay deposits at the foot of the Hasan and Melendiz volcanoes, we can suggest an independent local production. Other fabric groups present vegetal inclusions, but the clay matrix is very fine and the inclusions not recognizable at the magnification of the stereomicroscope, preventing from ascertaining its provenance. In any case, for these periods there is little evidence of non locally produced sherds.

After a period which is not attested at Kınık Höyük and little attested in the whole region, from the beginning of the Late Bronze age, during the entire Iron Age and for the Hellenistic and Roman times¹¹ the petrographic

11 The fabric of fine ware groups such as Hellenistic black and red glazed, and sigillata have a very fine texture, and therefore their provenance is more difficult to define.

composition of the majority of the sherds indicates that the location of the clay deposits must be sought far from the foot of the Hasan and Melendiz volcanoes, in the eastern area of the Tyanitis. This fact suggests that although Kınık Höyük was in those times one of the biggest centres of the entire region, for pottery production the site and its vicinity depended on the centres of production on the East of the plain. It is difficult not to see a direct link between this dependence in the material culture and the political and administrative hegemony of Tuwanuwa/Tuwana/Tyana, modern Kemerhisar, on the whole region.

The study of the Medieval sherds is still to be carried out, and nonetheless one of the most important fabric group is characterized by inclusions with volcanic origin (group A1). This could reveal a return to a local pottery production.

It is very much telling that this dependence in material culture from the Eastern region of the plain covers a period which seems to remain homogeneous also in the settlement pattern in northern Tyanitis.

If the distribution of the settlements in the region is considered, a visible hiatus is evident in the passage from the Early Bronze age to the Late Bronze Age, and, later on, from the Late Roman to the Middle ages, with the movement to the mountain area (Fig. 7).

Coming to the Hittite and Neo-Hittite periods, which are the main concern of our mission, the picture obtained by the ongoing study of the material confirms what seems to emerge from the excavations at Kaman-kalehöyük to the North and Porsuk to the South. With the fall of the Hittite empire, and the reorganisation of all territories previously under the control of the Great Kings of Hatti, many areas attest significant change in material culture and architecture. On the other hand, the whole area from Kaman to Porsuk attests a certain continuity from the Late Bronze to the Iron age, in terms of pottery technique and form typology.

As to the technique, in both Kaman-Kalehöyük and Porsuk the passage from the wheel to the handmade pottery finds little evidence, and in the Iron age material from Kınık Höyük and its vicinity handmade pottery is very poorly attested.

Looking at the form typology, some Late Bronze Age forms continue also during the Early and Middle Iron Age. One case is that of the shallow bowls with vertical simple rims (Fig. 8).

If now one considers these elements attesting continuity in the pottery production together with the continuity in the use of clay deposits found in the eastern part of the region for the whole Hittite and Neo-Hittite period, all seems to support the reconstruction of a local continuity of administrative and productive structure from the Land of Tuwanuwa and the 13th century the Hittite Lower Land, to what became in the 8th century the Neo-Hittite Tuwana of king Warpalawas.

BIBLIOGRAPHY

BASSO E., in press, Pottery of Southern Cappadocia: Preliminary Petrographic Analysis of the Sherds from Kınık Höyük, in M.E. Balza – L. d’Alfonso – C. Mora (eds.), *Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia*, Pavia.

BASSO E. – FORTINA C., 2008, Lo studio materico preliminare delle ceramiche di Kınık Höyük, Appendix to d’Alfonso – Mora 2008, 831-3.

BASSO E. – GÜREL A., in press, Note on the sedimentary sequence near Kınık Höyük, Appendix to d’Alfonso – Mora, in press.

d’ALFONSO L., 2008, Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3rd vol., 1-12

--- 2009, Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the Second Campaign (2007) of the University of Pavia, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı.

d'ALFONSO L. – Mora C., 2007, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della prima campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale (2006), *Athenaeum* 95, 819-836.

--- 2008, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della seconda campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale (2007), *Athenaeum* 96, 825-840.

--- in press, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della terza campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale (2008), *Athenaeum* 97.

DUPRÉ S., 1983, Porsuk I. *La céramique de l'âge du Bronze et de l'âge du Fer*, Paris.

GÜREL A. – Lermi A., in press, Pleistocene-Holocene Fills of the Bor-Ereğli Plain: Recent Geoarchaeological Contributions, in M.E. Balza – L. d'Alfonso – C. Mora (eds.), *Geoarchaeological Activities in Southern Cappadocia*, Pavia.

MATSUMURA K., 2005, *Die eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük*, Berlin, unpublished Phd thesis.

MELLAART J., 1963, Early cultures of South Anatolia Plateau (II), *Anatolian Studies* 13, 199-236.

MERIGGI P., 1962, Alcuni monticoli di Kataonia, *Oriens Antiquus* 1, 265-278.

MILLER ROSEN A., 2007, *Civilizing Climate. Social Responses to Climate Change in the Ancient Near East*, London.

RADT W. – De LUCA G., Grabungen im Fundament des Pergamonaltars. Grobe Keramik – Graue Sondergruppe – Lampen, in C. Abadie-Reinal, *Les ceramiques en Anatolie aux époques hellénistique et romaine*, Istanbul, 3-8 (Pl. I-VIII).

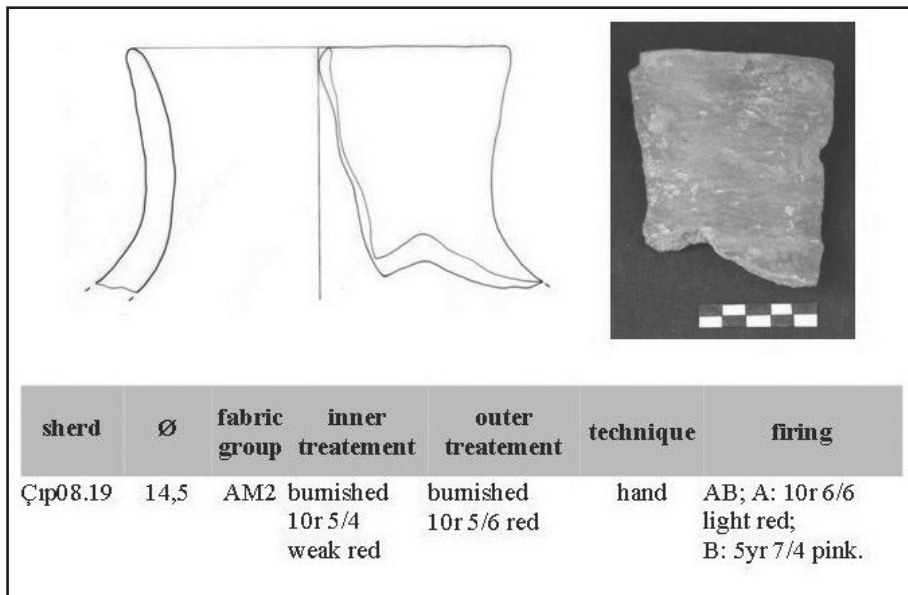

Fig. 3: Chalcolitic sherd from Çıplaktepe

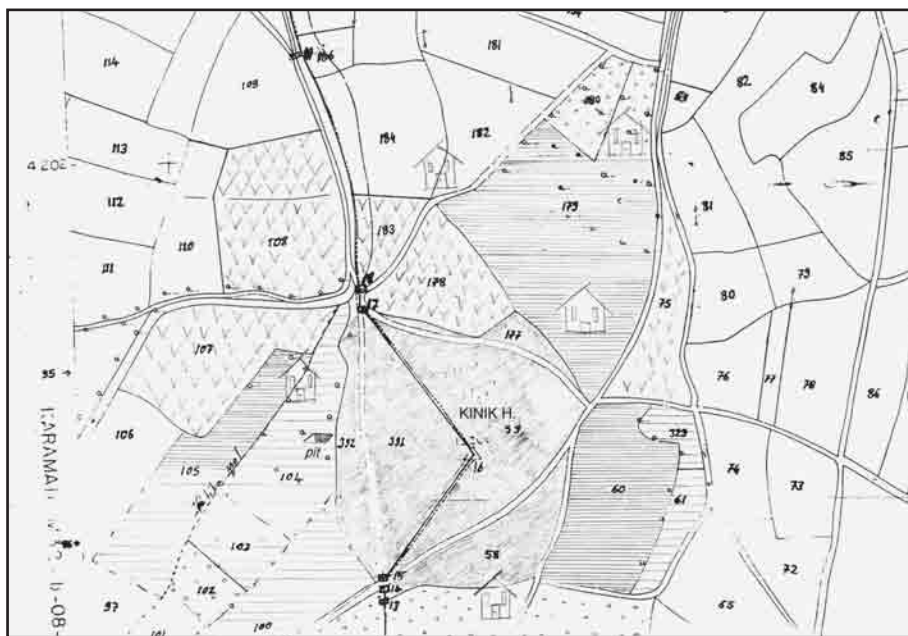

Fig. 4: Map of the fields around Kınık Höyük 1:5000

Fig. 5: Blocks with peg-holes from Kınık Höyük

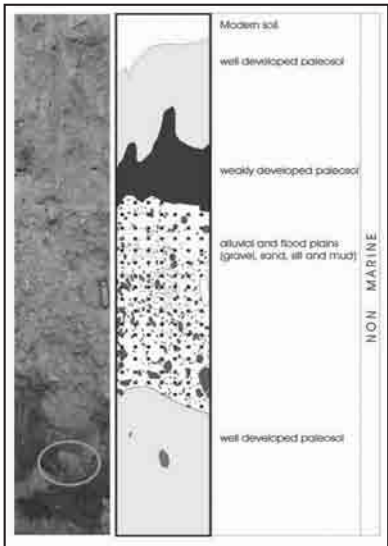

Fig. 6: Section of the pit to the west of Kınık Höyük

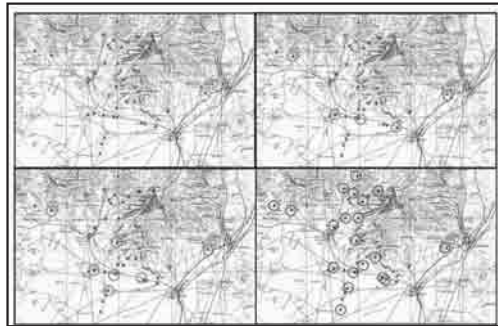

Fig. 7:

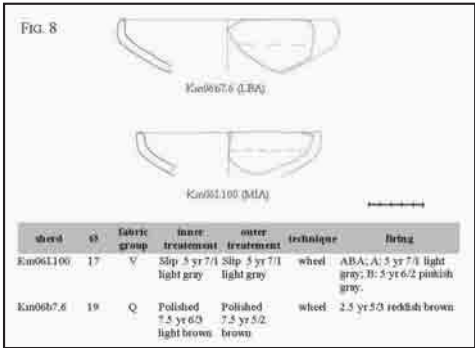

Fig. 8: Late Bronze to Iron age Continuity at Kınık Höyük

MERSİN ARKEOLOJİ MÜZESİ

PİŞMİŞ TOPRAK KANDİL KOLEKSİYONU

Ergün LAFLI*

Kilikia bölgesindeki yerel arkeoloji müzelerinde 2001 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile müzelerin tarafımıza sağladıkları izinler sayesinde yaptığımız çalışmalarda bölgenin seramik arkeolojisi ile ilintili iki ana konu üzerinde durmaktayız¹. Bu konulardan ilki 2001 ile 2003 yılları arasında çalıştığımız pişmiş toprak *unguentarium*ları ve ikincisi de antik dönem aydınlatma araçlarıdır. Her iki konu da bölgenin Antik Dönem ölü kültürleri ve gömü hediyeleri sorunları ile bağlantılıdır.

Kilikia ve Pisidia bölgelerindeki arkeolojik müzelerde 2001 ve 2002 yıllarında, *Archäologisches Institut der Universität zu Köln* bünyesinde tamamladığımız doktora projemiz çerçevesinde pişmiş toprak *unguentarium* koleksiyonları çalışılmış ve bu malzeme grubu ile ilgili olarak 2003 yılında nihai bir internet yayını yapılmıştır².

* Doç. Dr. Ergün LAFLI, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No: A 418, Tınaztepe/Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, 35160 İzmir; <elafl@yahoo.ca>.

1 2001 yılı raporumuz için bkz: E. Laflı, Güney Anadolu Müzeleri Antik Dönem Seramikleri. 2001 Çalışma Raporu – İlk Sonuçlar, *Arkeoloji ve Sanat* 24/108 (Mayıs-Haziran 2002) 33-44.

2 Bkz. E. Laflı, Studien zur hellenistischen, römisch-kaiserzeitlichen und spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Südtürkei), (Köln 2003) <<http://kups.ub.uni-koeln.de/volltexte/2003/687/pdf/11w1440.pdf>>. Bu yayın dışında bkz.: E. Laflı, Zu hellenistischen Tonunguentarien aus Pisidien (Südwesttürkei). Einige vorläufige Überlegungen. Şurada: B. Schmaltz/M. Söldner (Yya.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext. Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel vom 24. bis 28.9.2001 veranstaltet durch das Archäologische Institut der Christian-Albrecht-Universität zu Kiel* (Münster 2003) 262-267; E. Laflı, Unguentari romani d'argilla dalla Pisidia (Turchia occidentale), *Quaderni friulani di archeologia* XIII (2003) 235-252; E. Laflı, Spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Seleukeia Sidera in Pisidien (Südwesttürkei). Şurada: J. M^e. Gurt i Esparraguera/J. Buxeda i Garrigós/M. A. Cau Ontiveros (Yya.), *LRCW I. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, British Archaeological Reports, International Series 1340 (Oxford 2005) 667-679; E. Laflı, Erster Vorläufiger Bericht über die römisch-kaiserzeitlichen und spätantiken Keramikfunde aus Antiocheia in Pisidien: Spätantik-frühbyzantinische Tonunguentarien. Şurada: T. C. *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, 22. Araştırma Sonuçları

2003 yılından itibaren 2006 yılına kadarki üç çalışma sezonunda Hatay, Adana, Tarsus, Mersin, Silifke, Anamur ve Alanya'daki Kilikia bölgesi yerel arkeoloji müzelerinde farklı konularda çalışmalar yapıp bunların bilimsel yayınlarını gerçekleştirek de, pişmiş toprak *unguentarium*lardan sonra bölgenin Helenistik, Roma ve Erken Bizans dönemlerindeki mezar kültürleri ve geleneklerini anlamak için önemli bir araç olabilecek antik ve geç Antik Dönem aydınlatma araçlarının belgelenmesi ve yayınlanması çalışmalarına yöneldik.

Kilikia bölgesinde kandil buluntuları Tarsus-Gözlükule, Antiocheia ad Orontes, Elaiussa-Sebaste, Anemurium, Tarsus-Donuktaş ve bazı kurtarma kazıları raporları gibi yayınlardan tanınmaktadır. Aslında Kilikia bölgesinde bazı önemli mezarlık alanları kazılmış olsa da, bu alanlarda bulunan kandil örneklerinin nihaî yayınları henüz gerçekleştirilmemiştir. H. Goldman, F. F. Jones ve J. W. Hayes'in yayınlarında belirttiği gibi, Antik Çağda Kilikia bölgesinde, özellikle Tarsus'ta yoğunlaşan bir kandil üretimi vardır. Yalnız bu üretimin boyutları, içeriği ve karakteristiği konuları son derece kısıtlı olarak tanınmaktadır. Bu yönüyle özellikle Kilikia yerel arkeoloji müzelerindeki pişmiş toprak kandil koleksiyonları, yerel üretimlerle ithal malzemenin ilişkileri ve içeriğinin anlaşılması açısından kazı buluntuları yanında önemli bir alternatif araştırma malzemesi niteliği taşımaktadır.

Mersin Arkeoloji Müzesi Pişmiş Toprak Kandil Koleksiyonu

Kilikia müzelerindeki Antik Dönem aydınlatma araçları başta pişmiş toprak olmak üzere, metal (bronz, kurşun ve demir), taş ve cam gibi malzemelerden üretilmiştir. Bölgedeki yerel arkeolojik müzelerdeki metal kandiller tarafımızdan başka bir kitabın konusu olarak çalışılmaktadır ve

Toplantısı, 2. Cilt, 24-28 Mayıs 2004, Konya (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları) (Ankara 2005) 175-188; E. Laflı, Hellenistische, römisch-kaiserzeitliche und spätantik-frühbyzantinische Tonunguentarien aus dem Museum von Gaziantep (Südosttürkei), *Instrumentum* 18 (décembre 2003) 31-34. Bölgedeki terrakotta *unguentarium*lar üzerine, yakın bir gelecekte tüm bu malzemenin daha ayrıntılı olarak inceleneceği bir monografi çalışmasına başlayacağız.

bu konu üzerinde bu raporda durulmayacaktır. Bölgenin pişmiş toprak kandilleri ise tarafımızdan yalnızca Mersin Arkeoloji Müzesi'nde çalışılmış olup bu konu yine ayrı bir makale şeklinde yayınlanacak, bu raporda ise bu malzeme grubu üzerine çalışmalarımız kısaca özetlenecektir.

Mersin Arkeoloji Müzesi kandil koleksiyonu tarafımızdan, müzenin değerli mensuplarından Arkeolog Filiz Kerem ve Arkeolog Fatma Güler Gürkan'ın (şu anda emekli) son derece gayretli yardımları sayesinde 2005 yılında ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, bu koleksiyon farklı malzemelerden, çok farklı dönemlerde üretilmiş aydınlatma araçlarını ihtiva etmektedir. Bu kandillerin çoğu satın alma yolu ile müzeye intikal ettiklerinden dolayı, bulundukları yerler çoğu zaman bilinmese de, kandillerin tipolojik, dekoratif ve fabrikasyon özellikleri ile yapıldıkları yeri tespit etmek zor değildir. Müzeye Soloi-Pompeiopolis ve Elaiussa-Sebaste gibi yöredeki arkeolojik kazılardan kandil örnekleri gelmekteyse de, çalışmamız kapsamına kazılmakta olan yerlerden gelen malzemeler alınmamıştır. Mersin Müzesi'ne satın alma yolu ile gelen kandiller, özellikle Kilikia bölgesinin doğusundan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batı kısmından, yani Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa vilâyetleri sınırları içerisindeki buluntu merkezlerinden intikal etmişlerdir. Bu koleksiyon yakın zaman içerisinde tarafımızdan ayrı bir makale olarak yayınlanacaksa da, bugüne kadar bu kandil koleksiyonu ile ilgili olarak Erdemli yakınlarında 1988 yılında bir kurtarma kazısından çıkmış olan 20 adet kandil, bazı kronolojik veriler içerdiklerinden dolayı³ ve Tarsus Müzesi'ndeki beş adet İ.S. 1. yy. İtalyan tipi yerel üretim kandiller de bir arada müzeye intikal etmelerinden dolayı⁴ birer makale olarak hazırlanmışlardır. Müzede bulunan diğer kandil örneklerinin bir arada yayınlanmaları, daha önce yayınlanmış Kilikia buluntuları ve bunların dışındaki genel kataloglarda yayınlanmış kandillerin daha geniş bir perspektifte anlaşılmaları açısından önemlidir.

3 Bkz.: E. Laflı, Early Byzantine Lamps from Alata: A Cemetery Site in Rough Cilicia (Southern Turkey). Şurada: L. Chrzanovski (Yya.), *Lychnological Acts 1. Acts of the 1st International Congress on Ancient Lighting Devices (Nyon-Geneva, 29.IX - 4.X.2003)* (Monographies Instrumentum, Vol. 30/International Lychnological Association, Acts 1) (Montagnac 2005) 175-183.

4 E. Laflı, Five Early Imperial Lamps from the Museum of Tarsus in Cilicia (Southeastern Turkey) (bir dergiye gönderilecektir).

Mersin Arkeoloji Müzesi 1978 yılında arkeolojik buluntu alımına başlamış olmasına rağmen, bugün 250 adetten fazla pişmiş toprak kandili koleksiyonu da muhafaza etmektedir. Bu kandiller Geç Klasik Çağdan İ.S. 11. yy. a kadarki uzun bir süreçte üretilmişlerdir.

Mersin Müzesi koleksiyonunda Geç Klasik ve Erken Helenistik Dönemden sadece üç adet kandil örneği bulunmaktadır. Bu durum kazılarla karşılaştırıldığında ilginç bir hâl arz eder; çünkü Kilikia'daki Helenistik Dönem buluntu merkezlerinde çark yapımı ve siyah glazürlü Erken Helenistik dönem kandilleri bir hayli yaygındır. Belki de Kilikia bölgesinde Helenistik Dönem mezar geleneğinde kandillerin sayıca az olması, Mersin Müzesi'nde bu grup malzemenin sayıca azlığını açıklayabilir. Yine muhtemelen Helenistik Devre ait kireç taşı bir kandil Mersin Müzesi koleksiyonundaki bu devre ait ilginç buluntulardandır.

İ.Ö. 2. yy. ile beraber Kilikia bölgesinde de kalıp yapımı kandiller çoğalmış olup, bu döneme ait Tarsus-Gözlükule yayınındaki 118 numaralı kandile benzeyen⁵ bir örnek Mersin'de yer almaktadır.

Mersin Müzesi'nde Tarsus ve diğer Kilikia merkezlerinde yoğunlaşan İtalyan tipi İ.S. 1. yy. kandilleri sayıca azdır. İ.S. 2. yy. da üretilmiş bir kandilin diskus parçasında ise çok güzel bir Eros ve arslan sahnesine yer verilmiştir (Resim: 1). Fabrikasyonundan ve hamurundan Kilikia yerli üretimi olduğu anlaşılan bu parça az rastlanan türde bir diskus dekorasyonuna sahiptir.

İ.S. 2. yy. kandilleri arasında kırmızı astarlı bazı kandillerin Kilikia bölgesinde de varlığı ilginç bir durum teşkil eder. İ.S. 3. yy. ın ilk yarısından itibaren, Tarsus-Gözlükule'de de görüldüğü üzere, diskuslarında tek bir figürün yer aldığı, küçük rezervuarlı yerli kandiller Mersin'de yaygınlaşırlar (Resim: 2-5). Bu tip kandiller arasında Tarsus-Gözlükule yayınındaki 246

5 H. Goldman/F. F. Jones, *The Lamps*. Şurada: H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Vol. I: Text. The Hellenistic and Roman Periods* (Princeton, NJ, 1950) 107, no. 118 ve Vol. II, 96, 118.

numaralı kandile⁶ tüm ayrıntıları ile çok benzeyen bir kandil de belgelenmiştir (Resim: 2). İ.S. 3. yy ın ikinci yarısına ait örnekler arasında Sagalassos üretimi çarkta şekillendirilmiş kırmızı astarlı bir kandil bulunmaktadır.

İ.S. 4. yy. kandilleri Mersin Müzesi'nde sayıca bir hayli fazladır. Bu kandiller Batı Anadolu'da yaygın olan, *ovoid* formlu ve Dionysiak dekorasyonlu bazı kandilleri taklit etmiş Kilikia yerli üretimleri olmalıdır.

İ.S. 5. yy. kandilleri Mersin Müzesi'nin en büyük kandil koleksiyonudur. Bu grupta daha önce Kıbrıs'ta üretildikleri düşünülen yuvarlak gövdeli kandillerin sayıca fazlalığı dikkat çekicidir. Mersin Müzesi'ndeki 77 parçadan oluşan ve müzeye bir arada satın alınan bir grup antik Edessa ya da yakın çevresinden müzeye getirilmiş bir mezarlık malzemesi olmalıdır. Bu grup ve diğer İ.S. 5. yy. kandillerinde artık "doğulu" tipolojik formların taklit edildiği bir döneme girildiği belirginleşmektedir. Bu durum 6. ve 7. yy. kandilleri ile daha da pekişmiştir. İ.S. 5. yy. ile beraber pişmiş toprak kandillerde fabrikasyon, tipoloji ve dekorasyon açısından bir dejenerasyon gözlemlenmektedir. Yine Erken Bizans kandilleri arasında bir de Mersin şehir merkezi buluntusu olan cam kandil bulunmaktadır.

Mersin Müzesi Ortaçağ kandilleri arasında Yumuktepe kazılarında bulunan kandillere tipolojik açıdan çok benzeyen çarkta yapılmış kandiller bulunmaktadır. Bu kandiller, bölgede Ortaçağda yaygınlaşan savunma yapılarında sıklıkla ele geçmektedir ve mezarlık alanlarında ise hiç tanınmamaktadır⁷.

Mersin Arkeoloji Müzesi pişmiş toprak kandilleri Helenistik, Roma ve Erken Bizans Dönemi Kilikiası'nın materyal kültürünü biraz daha iyi tanımak için bizlere bir fırsat yaratmış olup daha çok kalitesiz üretimleri içeren bir koleksiyondur. Gözlükule kazıları kandilleri ile karşılaştırıldığında müze koleksiyonu bilinmeyen birçok farklı grubu barındırmaktadır ki, bu durum, Gözlükule kazısının bir höyük kazısı olmasından ve mezarlık malzemelerinin bu kazıda ele geçirilmemesinden kaynaklanıyor olabilir.

6 H. Goldman/F. F. Jones, *The Lamps*. Şurada: H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Vol. I: Text. The Hellenistic and Roman Periods* (Princeton, NJ, 1950) 118, no. 246 ve Vol. II, 103, 246.

7 Yumuktepe kandilleri Eda Güngör tarafından çalışılmış ve bu satırların yazarı ile Eda Güngör ve Gürgül Köroğlu tarafından ortak yayımlanacaktır.

SUMMARY

Terracotta Oil Lamps from the Museum of Mersin in Cilicia

Lamp production and consumption in Cilicia during the Hellenistic and Roman periods enlightened through weak evidence from Tarsus-Gözlükule, Antioch-on-the-Oronthe, Elaiussa-Sebaste, Anemurium, Tarsus-Donuktaş, and few rescue excavations, done by the local museums. So far no burial site of Hellenistic, Roman or Early Byzantine Cilicia are published; *necropoleis* in Cilicia and their burial customs are scarcely known.

Mersin Museum possesses approximately 200 pieces of ancient terracotta lamps. The periods represented at Mersin lamps ranges from Late Classical to Mid-Medieval periods, a period spanning between the 5th century B.C. and 11th century A.D. Most of the lamps at Mersin were acquired by various antique sellers, active around Mersin, and their provenance are therefore unknown. Virtually most of the lamps from the Mersin Museum Collection displayed here must have been originated intact from tombs.

Classical, Hellenistic and Early Roman lamps at Mersin are very few in numbers. The first half of third century A.D. at Mersin lamps are represented with small plain lamps with single-figured *discus*. They have small circular body, no handle, short, round nozzle, flat shoulder and concave base within circle.

The fourth century A.D. Mersin lamps are many in numbers and types. Most of them should be locally produced. Most of the lamps of Mersin collection, however, do belong to fifth century. A group of 5th century lamps at Mersin consists of 77 pieces and originates probably from ancient Edessa or elsewhere in Northern Syria. An excavated group of lamps among the late fifth century lamps of Mersin is from Alata (or Alata Çamlığı) near Erdemli, a cemetery site in eastern Rough Cilicia which was published by myself.

In the preeceding centuries, at 6th and 7th centuries, Cilician lamps are becoming more and more oriental in typology and decoration. Also the numbers and quality of lamps are reducing into few numbers and bad quality.

At the collection of Mersin Museum medieval lamps are represented with some wheel-made samples. Parallels to these lamps are known just from Medieval settlements at mound sites, for instance from Yumuktepe in Mersin whose lamps were also studied by ourself and will be published soon.

Resim 1: Mersin Arkeoloji Müzesi'nden
79.10.3 env. No.lu İ.S. 2.
yy.ın 2. yarısına ait kandil
(Ölçek: 1/1) (Fotograf: E.
Lafı, 2005)

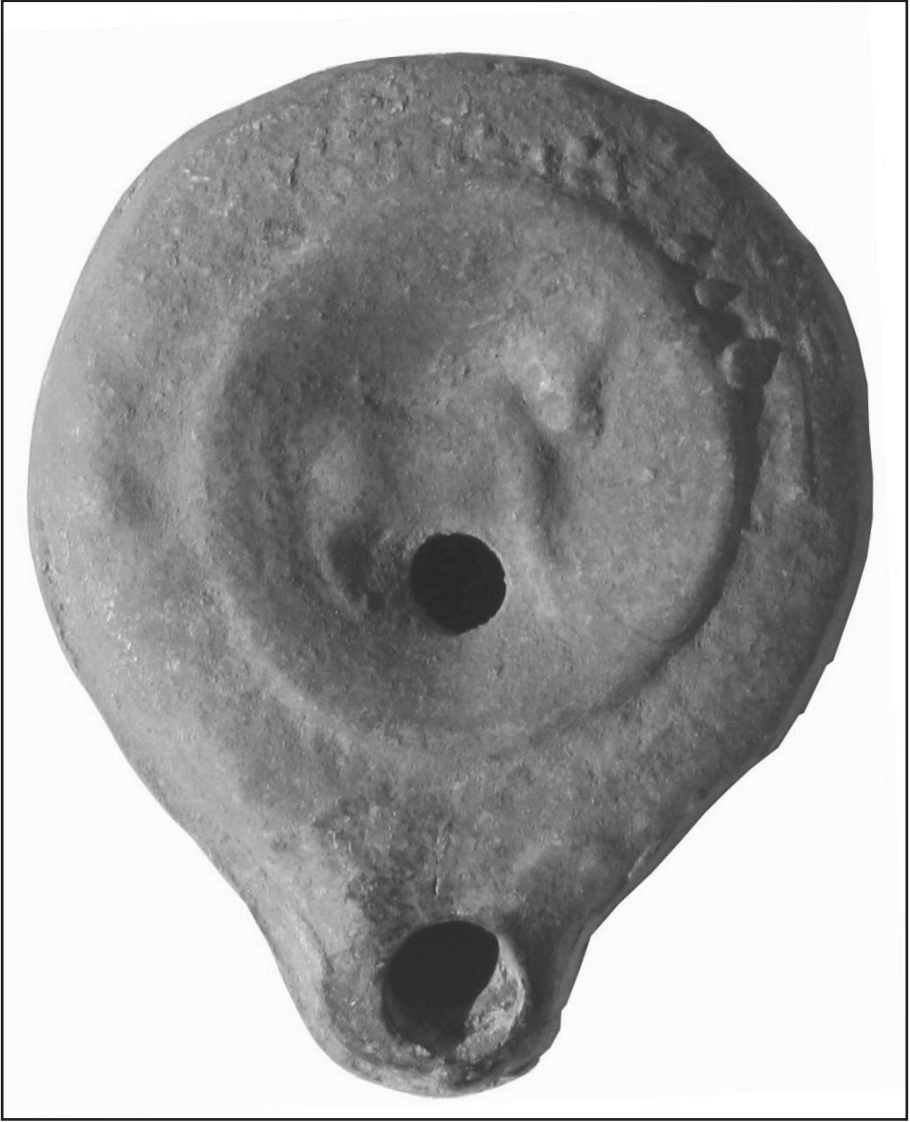
Resim 2: 81.5.1. env. No.lu İ.S. 3.
yy.ın 1. yarısına ait kandil
(Ölçek: 1/1) (Fotograf: E.
Lafı, 2005)

Resim 3: K81.10.2 env. No.lu İ.S. 3. yy.ın 1. yarısına ait kandil (Ölçek: 1/1) (Fotoğraf: E. Laflı, 2005)

Resim 4: 03.15.4 env. No.lu İ.S. 3. yy.ın 1. yarısına ait kandil (Ölçek: 1/1) (Fotoğraf: E. Laflı, 2005)

Resim 5: 89.15.6 env. No.lu İ.S. 3. yy.ın 1. yarısına ait kandil (Ölçek: 1/1) (Fotoğraf: E. Laflı, 2005)

2008 POMPEIOPOLİS YÜZEY ARAŞTIRMASI

L. SUMMERER*

Chr. MAREK

B. REMY

C. BARAT

J. DALAISON

F. DELRIEUX

2008 Pompeiopolis yüzey araştırmaları 17.8. - 5.9. 2008 tarihlerinde yapılmıştır. Araştırmalara Prof. Dr. Lâtife Summerer başkanlığında, Valencienne Üniversitesinden Dr. Claire Barat, Lyon Üniversitesinden Dr. Julie Dalaison, Dr. Fabrice Delrieux, Prof. Dr. Bernard Remy, Zürich Üniversitesinden Prof. Dr. Christian Marek, Dr. Ursula Kunnert, Emmanuel Zinng katıldı. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı Bursa Müzesi'nden Funda Ünal temsil etti.

Araştırmanın Amacı

Amaç Pompeiopolis antik kentinin *chorasının* arkeoloji, yerleşim ve mimarlık tarihi yönünden kültür varlıklarını saptayarak belgelemek ve burada yaşamış insanların kültürlerini aydınlığa çıkarmaktır. Antik kentin sınırlarını bulmak, Pompeiopolis'in etrafındaki köy, kutsal yerler, nekropoller ve diğer yerleşmelerin yerlerini, kente suyun ve diğer ve doğal kaynakların nadiren geldiğini tespit etmek araştırmanın başta gelen amaçları arasındadır.

* Prof. Dr. L. SUMMERER., Institut für Klassische Archäologie, Ludwig-Maximilians-Universität, Meiserstr, 10.80333 München/ALMANYA

Chr. MAREK.

C. BARAT.

J. DALAISON.

F. DELRIEX.

Araştırmada Pompeiopolis çevresindeki yerleşimlerin dağılımı, prehistorik çağdan ve Bizans devrine kadar gelişimi incelenecektir.

Beklenen verilerden Romalılar'ın MÖ. 1 yy. hangi kültürel ortamda şehir kurdukları ve Roma kenti Pompeiopolis'in çevreyi nasıl etkilediği, Romalılar'ın Kuzey Anadolu'da uyguladıkları Romalılaştırma politikası daha iyi anlaşılmalı çalışılacaktır.

Pompeiopolis Çevresinde Bugüne Kadar Yapılan Çalışmalar

Pompeiopolis antik kentinin çevresinde yapılan araştırmalar 19. yy. seyyahlarıyla beraber başlar. İlk batılı bilim adamı olarak Napolyon zamanında konsolosluk yapan Pascal Fourcade 1810 sırasında Taşköprü ve çevresini gezer¹. O Pompeiopolis etrafında bulunan Donalar , Karakoyunlu ve Salarköy gibi kaya mezarlarını ilk kez bilim âlemine tanıtır.

19. yy. sonlarında Etnolog Richard Leonhard tarafından yürütülen araştırmalar 1911 yılında geniş kapsamlı bir kitap hâlinde yayınlanmıştır². Bu yayında Paflagonya kaya mezarları ilk defa ayrıntılı tanımlarla, resim ve planlarla tanıtılmıştır. Bu çalışmaya dayanarak Hubertus von Gall Paflagonya kaya mezarları hakkında bir doktora tezi yazıp bunu 1966 yılında yayınlamıştır³.

Pompeiopolis kenti sınırları içerisinde yapılan çalışmalar arasında İtalyan Giulio Jacopi'nin "*Dalla Paphlagonia alle Commage*" adlı kitabı önemli bir yer alır. Jacopi bu bölgede birçok antik yapılaşmanın ve buluntunun yerlerini tespit etti. Yüzey araştırmalarının yanında kısa süreli kazılar da yaptı. Pompeiopolis'in kuzeyindeki Kırktepe denilen yerde hâlâ birçok tümülüs mezarları bulunuyor. Jacobi bunlardan ikisini dört gün süre ile kazdı. Bu

1 P. T. Fourcade, Mémoire sur Pompeiopolis ou Tasch Kouprou , avec quelques rémarques sur Tovata ou Voyavat. In: Maltebrun's Annales des Voyages XIV, 1811, 30ff.

2 R. Leonhard, Paphlagonia. Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien (Berlin 1955) 241-287.

3 Hubertus von Gall "Paphlagonische Felsgräber" IstMitt. Beiheft 1 (1966)

mezarlardan biri beyaz bir taştan, büyüklüğü 1,80x 0,38x 0,38 m. olan, bir lâhit içeriyordu. İçinde genç bir adamın iskeleti başında altın tacı ile bulundu. Mezar hediyesi olarak bir dekorsuz kap ve bir bronz *strigilis* bulundu. Jacopi bu buluntuları bilinmeyen nedenlerle I.Ö. 6. yy. a tarihledi. Bu yayın her yönden yetersizdir.

Kastamonu Müzesi'nin ilk müze müdürü olan Ahmet Gökoğlu 1940'lı yıllarda Kastamonu İli'nin eski eserlerinin, prehistorik çağdan Osmanlı Devrine kadarki envanter çalışmasını yaptı⁴. Taşköprü İlçesi içinde Gökoğlu 71 tümülüs tespit etmiştir. Bunların İtalyan kazılarında sonra halkın büyük ilgisini çektiğini söylemekte ve gün geçtikçe daha da tahrip edildiğinden yakınmaktadır.

1977 yılında İstanbul Hollanda Arkeoloji Enstitüsü'nden Pauline Donceel-Voûte Amnias Ovası'nda (bugün Göksu) Daday ve Durağan arasında bir yüzey araştırması yapmış ve birçok yerleşim yeri tespit etmiştir. Donceel-Voûte bu çalışmaların sonuçlarını yalnız özet olarak yayınladı ve araştırmaları devam ettirmedi⁵. Pompeiopolis ile ilgili olarak yalnız Bademci Köyü'ndeki bir akuadukt kalıntısından bahsedilmektedir.

Bütün bu çalışmaların hızlı ve kısa süreli olmasına karşın, sistemli çalışmalar 80 yıllarda Christian Marek tarafından başlatıldı ve 15 yıl süren çalışmaların sonuçları bir doçentlik tezi olarak yayınladı⁶. Marek'in kitabı Pompeiopolis çevresinde yapılacak çalışmalar için en önemli baz oluşturur.

4 A. Gökoğlu, Paphlagonia gayrimenkul eski eserleri ve arkeolojisi (1952) 49-57.

5 P. Donceel-Voûte, Gökırmak Valley 1977, AS 79, 1979, 196-197.Çeşitli yüzey buluntuları hakkında birkaç makale bulunmaktadır: R. Donceel, Représentations archaïques de femmes assises sur des stèles de région de Kastamonu“ in: R. Donceel/ R. Lebrun, Archéologie et Religions de l'Anatolie Ancienne. Mélanges en l'honneur du professeur Paul Naster (Louvain-la-Neuve 1984) 81-100; P. Donceel-Voûte, Un banquet funéraire perse en Paphlagonie, ebenda 101-125; R. Doncell, Taureaux de pierre de la vallée du Gökırmak et des ses abords (Paphlagonie) in: R. Donceel/ R. Lebrun, Archéologie et Religions de l'Anatolie Ancienne. Mélanges en l'honneur du professeur Paul Naster (Louvain-la-Neuve 1984).

6 Ch. Marek, Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. Beih. IstForsch 39 (1993), 135-155.

Bunun yanında 1996-1999 yıllarında bir Türk-Fransız araştırmacı grubu Kastamonu İli içinde bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaların sonuçları çeşitli makalelerle yayınlanmıştır. Bu araştırmalar daha ziyade prehistorik buluntu yerlerini göz önüne almıştır⁷.

Bu yayınlardan öğrenildiğine göre, Amnias Ovası Kalkolitik Çağdan beri yerleşme varmış. Bunlar daha ziyade yüksek yerlere kurulmuş. Pompeiopolis açısından en ilginç bilgi Kapaklı Köyü'nde (Taşköprü) tespit edilen ve Klâsik Çağa tarihlenen buluntular.

2008 Yılı Pompeiopolis Yüzey Araştırmaları

2008 yılında ilk defa yapılan yüzey araştırmasında daha ziyade Taşköprü merkezi ve etraftaki köyler araştırıldı. Yekün 72 köye gidildi (Resim: 1). Bunlardan 43 köyde antik kalıntılara rastlandı. Bunlar daha ziyade başka yerlerden getirilmiş devşirme olarak kullanılmış taş malzemelerdir.

47 Mimarî parça (Roma Dönemi arşitrav parçaları, değişik mimari dekor parçaları, düz taş blokları).

16 sütün parçası.

9 sütün başlığı.

“Achaemenid” tipi sütun kaideleri (büyük, toruslu, içine ahşap sütünların oturduğu kaideler)⁸

7 A. Özdoğan/C. Marro/ A. Tibet, Kastamonu Yüzey Araştırması (1995) in: *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 27-31 Mayıs Ankara (1997) 303-330. C. Marro/ A. Özdoğan/ A. Tibet, Prospection Archeologique Franco-Turque dans la region de Kastamonu (mer Noire), *Anatolia Antiqua* IV, 1996, 273-290; A. Özdoğan/C. Marro/A. Tibet, Kastamonu Yüzey Araştırması 1996 yılı çalışmaları, in: *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 26-30 Mayıs 1997 Ankara (Ankara 1998) II, 63-104; A. Özdoğan/C. Marro/A. Tibet, Kastamonu Yüzey Araştırması 1997 yılı çalışmaları, in: *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 25-29 Mayıs 1998 Tarsus (Ankara 1999) 219-244; A. Özdoğan/C. Marro/A. Tibet/C. Kuzucuoğlu, Kastamonu Yüzey araştırması 1988 yılı çalışmaları. In: *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24-28 Mayıs 1999 Ankara (Ankara 2000) II, 41-56.

8 Böyle kaidelerin tasviri Donalar kaya mezarında görülüyor: H. von Gall, Die paphlagonischen Felsgräber, Tübingen 1966; bkz. F. Eray Dökü, Paphlagonia bölgesi kaya mezarları ve kaya tapınakları, Antalya 2008.

3 tahıl değirmeni, zeytin yağı ve şarap imalatında kullanılan değirmenler.

9 mezar taşı parçası (kısmen dekorlu steller), ikisi yazıtlı.

4 lâhit parçası.

5 tümülüs (4 tanesi grup halinde, büyüklüklerine göre bunlar önemli kişilerin mezarları olmalı).

1 kaya mezarı.

1 Paflagonya tipi mezar aslan heykeli (Resim: 2).

Bu buluntuların dağılışı Roma Döneminde Amnias (Gökırmak) vadisinde olan yerleşmelerin sıklığını gösteriyor. Buna göre Pompeiopolis ve etrafında yerleşmeler sıklaşıyor ve oradan uzaklaştıkça buluntu yerleri azalıyor. Yükseklerdeki köylerde hiçbir antik buluntuya rastlanmaması dikkati çekiyor. Bir müstesna durum, Alpağut Köyü'ndeki tümülüs mezarlarıdır. Bunları eski müze müdürlerinden Ahmet Gökoğlu kitabında bahseder. Hepsi kaçak kazılarda açılıp soyulmuştur, fakat hiçbirisi bugüne kadar ölçülüp araştırılmamıştır⁹.

Bu tümülüsler muhtemelen bölgenin Romalılar'dan önceki tarihi hakkında önemli arkeolojik belgelerdir. Bunlar gibi bir grup "Achaemenid" tipi sütun kaideleri de Roma öncesi döneme ait olmalıdır. Bunlar değişik binalardan sökülüp devşirme olarak kullanılmışlardır.

İlerideki yıllarda mutlaka daha yoğun bir şekilde araştırılması gereken en önemli yerler arasında Pompeiopolis'in 5 km. kuzeyindeki Yeniköy ve Beyköy ve 10 km. batısındaki Donalar köyleri vardır.

Yeniköy'de bir tarladan geçen sulandırma kanallarları geçirilirken burada bulunan bir antik yapı, muhtemelen bir tapınak büyük derecede tahrip edilmiştir (Resim: 2.3). İlerideki araştırmalarda burada yapılması ön görülen jeofizik çalışmaları buradaki yapının büyüklüğünü ve mimarî özelliklerini gösterecektir.

9 A. Gökoğlu, Paphlagonia, Kastamonu 1952, S. 49.

Bunun yanında Donalar Köyü yakınlarında bir tarlada su deposu yapımlarında yüzlerce mezar tahrip edilmiş, terrakotta lâhit parçaları ve insan kemikleri tarlanın yüzeyinde çok sayıda görülmektedir.

Araştırmalar sırasında bütün taş buluntular ölçüldü, bulundukları yerlerin koordinatları GPS ile alındı.

Taşköprü merkezde eski ahşap evlerin temellerinden çıkmış beş yazıt bulundu ve bunlar kazı deposuna getirildi. Yalnız Cumhuriyet Caddesi'nde bahçeduarındaki kullanılmış yazıt parçası yerinde bırakıldı. Etem Mahallesi'nde bulunan bir yazıt parçası tanrı Pluto'ya bir adak ve bunun Pompeiopolis kent meclisi tarafından bir kainat üzerine yapıldığını anlatıyor (Resim: 4). Buna göre Pluto Pompeiopolis'de önemli bir tanrı imiş. Bu yazıt Pompeiopolis'teki dinî hayatın göstergesi olarak büyük önem taşıyor. Taşköprü merkezin dışında yalnız iki yazıt bulundu. İkisi mezar yazıtı ve şahıs isimleri ve mezar deyimlerinden ibarettir.

Taşköprü'de bir ev içinde bulunan ve sonra kazı deposuna getirilen başka bir mermer yazıt 19 kişinin isimlerini içeriyor (Resim: 6). İsimler daha ziyade Romalı. Fakat birkaç müstesna haricî şahıslar Roma vatandaşlık haklarıyla anılmıyorlar. Lâtinleşen şahıs isimleri Roma Dönemi Anadolu'sunda diğer yerlerde de görülen bir durumdur¹⁰. Bu isim listesinin işlevi daha pek iyi anlaşılamadı. Böyle isim listesi taşıyan yazıtlar daha önceden de biliniyordu. Bunlar imparatoru onurlandıran Gymnasium gençlerinin isim listesi olabilir.

Taşköprü merkezde artık taş yığınları arasında bulunan ve sonradan kazı deposuna getirilen üç yazıt daha var. Bunlar parça hâlinde ve yalnız birkaç harf içeriyorlar. Örneğin birisinin, bir mezar taşı parçasının üzerinde Makareios diye bir şahsın ismi geçiyor. Bir mezar taşı parçası kafiyeyle bir yazıtı içeriyor (Resim: 5). Böyle bir isim bugüne kadar Pompeiopolis'ten bilinmiyordu. Başka bir stel parçasında Küçük Asya'da çok nadir olan bir *prothesis* tavsiri, yani bir ceseti gösteriyor (Resim: 7)¹¹.

10 Chr. Marek, Die Phylen von Klaudiupolis, MusHelv 59. 2002, 38.

11 Chr. Marek, Pontus et Bithynia, Mainz 2003, 130; Marielouise Cremer, Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien, Bonn 1992, 9f; 24.

Bunun yanı sıra 2006-2007 yıllarında Zımbılıtepe’de bulunan yazıt paçaları üzerindeki çalışmalar devam ettirildi. Bu üç parçaya bölünmüş ve bir onur anıtından kalmış yazıt parçası eyalet başkanı Paphlagoniarkhes onuruna yapılan spor karşılaşmalarından ve bir festivalde yapılan masraflardan bahsediyor (Resim: 8). Bu benzersiz ve çok detaylı yazıtın üzerinde ekipteki epigraflar hâlâ çalışıyor. Onur abidesini diktiren spor synodesinin (kurulunun) içeriği parçaların birleştirilmesiyle daha iyi okunabiliyor. Bunlar İmparator Elagabal ve Severus Alexander zamanında kent kent dolaşan ‘dünya çapında’ bir Dionysos sanatçıların derneği imiş. Bu derneğin ünvanlarıyla değişik şekillerde Hadrianus zamanından beri karşılaşılıyor¹². İmparator Alexander’ın ismi kısmen kazınmış, ama üç harfine -ANH- hiç dokunulmamış. Muhtemelen ‘Aureliane Antoneiniane’ kelimesi daha sonra “Severiane Alexandriane”ye dönüştürülmüş. Daha önce Elagabal adına yapılan Paflagonya eyalet başkanının onurlandırılması Elagabal’ın *Damnatio Memoriae*’sinden sonra Elagabal (Mart 222) bu derneğin yeni başkanının ismiyle değiştirilmiş.

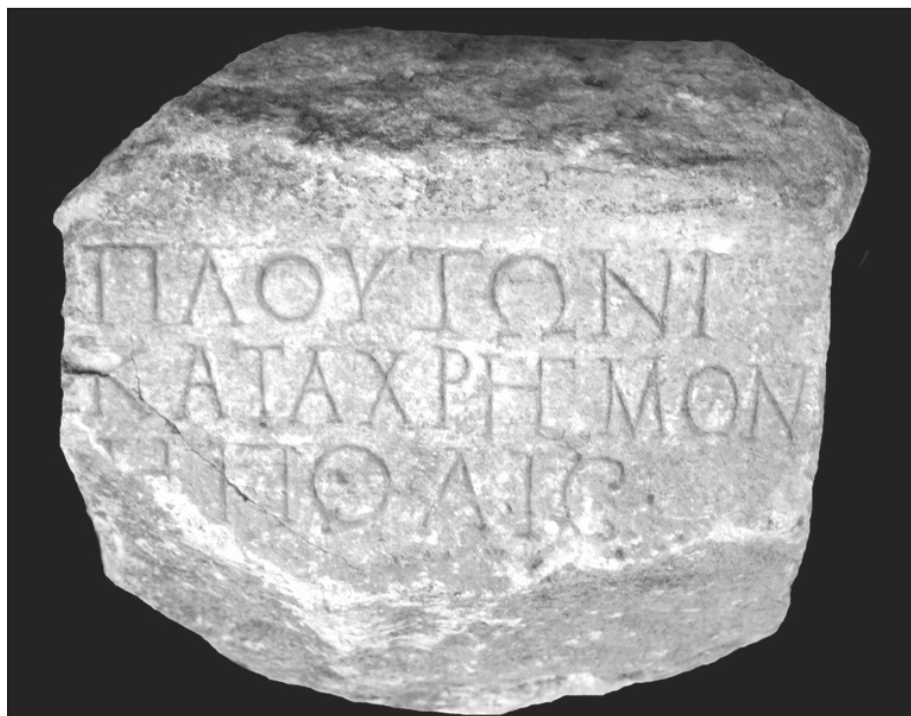
12 Karş. Georg Petzl – Elmar Schwertheim, Hadrian und die dionysischen Künstler, Bonn 2006, 27-33.

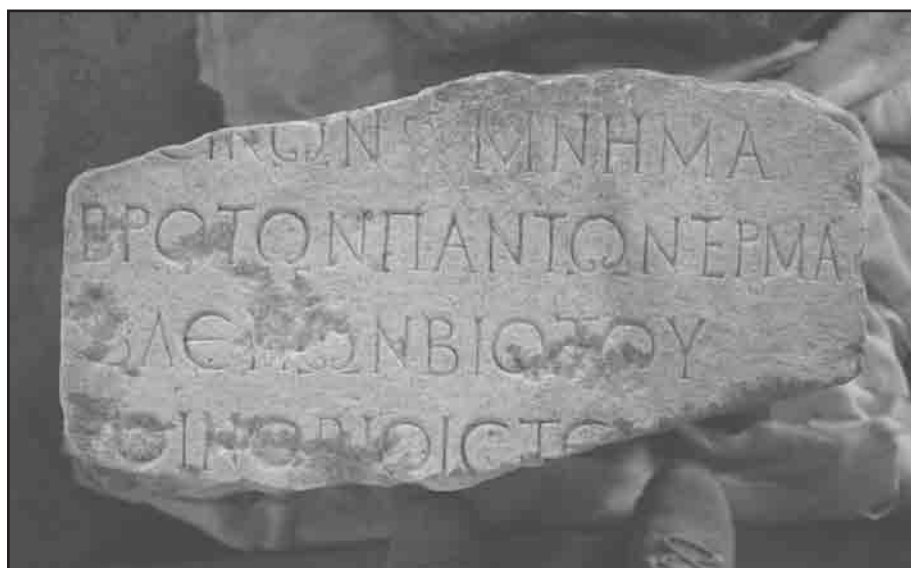
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

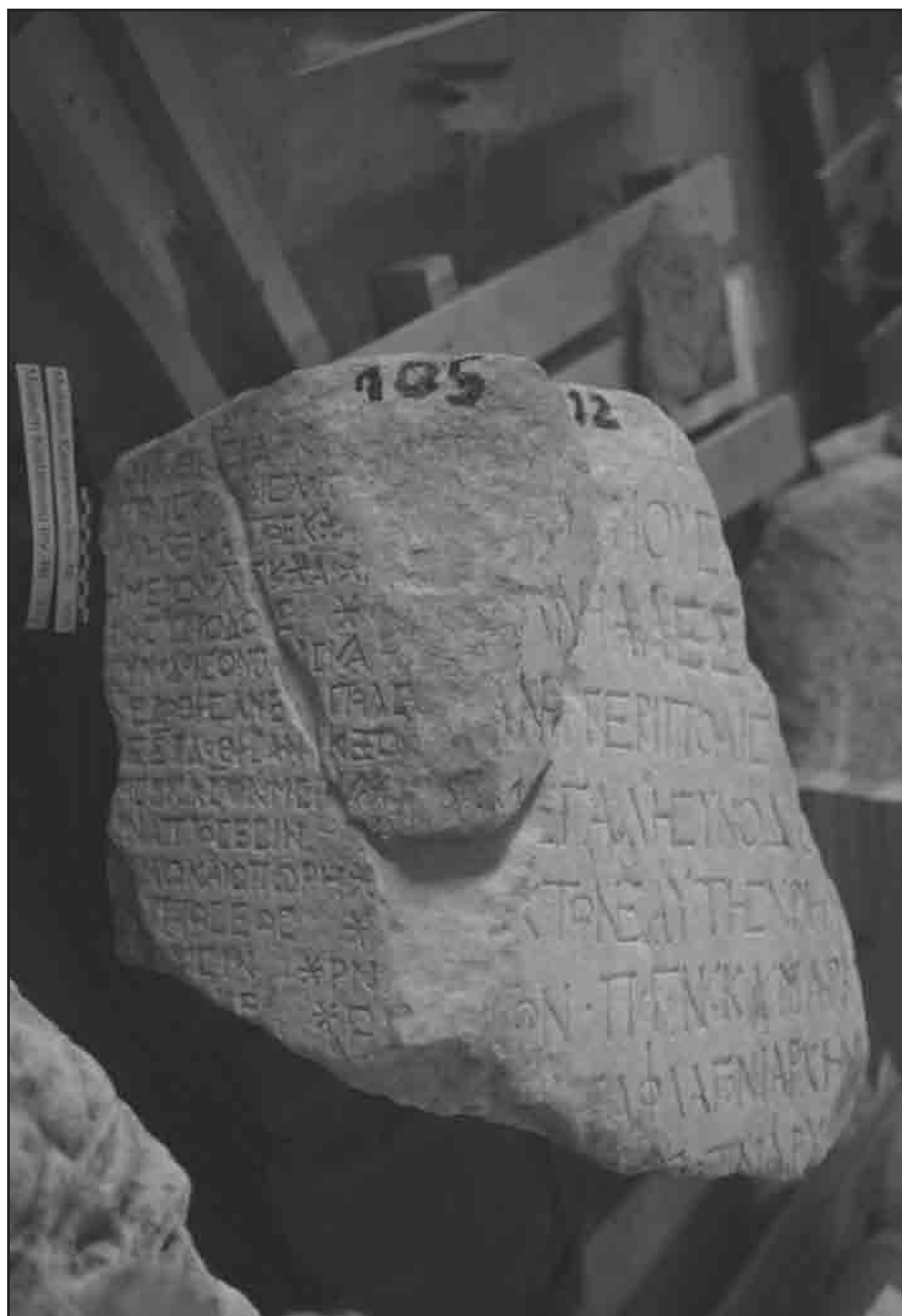
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

2008 YILI KELAINAI - APAMEIA KİBOTOS ÇALIŞMALARI

Mevlüt ÜYÜMEZ¹

Alexander von KIENLIN

Latife SUMMERER

Askold IVANTSCHIK

Kelainai şehrinin ismi antik kaynaklarda önemli bir kavşak nokta da bulunduğu için sık olarak geçer. Kserkses, Genç Kyros, Büyük İskender ve Romalı kumandan Cn Manlius Volso buradan geçmiştir². Büyük bir olaslıkla Pers kral yolu da buradan ordularıyla geçiyordu. Kserkses Yunanistan Seferi'ni Kelainai'da hazırladı ve Salamis'te (İ.Ö. 480) uğradığı yenilgiden hemen sonra burada bir saray yaptırdı. Genç Kyros Büyük Menderes kaynaklarına yakın bir yerde bir saray daha ve *paradeisos* denilen bir av bahçesi yaptırdı (Xen. Hell. 4,1,15). Yazılı metinlerde net bir şekilde sözünün geçmemesine rağmen Kelainai bir satraplık merkezi olarak da kullanılmış olabilir. Satrap Pharnabaz Kelainai'nın kuzeydoğusunda bulunan Melise adlı köyde İ.Ö. 404 yılında Atinalı ilticacı Alkibiades'i öldürttü³. İ.Ö. 333 Büyük İskender buradan geçmiş ve askerlerinden Antigonos'u burada satrap olarak bıraktı⁴.

1 Mevlüt ÜYÜMEZ, Afyonkarahisar Müzesi Müdürü, Afyonkarahisar/TÜRKİYE. e-mail: mevlutuyumaz@yahoo.com.

Dr.-Ing. Alexander von KIENLIN, Institut für Denkmalpflege und Bauforschung
ETH Zürich D-ARCH, HIT H 23.1 / 8093 Zürich, İSVİÇRE e-mail: vonkienlin@idb.arch.ethz.ch.

Prof. Dr. Latife SUMMERER, Institut für Klassische Archäologie, Meiserstr. 10, 80333 München/ ALMANYA; e-mail:summerer@lmu.de

Prof. Dr. Askold IVANTSCHIK, CNRS/Ausinus/Université de Bordeaux 3, F-33607 Pessac cedex/ FRANSA, e-mail: ivantchik@u-bordeaux3.fr.

2 Xen. An. 1,2,7; Arr.An. 1,29,1; Curt. 3,1; Liv. 38, 13.

3 Diod. 14,11; Plut. Alcib. 39; Athen. 13,574-575.

4 Paus. 1.8.1; Diod. 20.107.2-4; Strab. 12,8,15; Liv. 38,13.

Antiochos Soter (İÖ 324-261) daha sonra burada yeni bir şehir kurdu ve ismini annesinin onuruna Apameia koydu⁵. Kelainai'ın halkı buraya aktarıldı, ama Kelainai tamamen boşaltılmadı⁶. İki kent yan yana İmparatorluk Devrine kadar devam etti. Antik kaynaklardan Apameia'nın da bir saray kenti olduğu anlaşılıyor. Magnesia Savaşı'ndan sonra Antiochos Apameia'da bir süre oturdu⁷. Apameia'da her hâlde önemli sayıda bir Yahudi halk otuyordu⁸. Çünkü sikkelerinin üzerinde Tevrat'tan alınmış bir mythos, Nuh'un gemisinin tasviri, bulunuyor⁹.

İl Kelainai/Apameia Kibotos'ta (Dinar'da) Bugüne Kadar Yapılan

Çalışmalar

Kelainai/Apameia Kibotos'un yerinin Büyük Menderes'in doğduğu yerde, yani bugünkü Dinar İlçesi'nin yakınlarında olduğundan şüphe edilmemesine rağmen, iki şehrin tam yeri, antik kaynaklarda sözü geçen yapıların, örneğin kral sarayları, av bahçesi, agora gibi, yerleri bilinmiyor.

19. yüzyılda Avrupalı seyyahlar Kelainai/Apameia Kibotos'un yerini tespit etmeye çalıştılar¹⁰. Dinar çevresinde antik kaynaklardaki tanımlara uyan değişik yerler olduğu için bu konumlar hakkında öneriler birbirine uymuyor ve hatta bazen çelişkili durumda. Bu konudaki zorluk daha ziyade antik yazarların yaptıkları tanımları şehir içinden geçen akarsulara göre

5 Strab. 12,8,15; Liv. 38,13.

6 Stab 12,8, 15. Dio Chrysostomos 35 tarihi konuşmasını Apameia'da değil Kelainai'da yapar.

7 Liv. 35,15; 37,44; 38,15.

8 E. Schürer, History of the Jewish People in the Age of Chris. 3, I² (1986) 28-30.

9 SNG von Aulock Nr. 3506 (Abb. 8); J. Nollé, Beiträge zur kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte 4-5. Gephyra 3, 2006, 89-93.

10 G. Hirschfeld, *Über Kelainai-Apameia Kibotos*. Berlin 1875. (Abhandlungen der Königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin, 1875)20; W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia I* 2. Oxford 1897. 396-483. Arundell, *Discoveries in Asia Minor* (1834) I, 175vs; W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* (1842) 1, 455 vs; M. Ramsay, *The historical Geography of Asia Minor* (1890); H. Ruge, Kelainai, *RE* XIV, 537. Kısa deyimler için bkz.: C.H. Haspels, *The Highlands of Phrygia*. Princeton 1971. S. 147-148; K. Belke, N. Mersich: *Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Byzantini*, 7. Wien 1990. S. 188-189R.

yapmalarından kaynaklanıyor. Burada adı geçen nehirleri Thema (bugün Ilica) hariç, Marsyas, Orgas, Katarakthes'i, bugünkü akarsularla bağdaştırmak oldukça zor. Son zamanlarda Dieter Müller Herodotos'un topoğrafyası üzerine yazdığı kitapta Kelainai'nın konumu konusunu tekrar dile getiriyordu¹¹, fakat burada 19. yy. da öne sürülen önerilerin tekrarından öteye geçemiyor.

Kelainai/ Apameia Projesi

2008 yılında farklı disiplinlerdeki araştırmacılardan oluşan bir Alman-Fransız ekibi Afyon Müze Müdürlüğü'nün Başkanlığı altında bir proje başlatmıştır.

Projenin amacı Kelainai antik kent tarihine yeni bir bakış açısı kazandırmak ve kent tarihi için yeni arkeolojik veriler kazanmak. Proje, arkeolojik ve tarihî araştırmaları ve yan bilim dallarları araştırmalarını kapsıyor.

Projenin Amaçları

1) Kelainai ve Apameia-Kibotos kentinin konumunu ve merkezî binaların yerlerini belirlemek.

2) Kelainai ve Apameia Kibotos'un yan yana kurulmuş iki şehir mi olduğunu yoksa yalnız eski kent isminin mi değiştirildiğini anlamak.

3) Yüzeydeki kalıntılardan kentin ekonomik ve kültürel bağlarını anlamak.

Şimdiye kadar ilk defa yapılan bu bilimsel çalışmayla antik kent alanının topografik özelliklerinin, yerleşme ve mezar alanlarının yayıldığı alanlar, Dinar İlçesi'nde devşirme olarak kullanılmış mimarî parçalar ve yazıtların belgeleme çalışmaları Dinar Belediyesi ile beraber bir önlem kataloğu çıkarılmasına yarayacak, örneğin arkeolojik hasas bölgelerde yeni yapıların inşa edilmesi önlenecek.

11 D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots* (1997), 129-143.

Bunların yanında çalışma grubu Afyon Arkeoloji Müzesi ve Dinar Belediyesi ile beraber sıkı bir işbirliği içinde çevre halkında kültür mirasına karşı bilinçlilik uyanması için eğitim programları hazırlayıp ve bu şekilde bilinçsizce yapılan tahribatı ve kaçak kazıları önlemek istiyor.

2008 Çalışmaları

Kelainai – Apameia Kibotos Projesi çalışmaları Afyon Müze Müdürlüğü başkanlığında 3 Temmuz 2008 tarihinde başlayıp 31 Temmuz 2008 tarihinde sona ermiştir. Çalışmalar, Dinar içinde ve Çevresindeki tepelerde (Resim: 1) topografya GIS, jeofizik, temizlik, rölöveden ibarettir.

Yapılan Çalışmalar

Çalışmalara katılan değişik ekipler birbirine paralel olarak şu çalışmaları yürüttüler:

- I. Topoğrafya ve GIS çalışmaları
- II. Toptepe (B) ve Içlarca Tepesi (A) üzerinde karelaj sistemi ve seramik araştırması
- III. Dinar içinde ve etrafındaki tepelerde mimari kalıntıların ve parçaların tespiti
- IV. Mevcut antik yapıların, tiyatro (A) ve stadyumun (D), temizlik ve rölöve çalışmaları
- V. Jeofizik çalışmaları
- VI. Halkla ilişkiler ve halk eğitim çalışmaları

I. Topoğrafya ve GIS Çalışmaları

Çalışmaların ön safhasında bir GIS, yani coğrafi bilgi sistemi hazırlandı. Bu sistem, yüksek çözümlü uydu fotoğraflarının topoğrafik haritalarla (1:

25 000 ve 1: 200 000) 19. yy. yapılmış şehir planlarının üç boyutlu olarak birleştirilmesini kapsıyor.

Yüzeyde görülen kalıntılar ve buluntular GPS ile sistematik olarak ölçüldü ve bu GPS (1,5 – 4,0 m.) arasındaki bir doğrulukla koordinatları GIS sistemine işlendi. Tespit edilen yapıların ve buluntuların tanımlamaları ve fotoğrafları da aynı GIS sistemine geçirildi (Resim: 2).

Dinar İlçesi içindeki İçlarca Tepesi üzerine 40 m. x 40 m. bir karelej sistemi yapıldı. Bunun üzerinde kalıntıların tespit edilen yerleri belirlendi. Her karenin koordinatları bir GPS ile saptandı ve GIS'e geçirildi. Böylece her karenin gösterdiği kendine ait arkeolojik özellikler ileride yapılacak çalışmalarla ortaya çıkarılabilecek.

Uydu fotoğraflarının ve haritaların incelenmesi çeşitli arkeolojik kalıntıların tespit edilmesini sağladı. Bu objelerin GPS-koordinatları alındı ve tanımları yapıldı. Bu çalışmada birçok nekropol alanı tespit edildi.

Apameia'nın güneyinde yer alan Karabayır Tepesi'nin batısında, yeni yapılan hastanenin karşısında, çok sayıda kaya mezarı görüldü. Burada hastane yapımı sırasında, şu anda Afyon müzesinde korunan mermer lâhit bulunmuştu¹². Meslek lisesinin olduğu yerde İncirli Lokantası'nın yakınında kaya mezarların yoğunlaştığı görülüyor: Bunlar genelde iki odadan ibaret olup kısmen kayaya oyulmuş ve kısmen kesme taşlarla örülmüş (Resim: 11). Bu özellikler bunların Helenistik Çağa ait olabileceğini gösteriyor. Nekropol alanı tepe üzerine yayılmış. Bunun yanında demir yolunun öte kısmında Kaleyıkığı denilen alanda da mezarlar bulunuyor.

Bu kaya mezarlarının yanında bir dizi tümülüs tepeyi kaplıyor. Nekropol alanı hâlâ devam eden kaçak kazılar yüzünden delik deşik hâle gelmiş. Nekropol alanın batısında kalan mezarlar buradaki bir taş ocağı tarafından her geçen gün biraz daha tahrip ediliyor. Tespit edilen nekropol sahası yaklaşık 1500 x 1000 m. büyüklüğündedir. Nekropol alanı İçlarca Tepesi'nin kuzeyine

12 A. Topbaş, Un sarcophage d'Apamée de Phrygie, RA 1987, 2, 361-373.

kadar uzanıp Kapıkaya ve Kanlıkaya tepelerini de kaplıyor. Nekropol alanının kuzeydoğu sınırları net bir şekilde ortaya çıkmış durumdadır. Buradaki mezar tipleri güneydeki nekropol alanındakine benziyor. Kaya mezar odaları iyi durumda görülüyor. Dinar İlçesi'nin yerleşme alanında kalan Kapıkaya Tepesi'ndeki evler kısmen mezarların üzerine kurulmuş. Burada *phallos* tipi mezar taşları ve *ossuarium* gözüktüyor.

Aynı nekropol doğuya doğru Dinar-Afyon yoluna paralel olarak devam ediyor. Suçikan otelinin kuzeybatısındaki mezarlar da bu nekropole ait.

İçlarca Tepesi'nin 1,2 – 1,9 km. ötesindeki Tavşan Tepesi'nde de bir nekropol daha tespit edildi. Bunun büyüklüğü 1000 x 850 m.dir. Doğu tarafında doğal bir tepenin üzerinde 8 m. yüksekliğinde bir tümülüs var. Bunun doğu tarafı kaçak kazılar tarafından tahrip edilmiş. Bu tümülüs Apamei çevresinde tespit edilen en büyük mezar alanıdır.

Tavşan tepesindeki mezarlık, Apameia'nın diğer nekropolleri gibi kaya mezar odalarından, büyük lâhitler ve tümülüslerden oluşuyor. Bu nekropolün korunma durumu diğerlerinden daha iyi, ama burda da yeni yapılmış kaçak kazılar tespit edildi.

Bülüçalanı ve Dikici

Apameia'nın güneydoğusunda, Bülüçalanı ve Dikici arasında yer alan, surla çevrilmiş iki kale tespit edildi. Bu ikisinin arasındaki uzaklık 1100 m. dir. Bu kaleler vadiye hüküm eden bir hâlde Akdağ tepesinin batı yamaçlarına kurulmuş.

Buradaki duvar kalıntıları yüzeyden net bir şekilde görülüyor. Surla çevrilen alan 2 hektar büyüklüğündedir. Bunun güneyinde taş bir binanın kalıntıları görülüyor.

Kuzey kısım tamamıyla kaybolmuş. Aynı akse üzerinde bulunan iki kulenin kalıntıları bir kapı olması muhtemel. Kuzeydoğu kısmında başka bir duvar kalıntıları daha görülüyor. Ayrıca taş bir binanın kalıntıları da

görüldüğü. Burada yapılan jeo-manyetik ölçümler bu yorumu doğruluyorlar. Yüzeyde görülen kiremit ve seramik parçaları daha ziyade Roma devrine aittir.

Buraya yakın bir yerde Dikici ve Bülüçalanı arasında bir nekropol alanı (yaklaşık 200 x 180 m.) daha var. Burada da birçok mezar kaçak kazılarla açılmış. Nitekim nekropol alanın sınırları daha tespit edilemedi. Muhtemelen mezarlık Dikici Köyüne kadar yayılıyordu. Mezarların arasında 5 m. yüksekliğinde bir tümülüs göze batıyor. Bu tümülüs son zamanlarda kaçak olarak kazılmış. Köy muhtarının antaltıklarına göre, bu tümülüs çok zengin bir gömüyü içeriyormuş. Tümülüsün etrafında birçok kaya mezarı yer alıyor.

II. Yüzey Bulgu ve Buluntuları

Dinar'ın kuzeyindeki Içlarca Tepesi (A) üzerinde bir karelej sistemi içerisinde yüzey araştırıldı. Burada antik kentin merkezi bekleniyordu. Daha önce hipotezin aksine yüzeydeki seramik, Içlarca Tepesi'nin üzerindeki seramik parçaları burada en azından 2. binyıldan beri kesintisiz bir yerleşme olduğunu gösteriyor. Bu da Içlarca Tepesi'ne kurulmuş Helenistik kentin boş bir arazi üzerine değil, eski Kelainai şehrinin üzerine kurulduğuna işaret ediyor. Kesin olarak tarihlenebilen seramikler Hitit Çağına kadar uzanıyor. Bunun yanında Neolitik Çağa ait olabilecek bulgular da var. Yüzey seramiklerine göre Arkaik Çağdan beri bütün tepeye yayılmış bir yerleşim vardı. Buna karşın Toptepe (B) üzerinde yalnız geç devirlere ait kap parçaları tespit edildi. Öte yandan, kayalık Suçikan Tepesi ve buna yakın tarlalar (C) Içlarca Tepesi'nde olduğu gibi uzun bir süre yerleşme olduğunu gösteriyor.

Içlarca Tepesi'ndeki ilginç bir durum, gündelik büyük tepede kaba seramiklerin her tarafa aynı oranda yayılmış olduğunun görülmesidir. Burada ilk bakışta ne kutsal alanlar ne de merkezî alanlar görüldüğü.

Buluntular bu tepede daha ziyade sivil bir yerleşme olduğunu gösteriyor. Buna karşın, kutsal alanlar ve agora, Herodotos'un dediği gibi, tepenin güney tarafındaki düzlükte bulunmalı. Yüzlerce yıl yapılan tarım faaliyetleri

nedeniyle yüzey buluntularından elde edilen verilerin değerlendirilmesinde dikkatli olunması gerekiyor.

III. Dinar İçinde ve Etrafındaki Tepelerde Mimarî Kalıntıların ve

Parçaların Tespiti

Araştırılan arazilerde, Dinar İlçesi'nin kuzeydoğusunda, çok sayıda *in situ* olmayan veya devşirme olarak kullanılmış mimari taş blok parçası tespit edildi. Bunlar antik şehirde ne tip bina bulunduğunu hakkında fikir veriyor. Bunların kısmen 1:10 çizimleri yapıldı ve envanter çalışmalarına başlandı. Buna karşın tepede hiç mimarî parçaya rastlanmadı. Bunun yanında Helenistik Çağa ait tiyatro ve stadyum kalıntılarının rölövesi çıkarıldı.

Helenistik Çağı öncesi hiç bir mimarî kalıntı veya parça tespit edilemedi.

Tiyatro

Temizlik ve rölöve çalışmaları İçlarca Tepesi'nin (A) batısındaki Helenistik tiyatroda yapıldı (Resim: 4). Antik tiyatro Afyon Müze Müdürlüğü'nün seksenli yıllarda yaptıkları kazılarda kısmen ortaya çıkarılmıştı¹³. Burada oturma yerlerinin yan duvarları ve skene binasının temel taşları bulunmuştu. Burası daha sonraki yıllarda deprem ve hava şartlarından ve insan elinden çok zarar görerek kısmen tahribata uğramıştı. Burada üç işçi ile temizlik çalışmaları yapıldı. Yabanî otlar yolundu, toprak ve çöp birikintileri temizlendi. Daha sonra 1 :50 ve 1:25 ölçekli bir rölöve çıkarıldı (Resim: 5.6). Burada bulunabilen yalnız iki mimarî parça, bir *triglyphon*-parçası ve bir *geison* tiyatronun mimarî stili hakkında ip ucu veriyor. Rölövenin bütün detayları 1:10 bir ölçekle gösterildi.

Bunun yanında eski müze kurtama kazıları sırasında bir *prohedri* koltuğunun parçası bulunmuştu, fakat bu bugün kayıptır. Kalan mimarî

13 A. Topaş, Dinar Tiyatro kazısı, *Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları*. Ankara 1993, 16-25.

parçalardan *proskenion* Dorik ve İyonik karışık tarzda olduğu anlaşılıyor. Böyle tip yapılar Geç Helenistik Çağda Anadolu'nun ve Yunanistan'ın her tarafında görüyor. Yapı şekline göre İ.Ö. 1. yy. ın ikinci yarısında bir tarih, olasılıklı ilginç bir durum. Roma Döneminde tiyatroda fazla bir yapı değişikliği olmaması. Apameia'nın antik kaynaklarda çok zengin bir kent olarak geçmesi bu durumla çelişkili görülüyor. Belki burada başka bir tiyatro daha vardı.

Stadyum

Dinar'ın içinde, bir lastikçi dükkânın arkasındaki (D) boş arazide bulunan stadyumun basamakları bu yerin uzun yıllardır çöplük olarak kullanılmasından dolayı hemen hemen hiç görünmüyordu (Resim: 7).

Bu nedenle burada Dinar Belediyesi'nin yardımlarıyla kapsamlı bir temizlik çalışması yapıldı.

Stadyumun bazı basamakları 1960'lı senelerde sökülüp bunlar bir su kanalı için kullanılmış. İlk temizlik çalışmalarından sonra stadyumda yüzeyde altı basamak ortaya çıktı (Resim: 8). Basamakların dış kısımlarındaki oturma yerleri aslan ayakları taşıyor¹⁴ (Resim: 9). Stadyumun batı tarafında burada modern binalar olduğu için bitiş şekli bilinmiyor. Burada yapılan elektromagnetik çalışmaları burada ortaya çıkan kısmın batı *sphendone*'ye yaklaştığını gösterdi¹⁵.

Dinar'ın batı kesimlerinde çalışma yerine 50 m. uzaklıkta tekrar basamaklar tespit edildi. Temizlikten sonra açığa çıkan stadyum basamaklarının rölövesi 1:25 ölçekle çıkarıldı (Resim: 10).

14 Aslan ayakları Arykanda ve Aphrodisias'ın stadyumlarında da görülüyor: P. Knobloch- Ch. Witschel, Arykanda in Lykien, AA 1993, Abb. 3; Chr. Ratté, New Research on the Urban Development of Aphrodisias, in: D. Parrish (Hrsg.), Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pargamon, Perge and Xanthos, JRS Suppl. 45 (2001) Res. 5-8.

15 Stadyumun iki başındaki *sphendone*'ler Apameia'dan çıkmış bir yazıtta geçiyor: MAMA VI. 176.

IV Jeofizik

Jeofizik çalışmalarında üç ayrı yöntem uygulandı : jeo-elektrik, elektro-manyetik, jeo-manyetik.

1.Suçikan Otel'i'nin arka tarafındaki kayalık tepede daha önceden çok sayıda ok uçları bulunduğu için, orada Akamenid kalesinin bulunduğu tahmin ediliyordu. Burada yapılan ölçümlerde 3 metre derinliğe kadar (güneybatı kısmı hariç) herhangi bir yapı iziyle karşılaşılmaı. Kayanın arkasındaki tarlanın güneybatı kısmında hemen yüzeyin altında 40 x 30 m büyüklüğünde anıtsal kapı olabilecek bir yapı izi tespit edildi.

2. Toptepe'de yapılan ölçümlerde ortaya çıkan anthropogen anomaliler muhtemelen çağdaş zamana ait. Antik Devre ait yapılar tespit edilmedi.

3. Içlarca Tepesi'nin bir kısmında jeo-manyetik ölçümler yapıldı (Resim: 3). Burada çeşitli yapı izleriyle karşılaşıldı. Tespit edilen önemli anamoliler bir yangın sonucu veya büyük bir kiremit tabakası ile bağdaştırılabilir.

4. Dinar İlçesi içinde kalan antik stadyum çevresinde gerçekleştirilen elektro-manyetik ölçümlerde toprak altında çeşitli basamaklar ortaya çıktı. Stadyumun kuzeydoğu tarafında görülen İlçesi orada stadyumun oval ucunun olduğunu gösteriyor.

3. Bunun yanında bir de Dikici mevkiinde, bir alanda ölçüm gerçekleştirildi. Ortaya çıkan resim orada surla çevrilmiş bir alan ve bunun içinde ve dışındaki binaları gösteriyor. Bu binalar kuzeydoğu ve güneybatı eksenine doğrultusundadır.

Sonuç

Değişik yöntemlerin kullanıldığı 2008 ilk dönem çalışmalarda antik kentin konumu ve tarihi gelişmesi hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Elde edilen verilere göre, önceki varsayımın aksine Kelainai ve Apameia kent merkezleri ayrı ayrı yerlerde değil, muhtemelen ikisi de Içlarca Tepesi'nin üzerinde yer alır. Helenistik ve Roma dönemlerinde antik şehir tepenin güneyindeki düzlüğe doğru yayılır. Bir sıra nekropol alanı ve çevredeki küçük yerleşmeler de antik kentin yayıldığı alan hakkında fikir verir.

Resim 1: Dinar çevresinin uydu resmi

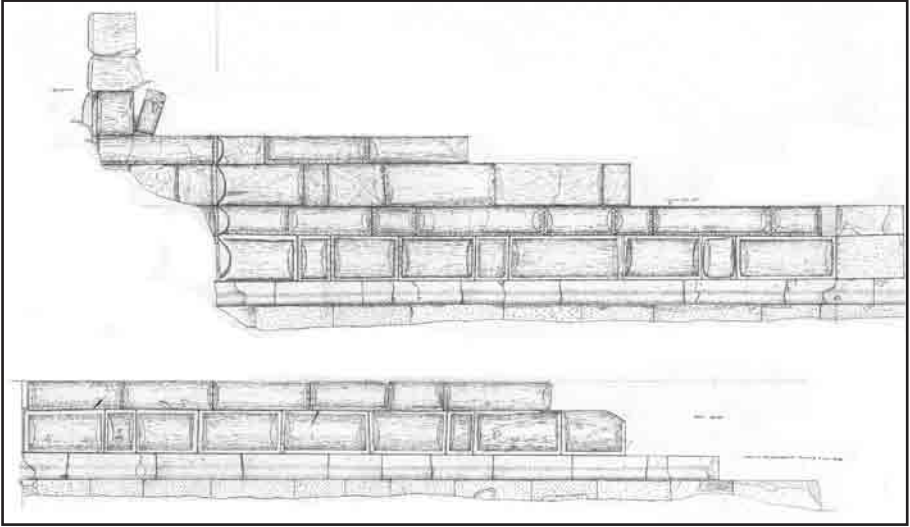
Resim 2: GIS çalışmaları

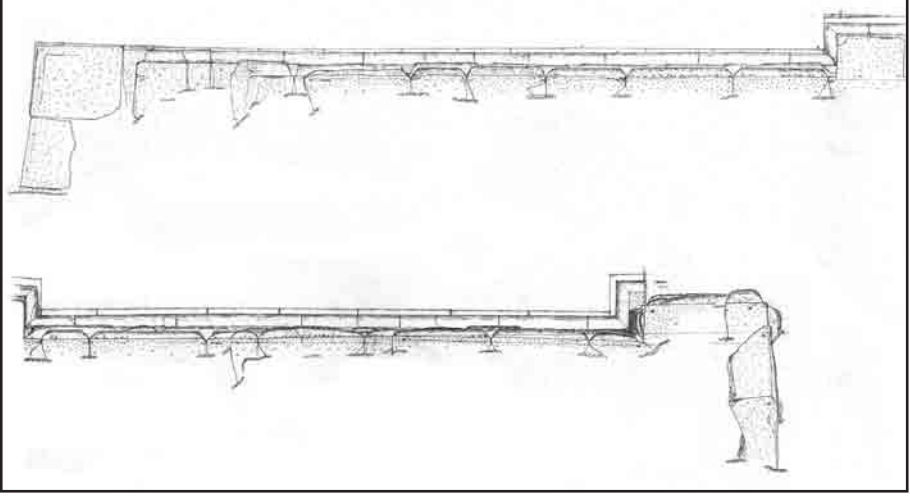
Resim 3: Jeo-fizik çalışmaları

Resim 4: Helenistik tiyatro kalıntısı

Resim 5: Tiyatro rölöve çalışması

Resim 6: Tiyatro rölöve çalışması

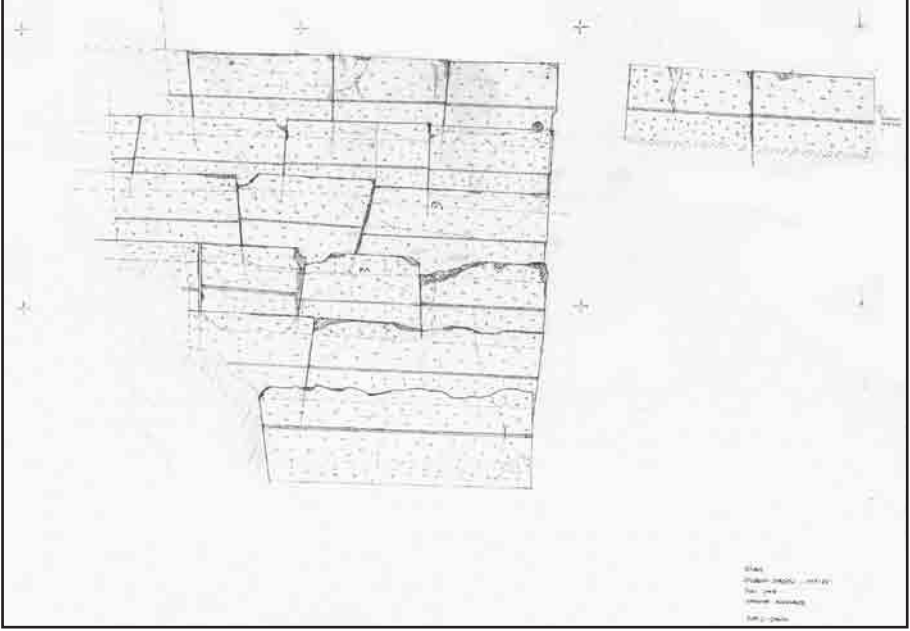
Resim 7: Stadyum çalışmalardan önce

Resim 8: Stadyum temizlik çalışmalarından sonra

Resim 9: Stadyum, detay

Resim 10: Stadyum rölöve çalışmaları

Resim 11: Kaya mezarı

SELJUK INSCRIPTIONS AND FORTIFICATIONS OF SINOP CITADEL

Scott REDFORD*

The Seljuk inscriptions on the walls and towers of Sinop citadel were published in the early decades of the 20th century. The *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe* (henceforth RCEA) volume published in 1939 reproduced the readings found in these articles, and they have been used in the scholarly literature since then¹.

In August 2008, with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, a team under my direction undertook a photographic and photogrammetric survey of these inscriptions and their architectural setting, the eastern curtain walls and towers of Sinop citadel. All of the citadel inscriptions still *in situ* are located here. The aims of this survey were two-fold. First, I wanted to correct the mistakes and omissions found on published versions of these texts by studying the original inscriptions in person. Second, I wanted to examine the architectural context of these inscriptions, something that earlier epigraphic

* Dr. Scott REDFORD, Research Center for Anatolian Civilizations, Koç University
sredford@ku.edu.tr

1 I would like to thank the following: Ministry of Culture and Tourism representative Özgür Çavga; Musa Özcan, director, Fuat Dereli, archaeologist, and the entire staff of the Sinop Museum; Yüzbaşı Ramazan Altınok, and the members of the team that undertook the photogrammetric survey in Sinop between the 11th and the 16th of August 2008: restoration architect Zehra Tulunoğlu and architectural technicians Mustafa Durcan and Şule Algın, all of Ka.Ba Mimarlık. Tufan Karasu was the photographer.

Earlier publications of the Seljuk citadel wall and tower inscriptions of Sinop include: Hilmi Hüseyin Uluğ, *Sinop Kitabeleri* (Sinop, 1341 H. [1922-23]); Mehmet Behçet, "Sinop Kitabeleri," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 1/2 (1930), 35-45; Mehmet Behçet, "Sinop Kitabeleri (1)" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, n.s. 1/5 (1930), 43-49; M. Şakir [Ülkütaşır], "Sinop Kitabelerinden Basılı Olmayan Birkaç Metin," *Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi* 1 (1933), 157-59; and M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukliler Zamanına Ait Tarihi Eserler," *Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi* 5 (1949), 113-151. The texts published in some of these and other earlier publications were reproduced in É. Combe, et al., eds., *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe* Volume 10 (Cairo: IFAO, 1939).

studies had not attempted. What was the relation between the walls as they stand and the Seljuk inscriptions inserted in them? The one published survey of the walls of Sinop had attempted a schematic chronological building sequence, but those efforts were hampered by the fact that, until fairly recently, half of Sinop citadel was occupied by a maximum security prison, making work there impossible².

During the week of survey, the first activity undertaken was ridding the walls and towers of weeds. Next, the architectural team measured the entire northern half of the eastern façade of the citadel, and the front tower facades of the southern half, that part formerly within the prison grounds. While this was taking place, the best possible photographs of the Seljuk building inscriptions of the citadel were taken. Finally, the architectural team moved into the Lonca Kapısı, the main entrance into the citadel from the city, and took measurements there for plan, sections, and elevations of the tower that houses the gates into the citadel. At that time, too, a squeeze was taken of the Seljuk inscription above the entrance to the Lonca Kapısı in hopes of recovery of at least part of the effaced text there³.

Inscriptions

During the course of the survey, and subsequently, I made several additions and corrections to the published texts of these inscriptions. Four of these emendations follow:

1) RCEA 3760 is an inscription giving the name of one of the architects and one of the scribes working on the walls. On site examination of this inscription gave a new last name to the father of the architect: “Aqshā”, a name that

2 Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1985), Vol. 1, 69-88. The authors date that part of the eastern wall of the city that they were able to examine to two periods, the “pre-Mithridatic or Mithridatic” and the 1215 Seljuk reconstruction.

3 I am grateful to Dr. Felix Pirson, Director of the German Archaeological Institute, Istanbul, for the paper and the loan of a wire brush necessary to make this squeeze.

is paralleled by later inscriptions in Alanya, rather than the published readings of “A[r]th’a” or “Artugh”. Close examination of the original also led me to read the epithet after the name of the scribe Najm al-Dīn Yawāsh as “al-Bahā’ī” instead of “al-thānī,” as previously published. Since this scribe identifies himself as being from the town of Kayseri, and the name of the Seljuk governor of Kayseri, named on an adjacent inscription, was one Bahā’ al-Dīn, this new reading makes the scribe into a slave, or former slave, of this governor, providing new information concerning who wrote inscriptions and other texts in Seljuk Anatolia (Fig. 1).

2) RCEA 3770 is an inscription of the Seljuk sultan, ‘Izz al-Dīn Kaykā’ūs. Previous readings of this inscription had omitted a small pious phrase squeezed in at the end of the inscription: “al-dawla wa’l-qudra ‘alā Allāh:” dominion and power belong to God (alone). Given the fact that medieval Islamic rulers signed their documents not with their names but with pious phrases like this, and this phrase is located, like a signature on a document, at the end of the inscription, this phrase might suggest a previously unknown signature phrase for this sultan (Fig. 2).

3) RCEA 3761 is an inscription that is important for understanding the hierarchy of the group of emirs that undertook the repair of the walls of Sinop in the summer of 1215. It lists the names of three people involved in this building project, but the inscription is interesting as much for its composition as its content. The main body of the inscription consists of a series of titles, names, and genealogy of the reigning sultan. But around the ruled right and bottom margins of this inscriptions run a series of names. First is the name of the supervisor, Sinān al-Dīn Tughril. After that is the word “lahq”, or addition, a word used for marginal additions to a manuscript, and not “haqq,” or “al-haqq,” as published. After that come the names of two people, a slave emir and finally an architect, Abu ‘Alī, who, ten years hence, would build the Red Tower in Alanya. The word “lahq” tightens the relationship between written textual page and carved inscription here, giving a sense of searching for standard models that took place during this, the first large, extended building project of the Anatolian Seljuk state (Fig. 3).

4) RCEA 3774 is the largest and longest of the Sinop inscriptions. Unfortunately, with the exception of the name of the architect Abu 'Ali, which remains, at some time in the last 800 odd years, this inscription has been systematically and deliberately effaced, with the letters and words chiselled out. Due to the fact that this chiselling, in places, rather closely follows the shapes of the words, I have been able, with the aid of the squeeze, to decipher one set of words. These words ran down the right hand side of the inscription, in the manner of RCEA 3761 discussed above. These words also duplicate those of that inscription: "under the supervision of Sinān al-Dīn Tughril". I hope that continued examination of this inscription will lead to the reading of more of its text.

Study of these and all other Seljuk inscriptions from Sinop citadel continues.

A Newly Read Seljuk Inscription

In addition to corrections to the texts, and observations on the hands and format of the inscriptions, last summer's survey uncovered a previously unpublished inscription (Fig.: 4). This inscription had been noted in a previous publication, but as illegible⁴. Under the supervision of the Sinop Museum, we removed the lichen that was growing on its surface and photographed it. It is written on a marble slab that is 89 centimeters high, but is not perfectly rectangular, with the top (84.4 cms.) larger than the bottom (76 cms.). This inscription is located on the northern face of the tower that lies at the northeastern corner of the citadel. Unfortunately, this direct exposure to the wind and rain blowing off the Black Sea for centuries has led to the complete effacement of the fifth (and last) line and the almost complete disappearance of the fourth line of this inscription. The surviving text consists of nomenclature and titlature for the sultan, but lacks the name of the emir and the date

4 Mehmet Behçet, "Sinop Kitabeleri (1)," 48: "Mezkur şimal bedeninin dış cihetinde ve denize nazır cephesinde üzeri yosunlarla örtülü bir kitabe mevcut ise de okumak imkanı görülmemiştir."

of construction, information normally contained on the last line of Seljuk inscriptions. Even though the date is missing, style, format, and content all argue for dating this inscription to the same time period as the others, that is to say the late summer of 1215. As far as it can be reconstructed with reference to other inscriptions, the transcribed text runs as follows:

- 1) *fī ayyām al-sultān al-ghālib ‘Izz al-Dunyā wa’l-Dīn*
- 2) *sultān al-barr wa’l bahr rukn al-islām wa’l-muslimīn*
- 3) *abū’l-fath Kaykā’ūs bin Kaykhusraw burhān*
- 4) *a[mīr al-mu’mi]nīn [amara] bi ‘im[ā]rat [hadha] al-bur[j]...*
- 5) [blank] [+ name of emir and date]

In translation:

- 1) *In the days of the victorious sultan Izz al-Dunya wa’l-Din*
- 2) *sultan of the land and the sea, pillar of Islam and muslims,*
- 3) *father of victory, Kayka’us son of Kaykhusraw, proof of*
- 4) *the Commander of the Faithful, ordered the building of this tower...*
- 5) [blank] [+ name of emir and date]

In conclusion, I would like to note the deteriorating condition of many of the Seljuk inscriptions found on Sinop’s citadel walls, and issue a call for their conservation.

The Citadel Walls and the Lonca Kapısı

Although I am just beginning to study of the eastern citadel walls and towers, preliminary observations lead to the conclusion that most of the construction of the eastern fortification of Sinop citadel is not Hellenistic,

as previously hypothesized, or Seljuk, but Byzantine. The closest parallels to these fortifications in terms of fabric, plan, and use of spolia (especially architectural moldings) come from the walls of Amasra, the medieval rebuilding of which has been dated by Crow and Hill to the 7-8th centuries. Whatever the date of this stretch of the Sinop citadel fortifications, they do not appear to have been constructed in the summer of 1215, the time to which all but one of the Seljuk inscriptions from the citadel date. In a rare instance of agreement between textual and archaeological evidence, first conclusions agree with the statements of Seljuk historian Ibn Bibi, who wrote that the sultan ordered the repair of the fortifications, not their rebuilding⁵.

The Lonca Kapısı

Given these observations, it is interesting to examine the Lonca Kapısı, the main tower gate into the citadel from the town, which seems to display the greatest instance of Seljuk intervention. The Lonca gate is of prime interest to historians of Seljuk architecture, because both above both the interior and exterior arched entrances to this tower are inscriptions bearing the name of the Aleppan architect Abu 'Ali, who, as noted above, was later to build the Red Tower in Alanya. The rehabilitation of this gate tower, then, is his first signed work in Seljuk Anatolia.

The gate opens to the town from the side of a tower larger than all others. This tower also has thicker walls than the other towers. The plan, sections, and elevations published here are the first of this tower-gate (Fig.: 5-8). The plan and elevation show that Abu 'Ali constructed the gateway entrance into the tower from the city in a manner close to that of contemporary fortification gates in Aleppo. This consists of arched slot machicolation above and before the gate itself. Because this arch had to be fitted into the space of the previous gateway, it is higher and narrower than comparable examples in Aleppo.

5 James Crow and Stephen Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia," *Anatolian Studies* 45 (1995), 257-58; Ibn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye fî'l-Umuri'l-'Ala'iyye* Adnan Sadık Erzi, ed., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 154 for the sultan's ordering of the repair of cracks and crevices in the fortifications.

The plan and sections suggest that Abu ‘Ali built a tower within the entrance tower of the Lonca Kapısı; inserting a barrel vault the length of the interior of the tower. The wall supporting this vault to the east blocked the arrow slit found there. This arrangement led the entrance into the citadel to be strangely off-center. In my opinion, the interior, the gates, and the uppermost sections of this tower above the cornices can be dated to the Seljuk interventions of 1215. The rest of the tower, including most that is below the cornices, must date to an earlier era⁶.

6 Compare the gate of the Lonca Kapısı with the Bab al-Nasr at Aleppo, built just three years earlier, in 1212. Both have slot machicolation. The main difference between this gate and the Lonca Kapısı is the presence of a lintel and relieving arch in Aleppo, and an arch in Sinop. See Ernst Herzfeld, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum. Inscriptions et Monuments d'Alep* (Cairo: IFAO, 1955), Vol. 1, 32.

Fig. 1: Photograph of inscription RCEA no. 3760 (Tufan Karasu)

Fig. 2: Photograph of inscription RCEA no. 3770 (Tufan Karasu)

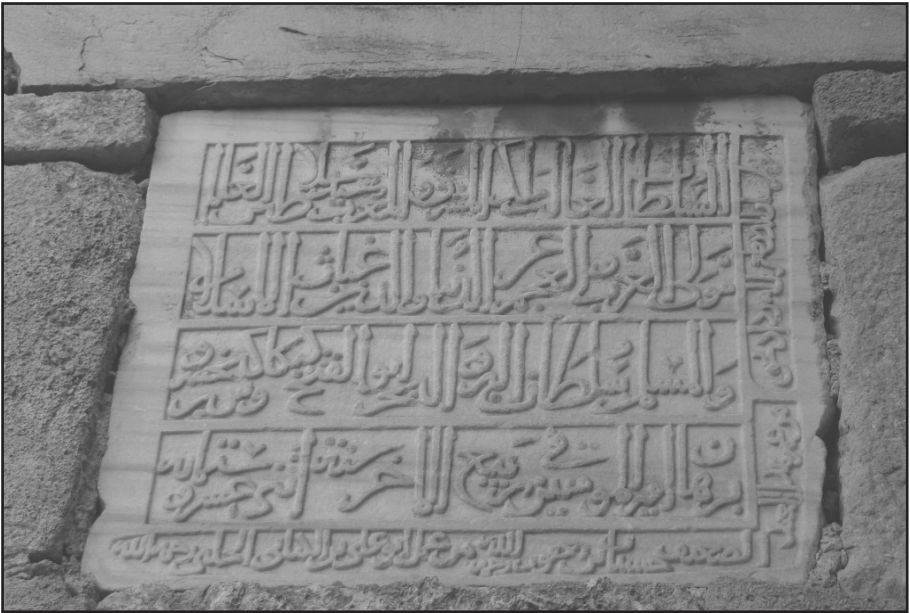

Fig. 3: Photograph of inscription RCEA no. 3761 (Tufan Karasu)

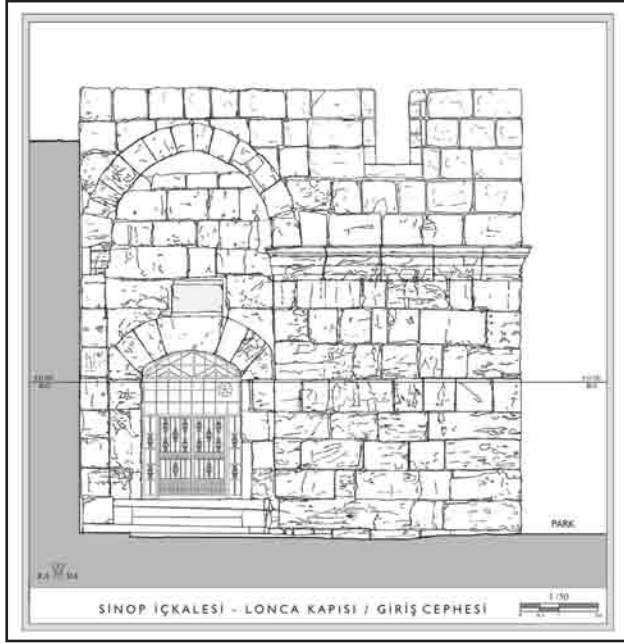

Fig. 6: Elevation of entrance gate to citadel, Lonca Kapısı (Ka.Ba Mimarlık)

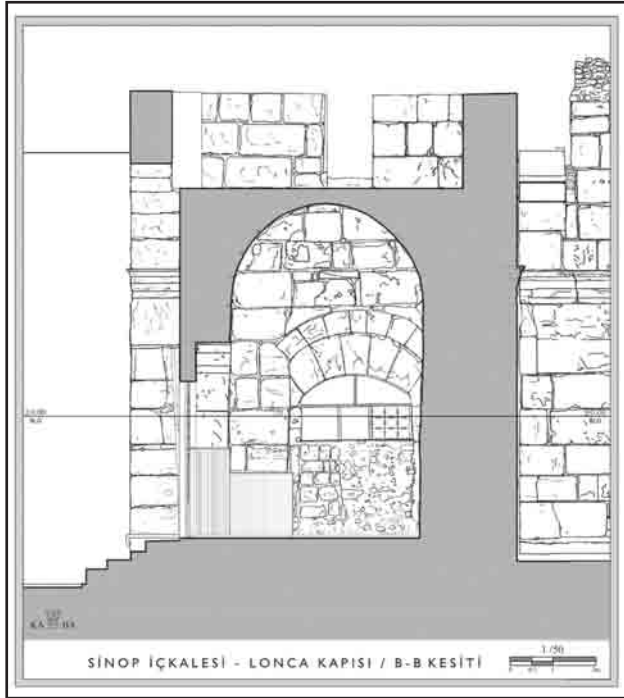

Fig. 7: Section of Lonca Kapısı (Ka.Ba Mimarlık)

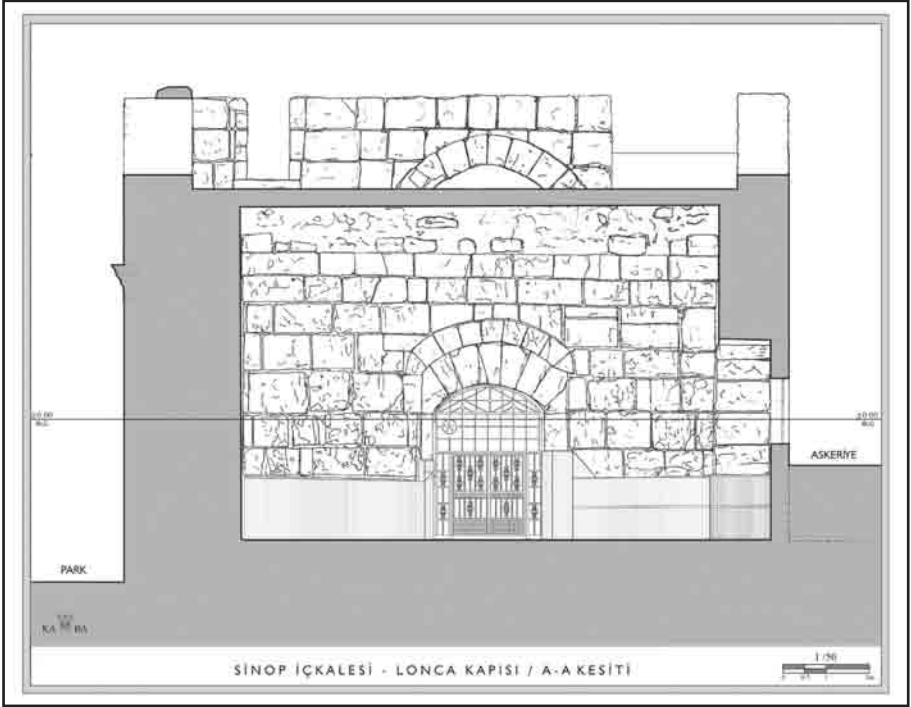

Fig. 8: Section of Lonca Kapısı (Ka.Ba Mimarlık)

ISPARTA ARKEOLOJİK SURVEYİ 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Bilge HÜRMÜZLÜ*

Isparta İli ve ilçeleri yüzey araştırması projesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, Süleyman Demirel Üniversitesi'nin desteğiyle 2008 yılı Haziran ayında gerçekleştirilmiştir¹. Projenin temel amacı kuzeybatı Pisidia'da dönemler boyunca kültür alışverişinin ölü gömme geleneklerine nasıl yansıdığının; bölgeye dışarıdan, farklı kültürler aracılığıyla hangi unsurların taşındığının; hangi geleneklerin dönemler boyunca devam ettiğinin ve yerel unsurların bu geleneklerle nasıl kaynaştığının saptanmasına dönük olarak arkeolojik verilerin derlenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu proje kapsamında 2008 yılı çalışmaları Senirkent İlçesi sınırları içerisinde yer alan Tymandos antik kenti ve çevresinde yoğunlaştırılmıştır.

Tymandos Antik Kenti ve Çevresi

Eğridir Gölü'ne doğru açılan ova üzerinde konumlanmış olan Tymandos, yüksek dağlarla, batıda Karakuş Dağı, doğuda Sultan Dağı, güneyde ise Beşparmak Dağı ve Barla Dağı ile çevrelenmiştir (Resim: 1 - 3). Bu dağlar Frigya ve Pisidya bölgeleri arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Bölge coğrafi olarak batı Pisidia'dan Eğridir Gölü'yle ayrılmakta; Karakuş ve

* Yrd.Doç.Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, TR 32260 Isparta, bilgehurmuzlu@gmail.com.

1 Süleyman Demirel Üniversitesi ve Suna İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne çalışmalarımıza sağladıkları maddi destekten dolayı teşekkür ederim. 2008 yılı çalışmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak katılmış olan Özgür Topbaş'a (Silifke Müzesi) desteklerinden dolayı, ayrıca 2008 yılı çalışmalarına katılan Dr. Fikret Özcan (SDÜ), Murat Fırat (SDÜ), Özden Ürkmez (Ege Ün.), Asuman Coşkun Abuagla (Bilkent Ün.) ve SDÜ öğrencilerine (Arzu İnan, Bilge Akay, Emrah Topdağı, Eray Can, Hakan Yalçın ve Tuğba Taş) çalışmalarımıza sağladıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Barla Dağları arasında bulunun konumuyla da merkezi ve güney Pisidia bölgelerinden ayrılmaktadır. Frigya – Pisidya - Pamphylia bölgeleri arasında bir geçiş noktası olan ovada konumlanmış olan Tymandos ve Apollonia kentleri antik dönemde politik ve kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir.

Tymandos adına antik metinlerde rastlanmamakla birlikte, Hierocles ve Bizans Dönemi piskoposluk listelerinde kentin adı geçmektedir. Yerleşmede ilk araştırmalar Sterret tarafından 1885 yılında yürütülmüş ve kentin statüsüne ilişkin verilerin elde edildiği yazıt ele geçirilmiştir². Bunu izleyen çalışmalar *Monumenta Asia Minoris Antiqua* serileri kapsamında yürütülen çalışmalar çerçevesinde yazıtları yayınlayan Buckler ve Calder ile Ramsey tarafından devam ettirilmiştir³. Son olarak 1980’li yıllardan bu yana M. Özsait tarafından yürütülen yüzey araştırmaları kapsamında kentin tarihsel gelişimine ışık tutacak veriler elde edilmiştir⁴.

Araştırmacılar Tymandos antik kentinin Yassören Kasabası’nın altında kaldığı hususunda mutabık kalmışlardır. Bununla birlikte, arkeolojik bulgular ve 2008 yılı yüzey araştırmamız sırasında toplanan veriler bölgenin tarihsel gelişimine ve yerleşme alanındaki *longue durée* (sürekliliğe) ilişkin olarak yeni bilgiler sağlamaktadır. Tymandos ve çevresinde bugüne dek ele geçirilen yazıtlar M.S. 2 ve 3. yüzyıla aittir. Bununla birlikte, 2008 yılı yüzey araştırmasında, Tymandos çevresinde yürütülen çalışmalarda elde edilen bulgular kentin, uzun dönemler boyunca yerleşim görmüş olduğunu göstermektedir.

Tymandos antik kentinin yaklaşık olarak 10 km. kuzeyinde yer alan Ulaş Tepe (Resim: 1 ve 4) ile Demirliönü mevkiinde (Resim: 1 ve 5) “black on red”

2 J.R.Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Papers of the American School of Classical Studies at Athens 2 (Boston 1888).

3 W.H.Buckler et.all, *Monumenta Asia Minoris Antiqua* IV (Manchester 1933); W. M.Ramsey, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Volume I, part 1 and 2, New York (reprint edition of 1939).

4 M.Özsait, “1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 19-23 Mayıs 1989 (Ankara 1990), 381-389; M.Özsait – N.Özsait, “Delipınar Mezar Stelleri”, in: İ. Delemen (ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*. Papers Presented at the International Workshop İstanbul 20-21. May 2005 (İstanbul 2007), 159-166.

ve “*streaked*” ware olarak adlandırılan ve M.Ö. 7. ve 6. yüzyılda üretilmiş Firig – Lydia tipi seramik parçalarına rastlanmıştır⁵. Çok sayıda kayaya oyulmuş mezarın tespit edildiği Ulaş Tepe Gençali ve Büyükkabaca köyleri arasında yer almaktadır (Resim: 1 ve 6). Ulaş Tepe mezarlarının, Geç Lydia Dönemine (Greco-Pers Dönemine) ait Bin Tepeler’de karşımıza çıkan bazı mezarları andıran yapıları kuzeybatı Pisidia’da Frig – Lydia kültür etkisinin varlığına işaret etmeleri bakımından önem taşır. Bu alandan Geç Helenistik ve Roma Dönemine ait seramik parçalarının da toplanmış olduğunu belirtmek gerekir. Bu bölge muhtemelen uzun dönemler boyunca mezarlık alanı kullanılmış olmalıdır.

Yassıören İlçesi – Delipınar Mevkii

Tymandos antik kenti çevresinde karşılaşılan Arkaik Döneme ait yukarıda sözü edilen buluntular tekil örnekler olarak kalmamaktadır. Delipınar mevkii, Senirkent İlçesi’nin doğusunda, Yassıören ve Ortayazı köyleri arasında yer almaktadır. Delipınar mevkiinde Isparta Arkeoloji Müzesi tarafından tescil edilmiş olan ve “Delipınar Tümülüsleri” olarak anılan yan yana konumlanmış iki tümülüs yer almaktadır (Resim: 1 ve 8). Çalışmalar alanın tümünün taranması dışında özellikle uzun zamandır bilinen ve yol kenarında bulunan sözü edilen iki tümülüste odaklanmıştır.

Delipınar 1 ve 2 No.lu tümülüslerin her ikisi de kayalık bir yükseltide bulunmaktadır. Bu durumda Delipınar tümülüslerinin mezar odalarının ve *dromos*larının ana kayaya oyularak yapılmış olması yüksek olasılıktır. Ana kayanın oyulması sonucu elde edilen bu yapıların üzerleri büyük dere taşları ve toprakla yığma bir tepe hâline getirilmiş olmalıdır. Tümülüslerin üzerinde ve çevresinde tarihlemeye elverişli bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak, bu alandan bulundukları tespit edilen ve halen Isparta Müzesi’nde sergilenen Anadolu-Pers Dönemine ait M.Ö. 6. yüzyıl stelleri bu tümülüslerin

5 Sözü edilen buluntulara ilişkin geniş değerlendirme için bkz. B.Hürmüzlü, “Remarks on Cultural Interactions in the Earlier Periods of North West Pisidia”, in A.Furtwängler Festschrift (baskıda).

de aynı döneme ait olabileceğini akla getirmektedir. Her iki stel İon tipine ait *anthemion* başlıklı örneklerdir. Mermerden olan Isparta stellerinin gövdeleri düz ve pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Orijinalinde boyalı olması gereken gövde üzerinde bezemenin anlaşılmasını sağlayacak boya korunmamıştır⁶.

Delipınar yöresi oldukça geniş bir arazidir ve asıl çalışma alanı bu bölgenin ortasından geçen, ana yolun güneyinde kalan kayalık kısımdır (Resim: 9). Bu kayalık yükseltide bir adet toprakla örtülü tümülüs, iki adet küçük taşlarla örtülü tümülüs ve bir kaya mezarlık alanı tespit edilmiştir. Delipınar 1 ve 2 numaralı tümülüslerin 500 m. kadar batısında üzerleri küçük taşlarla örtülü, ana kayaya oyulmuş iki kaya tümülüsü ile karşılaşmıştır (Resim: 9 ve 10: Tümülüs 3 ve Tümülüs 4). Tümülüs 3'te karşılaşılan kaçak kazı çukuru, mezar *dromosu* ile mezar odasının birleştiği yere denk gelmiştir. Fakat bu kısmın daha sonradan taşlarla dolduğu anlaşılmaktadır. 3 numaralı tümülüs, anlaşıldığı üzere ana kayanın yontulması ile yapılmıştır. Burada hem mezar odası hem de *dromos* ana kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuştur. Tümülüsün girişi (*dromos*) batı yönündendir (Resim: 11). Mezar odasına ait girişin 1.00 m.lik kısmı görülebilmektedir. Geri kalan bölüm ise toprak altındadır. *Dromos*un genişliği 1.20 m.; kapının genişliği 0.50 cm. dir.

Sonuç olarak, 2008 yılı yüzey araştırması Delipınar mevkiinin M.Ö.6. yüzyıldan itibaren ve Roma Dönemine dek kullanılmış bir mezarlık alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bölgede Helenistik Döneme işaret edecek buluntular, Ulaş Tepe'de ele geçirilen seramik parçalarıyla sınırlıdır. Antik metinlerin aktarımları ve arkeolojik buluntularda karşımıza çıkan bu döneme ait az sayıda veri, Tymandos'un bölgede Helenistik Dönemde önemli bir rol üstlenmemiş olduğunu düşündürmektedir. Buna karşın, yaklaşık 30 km. batısında yer alan ve I. Seleukos tarafından kurulmuş olduğu tahmin edilen Seleukos kolonisi

6 Delipınar tümülüslerine ilişkin veriler daha önceki çalışmalarımızda yayınlanmıştır, bkz. B.Hürmüzlü, "Pisidia Bölgesi'nde Ele Geçen Anthemion Tipi Steller (Anthemionstele aus Pisidien)", CollAn VI (2007), 97-114; B.Hürmüzlü, "Pisidia'da 'Gömtü Geleneklerinin' Işığında Kültürler Arası İlişkiler", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (2007), 19, Resim 1.

Apollonia, kuzeybatı Pisida'da bu dönemde önemli bir rol üstlenmiştir.

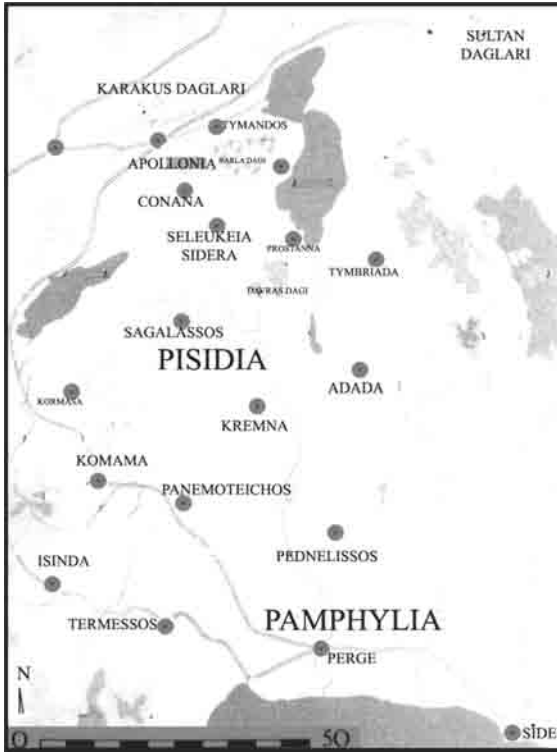
Bununla birlikte, arkeolojik bulgular kuzeybatı Pisidia bölgesinin Büyük İskender'in seferinden önce de kültürlerarası ilişkilere açık bir bölge olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yerleşme Alanlarında Süreklilik: Tymandos (Yassören) Örneği Projesi

Isparta İli ve ilçeleri yüzey araştırması çerçevesinde Süleyman Demirel Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Pervin Şenol ile birlikte yürütülmekte olan "Yerleşmelerin Sürekliliği: Tymandos (Yassören) Örneği" projesinden kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Bu çalışmanın temel amacı, Yassören (Tymandos) yerleşimi örneğinden hareketle mekânsal sürekliliklerin incelenmesidir. Bu amaçla, öncelikle arkeolojik buluntuların yer aldığı Yassören (Tymandos) yerleşim örneğinde mekânsal özellikler (mekân oluşum süreci ve kullanım süreçleri) tarihsel süreklilikler içinde incelenmektedir. Tymandos'ta Antik Dönem mekânlarının üzerine konumlanmış veya arkeolojik malzemeyi kullanmış olan kerpiç konutlar ile Antik Dönem mezarlarının üzerinde yer alan mezar yapılarının varlığı dikkati çekmektedir (Resim: 12 ve 13). Buradan hareketle, Tymandos veya bugünkü adıyla Yassören yerleşmesinin nasıl değiştiği, geçmişten devraldığı süreklilikler ile kesintilerin neler olduğu yerleşik konut dokusu üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır.

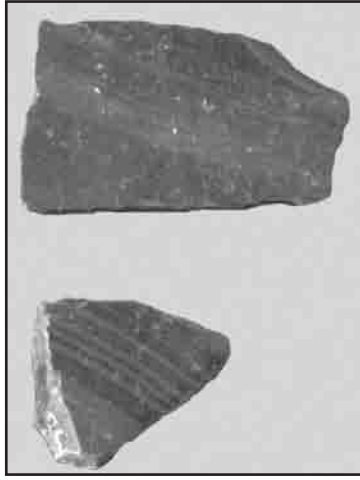
Resim 1: Isparta, Senirkent İlçesi, Tymbandos antik kenti

Resim 2: Kuzeybatı Pisidia bölgesi

Resim 3: Yassıören (Tymandos)

Resim 4: Ulaş Tepe buluntuları (*Black on Red* tipi seramikler)

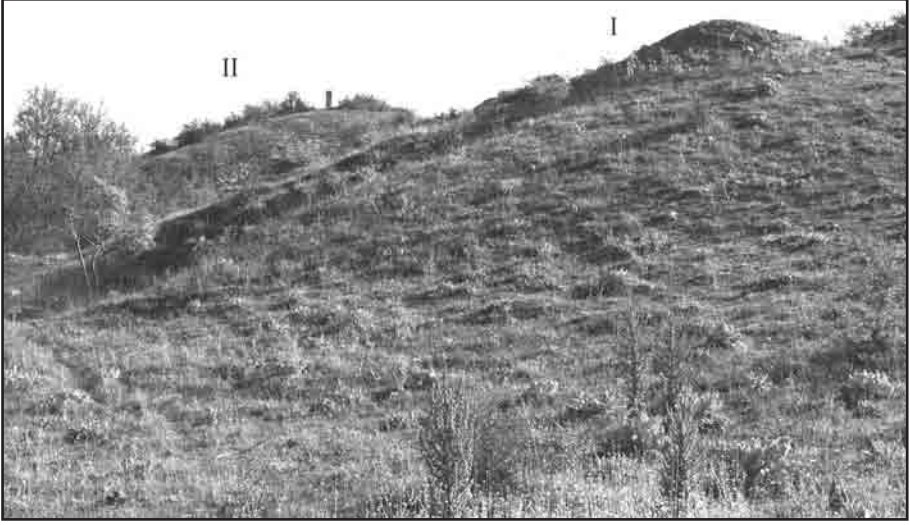
Resim 5: Demirliönü buluntuları (*Streaked Ware* tipi seramikler)

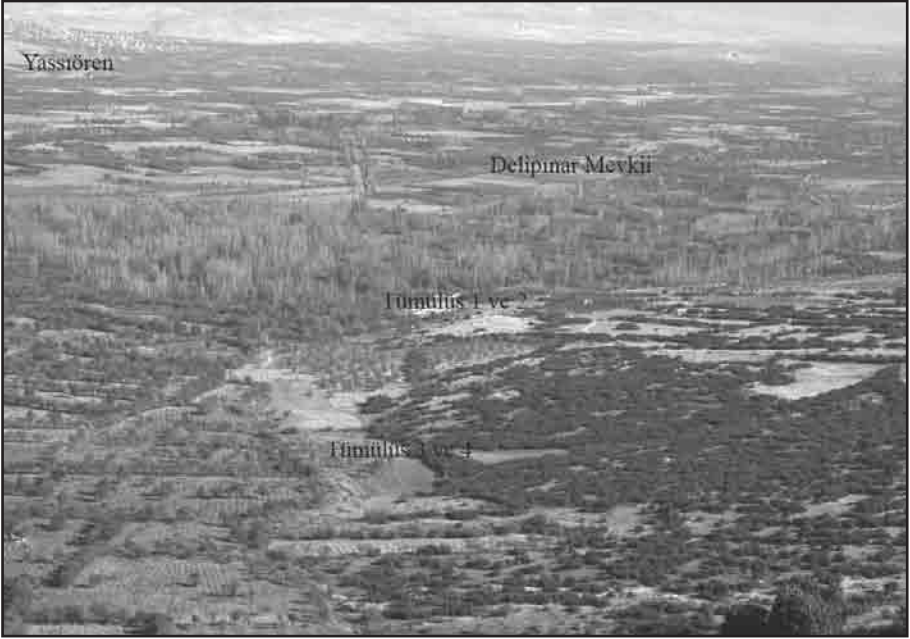
Resim 6: Ulaş Tepe

Resim 7: Ulaş Tepe. Kaya mezarı

Resim 8: Delipınar tümülüsleri (Tümülüs 1 ve 2). Batıdan bakış

Resim 9: Delipınar tümülüsleri (Tümülüs 1-4). Güneybatıdan bakış

Resim 10: Delipınar tümülüs 3 ve 4. Taş yığını

Resim 11: Delipınar Tümülüs 3. Batıdan bakış

Resim 12a: Yassören. Baba Garkın
Türbesi (Dış)

Resim 12b: Yassören. Baba Garkın
Türbesi (İç)

Resim 13: Yassıören. Kerpiç yapı

2008 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ, GÖLET VE SULAMA KANALLARININ ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" konusunda yapmış olduğumuz çalışmaların yirmi ikinci yılını, 16-31 Ağustos Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirdik. Başkanlığım altında yürütülen arkeolojik yüzey araştırmasına Yrd. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, Jeofizikçi Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli, Vedat Evren Belli (M.A.), Fatih Soydan, Yasin Yaşar Köse, Harun Kaçmaz, Mehmet Kolsuz ve Ergin Saçma katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini ise, Malatya Müzesi uzmanı Sayın Meryem Günhan yapmıştır¹.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça geniş kapsamlı olarak sürdürdüğümüz bu önemli arkeolojik yüzey araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (DÖSiMM) maddî katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Sağlanan maddî katkıdan dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün değerli yöneticilerine çok teşekkür ederim.

Anayolların dışında kalan ve genellikle ulaşılması oldukça zor, engebeli ve yüksek dağlık bölgelerde bulunan Urartu sulama tesislerini araştırmak için olağanüstü çaba harcayan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 34459-İSTANBUL / TÜRKİYE

e-mail : obelli@istanbul.edu.tr, obelli@hotmail.com

1 Arap'a değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

1987 yılından beri Doğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırması sırasında saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanalının sayısı, şimdilik 121'e ulaşmıştır. Bunlardan 113 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 2 tanesi de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunmaktadır. Daha önceki yazımızda da sık sık belirttiğimiz gibi, şimdiye değin bulmuş olduğumuz 119 adet baraj, gölet ve sulama kanalı, Doğu Anadolu'yu bir "Barajlar Bölgesi" hâline getirmiştir. Bunlardan da önemlisi, bulmuş olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının %13'ü, geçmiş olduğu küçük onarımlar ile günümüze değin kesintisiz olarak çalışmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi dışında ne Anadolu'da, ne de dünyanın öteki coğrafi bölgelerinde bu kadar çok sulama tesisi bir arada bulunmadığı gibi, 2700-2800 yıldan beri kesintisiz çalışan sulama tesisinin varlığına da rastlanmamaktadır.

Eskiçağda baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımı ile yapılan tarım, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarım kültürünün ne denli modern ve çağdaş olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Eğer sulamaya dayalı modern tarım yapılmamış olsaydı, tarım için oldukça az ve yetersiz topraklara sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu kadar çok nüfus yaşayamazdı. Tarlalardan elde edilen baklagillerin yanı sıra, meyve ve özellikle sebze bahçelerinden elde edilen ürünler, ekonomik amaçla kurulan kalelerin büyük depolarındaki yiyecek ve içecek küplerini doldurmuş ve uzun geçen kış mevsiminde, on binlerce insanın besin gereksinmesini karşılamıştır.

ÇALIŞMA BÖLGESİ

Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarını araştırmak amacıyla 2008 yılında sürdürdüğümüz çalışmayı Van Gölü bölgesinde yoğunlaştırdık. Urartu Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan Van bölgesi, ilginçtir ki sulama tesislerinin üçte ikisinden fazlasını bünyesinde toplamaktadır. Buna karşın keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda arkeolojik kalıntı ve sulama tesisinin bulunacağını ümit

etmekteyiz. Çünkü son 40 yılından beri Van bölgesinde kesintisiz olarak arkeolojik yüzey araştırması yapmamıza karşın, hâlâ bölgeye tam egemen olduğumuz söylenemez. Özellikle baraj ve göletlerin ana yolların dışında engebeli ve yüksek dağların zirvesinde yer alması, sulama tesislerinin bulunmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu yüzden keşfedilmeyi bekleyen bu bölgedeki arkeolojik ören yeri ve sulama tesislerini saptamak ve bilim dünyasına duyurmak için, çalışmalarımız tüm hızıyla devam etmektedir.

2008 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" projesinde, Van Gölü'nün kuzeyinde daha fazla çalışılmıştır. Sulama tesislerinin saptanması için sürdürülen yüzey araştırması, özellikle Van bölgesinin en büyük ve verimli avüyal topraklarına sahip olan Erciş Ovası'nın su gereksinimi karşılayan baraj ve göletler üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

KIRMIZI TEPE GÖLETİ

Kırmızı Tepe Göleti, Van'ın yaklaşık olarak 15 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim alanı, 3 km. kuzeybatıda yer alan Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'dür.

Deniz seviyesinden ortalama 2110 m. yüksekliğinde gölet, Yukarı Kırmızı Tepe Kalesi'nin hemen kuzeybatı eteğinde bulunmaktadır (Resim: 1). Doğuda yükselen Erek Dağı'nın (3200 m.) batı eteğinden çıkan kaynak suları, toprak içine açılan bir kanal ile aşağılara getirilerek, Kırmızı Tepe Göleti'nde biriktirilmiştir. Ortalama 40-50 cm. derinliğinde ve 50-60 cm. genişliğinde olan kanalın içi toprak ile dolmuştur. Çok uzun bir süreden beri çalışmayan kanalın ilk açıldığı zaman daha derin ve geniş olduğu anlaşılmaktadır.

Ortalama 52 m. genişliğinde ve 145 m. uzunluğunda olan gölet, fazla büyük değildir. Kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan göletin sularını biriktirdiği alanın, 7500 m² büyüklüğünde olduğu anlaşılmaktadır. Yükseklerden büyük bir hızla akan kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini doldurmuştur (Resim: 2). Göletin duvarı, açık olan

güneybatı kısmını kapatmaktadır. Ancak ne yazık ki duvarlar yıkıldığı için sökülmüş ve tarla olarak kullanılan kişiler tarafından öbek öbek yığılmıştır. Bu yüzden duvarın genişliği ve yüksekliğini kesin olarak bilemiyoruz. Yalnızca duvarın kenarlarında ve temellerindeki taşlar görülmektedir. Kümelenen taşların da gösterdiği gibi, duvarların yapımında kullanılan andezit taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir.

Gölette biriktirilen sular, hem Yukarı ve Aşağı Kırmızı Tepe Kalesi'nde oturan insanların ve besledikleri küçükbaş hayvanların, hem de batı yönünde bulunan tarım alanlarının gereksinmesini karşılamaktadır.

Göletin tarihlemesine yardımcı olabilecek arkeolojik kalıntı, hemen güneydoğusunda yükselen tepe üzerinde bulunmaktadır. 1/25.000'lik haritada, burası Kızıltaş Tepesi (2199 m.) olarak geçmektedir. Ancak yöre halkı bu tepeyi 'Kırmızı Tepe' olarak adlandırmaktadır. Erken dönem Urartu kalelerinin benzeri olan Kırmızı Tepe, Aşağı ve Yukarı olmak üzere iki ayrı kaleden oluşmaktadır.

Kuzeyde, kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan tepe üzerinde bulunan kaleyi, 'Yukarı Kırmızı Tepe Kalesi' olarak adlandırmayı uygun bulduk. Kabaca elips bir plan gösteren kale 47 x 114 m. büyüklüğündedir. Kalenin batısında daha alçak ve küçük bir tepe bulunmaktadır, ancak burası doğusunda yükselen tepe ile birlikte planlanarak yapılmıştır. Deniz seviyesinden 2199 m. yüksekliğindeki tepenin çevresinde var olan sur duvarlarının hemen hepsi erozyondan dolayı yıkılarak, aşağılara düşmüştür. Kale bu yüksekliği ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan tipik dağ kalelerini anımsatmaktadır. Duvarların bazı yerlerinde yalnızca temel kalıntıları kalmıştır. Duvar temellerinde kullanılan iri andezit taşlar, yakın çevrede oldukça zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir.

Yukarı Kırmızı Tepe Kalesi'nin yaklaşık 25-30 m. güneyinde ise Aşağı Kırmızı Tepe Kalesi bulunmaktadır. Bu iki kaleyi birbirinden, fazla derin olmayan bir boyun ayırmaktadır. Yukarı kaleden en az iki kat daha büyük olan Aşağı Kale, kuzey-güney doğrultusunda uzanan tepe üzerinde kurulmuştur. Ortalama 76 m. x 214 m. büyüklüğünde olan ve kabaca dikdörtgen bir plan

gösteren kalenin, güney ucu sivri bir şekilde sona ermektedir. Yani kalenin yapımında, arazinin topografik özellikleri çok belirleyici bir rol oynamıştır. Bu kalenin deniz seviyesinden yüksekliği ise, ortalama 2180 m. dir.

Kalenin girişinin kuzeydoğu kesimden olduğu sanılmaktadır, fazla dik olmayan bir rampayı aşan eski yol kalıntısı, günümüzde de kullanılmaktadır. Ancak kapı girişi, taşların akıp gitmesi yüzünden kesin olarak belli olmamaktadır. Kalenin dört bir yanını çevreleyen sur duvarlarının çok büyük bir kısmı, tıpkı Yukarı Kale duvarlarında olduğu gibi tahribata görmüştür. Yalnızca doğu duvarlarının temelleri belirgin olarak görülmektedir. Özellikle Van Gölü'nün bulunduğu batı kesimden doğu yönüne doğru esen sert ve soğuk rüzgârlar ile yağan yağmurlar, batı kesimde yer alan sur duvarlarının tümünü aşağılara sürüklemiştir. Erozyondan dolayı, duvarların temellerinde büyük ve ağır taşlar bile aşağılara yıkılmıştır. Buradaki duvarlarda da siyah andezit taşları kullanılmıştır.

Yukarı Kırmızı Tepe ile doğuda Erek Dağı arasında kalan ters “V” biçimli vadide ise, eski üzüm bağlarının terasları belirgin olarak görülmektedir. Güneydeki alçak vadiye açılan üzüm bağları, 11 ayrı teras hâlinde düzenlenmiştir. Soğuk rüzgârlardan korunan ve oldukça sıcak olan bu vadi, üzüm yetiştirmek için en elverişli mekânı oluşturmuştur (Resim: 3).

Aşağı ve Yukarı Kırmızı Tepe Kaleleri, oldukça stratejik bir mevkiye kurulmuştur. Batısında Yoncatepe Sarayı ile Van Ovası ve kalesini kuş bakışı gören kalenin doğusunu da 3250 m. yüksekliğindeki Erek Dağı kapatmaktadır. Yarım ay biçimi ile Erek Dağı, aynı zamanda doğudan esen sert ve soğuk rüzgârları da önlemekte ve çok elverişli bir iklim sunmaktadır. Erek Dağı üzerinde bulunan suyu ve otu bol olan yaylalara giden eski yol da, kalenin hemen güney eteğinden geçmektedir. Bunlardan da önemlisi, kalenin hemen kuzeyinde Varak ve Erek Dağı arasında bulunan Cehennem Vadisi uzanmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu vadi, oldukça zengin su kaynaklarına sahiptir. Su kaynakları üzerinde de, birçok küçük gölet kurulmuştur. Bu yüzden Aşağı ve Yukarı Kırmızı Tepe kaleleri zengin su kaynakları ve yaylalara giden tarihî yolu denetim altında tutan çok önemli bir askerî ve ekonomik yönetim merkezi olarak kurulmuştur.

Kalelerin üzerinde ve eteklerinde yok denecek kadar az çanak çömlek parçası bulunmuştur. Ancak kalenin konumu ve tasarımı, Kral Menua (M.Ö 810-786) Dönemine ait Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinin konumu ve tasarımı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca 19. yüzyılda bu kalelerden çıkarılarak, Yedikilise'nin duvarlarında devşirme malzeme kullanılan Kral Menua Dönemine ait çivi yazılı taşlarda, kalenin bu kral döneminde kurulduğunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır. İlginçtir ki buradaki çivi yazılı taşların içeriği ile Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan Kral Menua'ya ait çivi yazılı taşların metin içeriği çok büyük bir benzerlik oluşturmaktadır. Bu yüzden kaleler ile birlikte planlanarak yapılan Kırmızı Tepe Göleti'nin de, Kral Menua Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

YUKARI ESENPINAR GÖLETİ

Yukarı Esenpınar Göleti, Van'ın 38 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 2 km. doğuda bulunan Esenpınar (eski Noravanis) Köyü'dür.

Deniz seviyesinden ortalama 1830 m. yüksekliğinde olan göletin suyu, güneydeki yüksek tepelerden çıkan kaynak suları ile yağmur sularının kuzeye doğru akmasından oluşmaktadır. Zengin kaynak suları, toprak içine açılan iki ayrı kanal aracılığı ile gölette biriktirilmiştir. Bunlardan biri göletin güneybatısında, diğeri de güneydoğu yönündedir. Kanal sularının yüksek tepelerden taşımış olduğu kalın toprak tabakası, hem kanalların içinin dolmasına, hem de göletin içinin dolmasına neden olmuştur. Ortalama 1 m. genişliğinde ve 80 cm. yüksekliğinde olan kanalın ilk yapıldığı sırada daha geniş ve yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Kabaca elips bir plan gösteren gölet, ortalama 49 m. x 33 m. büyüklüğündedir, ancak göletin içi dolduğu için, ilk yapıldığı sırada en azından iki kat daha büyük olmalıydı. Göletin duvarı, açık ve eğimli olan kuzeydoğu kesimi kapatmaktadır (Resim: 4). Gölet duvarının kuzeybatı kısmı, ne yazık ki yeni yapılan köy yolu tarafından tahrip edilmiştir. Gölet

duvarının mevcut genişliği ortalama 3 m., su tarafında 85 cm., dış kesimde 1.5 m. kadardır. Ancak içi toprak ile dolan göletin en azından birkaç kez temizlenerek, toprağın duvarların üstüne yığıldığı görülmektedir. Bu yüzden hem duvarların genişliği, hem de yüksekliği artmıştır. Duvarların yapımında çevrede zengin olarak bulunan kalker taşları kullanılmıştır.

Göletin savağı, kuzeydoğu kesimde yer almaktadır, ortalama 80 cm. genişliğinde olan savak, 1.60 m. derinliğindedir. Ancak savağın olduğu duvarların yıkıldığı ve daha sonra yeniden yapıldığı görülmektedir. Günümüzde göletin içinde çok az da olsa su bulunmaktadır, göletin çevresi sazlık ve bataklık durumdadır.

Gölet, geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile 2700 yıldan beri çalışmasına devam etmektedir. Göletin savağından kuzeydoğu yönüne doğru akıtılan sular, fazla derin olamayan bir vadi açmıştır. Kuzey yönüne doğru akıtılan suların bir kısmı çevredeki tarım alanlarının gereksinmesini karşılamış, bir kısmı da Orta Esenpınar Göleti'nde biriktirilmiştir. İki gölet arasındaki uzaklık ise, ortalama 3.5-4 km. kadardır. Birbiri ile planlı olarak yapılan Yukarı, Orta ve Aşağı Esenpınar Göletleri, kuzeyde Van Gölü'ne kadar uzanan topraklardaki tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerinin su ihtiyacını karşılamaktadır.

1997 yılında yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmasında saptamış olduğumuz Orta ve Aşağı Esenpınar Göletleri ile birlikte Adır Köyü içinde bulunan Urartu Kalesi'nin de gösterdiği gibi, Yukarı Esenpınar Göleti'nin diğer göletler ile birlikte M.Ö. 7. yüzyılda planlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, Orta ve Aşağı Esenpınar Göletleri 100-150 yıldan beri artık çalışmamasına karşın, Yukarı Esenpınar Göleti geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile tıpkı ilk planlandığı gibi çalışmasına başarılı bir şekilde devam etmektedir.

MEZRA KANALLARI

Aşağı ve Yukarı Mezra kanallarının çıkış kısmı, Erciş'in yaklaşık olarak 23-24 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Resim: 5). Sulama kanalları,

kuzeyden güneybatı yönüne doğru akan Çakırbey Çayı'ndan alınmaktadır. Kuzeyde Aladağ'ın (3255 m.) güney eteklerinden çıkan kar ve kaynak sularının birleşmesinden oluşan Çakırbey Çayı, güneybatı yönüne doğru akarak, Zılan Deresi ile birleştikten sonra, Van Gölü'ne dökülmektedir. Ancak günümüzde İncesu adını alan Çakırbey Çayı, Erciş'in 20 km. kuzeyinde son 15 yıl önce yapılan Koçköprü Barajı'na su sağlamaktadır.

Andezitten oluşan araziye derin ve çok geniş bir şekilde oyan Çakırbey Çayı, bu hâliyle çevresinde yer alan tarım alanlarının sulanmasında elverişli değildir. Bu yüzden çevredeki tarım alanları ile sebze bahçelerinin su gereksinmesini karşılamak amacıyla Çakırbey'den iki büyük kanal alınmıştır; bunlardan biri vadinin kuzeybatı, diğeri de güneybatı kesimine aktarılmıştır. Vadinin kuzeybatı yönüne doğru akan 'Aşağı Mezra Kanalı', güneybatı yönüne doğru akan da 'Yukarı Mezra Kanalı' olarak adlandırmayı uygun bulduk.

AŞAĞI MEZRA KANALI

Aşağı ve Yukarı Mezra Kanalları, Aladağ'ın güney eteklerindeki Sabanbüken (eski Kızılkilise) Köyü'nün 1 km. kadar kuzeyinde yer alan Dereyurt Boğaz'ından geçen Çakırbey Çayı'ndan alınmıştır. Diğer Urartu sulama kanallarında olduğu gibi, güneybatı yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Çakırbey Çayı'nın önü taşlar ile kesilerek, su iki ayrı kanala yönlendirilmiştir. Çay suyunun kanallara yönlendiren taşların sabit olmadığı görülmektedir.

Kuzeybatı yönüne doğru yönlendirilen kanal, toprak içine açılan 3-3.5 m. genişliğinde ve 1-1.5 m. derinliğindedir. Kanalin içi ve yakın çevresi, sık ve gür çimen, ot ve bitkiler ile kaplanmıştır (Resim: 6). Yayvan tepelerin güneybatı eteklerinden geçirilen Aşağı Mezra Sulama Kanalı, Sabanbüken Köyü'nün de güneybatısından geçerek, batı yönüne doğru devam etmektedir. Sulama kanalının çeşitli yerlerinden açılan ağızlar ile vadinin ortasından geçen derin ve geniş Çakırbey Çayı'nın sulayamadığı tarım alanlarının su gereksinmesi karşılanmıştır. Oldukça bol su taşıyan kanal, güçlü bir şekilde akmaktadır.

Kanalın bol su taşıması ve hızlı bir şekilde akmasında, sık sık temizlenmesinin çok büyük bir etkisi vardır.

Batı yönüne doğru akan Aşağı Mezra Kanalı, Yılanlı Köyü, Yünören Köyü ve İkizçalı Köyü'nün çevresinde yer alan tarım alanları ile sebze bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır (Resim: 7). Sulama kanalı bu hali ile 11-12 km. uzunluğundadır. Yapıldığı tarihten günümüze kadar kanalın başarılı bir şekilde çalışması, Urartu su mühendisliğinin bir başka olağanüstü uygulamasını yansıtmaktadır.

YUKARI MEZRA KANALI

Güneydoğu yönüne doğru devam eden Yukarı Mezra Kanalı ise, çok daha uzundur. Yayvan ve yüksek tepelerin kuzey eteğinden geçirilen ve gittikçe yüksek kesimlere çıkarılan sulama kanalı, batı yönüne doğru güçlü bir şekilde su taşımaktadır. Ancak bu kanalın bazı bölümlerinin andezit kayalıklardan geçirilmek zorunda kalınması, hem kanalın yapılmasını zorlaştırmış, hem de daha fazla tahribat görmesine neden olmuştur.

Bu kanal da, tıpkı kuzeybatı yönüne doğru akıtılan Aşağı Mezra Kanalı gibi, ortalama 3-3.5 m. genişliğinde ve 1-1.5 m. derinliğindedir (Resim: 8). Dağların kuzey eteğinden geçirilen sulama kanalının açık ve eğimli olan kuzey kesimi bir veya birkaç sıra yüksekliğinde taş duvar ile örülerek, suyun daha iyi akması için düz bir seviye elde edilmiştir. Uzaktan bakıldığı zaman dağların orta kısımlarından geçirilen sulama kanalı, sanki bir yol kalıntısıymış gibi görünmektedir. Suyu belirli bir seviyede akıtmak ve kanal suyunun açık ve eğimli olan kesimdeki toprağı parçalamasını önlemek için yapılan destek duvarları, günümüze değin yer yer varlığını korumuştur (Resim: 9). Urartu Krallığı'nın yayılım alanında daha önce saptadığımız Bey Kanalı, Mengene Kanalı, Zor Osman Paşa Arkı, I. ve II. Ferhat Kanalları ve Menua (Şamran-Semiramis) sulama kanallarının tasarım ve yapım tekniği yönünden benzerini oluşturan Yukarı Mezra Kanalı'nın da çok büyük bir emek ve çalışmanın ürünü olduğu kolayca anlaşılır.

Yukarı Mezra Kanalı, günümüzde ancak Yılanlı Köyü'ne kadar uzanan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Yılanlı Köyü'nden sonra yüksek tepelerden yağmur ve sel sularının taşımış olduğu kalın toprak tabakası ve özellikle taşlar, sulama kanalının içinin dolmasına ve yer yer parçalanmasına neden olmuştur. Bunlardan da önemlisi, andezitten oluşan kayalık boğazlardan geçen ve yukarıdan akan sel sularının taşımış olduğu taş ve kaya parçaları, kanalı tümüyle parçalamıştır. Bu tür kayalık boğazlardan biri, Mezra Köyü'nün 5 km. kuzeyi ile Çakırbey Köyü ve Süleyman Mezrası'nın 4 km. doğusunda kalan mevkidedir. Sel sularının kayalık boğazdan kuzeye doğru sürüklediği taş ve kaya parçaları hem kanalın içini doldurmuş, hem de parçalanmasına neden olmuştur. Parçalanmış kanaldan suyu akıtmak için betondan geçici bir kanal yapılmışsa da, o da parçalanmaktan kurtulamamıştır.

Yukarı Mezra Kanalı'nın bir başka ilginç özelliği, arazinin elverişli olmayan kısımlarının kayalıklardan geçirilmiş olmasıdır. Andezitten oluşan ve parçalara ayrılan kayalık alanın oyulduğu, ancak bu tür kesimlerdeki kayaların daha çok parçalara ayrıldığı görülmektedir.

Heyelanın olduğu kayalık boğazdan güneybatı yönüne doğru devam eden Yukarı Mezra Kanalı'nın içinin ağzına kadar taş, kaya parçası ve suyun taşımış olduğu kum tabakası ile dolu olduğu görülmektedir. Kanalın kayalık alanları geçtikten sonra, Mezra Köyü'ne gelmeden önce toprak içinden geçtiği kısım, "Eyübün Düzlüğü" adlı mevkidir. Burada kanalın genişliği ortalama 4.5-5 m., derinliği de 1.5 m. dir. Buradan sonra kanala adını veren Mezra Köyü yakınlarından geçen kanal, Işıklı (eski Münevver) ve İncesu Köyleri'ne kadar uzanmaktadır. Bu hâliyle Yukarı Mezra Kanalı'nın uzunluğu, 19-20 km. yi bulmakta ve bölgenin en uzun kanallarından birini oluşturmaktadır. Ancak kanal uzun bir süreden beri çalışmadığı için, özellikle Eyübün Düzlüğü'nden itibaren kanal güzergâhı, küçükbaş ve büyükbaş hayvan sürüleri tarafından daha çok tahrip edilmiştir.

Tipki yakın çevrede bulunan "Karagüney Göleti", "Issidere Göleti", "Aşağı ve Yukarı Kızvarvar Göletleri", "Münevver Göleti", "Sertap Göleti"

ve “Ömer Göleti” ile “Pay Kanalları” ve ünlü Zernaki Tepe yerleşmesinde gösterdiği gibi, Aşağı ve Yukarı Mezra Kanalları’nın da M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece Erciş Ovası’nın ve kuzeyinde çok geniş bir alana yayılan tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerinin M.Ö. 7. yüzyılda başarılı bir şekilde değerlendirildiği ve artan nüfusun besin gereksinmesinin rahatlıkla karşılandığı anlaşılmaktadır.

PAY KANALLARI

Pay Kanalları, Erciş Ovası’ndaki tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerini sulamak amacıyla Deliçay’dan alınan ünlü bir Urartu sulama kanalıdır. Aşağı ve Yukarı Pay Sulama kanallarının amaç ve tasarımı, Ferhat, Bey, Mezra ve Zor Osman Paşa Arkı gibi diğer Urartu sulama kanallarının amacı ve tasarımı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Urartu Krallığı Döneminde kullanılan ve oldukça başarılı bir şekilde planlanarak yapılan Aşağı ve Yukarı Pay Kanalları, geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile 2700 yıldan beri tarım alanlarının meyve ve sebze bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Pay Sulama Kanalları, kanala adını veren Pay Köyü’nün 4.5-5 km. kuzeydoğusunda Karamağara Boğazı’ndan geçen Deliçay’dan alınmaktadır. Volkanik Aladağ’ın (3255 m.) güney eteklerinden çıkan ve sularını Van Gölü’ne boşaltan Deliçay, Urartu Krallığı Döneminde en çok yararlanılan akarsulardan birini oluşturmuştur. Kuzeyden güney yönüne doğru güçlü bir şekilde akan Deliçay, andezitten oluşan araziye derin ve geniş bir biçimde oymuştur. Bu hâliyle Deliçay’ın tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerinin sulanmasında kullanılması olanaksızdır. Ancak Deliçay’ın çeşitli yerlerinden alınan büyüklü küçük bir çok kanal ile tarım alanlarının sulanması sağlanmıştır. Farklı isimler alan bu kanalların bazıları şunlardır; “Münevver Kanalı”, “Davut Kanalı”, “Pay Kanalları”, “Büyük Ark”, “Salaha Arkı”, “Kaldırım Arkı”, “Arkoç Arkı”, “Akyol Arkı”, “Kadir Aslan Arkı”, “Haydarbey Arkı” ve “Issidere Arkı”.

Erciş Ovası'na su taşıyan en ünlü ve önemli kanalların başında ise, Pay Kanalı gelmektedir. Bu kanallardan biri Pay Düzü'nün kuzeybatısında, diğeri de güneybatısından geçirilmiştir. Kuzeybatıdan geçen sulama tesisini 'Aşağı Pay Kanalı', güneybatıdan geçen sulama tesisini de 'Yukarı Pay Kanalı' olarak adlandırmayı uygun bulduk.

AŞAĞI PAY KANALI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Aşağı Pay Sulama Kanalı, Pay Köyü ile Kızıllağara Köyü arasında kalan Karamağara Boğazı'ndan geçen ve güneybatı yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Deliçay'dan alınmıştır. Karamağara Boğazı'nın Erciş'e olan uzaklığı ise, 23 km. dir. Andezitten oluşan kayalık araziye derin ve geniş bir biçimde oyulan Deliçay'ın önü taşlar ile kapatılarak, suyun bir kısmı kuzeybatıda toprak içine açılan kanala aktarılmıştır (Resim: 10). Ancak taşların sabit olmadığı görülmektedir. Ortalama 3.5-4 m. genişliğinde ve 1-1.5 m. derinliğinde olan kanal, yayvan tepelerin güney eteklerinden geçirilerek, batı yönüne doğru götürülmüştür (Resim: 11). Kanal ile güneyde Deliçay arasında kalan geniş topraklar, 'Pay Düzü' olarak adlandırılmaktadır. Arazinin kuzeyindeki yayvan yamaçlarından geçirilen ve batı yönüne doğru ilerleyen kanalın çeşitli yerlerinden ağızlar açılarak, sulanmasına olanak olmayan Pay Düzü'ndeki tarım alanları sulanmaktadır. Gerçekten günümüzde bile Pay Sulama Kanalı, Pay Düzü'nde yapılan tarıma hayat vermektedir.

Ayrıca batı yönüne doğru devam eden kanal, Pay Köyü'nün hemen kuzeyinden geçirilerek, batıda Keklikova (eski Soskun) Köyü çevresine kadar uzanan oldukça geniş alanlarda yapılan tarıma hayat vermektedir. Aşağı Pay Kanalı tarım alanlarının yanı sıra, meyve ve sebze bahçelerini de sulamaktadır. Yani ortalama 8-9 km. uzunluğunda olan Aşağı Pay Kanalı, tıpkı Urartu Krallığı döneminde olduğu gibi, günümüzde de geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile yörede yapılan tarım alanlarına, meyve ve sebze bahçelerine hayat vermeye devam etmektedir (Resim: 12).

YUKARI PAY KANALI

Pay Köyü'nün 3.5-4 km. güneydoğusunda, Deliçay'dan alınan Yukarı Pay Kanalı, Karavenk Mevkii'ndedir. Yöre halkı arasında Karavenk, Urartular'ın çok geniş ve büyük taşlardan yaptığı tesis anlamında kullanılmaktadır. Yine batı yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Deliçay'ın öntü taşlar ile kesilerek, suyun bir kısmı toprak içine açılan kanala aktarılmıştır. Yukarı Pay Kanalı da ortalama 3.5-4 m. genişliğinde ve 1 m. derinliğindedir. Batı yönüne doğru akıtılan kanal, bu sefer Pay Köyü'nün güneyinden geçmektedir (Resim: 13).

Güneybatı yönüne doğru akan Deliçay'dan Yukarı Pay Kanalı'nın alınmasının nedeni, Erciş Ovası'nda yapılan tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerinin sulanması içindir. Çünkü Deliçay, Erciş Ovası'nın 15 km. doğusunda Van Gölü'ne doğru akmakta ve yine geçtiği yerlerde bulunan tarım alanları ile meyve ve sebze bahçelerinin sulanmasına olanak sağlamamaktadır.

Ancak ne yazık ki bu kanalın, köyün kuzeyinden geçen Aşağı Pay Kanalı'na kıyasla çok daha fazla tahribata uğradığı görülmektedir. Bu kanalın bazı yerlerine taşlardan destek duvarları yapılmıştır (Resim: 14). Özellikle arazinin düz olan yerlerinden geçen sulama kanalının kuzey ve güney yüzüne, taşlardan destek duvarları örülmüştür. Ancak kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası, kanalın içini ve duvarların üzerini kapatmıştır (Resim: 15).

Ortalama 2.5-3 m. genişliğinde ve 1 m. yüksekliğindeki kanalın bazı kısımları parçalanmıştır. Ancak kanalın ilk yapıldığı sırada daha geniş ve derin olduğu anlaşılmaktadır. Hatta zamanla kanalın bozulan kısımlarının içinde yüksek ağaçlar yetişmiştir. Bozulan kanal güzergâhının yeri değiştirilmişse de, tekrar parçalandığı görülmektedir. Yukarı Pay Kanalı'nın hangi nedenlerden dolayı parçalandığını, şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Bu yüzden kanal, çok uzun bir süreden beri artık çalışmadığı gibi, su sağladığı Karagüney Göleti de çalışmamaktadır.

Yukarı Pay Kanalı, Erciş Ovası'ndaki tarım alanlarına, meyve ve sebze bahçelerine su sağlayan Karagüney Göleti'ne akmaktadır. Karavenk'ten Karagüney Göleti'ne kadar kanalın uzunluğu, yaklaşık olarak 7-8 km. yi bulmaktadır. Karagüney Göleti ile bütünleşen Yukarı Pay Kanalı, Erciş yöresi halkı arasında öykülere konu olmuştur.

Karagüney Göleti, Erciş İlçesi'nin 5-6 km. kuzeydoğusunda ve Deliçay'a giden karayolunun hemen doğusunda yer almaktadır. Erciş yöresinin en büyük ve ünlü sulama tesisi olan Karagüney Göleti'nin duvarları, ne yazık ki günümüzden 30-35 yıl önce çevrede yapılan binalara taş sağlamak amacıyla aşırı bir şekilde tahrip edilmiştir. Günümüzde Erciş'te oturan hemen herkes, bazalt taşlarından sağlam ve güçlü bir şekilde yapılan Karagüney Göleti'nin yüksek ve anıtsal duvarlarını anımsamaktadır. Hatta bu gölete Karagüney adının verilmesinin nedeni, duvarlarında kullanılan siyah bazalt taşlarından dolayıdır.

Yukarı Pay Kanalı ve Karagüney Göleti'nin hemen kuzeybatısında yükselen yayvan tepeler üzerinde, ünlü Zernaki Tepe Kalesi ve kent yerleşmesi bulunmaktadır. Zernaki Tepe ve yöredeki birçok Urartu sulama tesisi gibi, Karagüney Göleti ile Aşağı ve Yukarı Pay Kanalları'nın da M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Erciş İlçesi'nin 20 km. doğusunda bulunan Hacikaş Köyü'nün hemen 2 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan büyük gölün de, volkanik olduğu anlaşılmaktadır. Kabaca elips bir plan gösteren göl, köy halkı tarafından "Hacikaş Gölü" olarak adlandırılmaktadır. Gölün çevresinde insanlar tarafından yapılmış herhangi bir duvar ve savak bulunmamaktadır. Günümüzde çok az su bulunan gölün içinde ve çevresinde sazlıklar yetişmekte ve göl suyundan köyün hayvanları faydalanmaktadır.

2009 yılında, Van Bölgesi'nin en büyük ve verimli alüvyal topraklarına sahip olan Erciş Ovası'nın su gereksinmesini karşılayan Urartu sulama tesislerinin var olup olmadığı ayrıntılı olarak araştırılacak ve o dönemdeki sulamaya dayalı modern tarım politikası değerlendirilecektir.

1987- 2008 YILLARINDA
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE KEŞFEDİLEN
BARAJ, GÖLET, SULAMA KANALLARININ LİSTESİ

1- Rusa Göleti (Keşiş Göl)*	24- Süs Göleti
2- Menua (Semiramis/ Şamram Kanalı)*	25- Aşağı Kom Göleti
3- Aznavurtepe Göleti*	26- Yukarı Kom Göleti
4- Kırcagöl Barajı*	27- Karataş Göleti
5- Doni Göleti*	28- Kadim Göleti
6- Faruk Bendi*	29- Bakraçlı Göleti
7- Süphan Barajı	30- Harabe Göleti
8- Arpayatağı Göleti	31- I. Ferhat Kanalı
9- Arç Barajı	32- Bendmurat Göleti
10- Kırmızı Düzlük Göleti	33- Aşık Hüseyin Göleti
11- Bezirgan Kanalı	34- Abbasgöl Göleti ve Kanalı
12- Yukarı Argıt Barajı	35- Yukarı Ömergölü Göleti
13- Gelincik Göleti	36- Aşağı Ömergölü Göleti
14- Yukarı Anzaf Göleti	37- Kilisegölü Göleti
15- Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı	38- Kevenli Göleti
16- Aygır Göleti	39- Düzlük Göleti
17- Sıhke Göleti	40- Tasmalı Barajı
18- Reşan Göleti	41- Yukarı Adır Göleti
19- Sünnet Nebi Göleti	42- Aşağı Adır Göleti
20- Gövelek Barajı	43- Aşağı Esenpınar Göleti
21- Meydan Boğazı Göleti	44- Orta Esenpınar Göleti
22- Hırsız Deresi Barajı	45- Arındı Göleti
23- Köşebaşı Barajı	46- Bey Kanalı
	47- Bey Göleti

48- Tepegören Göleti	73- Atlılar Göleti
49- Çirişgöl Göleti ve Kanalı	74- Mengene Kanalı
50- Çirişgöl Göleti	75- Yukarı Bedengöl Göleti
51- Katırlı Göleti	76- Aşağı Bedengöl Göleti
52- Darboğaz Göleti	77- Yukarı Embi Göleti
53- Azab Göleti	78- Aşağı Embi Göleti
54- Memedik Göleti	79- Şehnagöl Göleti
55- Kurugöl Göleti	80- Soğuksu Göleti
56- Mustafapaşa Göleti	81- Kurt Göleti
57- Kelle Göleti	82- Yoğunhasan Göleti
58- Kızıkapın Göleti	83- Çuh Göleti
59- II. Ferhat Kanalı	84- Çimlik Göleti
(Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)	85- Pestekan Kanalı
60- Kalecik Kanalı	86- Düztepe Göleti
(Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)	87- Yukarı Korhan Göleti
61- Kurubaş Göleti	88- Aşağı Korhan Göleti
62- Yakub Göleti	89- İsabey Göleti
63- Vakıf Bendi ve Barajı	90- Teperiz Göleti
64- Kör Kanal	91- Keşiş Göleti
65- Deniz Kanalı	92- Alaköy Göleti
66- Yukarı Ağındır Göleti	93- Aktaş Göleti
67- Aşağı Ağındır Göleti	94- Mercimek Göleti
68- Aşağı Karaağaç Göleti	95- Kurbağalı Göleti
69- Kalenur Göleti	96- Büklümdere Göleti
70- Yukarı Kelekom Göleti	97- Kurugöl Göleti
71- Aşağı Kelekom Göleti	98- Dumu Göleti
72- Albayrak Göleti	99- Arab Göleti

100- Zor Osman Paşa Arkı

101- Ahmet Gor Göleti

102- Orta Damla Kanalı

103- Tepe Göleti

104- Vadi Göleti

105- Akçay Göleti

106- Yukarı Sarıgöl Göleti

107- Orta Sarıgöl Göleti

108- Aşağı Sarıgöl Göleti

109- Panz Göleti

110- Karagüney Göleti

111- Yukarı Kızvarvar Göleti

112- Aşağı Kızvarvar Göleti

113- Münevver Göleti

114- Sertap Göleti

115- Ömer Göleti

116- Kırmızı Tepe Göleti

117- Yukarı Esenpınar Göleti

118- Aşağı Mezra Kanalı

119- Yukarı Mezra Kanalı

120- Aşağı Pay Kanalı

121- Yukarı Pay Kanalı

Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırması çalışmalarımızdan önce, 1889- 1970 yıllarında Van yöresinde bulunan sulama tesislerini göstermektedir.

Resim 1: Erek Dağı'nın batı eteğindeki Kırmızı Tepe Göleti

Resim 2: İçi toprak ile dolan Kırmızı Tepe Göleti

Resim 3: Teraslar hâlinde düzenlenen eski üzüm bağlarının yeri

Resim 4: Yukarı Esenpınar Göleri

Resim 5: Güneyde Van Gölüne doğru akan Çakırbey Çayı

Resim 6: Aşağı Mezra Kanalı

Resim 7: Aşağı Mezra Kanalı'nın suladığı tarım alanları

Resim 8: Yukarı Mezra Kanalı

Resim 9: Yamaçlardan geçirilen
Yukarı Mezra Kanalı

Resim 10: Deliçay'dan alınan
Aşağı Pay Kanalı

Resim 11: Aşağı Pay Kanalı

Resim 12: Aşağı Pay Kanalı'nın suladığı tarım alanları

Resim 13: Yukarı Pay Kanalı

Resim 14: İçi torak ile dolan Yukarı Pay Kanalı

Resim 15: Yukarı Pay Kanalı'nın yıkılan destek duvarları

BODRUM YARIMADASI LELEG YERLEŞİMLERİ, PEDESA, ADALAR, ASPAT, KISSEBÜKÜ (ANASTASIOUPOLIS), MİLAS DAMLIBOĞAZ (HYDAİ), SEDİR ADASI (KEDREAI) VE MUĞLA (MOBOLLA) KALESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2008¹

Adnan DİLER*
Şahin GÜMÜŞ

Sedir Adası (Kedrai) (Resim: 1-5, Plan 1): Sedir Adası 2008 yüzey araştırması Orata ve Küçük Ada ile Anakara'da ve nekropol alanında gerçekleştirilmiştir. Sedir Adası'nda kıştağın doğusundaki surlarla çevrili yerleşme yerinde kamu ve sivil yapılar ile surlara ilişkin geçen yıllarda başlatılan çalışmalar devam ettirilmiş, ayrıca kalıntıların hazırlanan topografik harita üzerindeki bilgileri son araştırma sonuçları ışığında güncellenmiştir.

Duvar tekniğinin incelenmesi sonucunda Helenistik tiyatronun doğusundan geçen surların en geç Helenistik Çağda inşa edildiği anlaşılmıştır. Kuzey surlar biri batıda diğeri doğuda olmak üzere iki kule ile güçlendirilmiştir. Bunlardan kuzey surların doğusundaki kule diğer

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

Uzman Şahin GÜMÜŞ, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

1 Muğla Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi çalışmaları kapsamında yürüttüğümüz 2008 yılı yüzey araştırmalarına verdiği izinle destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalarımıza yakın ilgi gösteren Muğla Valiliği'ne, Bodrum ve Konacık Belediyeleri'ne teşekkürü borç biliriz. Çalışmalarımıza her konuda destek veren Sayın Süleyman Baykal'a ayrıca teşekkür ederim. Araştırma, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM) katkısı ile gerçekleştirilebilmiştir. Çalışmalarımız boyunca gösterdikleri ilgi ile araştırmalarımıza bilimsel katkı sağlayan Bakanlık temsilcisi Hanife Çırak'a teşekkür ederim. Ayrıca araştırmaya katılan Yar. Doç. Dr. Hatice Ö. Özcan, Yar. Doç Dr. Bekir Özer, Arkeolog Melike Elmas ve Sosyal Antropolog Gülsüm Oybak'a teşekkür borçluyum.

kulelerden farklı olarak oldukça büyük boyutlardadır. Kulenin inşa edildiği kuzeydoğu köşe topografik olarak oldukça alçak ve savunma bakımından en zayıf alanlarından biridir. Bir kule yapısından daha çok bir iç kale görünümündeki yapı, kuzey duvarına paralel ve onun arkasında bir duvar ile bölünmüştür. Kalıntının girişi batı duvarındadır. Bu alandaki surların güneye doğru uzantısının ise önemli ölçüde tahribata uğradığı saptanmıştır. Adanın doğu tarafında yapılan yüzey araştırmasında ise sur duvarlarının ancak az bölümleriyle ayakta kalabildiği, buna karşın sur izinin adanın güneydoğu kısmına kadar uzandığı görülmüştür.

Doğu surlarının orta kesiminin batısından güneye doğru dik bir şekilde uzayıp daha sonra batıya doğru yönelen Helenistik gelenekte bosajlı bloklardan oluşturulmuş oldukça sağlam duvarların büyük olasılıkla adanın en eski yapı terası duvarları olduğu düşünülmektedir. Yer yer 3-4 m. yüksekliğinde korunmuş bu duvarların Kedreai'de sur ve yapı duvarlarında görülmeyen çerçeveli isodom tekniğiyle yapıldığına tanık oluyoruz. Doğu-batı, kuzey-güney yönündeki iki büyük duvar uzantısından oluşan kalıntının gerek kuzey gerekse doğu surları ile olan bağlantısı anlaşılamamıştır. Kalıntının teras duvarı olarak işlevlendirilmiş olmasının en önemli gerekçesi duvar bloklarının arka kesimde işlenmeden bırakılmasıdır.

2008 yüzey araştırması ile incelediğimiz teras duvarı gibi, Apollon Kutsal Alanı Terası, Temenos duvarları, büyük kule gibi kalıntılar doğu-batı, kuzey-güney doğrultusundadır. Adanın doğu kıyısındaki üç apsisli kilise, Bizans Döneminde limana uzanan sokak ve işlevi tam olarak çözilemeyen kalıntılar yüzey araştırmasında ayrıca incelenmiştir. Bunlar içerisinde üç apsisli kilise, plan ve mimarî bezemeleri ile M.S. 6. ya da 7. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir.

2008 yüzey araştırmasında ayrıca, güney surları ile Apollon Kutsal Alanı'nda da araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda büyük olasılıkla tapınağın kuzey portikosuna ait olabilecek sütun stylobatı saptanmıştır. Yakın zamanda inşa edilen tarla çevirme duvarı altında kalan stylobat blokları üzerinde sütun oturtma yerleri ile dübel yuvaları

görülebilmektedir. Tiyatronun batı tarafında yapılan çalışmalar ise özellikle Agora ve kıstağın güneyindeki duvar kalıntıları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Varlığı bugüne kadar bilinmeyen güney duvarlarının ise adada belirli bir alanı sınırlayan çevre duvarları olduğu düşünülmektedir. Kıstağın batısında yapılan araştırmada; Büyük Bazilika'nın batı tarafında herhangi bir kalıntı izine rastlanmamıştır

2008 yılı yüzey araştırmasında Orata Adası'nda yapılan çalışmalarda adayı kuzeyden ve güneyden kuşatan geç devir bir sur yapısı belirlenmiştir. Çalışmalar sonucu ayrıca adanın en yüksek noktasında bir gözetleme kulesi ile batı tarafta bir yapı kalıntısı görülmüştür. Adanın güneybatısında ise 45 m. uzunluğunca ölçülebilen bir duvar kalıntısı saptanmıştır. Doğu -batı yönünde 60 m. uzunluğa sahip duvar burada 0.50-1 m. yüksekliğinde korunabilmiştir. Orata Adası'nın doğu kıyısındaki apsisli yapının çevresinde yapılan araştırmalarda bu yapı ve doğu tarafta birleşen iki ucu apsisli bir yapı kalıntısı ile bunun doğu tarafında bir giriş bölümü tespit edilmiştir. Orata Adası'nın doğusunda bulunan Küçük Ada'da ise Roma Döneminden bir lâhit ile onunla birleştirilmiş geç dönem yapı kalıntısı çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir².

Sedir Adası'nın doğusundaki Koytepe ile Gözlemetepe arasındaki küçük liman ve çevresinde yapılan araştırmalarda kıyıdaki liman kalıntıları, mezarlar ve anakaranın iç kısmındaki nekropol alanındaki kalıntılar yüzey araştırması ile yeniden incelenmiştir. 2008 yılı çalışmalarında özellikle yoğun bitki örtüsü altındaki anakaradaki nekropol alanında kaçak kazıların devam ettiği görülmüştür.

Sedir Adası'nın çevre düzenlemesi çalışmaları kapsamında da gezi yolları, bilgilendirme/yönlendirme levhaları ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ekibimiz tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda elde edilen bilgilerle bilgilendirme levhaları yeni sonuçlar ışığında düzenlenmiştir.

2 Sedir Adasında surlarla çevrili alan dışında belirlediğimiz bir podest mezar haricinde Küçük Ada'da bir lâhit bulunmaktadır. Böylece anakaradaki nekropol alanı dışında sadece bu iki alanda kısıtlı sayıda gömü yapıldığını söyleyebiliyoruz.

Kedreai antik kenti içinde Bizans'ın farklı dönemlerine ait dinî ve sivil yapıların bir kısmı 2007 yüzey araştırması sırasında tespit edilmiş ve tanıtılmıştır³. 2008 dönemi yüzey araştırmasında, adanın Bizans Dönemindeki önemini destekleyici yeni birçok yapı, temizlik çalışması sonucunda tespit edilerek ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıları üç grup altında toplamak mümkündür. Birinci grubu kiliseler, ikinci grubu su yapıları, üçüncü grubu sivil yapılar oluşturmaktadır.

Adada, 2007 yılı yüzey araştırma sonuçlarında tanıttığımız, Kıstak Kilisesi, Büyük Bazilika ve Mozaikli Kilise dışında, biri adanın ikinci büyük bazilikası olacak boyutlara sahip, diğerleri tek nefli üç kilise yapısı belgelenmiştir.

Mobolla Kalesi (Resim: 6): Muğla kentsel sit alanının Masa Dağı'nın üzerindeki Mobolla Kalesi'nde yapılan yüzey araştırmasında kalenin batı alt yamacında kaçak kazı ile açığa çıkarılan bir kaya mezarı saptanmış, bu mezar çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Yüzey araştırmasında Mobolla Kalesi'nin surlarının dışında kalan ve endüstriyel amaçla kullanıldığı sanılan kayaya oyulmuş sarnıçlar, depolama üniteleri ve ışıklar araştırmada incelenmiştir. Mobolla Kalesi'nin kuzeyindeki Ortaçağ surları ve savunma yapılarının Bizans Dönemine ait olduğu duvar ve yapı işçiliğinin incelenmesi ile kesinlik kazanmıştır.

Kalenin batı alt yamacından geçen gezi güzergâhı üzerinde yerleşik ve geçmiş yıllarda kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilen kaya oygusu mezarda kaçak kazıların devam ettiği ve mezar içindeki toprağın dışarı taşınarak mezar tabanının 2 m. kadar derinleştirildiği görülmüştür. Tahrip edilen mezar içten 2.60x3.20 m. boyutlarındadır ve doğu duvarı içinde bir niş bulunur.

Damlıboğaz (Hydai) (Resim: 7): Sarıçay ve Damlıboğaz'da yapılan çalışmalarda Damlıboğaz Köyü'nün yerleşmesi içinde kalan geometrik çağ nekropol alanı köyün kuzeyindeki Tunç Çağı *pithos* gömü alanı ve köyün güney tarafındaki Sarıçay yatağında yüzey araştırmalarına 2008 yılında da devam edilmiştir. Eski Tunç Çağı *pithos* gömü alanında yapılan çalışmada ilk

3 A.Diler-S. Türkoğlu-U. Çörtük-Ş.Gümüş, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşmeleri, Pedasa, Aspat, Kissebükü(Anastasioupolis), Mylasa Sarıçay Ovası Damlıboğaz (Hydai) Pılav Tepe Kedreai (Sedir Adası) ve Mobolla Yüzey Araştırmaları 2006-2007". AST Denizli 2009.

kez *in situ* bir *pithos* saptanmıştır. Üst kısmı tahrip olmuş *pithos*un nehir tabanına oturan bölümü yukarıya doğru ancak 0.40 m. yüksekliğince korunmuştur. *Pithos* korunan gövdesinin en geniş yerinde yaklaşık 0.85 m. çapındadır. Bu ölçüsüyle bir gömü *pithos*u olarak kullanılmış olmalıdır. *Pithos* gömü alanında Sarıçay yatağı çevresinde dağılmış olan ve önemli bir kısmı Sarıçay tarafından sürüklenmiş olan taşlar, gömü alanındaki yapı duvarlarına ilişkin olmalıdır. Bazı bölümleriyle korunmuş olan duvarların *pithos*lara 3-5 m. kadar yakın olması ilgi çekicidir. Eski Tunç *pithos* gömü nekropollerinde gömü alanını belirlemek için *pithos* üstünün duvarlarla çevrelendiği bilinmektedir. Çevreye dağılmış olan taşların bir bölümünün bu amaçla kullanıldığı düşünülse de alandaki 2008 ve daha önceki araştırmalarda da belirlenen duvarların yapı amaçlı kullanıldığı sanılmaktadır.

Pilavtepe- Sarıçay Ovası (Resim: 8): Milas - Bodrum yolu üzerinde Sarıçay Ovası'nda bulunan Pilavtepe'nin kuzeydoğu ve kuzeybatı alt yamaçları tarafımızdan incelenmiştir. Yüzeyde görülen seramiklerden alanda Tunç Çağından Bizans Dönemine kadar yerleşme olduğu gözlemlenmiştir. Tepenin kuzeydoğu ve kuzeybatı alt yamacındaki kaçak kazı çukurları alanının önceki yıllarda açılmış *pithos* gömülere ait olduğu düşünülmektedir.

Tepe üzerinde güney ve doğu tarafta korunmuş olan surların kuzey ve batı tarafta tahribat gördüğü tespit edilmiştir. Ancak ana kaya üzerindeki taş yuvalarından yer yer de olsa surun izleri takip edilebilmiştir. 2x2 m. boyutlarında ve 2-2.5 m. derinliğindeki kaçak kazı çukurunda yapı duvarlarının açığa çıkmasının çukurun sürekli genişletilmesine neden olduğu anlaşılmıştır. Sarıçay Ovası'nın önemli erken yerleşmelerini barındıran Pilavtepe'de ayrıca ölçümler ile tepenin topografik planı elde edilmiştir.

BODRUM YARIMADASI-LELEG YERLEŞMELERİ

Aspat (Strobilos) (Resim: 9-10): Bodrum yarımadasının güneybatı ucunda yerleşik Aspat (Strobilos) yerleşmesinde çalışmalar 2008 yılında yangınla tahribat gören tepenin kuzey ve doğu kesiminde yoğunlaştırılmıştır. Yangın sonucu tahribat gören alanda, kayaya oyulmuş tapınma nişleri, haç

motifli sütun başlıkları, sütun kaideleri, bezemeli mimarî parçalar ve yazıt gibi buluntular çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir.

Güney alt yamaçta tonozlu yapıların açığa çıkan bazı örnekleri yanında, işlevi tam olarak anlaşılamayan yapı ve duvar kalıntıları görülmüştür. Alandaki yapı kalıntılarına genel olarak bakıldığında, yapılaşmanın Aspat Dağı'nın kuzey alt eteklerinde yoğunlaştığı, kireç harçlı ve moloz taşlardan oluşturulmuş olan bu yapıların bugün yüzeyde görülebilenlerinin büyük bölümünün Geç Antik Çağ ile Orta Bizans Dönemi arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca araştırmada daha önce alanda başka bir örneği bulunmayan yan yana nişlerden oluşan bir kalıntı tespit edilmiştir. Strobilos'taki nüfusun büyük kesimini Yahudi topluluğu oluşturuyordu⁴. Alan araştırmaları sırasında karşılaştığımız, konumu ve planı ile diğer mimarî kalıntılardan farklılık gösteren, duvarları nişlerle hareketlendirilmiş apsisli bu yapı kalıntısının sinagog olduğu önerilmektedir⁵. Bu yapı ile ilgili araştırmalarımız devam etmektedir. Ayrıca restore edilen hamam yakınındaki bir mimari parça üzerinde Bizans Dönemi yazıtı belirlenmiştir.

Araştırmalarımız bize Aspat (Strobilos) tarihi hakkında da önemli bilgiler vermiştir: Buna göre Karya kıyılarındaki Strobilos, Akdeniz ve Başkent arasında ana deniz rotasından uzak olmayan bir noktada güçlü ve ıssız bir kale; sığınmaya ve sürgüne uygun mevki olarak Ortaçağ boyunca önemini daima korumuş ve adından söz ettirmiştir.

4 Eski kaynaklardan Pachymeres (I, 220,310) Strobilos'u Türklerin bir Bastionu olarak yorumlar. Idrisi ise II,135) Strobilos'tan tahkimatlı ve küçük bir kale olarak söz eder. Tüm bunlar yine de bize bugünkü Aspat adının nereden geldiği konusunda bir fikir vermemektedir. Abraham Galante'ye göre (Bodrum Tarihi, ek 1946, 17) Aspat adı ekilmemiş arazi anlamına gelen Aspartos adından gelir. Kale için kullanılan bir ad ise Çıfıt (Yahudi) kalesidir. 1420'den itibaren kalede Yahudi yerleşmesinin olduğu da bilinmektedir.

5 Aspat yüzey araştırmalarımız ile aynı yerde sürdürülmekte olan "Aspat (Strobilos) ve Territoriumunda Arkeolojik Park Yönetimi ve Antik Tarım Alanlarında Agro-Turizm Planlaması" projesi kapsamlı çalışmaları ile koşut yürütülmektedir. Aspat Tübitak projesi kapsamında sanat tarihi araştırmalarını sürdüren Yar. Doç Dr. Şakir Çakmak ve Emine Tok tarafından söz konusu yapının sinagog olabileceği önerilmektedir.

Strobilos adı tarihte ilk kez Bizans Döneminin karanlık çağı olarak nitelendirilen 8. yüzyıla ait üç kayıta geçer. Kayıtlardan ilki, Aziz Willibald'ın 721-27 yıllarında, kutsal topraklara yaptığı hac yolculuğu sırasındaki gözlemlerinde yer alır. Aziz, yolculuğunda, Ephesos'a (Efes) uğradıktan sonra yolculuğuna kıyı çizgisini takip ederek devam etmiş ve kendi tanımı ile yalçın bir tepeye konuşlanmış "Strobole/Strobilos'a" ulaşmıştır. Burada bir süre konakladıktan sonra "Patera/Patara" ya yönelmiştir.

Strobilos'un adının zikredildiği diğer bir erken kayıt, İmparator 5. Leon'un iktidarı sırasında (813-20), ikonaklazma hareketine (726-842) karşı çıkan Nikomedialı Aziz Theophylaktos'a aittir. Theophylaktos, 815 yılında Strobilos'a sürgün edilmiş ve hayatının geri kalan 30 yılını burada sürgün yaşayarak geçirmiş, yaklaşık 845 yılında Strobilos'ta ölmüştür. Kayıtlar, Azizin röliklerinin 847 yılında Strobilos'tan alınarak tekrar Nikomedia (İzmit)'ya taşındığını nakletmektedir⁶.

Strobilos'un adının geçtiği bir başka kayıt ise Andreas Salos'a ait apokrif bir İncil'dir. Bu yalancı İncil'de dünyanın savaşlar, yangınlar ve yıkımlar ile sonunun geleceğini, ancak Roma, Rizo, Armenopetro, Strobilos, Kariopolis'in ve burada yaşayanların söz konusu kötü sondan kurtulacağını anlatmaktadır⁷. Daha sonra 13. yüzyıla kadar kaynaklarda sıkça zikredilen kent, Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir limanı ve kalesi konumundaydı. Yerleşimden çok askerî önemi ile öncelik taşıyordu. Strobilos'un orijini bilinmeyen "Aspat" ismi ile anılması, 16. yüzyılda başlar; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde buraya gelen 19.yüzyıl seyyahlarının hikâyelerinde de aynı adlandırma ile devam eder.

Aspat Tepesi'nde ve çevresinde hâlen görülebilen yoğun yapı kalıntıları, konik tepenin tüm yamaçlarının teraslar şeklinde düzenlenerek yoğun iskân gördüğünü, Strobilos'un nüfusunun hiç de azımsanamayacak boyutta olduğunu kanıtlamaktadır. Yüzey araştırmalarında yapılan tespitler, yamaca

6 "March 8 " Theophylactus, Bishop of Nicomedia" S. V. Bulgakov, *Handbook for Church Servers*, 2nd ed., 1274 pp. (Kharkov, 1900), p. 0105.

7 L.Ryden, "The Andreas Salos Apocalypse", *DOP*, 28(1974), s.217 bölüm.857B, 218,242.

yerleşmiş bu kentin korunması amacıyla kaynaklarda söylendiği gibi sadece akropolünün değil, hem deniz hem de kara yönünden tüm topoğrafyayı dolaşan bir dış sur sistemi ile de tahkim edildiğini göstermektedir. Öyle ki tepenin güneyinden akarak denize ulaşan azmak da kentin savunmasına dış surun önünde içi su dolu doğal bir hendek olarak katılır.

Bizans Dönemi boyunca ticarî bir liman ve askeri bir üs olarak kentin önemi daima vurgulanmıştır. Örneğin, 11. yüzyılın sonlarında Strobilos ve Phocaea (Foça), İtalyan deniz kolonilerinin ticaret yapmak için seçtikleri Batı Anadolu'daki en önemli iki ticaret limanı arasındadır.

Yapıların çoğunluğu Bizans Dönemlerine aittir. Bununla birlikte liman çevresindeki düşük yükselteli teraslarda, İslamî Döneme ait olduğu düşünülen mekânlar da azımsanamayacak kadar çoktur. Tüm kentte olduğu gibi liman çevresindeki mimarî yapıların büyük bölümünün ilk inşaatları Bizans Dönemine ait olmalıdır. Ancak mekanlardaki farklı duvar işçilikleri, onarım ve takviye çalışmaları, yapıların Osmanlı Döneminde de kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu veriler, Ortaçağ kaynaklarında sıkça zikredildiği gibi Strobilos'un, bir "*ticari liman kenti*" olma özelliğini uzun süre koruduğunu gösteren önemli somut arkeolojik kanıtlardır.

Kissebükü (Anastasioupolis): Kissebükün'de Leleg Dönemi (M.Ö.4 yüzyıl ortası ve daha eski dönem) kalıntıları barındıran akropol ve aşağı kentin Geç Antik Çağ Dönemi kamu ve sivil yapıları üzerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Aşağı Kent'in doğu limanı kıyısındaki muhtemelen liman yapısı olarak kullanılmış olan tersane binası ve bunun batı tarafındaki kubbeli yapı araştırılmıştır. Kubbeli yapının içinde yapılan araştırmada yer yer korunmuş olan freskolar bulunmuştur. Fresklerin yanı sıra geometrik süslemeler ve Bizans Dönemi yazıtları da kubbe duvarlarında ayrıca saptanmıştır. Doğru Limanı'nda tersane binasının önündeki alanda, binanın denize doğru uzanan taşlarının sökülerek burada bir mendirek yapımında kullanıldığı görülmüştür. Bu müdahale ve yer yer görülen kaçak kazı izlerinden Kissebükü'nde tahribatların önlenmesi açısından Kissebükü'nde koruma önlemlerinin artırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Akropolde yapılan yüzey araştırmasında, bir zeytinyağı işliğine ait bir pres ağırlığı belirlenerek çizimi yapılmıştır.

Gürece: Yarımada'nın iç kısmında Gürece mevkiinde yapılan yüzey araştırmasında tepe doruğunda 11.5x7 m boyutlarında ve yer yer 4 m. yüksekliğinde ayakta kalmış M.Ö.4. yüzyıl ortasına ait olduğu düşünülen bir gözetleme kulesi saptanmıştır. Kulenin çevresinde batıya doğru uzanan ve tepe düzlüğünü içine alan bir teras inşa edilmiştir. Bu terası oluşturan duvarların yapım tekniğinin gözetleme kulesinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Yer yer 2 m. yüksekliğinde ayakta kalmış duvarlar kaba poligonal teknikle inşa edilmiştir. Teras duvarının altında, kulenin bulunduğu tepayı çevreleyen ve muhtemelen sura ait olduğu sanılan kalıntılara rastlanmıştır.

Gürece yerleşmesinin güney alt yamacında ise antik tarım terasları tespit edilmiştir. Paralel teras şeklinde yapılan ve yükseklikleri yer yer 2 metreye ulaşan bu terasların tepe alt yamacından başlayarak 300-400 m. kadar kuzeye doğru devam ettiği görülmüştür.

Ortakent (Müskebi): Alantepe'de yapılan yüzey araştırmasında herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Çiftliharım mevkiinde ise sağlam durumda bir zeytinyağı pres taşı belgelenmiştir. 1.20x0.87 m. boyutlarında ve 0.90 m. yüksekliğindeki işliğin her iki yanında ve üst kısmında ahşap geçme yuvaları görülmektedir. İşliğin bulunduğu tarla üzerinde görülen geç dönem çanak çömlek parçaları, bu alanda Geç Roma ve Bizans Döneminde bir yerleşim bulunabileceğini göstermektedir. Alanda ayrıca bir yapı duvarı kalıntısı bulunmuş ve belgelenmiştir.

Göltürkbükü-Gökburuntepe (Resim: 11): Bodrum yarımadasının kuzeyinde bulunan Gökburun Tepe'de Gökburun Mahallesi'nin kuzeyi ile Gökburun Tepe'nin güneydoğu alt yamacına yakın yerde çok sayıda mimarî parça görülmüştür. Başka bir yerden getirilip buraya atıldığı anlaşılan parçalar arasında sütun kaidesi, sütun başlıkları, ambon parepetine ait bezemeli parçalar, bir işliğe ait kırık pres yatağı, sağlam durumda bir sunak ve çok sayıda kırık mimarî parça tespit edilmiştir.

Gökburun Tepe'nin güneybatı alt yamacında bir zeytinyağı işliğine ait pres ağırlığı saptanmıştır. Kabaca yuvarlak olarak kesilmiş olan ağırlık 0.74x0.82 m. boyutlarında ve en kalın yerinde yaklaşık 0.40 m. ölçülerindedir. İşliğin

bulunduğu tepenin alt yamacında kuzey-güney yönünde uzayan, paralel inşa edilmiş çok sayıda tarım terasları yerleşiktir. Bu terasların arasında ayrı bir işliğe (litus) ait pres ağırlığı görülmüştür. Ölçüleri alınıp fotoğraflanan işliğin üst ve yan yüzeyinde ahşap geçme yuvaları bulunmaktadır.

Tepenin özellikle batı yamacının kuzeye doğru olan bölümünde kaya yükseltilerinin cephelerinde kaya mezarları görülmüştür. Bunlar içerisinde üçgen alınlıklı bir örneğinin ortasında bir giriş koridoru, ölü yatakları ve üç duvarında da karşılıklı açılmış nişler bulunmaktadır. Alınlığının üst kısmında ise bir yazıt nişi ile sol tarafında bir adak nişi yer almaktadır. Tepenin batı orta alt yamacında saptanan, epeyce tahribat görmüş harçlı moloz taşlardan yapılmış, tonoz örtülü olan yapı kalıntısı Bizans Dönemi bir oda mezarı olmalıdır. Tepenin kuzey kıyısında bir su kuyusu ve onun yakınında tek sıra taş dizisiyle korunmuş antik duvar kalıntıları görülmüştür; bu duvarlar büyük olasılıkla antik liman yapılarına ait olmalıdır.

Tepenin doğusundaki kaya bakan yamaçların orta kesiminde kaya yükseltilerinin cephesinde kaya mezarlarının izleri gözlemlenmiştir. Doğal nedenlerle arka duvarlarına kadar tahribata uğramış mezarların üst cephelerinde ise korunmuş olan tapınım nişleri belirlenmiştir. Bu olgu tepenin doğu kısmının da nekropol alanı olarak kullanıldığını göstermiştir. Gökburun Tepe'nin güney alt yamaçlarındaki kayalık yüzeylerde kaya işliklerine ait ezme ve sıvı toplama yerlerinden oluşan endüstriyel bölümler görülmüştür.

Çömlekçi Köyü

Alçak Asar Tepe (Resim: 12): Küçük Asar mevkiinde yapılan araştırmada, tepe üzerinde yerleşmenin doğu üst yamacında, alanı güney doğu ve kuzey doğudan çeviren sur kalıntılarına yakın yerde kaçak kazı ile açığa çıkarılmış bir yapı duvarı saptanmıştır. Ölçüleri alınan yapının, çamur harçla inşa edildiği gözlenmiş ve duvar tekniğiyle erken bir tarihe ait olabileceği anlaşılmıştır. Bu odanın doğusundan geçen surlar 25 m. kadar izlenebilmiştir. Çamur harçla tutturulmuş iri taş bloklardan yapılma duvar uzantıları tepenin

bir sur ile kuşatıldığını göstermektedir. Tepe düzlüğünde ayrıca ana kaya ile sınırlandırılmış alanda kaçak kazıların yapıldığı tespit edilmiştir.

Alanın doğusundaki kaçak kazı çukuru çevresinden ve alandan toplanan seramik parçalarının geç tarihli olanları Arkaik Çağ Attika seramiğidir ve buna göre, yapının M.Ö. 6. yüzyıl ve öncesinden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca alanda, Arkaik Çağ, çanak parçaları ve üzeri bant ve dalga motifleriyle süslenmiş erken tarihli bazı parçalar da saptanmıştır.

Asar Tepe’de yüzey araştırması sırasında tepenin batısından başlayan ve doğusuna kadar uzayan ve kenti iki parçaya bölen orman yangın şeridiyle kent kalıntılarının büyük ölçüde tahrip edildiği görülmüştür. Yangın şeridinin geçtiği yolun güney tarafında kent girişlerinden birine ait kapının bir bölümü ile kapının kuzey ve güneyine doğru devam eden sur duvarlarının kısmen ayakta olduğu görülmüştür. Yüzeyde görülen seramik parçalarından yerleşmenin en geç M.Ö. 6. yüzyılda kullanıldığı, Helenistik Dönemde de devam ettiği anlaşılmıştır.

Yalıçiftlik

Kızılağaç I: Alantepe mevkiinde, yangınla tahribata uğramış tepenin orta yamacında güney bölümü tahribat görmüş bir Leleg Dönemi yapısı saptanmış ve 15x5.40 metre boyutlarında, ayakta kalan kısımlarının 1-1.50 metre yüksekliğinde korunan ve yan yana üç mekândan oluşan yapı belirlenmiştir. Bu kalıntının, büyük olasılıkla bir çiftlik evi olan yapının batı tarafında yaklaşık 10 metre genişliğinde bir alan kullanım amacıyla düzeltilmiştir. Yapının çevresinden toplanan çanak çömlek parçaları kalıntının M.Ö. 6. yüzyıldan olduğunu göstermektedir.

Kızılağaç II: Alantepe mevkiinde çiftlik evinin yine yangınla tahribat görmüş batı üst yamacında bir Leleg yapı kalıntısı saptanmıştır. Yapı, arkasında ince bir duvar ile sınırlandırılan birbirine paralel iki ayrı mekân ve bir avlu oluşturulmuştur. Mekânların birbirinden uzaklıkları 13.60 m. olup mekânların ölçüleri tahribat nedeniyle tam olarak ölçülememiştir. Dikdörtgen biçimli

mekânlardan güneyde olanının en az üç bölümden oluştuğu duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Kuzeyde yer alan mekân ise büyük ölçüde tahribata uğradığından iç düzenlemesi ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Her iki mekânın arka kesiminde avluya yönelen, önü açık dikdörtgen mekânların varlığı tespit edilmiştir.

Kızılağaç III: Alantepe'den Kışladağı'na yönelen yol üzerinde yangın şeridi oluşturma amacıyla açılan orman yolu kenarında tahribata uğramış, büyük olasılıkla konut olarak kullanılmış yuvarlak biçimli bir Leleg yapısı saptanmış ve ölçüleri alınmıştır. İç duvarlarının merkeze doğru eğimli inşa edilmiş olması kalıntının yalancı bir tonoz örtüye sahip olduğunu göstermektedir.

Kızılağaç IV (Resim: 13): Kışladağı'nın batı üst yamacında yuvarlak biçimli bir çiftlik evi görülmüştür. Oldukça iyi korunmuş olan yapının kuzey tarafında yaşama mekânları olduğu düşünülen sekiz mekân seçilebilmektedir. Kalıntı, duvar işçiliği ve alanda bulunan bir seramik parçası ışığında burasının M.Ö. 6 yüzyılda ya da daha eski bir dönemde kullanılmış olduğu sanılmaktadır.

Kızılağaç V (Plan 2): Yuvarlak çiftlik evinin güneybatı üst tarafında oldukça iyi korunmuş olan Leleg Dönemi yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Yapı, biri dikdörtgen biçimli iyi işçilikle yapılmış mekân ile, bunun batısında bir kaya yükseltisi üzerinde daha küçük boyutlu ve daha iri taşlardan yapılmış iki mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlar arasındaki boşluk önde bir duvar ile sınırlandırıldığından bu iki mekânın aynı bir yapıya ait olduğu düşünülmektedir. Kalıntı, düzgün ve iyi işçilikli duvar tekniği ile bölgedeki Alazeytin Kalesi'nde bulunan yapılarla benzerlik göstermesi nedeni ile, büyük olasılıkla M.Ö. 7-6 yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

Kızılağaç VI: Kışladağı'nın doğusunda, bölgeye egemen bir tepe düzlüğünde yaklaşık 100 x 200 m. boyutlarında geniş bir alanı sınırlayan bir çevirme görülmüştür. Çevirme biri kuzeydoğuda diğeri ise güneybatıda iki girişi saptanmıştır. İşçiliği nedeniyle Leleg Dönemine ait olduğu düşünülen duvarın genişliği 1.80-2 m. kadardır. Bu çevirmenin dışında, özellikle güneybatıda ve doğuda saptanan duvar uzantıları izlendiğinde, dış kısımda ikinci bir çevirmenin olabileceği düşünülmektedir. Kalıntı daha önce W.

Radt tarafından saptanmış ancak dıştaki çevirme duvarı görülmemiştir⁸. Çevirmenin doğu duvarına yakın yerde yan yana biri oval diğeri dikdörtgen iki mekândan oluşan Leleg Dönemi yapısı yer alır. Kalıntının işlevini tam olarak anlayamamakla birlikte hayvan barınağı olduğunu önerebiliriz.

Adalar

Karaada: Bodrum Yarımadası'nın güneyinde bulunan Karaada'da yapılan araştırmada, adanın kuzey kıyısının orta kesimine yakın yerde yerleşik, muhtemelen 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir şapel ile adanın doruğuna yakın yerdeki Leleg Dönemi kalıntıları incelenmiştir.

Kıyıya yakın yerde bulunan tek nefli şapel, oldukça iyi korunmuş şapelin güneyinde tonozlu küçük bir mekân daha saptanmıştır. Yapının tonoz ve yan duvarlarında oldukça iyi korunmuş freskolar bugün de izlenebilmektedir.

Adanın orta kısmında batı sırt üzerinde çevresi duvarlarla sınırlandırılmış olasılıkla bir "tapınağa" ait olabilecek kalıntılar görülmüştür. Duvarlarının yüksekliği yer yer 5 metreyi bulan yapı, sadece güneybatı köşede tahribata uğramıştır. Tapınak alanını dört tarafından sınırlayan duvarların sadece kuzey kısmı tahribata uğramış, diğer kısımları ise oldukça iyi korunmuştur. Tapınak alanının biri kuzeybatıdan, diğeri güneydoğudan olmak üzere iki girişinin olduğu saptanmıştır. Tapınak alanını çevreleyen duvarın batı ve onunla birleşen güney duvarının köşesinde 1.90x1.55 m. boyutlarında bir destek duvarının inşa edildiği belirlenmiştir. Benzer yöntem ile tapınağın batı duvarının 7 m. uzunluğunda 1.73 m. genişliğinde bir destek duvarı ile güçlendirildiği tespit edilmiştir. Duvarlarda kullanılan blokların düzgün olarak inşa edilmiş olması ve nitelikli taş işçiliği yanında Alazeytin Kalesi ve Pedasa'daki yapı duvarları ile benzer işçiliğe sahip olması, yapının M.Ö. 7-6 yüzyıl içerisinde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kalıntının üst yapısıyla ilgili herhangi bir mimarî parçanın saptanamamış olması nedeni ile ahşap bir örtü sistemine sahip olduğu sanılmaktadır. Ayrıca Karaada'da sivil yerleşime ait olabilecek

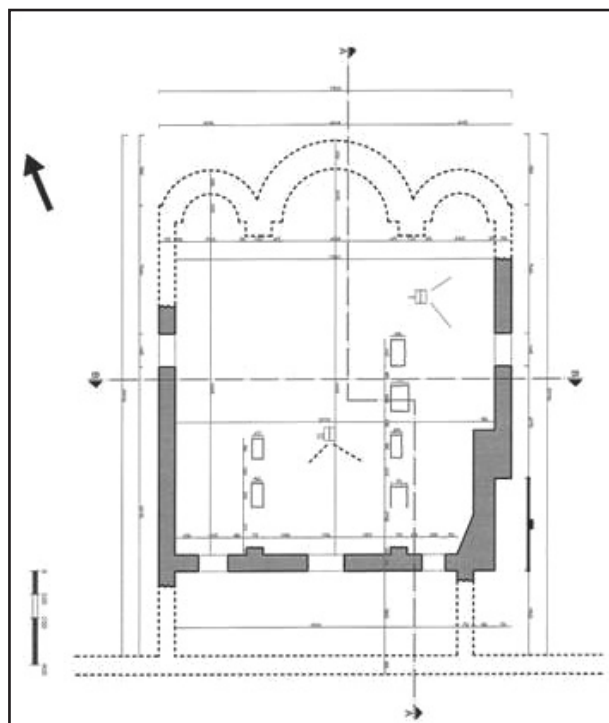
8 W. Radt IstMitt. Beiheft 3 (1970) 110. Abb. 11.

bazı kalıntılar da saptanmıştır. En önemlisi, “tapınağın” batı alt yamacında ve tapınağa yaklaşık 400 m. mesafedeki düzlükte önemli ölçüde tahribata uğramış, ancak alt bölümleri görülebilen yapı kalıntılarıdır.

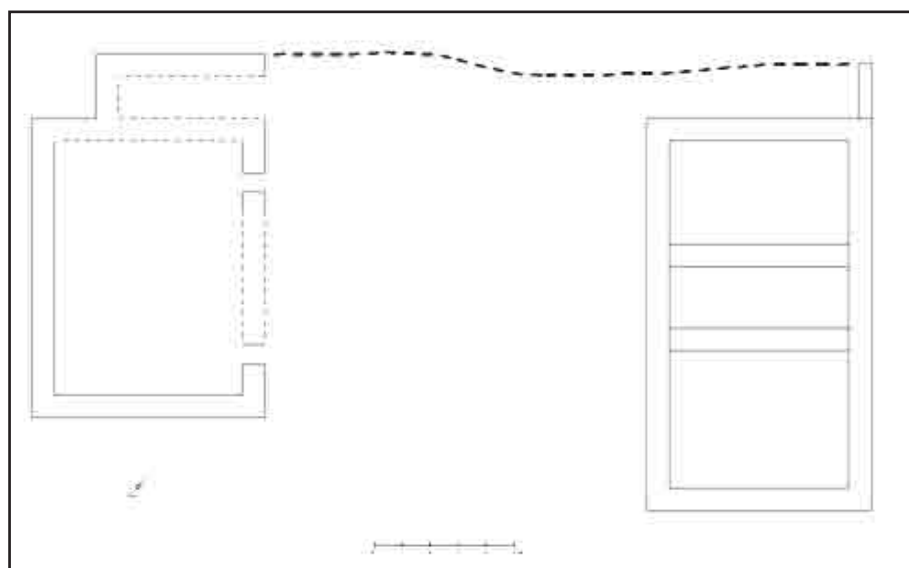
Ada Boğazı: Adaboğazı mevkiinde bulunan adada kuzey- güney yönünde uzayan tepenin birleşme yerinde ve yer yer güneye doğru devam eden sırt üzerinde duvar uzantıları görülmüştür. Yüzeyde en çok bir ya da iki sıra taşlardan oluşan yapı duvarları 10 m. uzunluğunca seçilebilmiştir. Yapı duvarlarının yakın çevresinde görülen taş yığınları kalıntıların doğal nedenlerle büyük ölçüde tahribata uğradığını göstermektedir.

Büyükkiremit Adası: Yüzey araştırmasında adanın orta ve alt yamaçlarında herhangi bir kalıntı saptanamamıştır. Sadece güney kıyısı orta kesimine yakın yerde muhtemelen geç döneme ait kireç kuyusu dışında, adanın tepe düzlüğünde yer yer kalıntılarla karşılaşmıştır. Bu kalıntıların adanın daha çok batı üst doruğuna doğru yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Yüzeyde en çok birkaç sıra taşla korunmuş olan duvar uzantılarının planı elde edilememiştir. Duvarların yakın çevresinde görülen taş kümeleri yapıların daha sonra çeşitli nedenlerle tahrip edildiğini göstermektedir. Kalıntıların yakın çevresinde bulunan çatı kiremitleri, bu yapıların erken tarihli olanlarının M.Ö. 4. yüzyıldan kalma olabileceğini desteklemektedir. Alanda ayrıca M.Ö. 6. - M.S. 2. yüzyıllara tarihlendirilebilecek seramik parçaları da belirlenmiştir.

Küçük kiremit Adası: Adanın tepe düzlüğü dışındaki alanlarda herhangi bir kalıntı belirlenememiştir. Tepe düzlüğünde ise yaklaşık 20x30 m. genişliğindeki bir alanda yer yer yapı duvarları saptanmıştır. 4x2 m. boyutunda ve yer yer 3 m. uzunluğunda izlenebilen duvarlar mimarî veriler olarak kayıtlara geçirilmiştir. Yüzeyde görülen yoğun çanak-çömlek parçalarının önemli bir bölümü ise Roma Dönemindedir.

Plan: 1

Plan: 2

Resim 1: Kuzeydoğu
kulesi. Sedir

Resim 2: Yapı terası.
Sedir

Resim 3: Kutsal Alan
stylobat.
Sedir

Resim 4: Sur. Orata Adası

Resim 5: Plan1, Mozaikli Kilise. Sedir

Resim 6: Ortaçağ Kalesi. Mobolla

Resim 7: *Pithos*. Damlıboğaz

Resim 8: Yapı kalıntısı. Pilavtepe

Resim 9: Kuzeydoğu surları. Aspat

Resim 10: Sinagog (?). Aspat

Resim 11: Mimari
Bloklar.
Gökburun

Resim 12: Yapı kalıntısı.
Çömlekçi
Köyü

Resim 13: Leleg Dönemi
yapı kalıntısı.
Kızılağaç V

TAŞKENT-SEYDİŞEHİR 2008 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Asuman BALDIRAN*

“Konya İli, Taşkent ve Seydişehir Helenistik ve Roma Dönemi buluntuları”
Doç. Dr. Asuman Baldıran başkanlığında, Arş. Gör. Zeliha Gider, Arş. Gör. Aytekin Büyükozer ve Arş. Gör. Zafer Korkmaz’dan oluşan ekiple, Bakanlık temsilcisi Çankırı Müzesi’nden Atilla Can’ın nezaretinde 15.06.2008-24.06.2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹.

İlk olarak Seydişehir İlçesi’ne bağlı Kızılca Köyü’nün içinde yer alan arkeolojik malzemelerin katalog, çizim ve fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır (Resim: 1). 170 haneli köyün ev, bahçe ve cami duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış olan arkeolojik malzemeler belirlenmiştir. Köy halkının ifadesine göre duvarlarda yapı taşı olarak kullanılan malzemelerin tümü Kavak ve Kızılca köyleri arasında kalan “Asar Tepe” öreninden getirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında 131 taş eser belgelenmiştir. Bu eserler arasında çoğunluğu ostothek gövde ve kapakları ile bunlara ait parçalar oluşturmaktadır. Bunların dışında altarlar, stel kaideleri, mezar stelleri, başlık parçaları, arşitrav ve friz blok parçaları, sütun tamburları, Grekçe yazıtlı bloklar, heykel kaideleri, mezar anıtlarına ait bezemeli ve bezemesiz mimarî bloklar, ışlık blokları, tavan kasetleri, lâhit gövde ve kapakları ile kapı söve ve lento blokları incelenmiştir.

Kızılca Köyü’nde tespit edilen eserlerin büyük çoğunluğunu ostothek gövdeleri oluşturmaktadır. Bunlar gruplandırıldığında figürlü ve bezemeli olmak üzere iki alt başlık ortaya çıkmaktadır. Hüseyin Yalçın’ın evinin bahçesinde yer alan ostothek gövdesinin ön cephesinde at üzerinde süvari

* Doç. Dr. Asuman BALDIRAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/TÜRKİYE.

1 Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü’ne, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne ve özverili çalışmalarından dolayı ekip üyelerine teşekkür ederim.

betimlenmiştir (Resim: 2). Üzerinde khylamys ve zırh bulunan süvarinin başı kırıktır. Ostothek gövdesinin arka uzun cephesine girland işlenmiştir. Sağ yan yüzünde ise kapı motifi ve kapının içinde harf yer almaktadır, ancak çok tahribat görmüş olduğu için okunamamıştır. Vehbi Ünal'ın evinin bahçesinde yer alan bir diğer figürlü ostothek gövdesinin ön cephesine, her iki köşede yer alan plasterler arasına Dor başlıklı iki sütun ve bu sütunlara asılı şekilde duran girlandlar işlenmiştir. Girlandların üst tarafındaki boşluklara farklı tipte kadın ve erkek başları görülmektedir (Resim: 3). Ostothek gövdesinin diğer uzun cephesinde yine aynı kompozisyon tekrar edilmiş girland boşluklarına farklı tipte rozet motifleri işlenmiştir. Dar yüzlerden birisinde alttan kütükten çıkan asma dalı tüm sahneyi kaplar şekilde betimlenmiş iken diğer dar yüzüne plasterlere asılı şekilde duran tek girland işlenmiştir. Bu betimlerin yanı sıra figürlü ostothek gövdelerinde büstler de oldukça yaygındır. Figürlü ostothek gövdelerinde daha çok ölümlülerin yani mezar sahiplerinin betimlendiği görülmektedir. Ancak köy meydanındaki 27 numaralı evin dış duvarında yer alan ostothek gövdesinin dar cephesinde betimlenen kanatlı figür farklılık göstermektedir (Resim: 4). Bir kolu ve kanadı görülebilen figürün kim olduğu seçilememektedir. Kanatlı betimlenmiş olması nedeniyle Nike olabileceği düşünülmektedir².

İkinci grubu oluşturan bezemeli ostothek gövdelerinde çoğunlukla asma dalı ve girland betimlenmiştir. Asma dalının hem mimarî parçalarda hem de ostotheklerde yaygın kullanılması Antik Dönemde bölgede bağcılığın önemini vurgulamaktadır³. Ostothek gövdelerinin dar yüzlerinden birinde kapı betiminin yer alması bölgenin karakteristiğini yansıtmaktadır. Kapıların her iki üst köşelerinden çıkan ve spiraller oluşturarak aşağıya doğru sarkan bitkisel bezekler bunların aynı atölyede üretildiğini düşündürmektedir. Ostothek gövdeleri genellikle üzerinde yatar pozda aslan figürünün betimlendiği kapaklar ile örtülmüştür. Benzer tipte yapılmış olan aslan figürlü kapakları Taşkent İlçesi'nde yaptığımız araştırmalarımız sırasında da

2 A. S. Hall, "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia", *Anatolian Studies* 18, 1968, Pl. XIX (a-b).

3 Strabon XII, 570.

saptamıştık⁴. Kızılca Köyü'nde yaptığımız çalışmada çok sayıda bu tarzda yapılmış kapaklar ya da kapaklara ait olabilecek parçalar tespit edilmiştir (Resim: 5).

Kızılca Köyü'nde belgelediğimiz eserler arasında çok sayıda mezar steli bulunmaktadır. Mezar stelleri köy evlerinin duvarlarına ve bahçe duvarları üzerine yerleştirilmişlerdir. Hatta bazılarını oda içindeki duvarlarda da görebiliyoruz. Bölgedeki kültür açısından oldukça önemli olan bir diğer stel Herakles ve Zeus'un simgelerinin bir arada bulunduğu örnektir (Resim: 6). Olasılıkla yerel bir tanrıya aittir⁵. Özellikle Herakles figürünün sol omuzu gerisine işlenen yıldırım demeti Lykaonia bölgesinin diğer yerleşimlerinde de görülmektedir. Ayrıca yine bölgede yaygın olarak ostothek dar yüzlerinden biri üzerinde karşılaştığımız kalkan ve kılıç kabartması burada kare bir blok üzerine işlenmiş olarak görülmektedir⁶.

Kızılca Köyü'nde köyün çok yakınındaki Asartepe'den (Amblada) getirildiği ifade edilen taşınabilir ezme tekneleri ve pres kolu ağırlıkları da yörede Antik Dönemde şarap üretiminin varlığını gösteren önemli belgelerdir. Strabon'un ifadesine göre de kent antik dünyada tercih edilen ve tedavi amaçlı kullanılan iyi cins şarapları ile ünlenmiştir. Bu konu da ayrıntılı olarak "Antik Dönemde Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi" konulu sempozyumda sunulmuştur⁷.

Kızılca Köyü'ndeki çalışmalar tamamlandıktan sonra Kavak Köyü'ne geçilmiş ve ilk olarak köy merkezinde çalışılmıştır. Kavak Köyü'ndeki çalışmalarda kır bekçisi Cafer Avcı rehberliğinde, köy merkezinde araştırma yapılmıştır. Burada da birçok ev, bahçe duvarı ve ahırlarda devşirme malzeme olarak kullanılmış taş eserler tespit edilmiştir. Köy halkının ifadesine göre

4 A. Baldıran, "Taşkent-Avşar Ostothekleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22/2, 2005, Res. 28-35.

5 A. Baldıran, "A Study about Cults of Lycaonia Region", *Anodos* 6-7, 2008, 44, Fig. 27.

6 A. Baldıran, "The Arms on the Relief from the Region of Lycaonia", *Arms and Armour Through the Ages (from the Bronze Age to the Late Antiquity)*, *Anodos* 4-5, 2006, 9-16, Fig. 1-2.

7 A. Baldıran "Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir İlçeleri Civarı)", *Uluslararası Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildiri Kitabı*, 2009 (Baskıda).

Kavak Köyü'ndeki bu eserler de Asar Tepe'den getirilmiştir. Kavak Köyü'nde arşitrav-friz blokları ile bunlara ait parçalar, ostothek gövdeleri, tavan kasetleri, sütun kaideleri ve başlıkları, kapı lentosu, üzerinde *christogram* ve haç olan bloklar ile öğütme taşı belgelenmiştir. Kavak köyde yapılan çalışmalarda toplam 33 eserin katalog, çizim ve fotoğraflama çalışması tamamlanmıştır.

Kavak Köyü'nde tespit edilen eserlerin büyük çoğunluğunu Bizans Dönemi mimarî blokları oluşturmaktadır. Gri renkli yerel kireç taşından yapılmış olan bu bloklar sütun kaideleri, arşitrav blokları ile üzerinde *christogram* ve haç bulunan duvar bloklarından oluşmaktadır. Köy halkının ifadesine göre Kavak Köyü'nün yaklaşık 2 km. batısında bir kilise yer almaktaydı. Bu bloklar oradan getirilmiştir, ancak günümüzde yapının varlığı ile ilgili tüm izler silinmiştir.

Köy merkezinde Dursun Ali Ceylan'ın evinin duvarında, sarımtırak kireç taşından yapılmış figürlü friz bloğu bulunmaktadır. Sol tarafı kırık olan frizde av sahnesi betimlenmiştir. Sağda bir aslan ve aslanın karşısında ayakta durur şekilde betimlenmiş bir avcı yer almaktadır. Avcı elindeki mızrağı aslanın boynuna doğru uzatmıştır. Sol tarafta ise bir boğa ve boğanın karşısında diz çökmüş vaziyette bir avcı yer almaktadır. Avcı elindeki mızrağı boğanın boynunun hemen altına saplamış şekilde betimlenmiştir. Küçük boyutlu olan friz bloğu olasılıkla bir mezar anıtına aittir. Kavak Köyü'nde H. Atalay'ın evinin duvarında *trophe* bulunmaktadır. Yüksek kabartma olarak işlenen *trophenin* arkasında kılıç uzanmaktadır (Resim: 7). Benzer örnekleri Anadolu'da Pergamon, Side ve İsaure'da kent kapısında görülmektedir⁸.

Kızılca ve Kavak Köyü'nde belgelediğimiz tüm eserlerin getirildiği yer olarak ifade edilen Asar Tepe'de yüzey araştırması yapılmıştır. Kavak Köyü ile Kızılca Köyü arasında, Kızılca köye giden yolun sol tarafında yer alan Asar Tepe günümüzde Amblada olarak lokalize edilmiştir. Amblada için farklı lokalizasyonlar yapıldığını görüyoruz.

Asar Tepe yerleşimi, deniz seviyesinden yaklaşık 1370 m. yükseklikte, iki tepeden oluşmaktadır (Resim: 9). Tepenin batı yamacı diğerlerine nazaran

8 Baldıran 2006, Fig. 17.

daha dik ve yüksek kayalıklarla sınırlandırılmıştır. Tepenin yüzeyinde doğal teraslar yer almaktadır. Bu teraslar arasındaki geçişlere yine doğal kaya yüzeyine açılmış basamaklarla sağlanmaktadır. Tepenin batı yamacında yaptığımız çalışmalarda terasların doğu tarafının yüksek kayalıklar ile sınırlandığı ve yer yer bu kayaların cephesi kesilerek yapıların oluşturulduğu tespit edilmiştir (Resim: 10). Tepenin güney yamacında defineciler tarafından açılmış kaçak kazı çukurlarında, moloz taşlar ile örülmüş yapı kalıntıları (Resim: 11) ile sarnıç görülmüştür. Bu yapıların çevresinde oldukça yoğun stroter ve kalypter parçaları yer almaktadır. Ayrıca kaçak kazı çukurlarının açıldığı terasın alt tarafında ostothek kapakları tespit edilmiştir (Resim: 12). Tescilli olmadığı anlaşılan Asar Tepe'nin sit sınırlarının belirlenmesi ve tescil edilmesi için Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne gerekli malzeme ve alan fotoğrafları ile ayrıntılı rapor verilmiştir.

Asar Tepe'de yüzeyde yoğun seramik parçası tespit edilmiştir. Açık ve kapalı kaplara ait bu parçaların çoğunluğu Doğu sigillataları grubuna girmektedir. Seramik parçaları Helenistik ve Roma Dönemine (M.Ö. 4. yy-M.S. 2. yy.) tarihlenmektedir.

Yüzey Araştırmasında Bulunan Mimari Bloklar

Zeliha GİDER*

Aytekin BÜYÜKÖZER**

Seydişehir İlçesi'ne bağlı Kızılca Köyü, Kavak Köyü ve Yenice-Çiftlik'te yapılan çalışmalarda toplam otuz beş adet mimari blok kataloglanmıştır. Bunlardan yedisi anıt mezarlara aittir. Kızılca Köyü'nde Lütfü Yılmaz'ın evinin duvarında devşirme malzeme olarak kullanılan toikhobab bloğu, plasterli duvar bloğu, iki Korinth tipi plaster başlıklı mimari blok (Res. 13)

* Arş. Gör. Zeliha Gider, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

** Arş. Gör. Aytekin Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

ile köşe arşitrav-friz bloğu tek bir yapıya ait mimarî bloklardır. Bu verilerden hareketle kısmen restitüsyonu yapılabilen mimarînin bir anıt mezara ait olabileceği düşünülmektedir. Altta toikhobatin çevrelediği yapı köşelerde Atik kaideli plasterler ile sınırlandırılmıştır. Plasterler tarafından taşınan Korinth tipi başlıkların arasında asma dalları betimlenmiştir. Anıtın üst yapısında üç fascialı arşitrav ve sarmal dalın işlendiği friz bloğu yer almaktadır. Anıtın bu bölümden sonra ne şekilde sonlandığı tespit edilememiştir. Yine köy meydanında Hacı Ünal'ın evinin dış duvarında yer alan toikhobat bloğu, benzer bir mezar anıtının alt yapısına ait olmalıdır. Toikhobatların alt kısmında bir kısmı görülen panel, mezar anıtlarının podyum üzerinde yükseldiğinin göstergesidir. Bu bloklar ışığında Amblada antik kentinde tapınak görünümlü anıt mezarların var olduğunu söyleyebiliriz.

Kavak Köyü'nde, köy odasının duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış bir arşitrav-friz bloğu yer almaktadır (Resim: 14). Altta iki fasciası görülebilen arşitrav üstte bezemesiz bir taç profili ile son bulmaktadır. Arşitrav yüzeyinden içte başlayan friz kısmına dil motifi işlenmiştir. Friz düz bir silme şeklindeki taç kısmı ile sonlandırılmıştır. Friz üzerindeki kompozisyon Helenistik Dönemde Pergamonlu mimarların yaygınlaştırdığı, sonrasında ise M.S. 1. ve 2. yy.da yeniden moda hâline gelen bir uygulamadır. Bu kompozisyon M.S. 2. yy'da, Amblada'ya fazla uzak olmayan İsaura antik kentinde de görülmektedir⁹. Kızılca Köyü'nde H. Yalçın'ın evinin bahçesinde üç adet Pergamon tipi başlık yer almaktadır. Yüzeyine dil motifi işlenmiş olan başlıklardan ikisi kare, biri dikdörtgen abakusa sahiptir. Bahçenin girişindeki başlığın *kalathos* bileziğine yumurta sırası işlenmiştir. Antik Dönemde Pergamon'la iyi ilişkilere sahip olduğu bilinen kent Pergamon'un mimarî etkisini uzun süre devam ettirmiş olmalıdır.

H. Yalçın'ın evinin bahçesinde yer alan tavan kasetinde Medusa başı kabartması vardır. Dolgun yüz hatlarına sahip Medusa'nın saçları iri dalgalı bukleler şeklinde işlenmiştir. Kaş kemerleri dışa çıkık verilmiş olup göz

9 A. Baldıran-Z. Gider, "Mimarî Bloklar Işığında Isauria Bölgesi'nin Mimarî Uygulamaları", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 2009, 118-120.

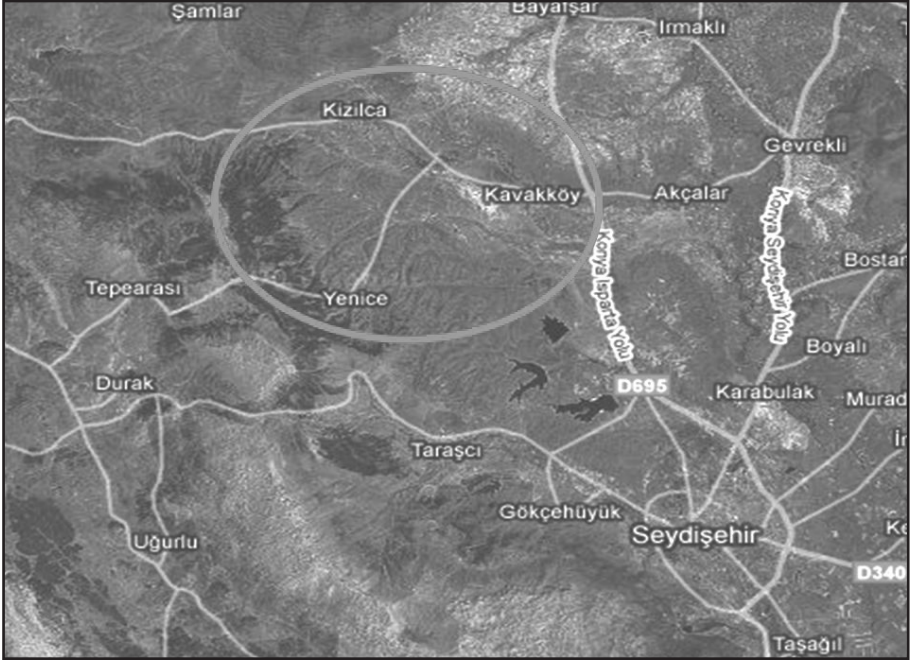
bebeği belirtilmiştir. Bloğun görünen üç yan yüzüne *anathyrosis* işlenmiş, üst yüzeyi kaba yonu bırakılmıştır. Tavan kasetinin benzeri Kavak Köyü'nde D. A. Ceylan'ın evinin duvarında görülmektedir. Ölçüleri ve işçiliği bakımından Kızılca Köyü'ndeki tavan kaseti ile aynı olan bloğun kaset kısmındaki kabartma fazlaca tahribat gördüğünden seçilememektedir, ancak genel hatları itibarıyla Medusa başı olabileceği düşünülmektedir. Ortalama 0,80 m. uzunluğa sahip bu bloklar aynı yapıda kullanılmış olmalıdır.

Kavak Köyü'ndeki Kızılca Köyü'ne giden yol üzerinde, Kavak Köyü'ne 2 km. mesafede olan Yenice-Çiftlik mevkiinde çalışılan alanda devşirme malzemelerle inşa edilmiş, halk arasında "Han" olarak adlandırılan bir yapı kalıntısı incelenmiştir¹⁰. Alt kısmı oldukça büyük boyutlu bloklardan inşa edilen yapıda devşirme malzeme olarak kullanılmış, üzerinde yıldırım demeti betimi olan bir blok ile ostothek uzun yüzü ve arşitrav-friz bloğu tespit edilmiştir. Yine aynı mevkide mezarlık olarak bilinen alanda mezar taşı olarak kullanılmış, mono blok çalışılmış Korinth tipi plaster başlıkları ile başlığın devamında girlandların yer aldığı mimari blok belgelenmiştir. Yenice-Çiftlik mevkiindeki mezarlıkta mezar taşı olarak kullanılmış olan Korinth tipi plaster başlıklarının benzeri Kızılca Köyü'nün girişinde yer alan Vehbi Ünal'ın evinin bahçesinde tespit edilen anta başlığıdır . Yine aynı evin bahçesinde yer alan girlandlı friz bloğu, Yenice-Çiftlik mevkiindeki mezarlıkta tespit edilen Korinth başlığının devamında yer alan friz bloğu ile aynıdır. Tamamı mermerden çalışılmış olan bu mimarî bloklar gerek ölçü gerek bezeme açısından benzerlik göstermektedir. Bu nedenle sözü edilen başlıklar ile friz bloklarının aynı yapıya ait olabileceği düşünülmektedir. Mimarî blokların boyutları ve işçiliği dikkate alındığında Amblada antik kentinde M.S. 2. yy. ortalarına ait bir tapınağın varlığından söz edebiliriz.

Kızılca Köyü'nde, H. Ünal'ın evinin duvarında yerel kireç taşından yapılmış Korinth başlığı yer almaktadır. *Kalathos* yüzeyi iki sıra akanthus yaprakları ile çevrelenmiş olan başlıkta akanthus yapraklarının çerçevesi

10 A. Baş, "Konya-Beyşehir-Derebucak Kervan Yolu", *Konya Kitabı X: Rüçhan Arık-M. Oluş Arık'a Armağan*, (Ed: H. Karpuz-O. Eravşar), 2007, 129-142, Çiz. 6, Res. 20-22.

yuvarlak uçlu, dolgun yaprak parmakları ile şekillendirilmiştir. Alt sıra akanthus yapraklarının arasından ikinci sıra yaprak kümeleri çıkmaktadır. İkinci sıra yaprak kümelerinin uç kısmı fazlaca dışa taşkın işlenmiştir. *Kaulis* kökleri fazla uzun işlenmemiş olup yüzeyleri yivlendirilmiştir. *Kaulis* köklerinden iki bölümlü kaplama yaprakları çıkmaktadır. Dış taraftaki kaplama yapraklarının ikinci sıra akanthus yaprakları ile birleştiği uç kısmına rozet motifi işlenmiştir. Başlığın üst kısmı abakus tablası dâhil kırıktır. Küçük boyutlu olan başlık Geç Helenistik-Erken Roma Dönemine tarihlenmektedir.

Resim 1: Araştırma yapılan bölge

Resim 2: Figürlü ostotheke gövdesi

Resim 3: Figürlü ostothek gövdesi

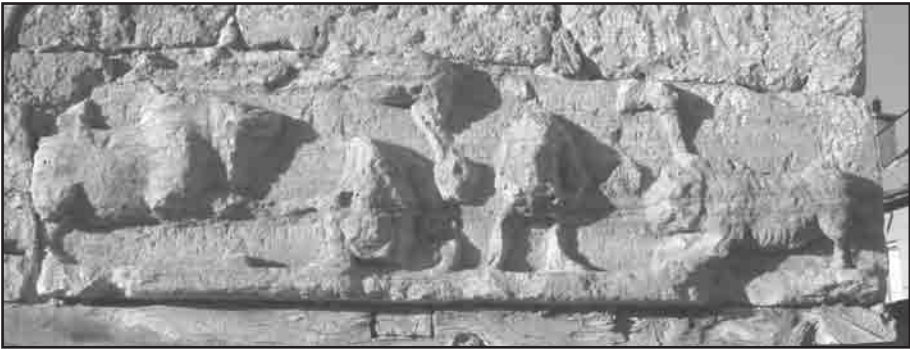
Resim 4: Nike kabartmasının olduğu ostothek gövdesi

Resim 5: Ostothek kapağı

Resim 6: Herakles kabartması

Resim 7: Figürlü friz bloğu

Resim 8: Trophe

Resim 9: Asar Tepe (Amblada)

Resim 10: Kaya yüzeyinde tespit edilen nişler

Resim 11: Asar Tepe'de tespit edilen yapı kalıntısı

Resim 12: Ostothek kapağı

Resim 13: Anıt mezara ait plaster başlığı

Resim 14: Arşitrav-friz bloğu

Resim 15: Yıldırım demetinin betimlendiği blok

RESEARCH ON TECHNICAL INTERACTION AND PRESERVATION PROGRAM TO THE DIVERSIFIED ARCHITECTURAL HERITAGE IN THE EASTERN ANATOLIA

Shiro SASANO*
Masashi MORITA
Yasuhito FUJITA
Mete MİRZAOĞLU

1. Aims, Perspective and Method of the Research

In the region of the Eastern Turkey, also called the Eastern Anatolia, being located in the crossroad between Mediterranean, Orient, Central Asia and Black sea, various civilizations developed under migration and settlement by diversified races. In fact, it is very rare in the history of the world that such variety of civilizations flourished within one region from Hittite to Ottoman Dynasty, and from the antiquity to the modern period. Although disastrous earthquakes took place at frequent intervals in this region on account of the North and East Anatolian fault, distinctive architectural remains are still discovered in this region as vestiges of these civilizations. This region, in particular, played a leading role for architectural development from the 10th to the 14th centuries; it is possible to point out the Seljuk, the Byzantine, the

-
- * Dr. Shiro SASANO, Prof., Department of Built Environment, Tokyo Institute of Technology, Kanagawa/JAPAN.
Dr. Masashi MORITA, Research Fellow, Tokyo Institute of Technology, Center for Urban Earthquake Engineering, Kanagawa/JAPAN.
Dr. Yasuhito FUJITA, Assistant Prof., Department of Built Environment, Tokyo Institute of Technology, Kanagawa/JAPAN.
Mete MİRZAOĞLU, Geophysical Engineer, Earthquake Research Department, Ministry of Public Works and Settlement, Ankara/TURKEY.

Armenian and the Georgian architecture as examples. Therefore, this research aims to clarify the historical development of architecture in this region, by verifying the technical intercourse between various architectural heritages.

The most important purpose of this project is furthermore to extend the survey result to protect and preserve the valuable architectural heritage in this region, by demonstrating academically the substantial technical-data on qualification of earthquake protection, architectural material and composing system between different types of architecture. In turn, by confining the technical subject, which is inclined to have been disregarded in analyzing historical architecture, this research would be able to offer the rational proposal for forthcoming preservation program toward the valuable architectural heritage in this unique region.

The distinctive characteristics of the architectural remains are clarified by focusing attention to the architectural qualification on earthquake protection, structural analysis, architectural material, and frame composition in various architectural types: Seljuk, Byzantine, Georgian, and Armenian. The following method for the field-survey in each subject will be contemplated;

- (1) Photographs: for recording the present condition of architecture, the photo is taken in inside and outside by setting the camera on tripod stand.
- (2) Measured drawings: the plan of architecture is reproduced by employing the measuring tape and measuring instrument.
- (3) Survey on the qualification of architecture in earthquake protection: Shallow seismic site survey around the architectural remains and Measurement of the microtremor in architectural remains.
- (4) Structural analysis: the photogrammetric survey is required for reproducing the exact architectural drawings.
- (5) Survey on the building material: Small pieces of mortal sample, approximately 5 mm. in size, for the purpose to reproduce the contemporary building material to the preservation program.

We carried out this research as a joint project between Tokyo Institute of Technology, Japan and Earthquake Research Department, Ministry of Public Works and Settlement, Turkey¹ for three years between 2006 and 2008. Because of this adequate term, we could conduct the field-survey every year and collected large amounts of data. However, this report consists of only five sections with brief information and results due to limitations of space. We also submit the full report of this research, which contains all detailed information, results and other studies related to this research, to Ministry of Culture and Tourism, Turkey².

2. Recording the Present Condition of Heritages and Historical Study

The surveys were carried out to the heritages listed on the Table 1. Regarding to the listed architectural heritages, at the very least, the present condition was recorded by way of taking photographs including cover shots and detail shots, and video records as data for research. At the survey to the principal monuments, measurement was generally taken even if the degree of precision varies (Fig.1). Regarding to the monuments that are considered to be important for our research purpose, architectural drawings are provided by taking actual measurement and using photogrammetric instruments (Fig.2).

From the view point of architectural history especially, we recognize the region, Eastern Anatolia, that various frame systems in architectural composition are employed. Especially, a dome in structural system is discovered broadly not only in the Byzantine, the Armenian, and the Georgian architecture as a Christian architecture, but also in the Seljuk architecture as

-
- 1 We, at first, would like to express our sincere appreciation to Dr. Bekir Tüzel, Head of ERD. Without his kind agreement of our offer and great help, this achievement would not have been possible. And also, we would like to appreciate to all member of ERD, who joined this project including the field surveys.
 - 2 We would like to extend our gratitude to Ministry of Culture and Tourism for their giving permission for the survey. We also would like to appreciate to the inspectors, Dr. Fahriye Bayram in 2006, Mr. Lokman Kemalöglu in 2007 and Mr. Yılmaz Akkan in 2008 for their helping and supporting us during the surveys with invaluable enthusiasm.

an Islamic architecture. In other word, architectural remains in this region, due to the regional peculiarity, are evaluated as a result of conformity to various techniques, which came into existence under the geographical and cultural conditions above mentioned. Therefore, under such conditions, we aim to clarify how architectural techniques, including a dome system as a dominant structural system, communicated and cooperated with each other in this region. In addition, we also collected the physical data of building materials to evaluate the intercourse of the building techniques at that time from the properties of the building material.

We also wrote four articles associated with this topic in the full report by using the collected data. The titles are as follow.

- 1. Genealogical Evolution of the Frame-Combination in the Architecture of Mastara Style (Shiro Sasano)
- 2. A Study on Construction Method and Internal Composition of Mausoleums Built between the 12th and the 14th Centuries in Anatolia (Masashi Morita)
- 3. Historical Meaning of Frame Composition up to Dome in Çengilli Kilisesi (Yasuhito Fujita)
- 4. Properties of Stones and Mortar in Medieval Architecture of Eastern Anatolia (Hiroki Takahashi)

3. *Shear-Wave Detection around Monuments*

Mete MİRZAOĞLU

We carried out shallow seismic site surveys totally at five sites around the architectural heritages in the north-eastern part of Turkey in order to estimate S-wave velocities down to a depth of 30 m.

3-1. *Seismic Data Acquisition:* An integrated data acquisition system, which includes an accelerated hammer impact source designed to provide

for acquisition on S-wave seismic data, a 48-channel receiver cable with 2-m. geophone interval, 48 4.5-Hz vertical geophones and two 24-channel 24-bit Seistronix Ras-24 recording units, was used to acquire the shallow seismic data. The SEG2 format, which is standard in engineering seismology, was used to record the data. The field work at each station site was conducted as described below:

(1) A custom-designed 94-m. receiver cable with 4.5-Hz vertical geophones was laid out such that the center of the spread is as close as possible to the architectural heritage site, in a direction such that elevation differences between the geophone locations are negligibly small, and wherever possible on soil surface, if unavoidable, on asphalt or concrete surface. Geophones were planted firmly in soil, or into the asphalt or concrete using a hand-held drill.

(2) An accelerated electromechanical impact source or hammer type source was positioned 2 m. to the left of number 1 geophone on the line traverse of the spread. We preferred using a powerful and safely operated impact source in lieu of an explosive source, for most of the architectural heritage site are located in towns inside or at the vicinity of buildings. Then, we acquired the first 48-channel seismic record.

(3) While keeping the receiver spread, the impact source was positioned between number 24 and 25 geophones at the center of the spread, again on the line traverse of the spread as much as possible. Then, we acquired the second record.

(4) Again, with the same receiver spread, the impact source was positioned 2 m. to the right of number 48 geophone on the line traverse of the spread. Then, we acquired the third 48-channel seismic record.

As mentioned above, we acquired three 48-channel seismic records (Fig.3) at each site using the common-spread recording geometry. When there was no sufficient traverse available for a 94-m. receiver spread as close as possible to the architectural heritage site, the geophone interval was reduced to 1.5 or 1 m.

3-2. Seismic Data Analysis: We estimated near-surface S-wave velocity-depth model for the each site along the receiver spread by applying inversion to the surface waves isolated from the shot records. In the analysis of surface waves, we used one of the off-end shot records at each station site with the most pronounced dispersive surface-wave pattern, which was first isolated from the refracted and reflected waves by inside and outside mute, then filtered using a 2,4-36,48-Hz pass-band to remove low- and high-frequency noise (Fig.4). Next, we performed plane-wave decomposition to transform the data from offset-time to phase velocity versus frequency domain³. A dispersion curve associated with the fundamental mode of Rayleigh-type surface waves was then picked in the transform domain (Fig.5) and inverted to estimate the S-wave velocity as a function of depth (Fig.4). In this procedure, initial depth profiles for S-wave velocities are iteratively perturbed until a final S-wave velocity-depth profile is estimated. Modeled dispersion values and the picked (actual) dispersion values is compared end of the each iteration (Fig.4). Iteration is stopped when the discrepancy between the modeled and actual dispersion values is reduced to an acceptable minimum. From the determined velocities, engineering bedrock for each site is also given in Table 2.

4. Dynamic Characteristics of Monuments by Microtremor Measurements

Kentaro MOTOKI and Kazuo SEO

4-1. Outline of Microtremor Measurement: The aim of this work is to evaluate the dynamic characteristics of historical monuments using microtremors for conservation of them from earthquakes. A microtremor measurement, which measures very low amplitude ambient motions on stationary circumstance, is one of the easiest ways to evaluate the dynamic characteristics of buildings

³ Park, C. B., Miller, R. D., and Xia, J., "Multichannel analysis of surface waves", *Geophysics*, 64, 1999, 800-808; Xia, J., Miller, R. D., and Park, C. B., "Estimation of near-surface shear-wave velocity by inversion of Rayleigh waves", *Geophysics*, 64, 1999, 691-700.

without any destruction. Therefore, this method is suitable for historical monuments. We use a high sensitive seismometer whose sensor has induction coils of 1 second of natural period. The microtremor instrument has 3 components that 1st and 2nd channel direct to horizontal and 3rd channel is vertical component. We observed on several points in the monuments to get building characteristics and on the ground of the same site, however, far from the monuments not to include building modes. We set the sensor near the wall to pick up the wall vibration. If we can set it in the wall, for example niches, we put it in the wall. If we can climb up 2nd or roof floor, we also observed on that level, because higher parts of the buildings show more clear characteristics. We recorded for 300 seconds at each point, but in noisy case, we measured twice duration. We observed 13 monuments.

4-2. *Analysis of microtremors*: We used Fourier transform to convert time domain records of microtremors to frequency domain. In order to avoid noise parts, we found them using an envelope curve in the time domain; that is we regarded the parts more than 4 times of envelope average as noises. And remains were divided by a unit of 20.48 seconds. In order to increase signal to noise ratio, we evaluate with average spectra of divided segments (Fig.6). We adopted the filter of logarithmic Parzen window for smoothing spectra. We checked the average and standard deviation of spectra in each monument. Deviations for all data is significantly low comparison with the shape of average spectra, we can evaluate the dynamical characteristics at observed time with spectra in the period range between 0.05 and 2 seconds. We mainly use horizontal component in the evaluation of building characteristics, because vertical amplification is quite low and not so effective for earthquake. We estimated the natural periods from the peaks of spectra of microtremors indicated by the open and solid triangles (Fig.7). The natural periods estimated by microtremors are shown in table 3, and for the monuments that could not be recognized significantly peaks in those spectra, indication “-” put in the space. As the result, natural periods of the historical monuments are in the band between 0.12 second and 0.59 second.

4-3. Dynamic Characteristic of Monuments

Generally, natural periods are in proportion to the size of building, which is represented by height. The tendency of the natural periods is useful to discuss comparison to other buildings and relative difference for individual buildings. Comparison of the natural period to the dome height of measured monuments is shown in Figure 8. The natural period of the lateral component (ch.1) is longer than one of the longitudinal component (ch.2) in most of monuments. The natural period of both component of Uç Kümbeti is same because of the symmetrical structure. This implies that the stiffness is controlled by the length of the walls. In addition, the positive correlation can be recognized in the natural period and the height from this figure, but the difference of the natural period from the correlation is not small. Two reasons can be considered. The one is caused by the variety of the floor plan of the monuments, so that we confirmed the span and the natural period do not have significant correlation. Another reason is caused by the damage condition of the İşhan, Öşk Vank and Dört Kilisesi. İşhan is damaged in many structural elements. Most of the vault fell down and many cracks and chinks can be found in the walls and dome. Similarly, the big cracks can be found in Öşk Vank. These big cracks indicate that there are some structural damages in those walls and the stiffness is decrease. Consequently the natural period might become long due to those damages in İşhan and Öşk Vank. Contrary to it, in Dört Kilisesi, though some degradation due to weathering in the outer walls can be found, we found only some minor cracks in the inner walls. From the structural view point, the damage in Dört Kilisesi is apparently smaller than those in İşhan and Öşk Vank. It can be considered that the influence of the damage to the natural periods of the monuments is significant. After all, the monuments, the natural period of which is long, have high possibility to be damaged seriously.

The dome of the church in İşhan has still remained while substructures have seriously collapsed. If a substructure collapses, a tensile stress in a dome becomes greater and a crack in a dome makes progress. And the dome falls down suddenly when a crack further grows and the condition of a dome satisfies any collapse criteria. Because a substructure has the effect to resist a thrust which acts on the boundary of a dome and to control the progress of a tensile stress in a dome. Therefore, in this report, I will verify the condition of the dome of the church in İşhan through numerical simulation results.

5-1. *Analytical model for the church at İşhan:* We consider three types of analytical model (Fig.9). The first one, Model A is the stand-alone model of the dome, drum and column. The second, Model B corresponds to the present configuration. The most important difference between Model A and Model B, is the existence of walls. It is thought that these walls have the effect to resist the thrust acts at the top of columns like a buttress. The last one, Model C is the whole of the main structure for the original shape of the church. Model C is the model that vaults are added to Model B. These vaults make the structure been stabler. The dome, drum and walls in which the stress field can be considered to be Two-dimensional (plane stress field) are divided with four-nodes shell elements. Other parts, for example, arches and columns in which we can consider that the stress field is approximately One-dimensional (Uni-axial stress field) is done with two-node beam elements. The interaction between the inner and outer surface cannot be investigated. So, it is assumed that the outer surface is not a main structural component but only a finishing. According to this assumption, we can neglect the part of the outer surface.

We consider the self-weight and some patterns of additional loads as followings. The vertical or horizontal loads proportional to the self-weight acts on the whole of the structure. This vertical load case is applied for the examination of the safety factor which the structure owns, to the self-weight.

And the horizontal load case is calculated to consider the possibility that the damage of the church was caused in the past.

5-2. Numerical Results

Figure 10 shows the Load-displacement curve for all Model. As for the load-displacement curve for Model B, the maximum vertical strength is about 1.2 times of the self-weight, which is very close to the result for Model A with rigid columns. As a result, Model B, which is the model to the present configuration, carries the self-weight by a narrow margin. Thus, we can introduce the following findings (See Model B in Fig. 11).

The first finding is that the fact that the dome has kept standing until the present, agrees with our numerical result. The second is that the safety factor of 1.2 to the self-weight is much less. The matter means that there is fear of the dome collapsing when any external forces act on the structure. The third is that the rigidity of walls is enough to constrain the displacement at the top of the columns because the maximum strength for Model B and Model A with rigid columns are very close though the horizontal displacement at the top of two columns occurs.

Through the above findings, we recommend any repairs should be planned and executed immediately. The repair of side walls may be not so effective that the ultimate strength and stability of the dome and drum are improved because the rigidity of the walls is enough to constrain the displacement at the top of the columns.

Looking at the load-displacement curve for Model C (Fig.10), the strength has reached to the enough strength ratio of over 1.8 to the self-weight. The reason why the strength to the self-weight increases is that the vaults constrain the lateral (out-of-plane) and transversal (in-plane) displacement of arches. As showing Model C in Figure 11, the existence of the vaults makes the structure of the dome, drum and arches stable. It is understood that the structure had the enough strength to the gravity load at the initial state and the repair of the vaults is effective to prove the ultimate strength.

Finally, the result for Model C under the horizontal force is shown in Figure 12. When the horizontal force reaches to the quarter of the self-weight, the serious damage may appear in the structure. At this time, the deformation at walls makes progress. The value of 0.25 as the seismic coefficient should be judged whether it is enough or not according to the seismic design code in Turkey. If the value is less than the predicted earthquake acceleration, it is recommended that walls should be not only repaired but reinforced.

5-3. *Conclusions:* The structural characteristics were considered through the numerical results. The findings are summarized as followings.

- 1- The present structure can carry the self-weight by a narrow margin. Generally speaking, the safety factor to the self-weight is less. Thus, any repair should be done.
- 2- It is more effective for giving the higher performance to the gravity load to repair the vaults than to repair the walls.
- 3- The structure had only the performance to carry the quarter of the self-weight for the horizontal force. If higher performance to the seismic load should be necessary, walls should not only to be repaired but to be reinforced using any modern technique like a retrofit methodology.

Finally, it should be noted that we applied some assumptions to the present calculation. The most important one is the mechanical properties of the material. The properties should be verified through the test using sampling specimens when the concrete plan of the repair and reinforcement will be considered in future.

Table 1: List of Surveyed Monuments

Code	Sub-Code	Name	City in Region	Construction Date	Architectural Type	Condition
1	A	Ahmediye Medresesi	Erzurum	1314	Covered Hall	Restoration
1	B	Çifte Minare Medresesi & Kümbeti	Erzurum	13th C.	Courtyard Type & Dodecagonal Plan	Restoration
1	C	Cimcime Sultan Kümbeti	Erzurum	14th C.?	Circular Plan	Restoration
1	D	Emir Saadettin (Karanlık) Kümbeti	Erzurum	1308	Circular Plan	Restoration
1	E	Emir Saltuk Kümbeti (Uç Kümbetler)	Erzurum	1189	Octagonal Plan	Restoration
1	F	Gümüşlü Kümbeti	Erzurum	14th C.?	Circular Plan	Restoration
1	G	Kale Mescidi	Erzurum	12th C.	Domed Hall	Restoration
1	H	Kare Planlı Kümbeti	Erzurum	13th C.?	Square Plan	Restoration
1	I	Mehdi Abbas Türbesi	Erzurum	12th C.?	Octagonal Plan	Restoration
1	J	Onikigen Kümbeti (Uç Kümbetler)	Erzurum	14th C.?	Circular Plan	Restoration
1	K	Rabia Hatun Kümbeti	Erzurum	14th C.?	Circular Plan	Half Collapse
1	L	Silindirlik Kümbeti (Uç Kümbetler)	Erzurum	14th C.?	Circular Plan	Restoration
1	M	Ulu Camii	Erzurum	1179	Hypostyle Hall	Reconstruction
1	N	Yakutiye Medresesi & Kümbeti	Erzurum	1310	Covered Hall & Circular Plan	Restoration
2		Ferruh Hatun Türbesi	Pasinler	1324	Circular Plan	Moderate Collapse
3	A	Mama Hatun Kербansaray	Tercan	12th-13th C.	Courtyard Type	Restoration
3	B	Mama Hatun Türbesi	Tercan	12th-13th C.	Octagonal Plan	Restoration
4		Yeni Rabat Kilise	Ardanuç	10th C.	Cruciform-Dome	Half Collapse
5		Monastery in Hanz'ta	Artvin	10th C.	Inscribed Cross or Monastery Type	Moderate Collapse
6		Hamamlı (Dolışane) Kilise	Artvin	10th C.	Cruciform-Dome	Preserved
7		Hins Kilise	Erzurum	7th-13th C.	Cruciform-Dome	Heavy Collapse
8		Kevank Kilise	Erzurum	10th C.	Mastara	Heavy Collapse
9		Çengilli Kilise	Kağızman	10th-11th C.	Cruciform-Dome	Preserved
10		Havariler Kilise	Kars	10th C.	Mastara	Preserved
11		Penek	Şenkaya	9th-10th C.	Quatrefoil	Heavy Collapse
12		Abrenk Kilise	Tercan	12th C.	Inscribed Cross, Single Nave	Moderate Collapse
13		Bağbaşı Kilise (Haho)	Tortum	11th C.	Cruciform-Dome	Preserved
14		Çamlıyamaç Kilise (Öşk Vank)	Tortum	10th C.	Cruciform-Dome	Half Collapse
15		Barhal Kilise	Yusufeli	10th C.	Basilica	Preserved
16		Dağyolu Kilise (İşhan)	Yusufeli	11th C.	Cruciform-Dome	Half Collapse
17		Dörtkilise	Yusufeli	10th C.	Basilica	Moderate Collapse

Fig. 1: Examples of surveyed monuments

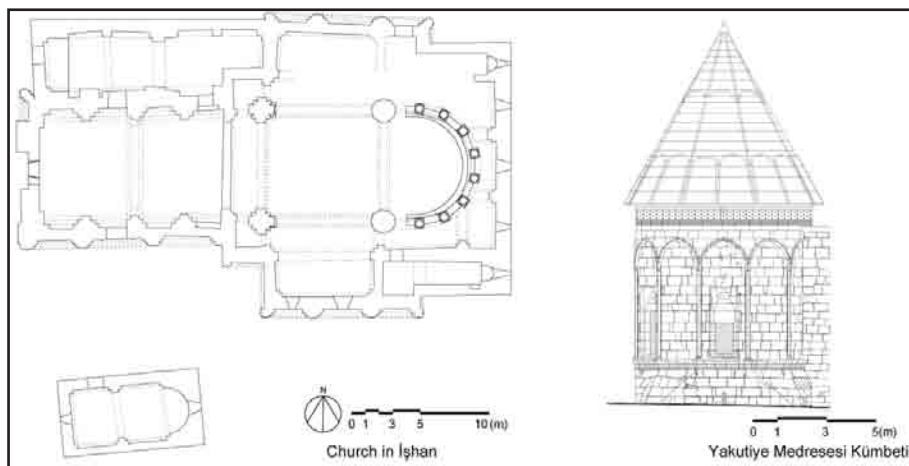

Fig. 2: Examples of architectural drawings

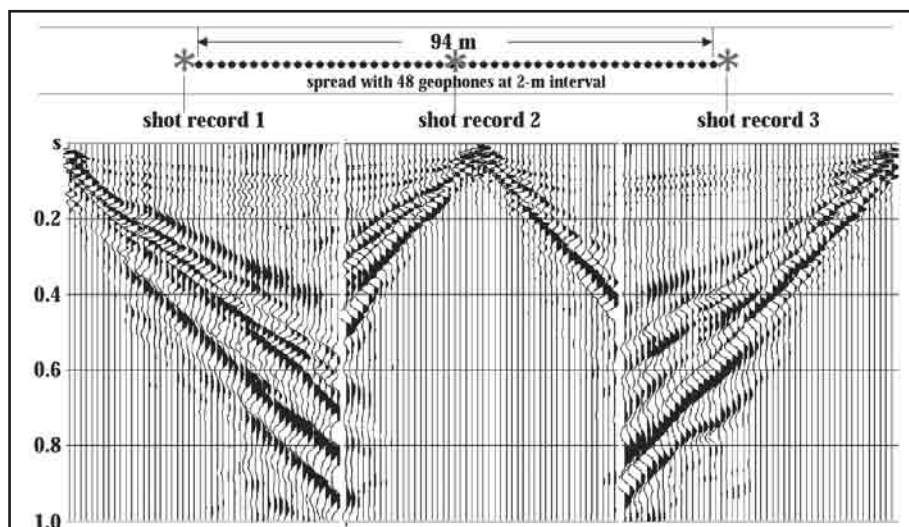

Fig. 3: Examples of shot records

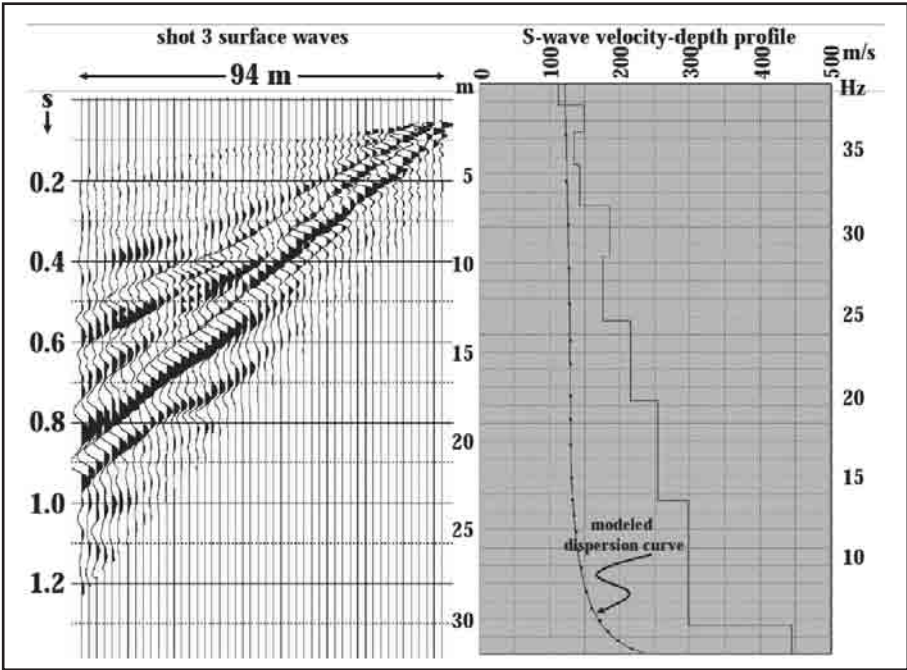

Fig. 4: S-wave velocity-depth profile

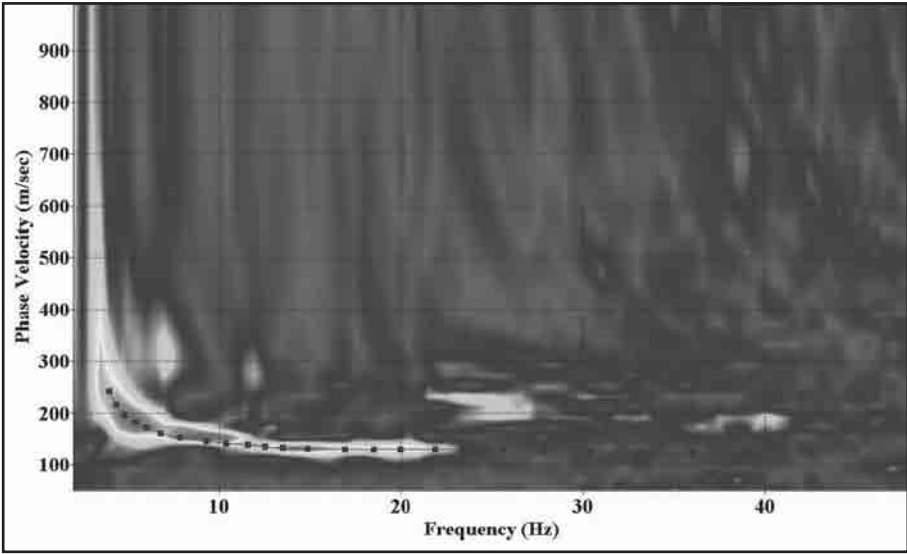

Fig. 5: Surface-wave dispersion analysis

NO	MONUMENTS	LOCATION	CONSTRUCTION DATE	ENGINEERING BEDROCK DEPTH (m)
1	Çifte Minare	Erzurum-Center	13th	26
2	Kale Mescidi	Erzurum-Center	12th	26
3	Uç Kümbetler	Erzurum-Center	11th-14th??	30
4	İşhan Kilisesi	Artvin-Yusufeli İşhan Koyu	11th	29
5	Dörtkilise	Artvin-Yusufeli Tekkale Koyu	10th	Surface (on the rock)

Table 2: Engineering Bedrock for Each Surveyed Site

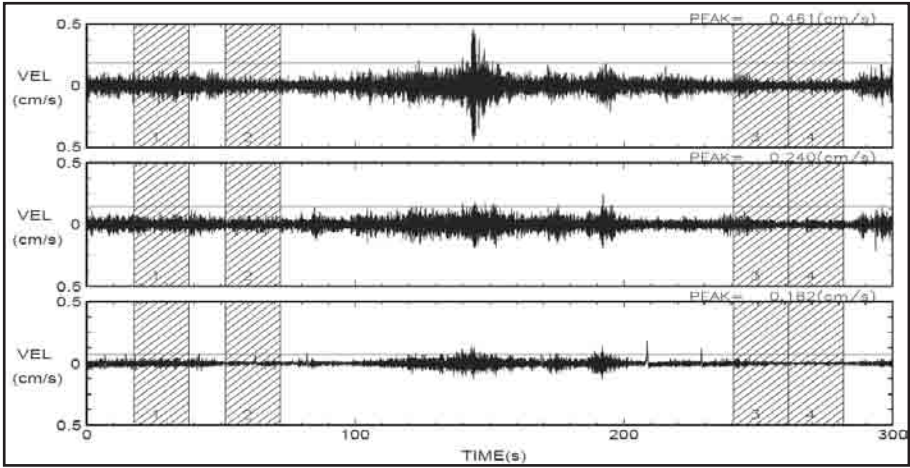

Fig. 6: Example of waveforms of microtremors measured in İşhan

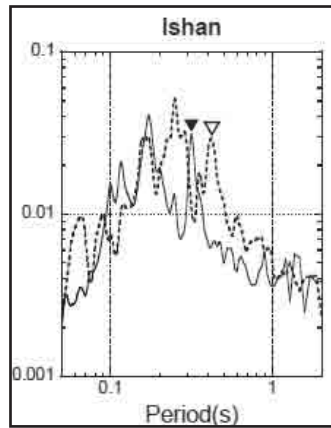

Fig. 7: Fourier spectra in İşhan

	ch1	ch2
Çifte Minare	0.22	0.21
Kalesi Mescidi	0.34,0.59	0.26,0.59
Uç Kümbeti	0.26,0.24,0.24	0.26,0.25,0.25
Oşk vank	0.37	-
İşhan	0.42	0.32
Dört Kilisesi	0.25,0.18	0.17,0.12
Çengilli	0.33	0.32
Haho	-	0.22
Havariler	-	-

Table 3: Natural period of measured monuments

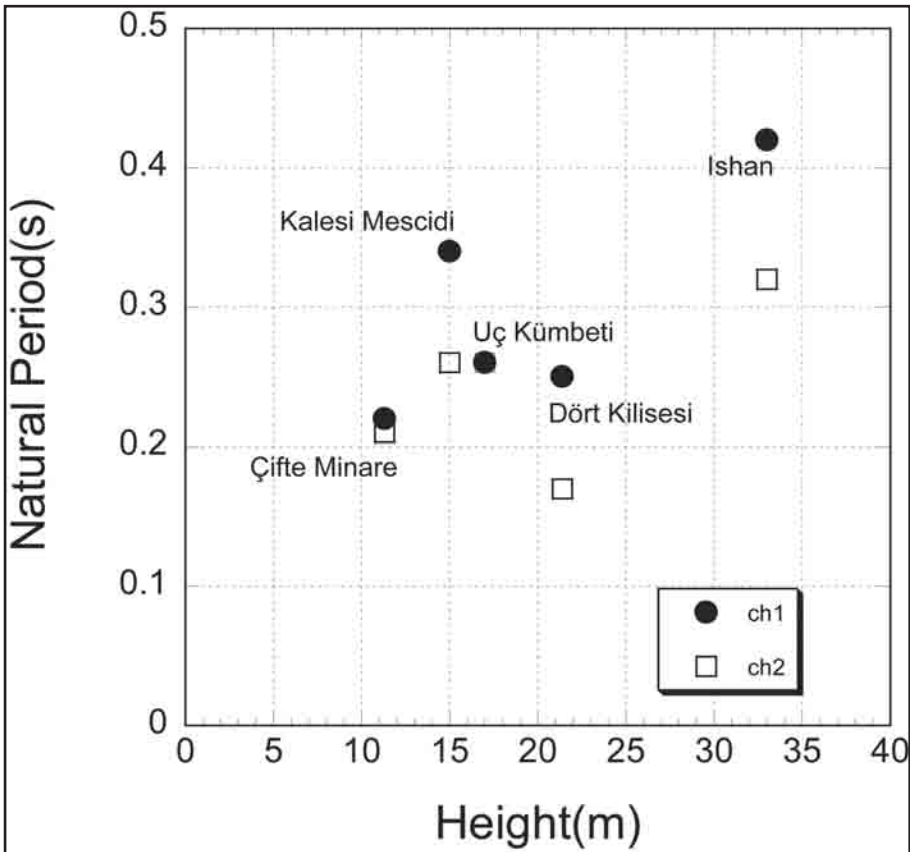

Fig. 8: Comparison of natural period to dome height

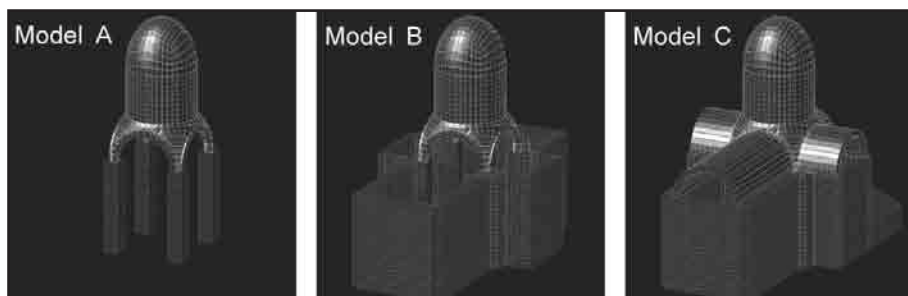

Fig. 9: Analytical model

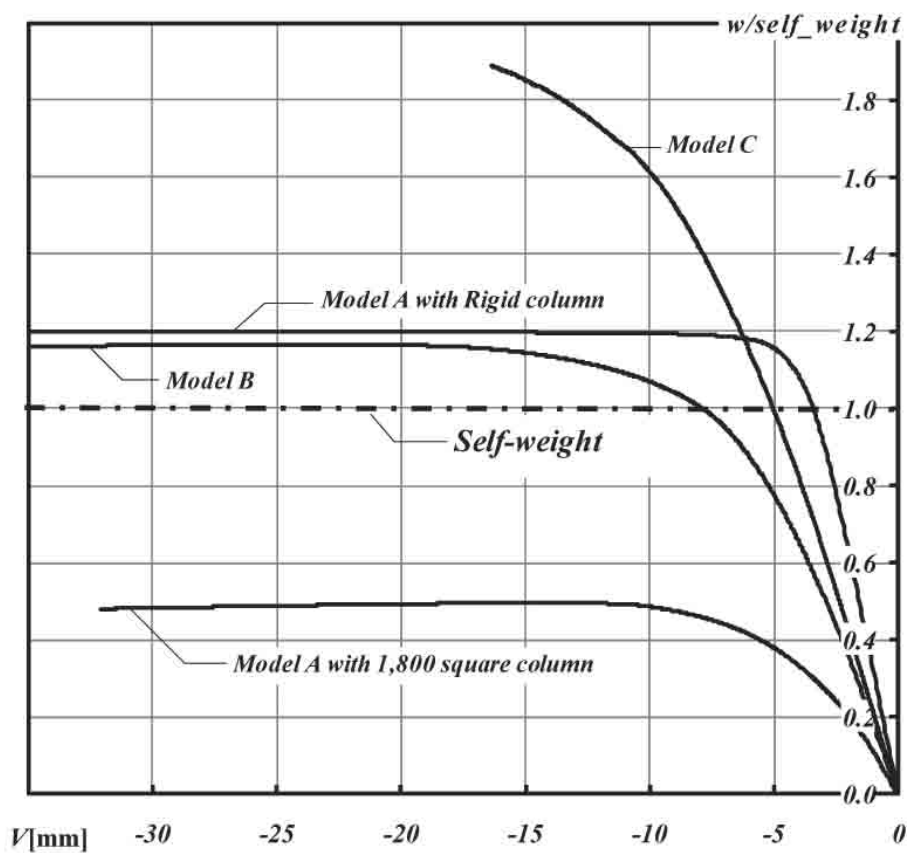

Fig. 10: Load-displacement curve

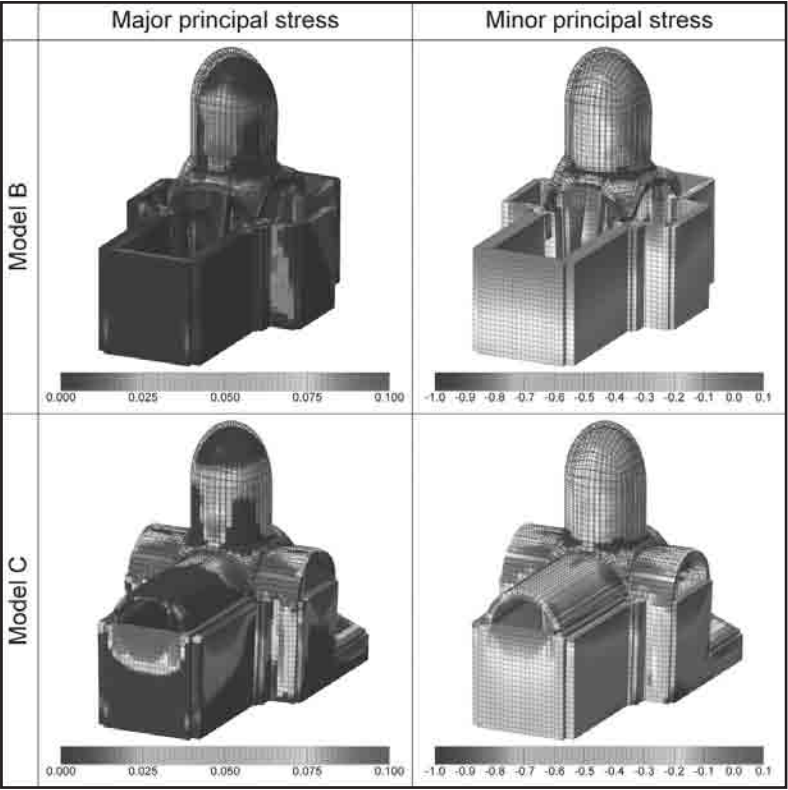

Fig. 11: Distribution of principal stresses after deformation

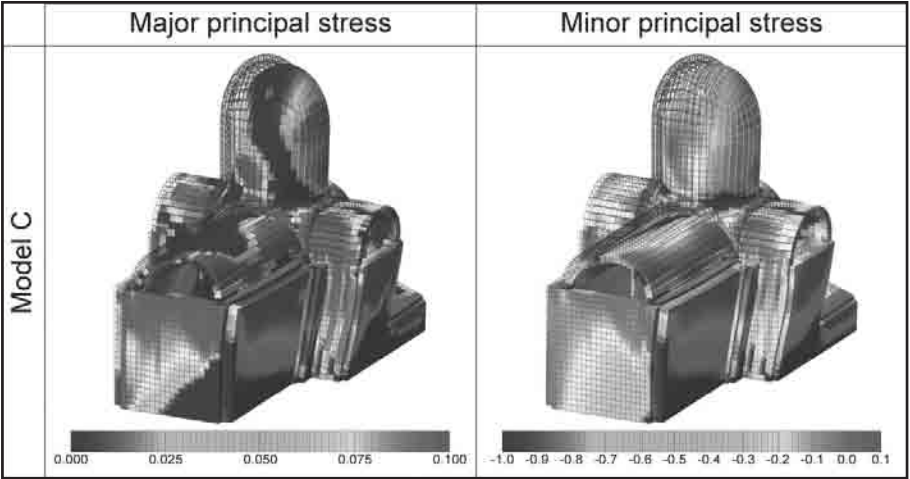

Fig. 12: Distribution of principal stresses after deformation for Model C under Horizontal force

2008 YILINDA MANİSA İLİ VE İLÇELERİNDE YÜRÜTÜLEN PREHİSTORİK-PROTOHİSTORİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Engin AKDENİZ*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından verilen izinle yürütülen “Manisa İli ve İlçeleri Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırması”, 18 Ağustos-19 Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yüzey araştırması, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından “107K030 nolu” “Prehistorik ve Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi” başlıklı araştırma projesinin en önemli kısmını oluşturmaktadır¹. Yüzey araştırmaları sırasında toplam 66 arkeolojik merkez incelenmiştir. Bu merkezlerden 44’ü araştırma konumuz olan Prehistorik ve Protohistorik dönemlere aittir. Bu merkezlerin modern yerleşimlere göre dağılımı şöyledir; Akhisar çevresi 10, Kırkağaç çevresi 12, Soma çevresi 1, Salihli çevresi 1, Gördes çevresi 2, Kula çevresi 17 ve Selendi çevresi 1 (Harita)².

* Doç.Dr.Engin AKDENİZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe-AYDIN akdeniz113@hotmail.com

- 1 Projenin hayata geçmesini sağlayan TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) Başkanlığı’na, Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü’ne, yüzey araştırması iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, DÖSİMM yetkililerine, Manisa Valiliği’ne, İl Kültür Müdürü Erdi Karaköse’ye, Müze Müdürü Müyesser Tosunbaş’a, İl Genel Meclis Üyesi Kefayettin Öz’e, Akhisar, Kula, Karakurt ve Güneşli Belediyeleri’ne, Prof.Dr.Hasan Malay’a, Bakanlık temsilcisi Kastamonu Müzesi elemanı İsmail Çoban’a ve yöre halkına teşekkürlerimi sunarım. Araştırma ekibi Doç.Dr.Engin Akdeniz, Yrd.Doç.Dr.Rafet Dinç, arkeologlar Umut Bilen, Emre Erdan, Bağcan Dinç, Etnolog Aytekin Kalkan ile Adnan Menderes Üniversitesi ve Ege Üniversitesi öğrencilerinden oluşmuştur.
- 2 Önümüzdeki yıllarda, 2007 ve 2008 yıllarında incelenen Alaşehir, Kula, Gördes ve Selendi ilçelerinin eksik kalan kısımlarıyla, Sarıgöl ve Demirci ilçelerinde sürdürülmesi planlanmaktadır.

I)-AKHİSAR VE ÇEVRESİ

IA)-Höyükler

1) Ulu Yol Höyüğü (Resim: 1-2)

Akhisar 16 km. kuzeydoğusunda, Karakurt'un 7 km. güneydoğusundadır. Yaklaşık 100 × 110 m. boyutlarında ve 4 m. yüksekliğindedir. Höyük, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. SKÇ ve İTÇ buluntuları içermektedir.

2) Örentepe II Höyüğü

Akhisar'ın 7 km. güneybatısında, Rahmiye Köyü'nün 2,7 km. doğusunda, Örentepe I'ın hemen güneyinde yer almaktadır³. 80x55 m. boyutlarında ve 3 m. yüksekliğindedir. Arazide geç dönem örnekleri dışında az sayıda İTÇ'ye ait seramik parçası bulunmuştur.

3) Masantı Höyüğü

Akhisar'ın 4,3 km. kuzeydoğusunda, Hasköy'ün 3 km. batısındadır. Köye ulaşımı sağlayan yol tarafından ikiye bölünmüştür. 100x70 m. boyutlarında, 3. m. yüksekliğinde yayvan bir yerleşimdir. İKÇ, İTÇ ve OTÇ buluntuları içermektedir.

4) Tepetarla Höyüğü

Akhisar-Gölmarmara yolunun Ilıcak Suyu mevkiî yakınlarında, Akselendi'nin 2.5 km. doğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 90 × 50 m. boyutlarında ve 6 m. yüksekliğindedir. Bazı yayınlarda Akdeğirmen Höyüğü olarak geçen tepenin burası olma olasılığı vardır⁴. Höyükte SKÇ ve İTÇ buluntuları ele geçirilmiştir.

3 French 1969, 52.

4 Dinç 1997, 265.

IB)- Yamaç yerleşimleri

5)- Devetepe

Akhisar'ın 15 km. kuzeyinde, Musalar'ın 2,6 km. kuzeydoğusunda, Selçikli'nin 1 km. güneybatısında yer almaktadır. Tepe üzerinde yapılan incelemede İTÇ'ye ait çok az buluntu saptanmıştır.

6)- Kazımçeşme Mevkii

Akhisar'ın 4 km. doğu-güneydoğusunda, Hasköy'ün 3,5 km. güneybatısında yer almaktadır. Bir vadinin kuzey yamacında bulunmakta olan arazide ele geçirilen erken dönem malzemeleri yaklaşık 300 metrekairelik bir alana dağılmıştır. Ova seviyesinden yaklaşık 25 m. yüksekliktedir. İKÇ ve İTÇ buluntuları içermektedir.

IC)- Atölyeler

7) Kulaksızlar (Resim: 3-5)

Kulaksızlar, Ege Arkeolojisi için oldukça önemli mermer-taş idol-kap atölyesidir. Daha evvel farklı bilim adamlarınca araştırılan bu atölyede ekibimizce 2007 yılındaki ilk incelemelerin ardından 2008 yılı çalışmaları sırasında da yeniden incelemeler yapılmıştır⁵.

8) Yaya Kırıldık

Akhisar'ın 21 km. doğusunda, Gördes'in 18 km. batı-güneybatısında, Yayakırıldık Köyü'nün 2,5 km. güneydoğusunda yer almaktadır. 6 m. yüksekliğindeki yaklaşık 300 metrekairelik bir alanda yürütülen çalışmalarda atölyeye ait atık izlenimi edinilen çok sayıda mermer ve taş buluntu ele geçirilmiştir.

5 Dinç 1996, 11 vd.; Takaoğlu 2005, 1 vd. Kulaksızlar köyünden bir vatandaşımız tarlasında bulduğu 3 adet idol parçasını tutanakla araştırma ekibine teslim etmiş, temizlik, fotoğraflama ve çizim işlemlerinin ardından eserler Manisa Müzesi'ne verilmiştir.

ID)-Yamaç yerleşimleri

9) Durasıl(l)ı (Yelligedik)

Akhisar'ın 8,5 km. doğusunda, Durasıl(l)ı'nın 1,6 km. batısında yer almaktadır. 90x50 m. boyutlarındaki bir alanda buluntuya rastlanmıştır. Kuzeydoğu kesiminde yoğun olmak üzere İTÇ'ye ait parçalar ele geçirilmiştir⁶.

IE)- Diğer Buluntu Merkezleri

10) Göktepe'nin Doğusundaki Tepe

Göktepe, Akhisar'ın 14 km. kuzeydoğusunda, Zeytinlibağ Köyü'nün 2 km. güneybatısında yer almaktadır. Bu antik yerleşimin üzerinde yoğun miktarda Helenistik ve Roma seramiği, tepenin özellikle doğu yamaçlarında mezar kalıntıları göze çarpmaktadır. Göktepe'nin hemen doğusunda, oldukça düzlenmiş durumda küçük bir tepe daha vardır. 95x50 m. boyutlarındaki tepe yaklaşık 4 m. yüksekliğindedir. Tepe üzerinde erken dönemlere ait malzemenin yoğunluğu çok azdır ve İTÇ'ye ait olduğu izlenimi vermektedir. Tepenin hüviyeti tam olarak anlaşılamamıştır.

II)- KIRKAĞAÇ VE ÇEVRESİ

IIA)-Höyükler

11) Maltepe (Resim: 6-7)

Uzun yıllar önce saptanan bu yerleşim⁷. Kırkağaç'ın 5 km. güneyinde yer almaktadır⁸. "Bakıralan Tepe" adıyla da anılan höyük, yan yana iki tepeden oluşmaktadır. Prehistorik buluntuların ele geçirildiği batı tepenin yaklaşık

6 Arazi sahibi tarafından verilen bir adet pişmiş toprak ağırşak tutanakla teslim alınarak Manisa Müzesi'ne verilmiştir (Resim: 3-5).

7 Bittel 1942, 174; Dinç 1997, 270.

8 Kiepert 1890, Mal Tepe adıyla gösterilmektedir.

boyutları 300 m. x 200 m. olup yüksekliği 16 m.dir. Doğu tepede ise yükseklik 3 m.'ye kadar inmektedir. Üzerinde uzun yıllar önce dikilen yüksek gerilim hattının tahribatına karşın Maltepe, günümüze kadar koruna gelmiş etkileyici yüksekliğiyle dikkat çekmektedir. Bu höyüğün, özellikle doğu tepesinin Antik Çağda da yoğun bir yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Maltepe'de yüzeyde toplanan seramikler İTÇ ile OTÇ'ye aittir.

12) Kocagentepe Höyüğü

Kırkağaç'ın 14 km. doğusunda, Bostancı (eski Yortan) Köyü'nün yaklaşık 2 km. güney batısındadır. Höyük üzerinde en önemli tahribat İzmir-Balıkesir karayolunun yapımı sırasında yaşanmıştır⁹. 90 x 75 m. boyutlarında ve 5 m. yüksekliğindedir. 1995 yılında tespit edilen yerleşim, SKÇ, İTÇ ve OTÇ buluntuları içermektedir¹⁰.

13) Sakarcalı Höyüğü (Resim: 8-9)

Kırkağaç'ın 8,5 km. doğusunda, Karakurt'un 3,5 km. batı-kuzeybatısında yer almaktadır. 100x60 m. boyutlarında ve 4 m. yüksekliğindedir. İlk saptandığı 1995 yılındaki sınırlı tahribat yakın zamanda iyice yoğunlaşmış ve tepe âdeta ikiye bölünerek yarısı yok edilmiştir¹¹. SKÇ, İTÇ, OTÇ ve STÇ buluntuları içermektedir.

14) Bağlartepe Höyüğü

Kırkağaç'ın 4,5 km. kuzeydoğusunda, Öveçli'nin 1,7 km. doğu-güneydoğusunda yer almaktadır. 120x70m. boyutlarında ve 8 m. yüksekliktedir. Kuzeydoğu kısımları başta olmak üzere tüm yüzeyinde son derece kuvvetli İTÇ, daha az oranda SKÇ, OTÇ ve STÇ parçaları da bulunmuştur.

9 Yolun yapımı sırasında höyük kesitinde sağlam kapların görüldüğü bildirilmektedir. Verdiği bilgilerden dolayı Doç.Dr.Cumhur Tanrıöver'e teşekkür ederim.

10 Dinç 1997, 269, 270.

11 Dinç 1997, 271.

15) Akkuş Tepe I Höyüğü

Kırkağaç'ın 12 km. doğusunda, Karakurt'un 1,5 km. batı-kuzeybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 70 × 70 m. boyutlarında ve 3 m. yüksekliğindedir. Yöre halkı tarafından bu tepenin yaklaşık 250 m. güneybatısında küp mezarlar çıktığı bilgisi verilmiştir. Ancak herhangi bir buluntuya ulaşmak mümkün olmamıştır. Akkuş Tepe I İTÇ buluntuları içermektedir.

16) Akkuş Tepe II Höyüğü

Kırkağaç'ın 12,2 km. doğusunda, Karakurt'un 1,6 km. batı-kuzeybatısındadır. Yöredeki diğer prehistorik buluntu merkezi olan Akkuş Tepe I'in yaklaşık 200 m. kuzeybatısında yer alan Akkuştepe II oldukça alçak bir tepedir. En yüksek kısmı ova seviyesinden yaklaşık 2 m. yükseklikte, 95x40 m. boyutlarındadır. Höyük, İTÇ buluntuları içermektedir.

17) Aziz Kuyusu Höyüğü

Kırkağaç'ın 15,9 km. doğusunda, Ali Fakı Köyü'nün 2,9 km. batısında, SİT alanı ilân edilen Köseler mezarlığının 400 m. kuzeybatısında yer almaktadır. 85x70 m. boyutlarındaki tepe 11 m. yüksekliğindedir. Höyük üzerinde ele geçirilen erken dönem malzemesi tepenin güneybatı eteklerinde saptanmış olup İTÇ'ye tarihlenmektedir.

IIB)-Tepeüstü Yerleşimler

18) Değirmen Tepe (Resim: 10-11)

Kırkağaç'ın 14,4 km. doğu-kuzeydoğusunda, Karakurt'un 3,4 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 280x140 m. boyutlarında ve ovoid 12 m. yüksekliktedir. Kazılar yapan Gaudin'in Çavdar Tepe (Tchavdar Tepe) şeklinde adlandırdığı tepenin günümüzde Değirmen Tepe adıyla anılan tepe olduğu çalışmalarımız sonucunda anlaşılmıştır¹². Değirmen Tepe'den toplanan malzeme İTÇ'ye aittir.

12 Kamil 1982, 5.

19) Çitlenbik Tepe

Kırkağaç'ın 7,3 km. kuzeydoğusunda, Musahoca Köyü'nün 1,3 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Tepe üzerinde 50x70 m.lik bir alanda buluntuya rastlanmıştır. Ova seviyesinden yaklaşık 5 m. yüksekliktedir. Erken döneme ait buluntuları SKÇ ve İTÇ'ye ait olup daha çok tepenin eteklerinde rastlanmıştır.

20) Naim Tepe

Kırkağaç'ın 8 km. kuzeydoğusunda, Hoca Musa Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda yer almaktadır. 60x80 m. boyutlarında ve 2 m. yüksekliğinde bir tepedir. Yüzeyinde SNÇ, SKÇ ve İTÇ'ye tarihlenen buluntular ele geçirilmiştir.

II C)-Mezarlıklar

21) Taban Tepe (Yortan Mezarlığı) (Resim 12-13)

Kırkağaç'ın 14 km. doğu-kuzeydoğusunda, Karakurt Beldesi'nin 3 km. kuzeydoğusunda, hemen her yayında Yortan mezarlığının yer aldığı öne sürülen Bostancı Köyü'nün (Eski adı Yortan) ise 2,5 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 350x120 m. boyutlarında ve ovoid 10 m. yüksekliktedir. 1900-1901 yıllarında¹³ burada kazı yapan Fransız demiryolu mühendisi Gaudin'in Yortan mezarlık alanı olarak adlandırdığı arazinin Taban Tepe'nin hemen etekleri olduğu çalışmalarımız sırasında tespit edilmiştir. Gaudin'in kazılarında tepenin eteğinde ve ovada toplam 107 mezar açılmıştır¹⁴. Bunlardan bir tane taş sanduka örnek (?) dışında küp ve çömlek mezarlardır¹⁵. Tepede ve çevresinde İTÇ buluntuları yoğundur.

13 T. Kamil Gaudin'in Yortan'da 1900'de çalışmaya başladığını ileri sürerken son yıllarda konuyla ilişkili ciddi bir çalışma yapan G. Charloux, Gaudin'e verilen Osmanlı fermanının tarihinin Ekim 1898 olduğunu ve kazılara o yıl başlandığını belirtir. Kamil 1982, 1; Charloux 2001, 24, 26, dipnot IX.

14 Kamil 1982, 7.

15 Kamil 1982, Fig.9.

IID)Diğer Buluntu Merkezleri

22) Alacalar-Kara Ahmet'in Mevkii

Kırkağaç'ın 16 km. kuzeydoğusunda, Gelenbe'nin 6 km. kuzeybatısında yer alan Alacalar Köyü'nün 1 km. batı-kuzeybatısındaki arazide mermer idoller bulunduğu bir yayında belirtilmesi üzerine araziye gidilerek incelemelerde bulunulmuştur¹⁶. Ancak yöre halkının gösterdiği 200 metre karelik bir alan üzerinde yapılan kapsamlı çalışmalarda araştırmamızın konusu olan dönemlere ait bir buluntu saptanamamıştır.

III)- SOMA VE ÇEVRESİ

IIIA)-Höyükler

23) Üyücektepe Höyüğü (Yağcılı)

Soma'nın 17 km. kuzeyinde, Yağcılı Beldesi'nin 4 km. batı kuzeybatısındadır. 100x70 m. boyutlarında ve 10 m. yüksekliğindeki höyüğün kuzeyindeki Yağcılı Çayı aynı zamanda Manisa ile Balıkesir illerinin sınırını da oluşturmaktadır. Ayrıca, Yağcılı ve çevresi, Ege Bölgesi iklimi ve coğrafyasıyla ile Marmara arasında geçiş noktasındadır. Yüzeyde İTÇ, OTÇ ve STÇ buluntuları vardır.

IV)- SALİHLİ VE ÇEVRESİ

IVA)-Kaya Resimleri

24) Kanlitaş (Resim: 14)

Salihli'nin 24 km. kuzeydoğusunda, Yeni Sindel Köyü'nün yaklaşık 700 m. batısında yer almaktadır. Oavadan 86 m., deniz seviyesinden ise 382 m. yükseklikte yer alan bu arazideki Sarıkaya mevkiinde, Kanlitaş adıyla anılan

16 Dinç 1995, 92. Yayının girişinde bu heykelcik başlarının Yortan'da bulunduğu belirtilmesine karşın aynı yayının metninde eserlerin Kırkağaç İlçesi'ne bağlı Gelenbe Bucağı'nın 6,5 km. kuzeyinde yer alan Alaagaç Köyü'nde bir vatandaş tarafından bulunduğu bilgisi aktarılmaktadır. Ayrıca, yöredeki köyün adı Alacalar değil, Alaagaç olup eserlerin Yortan (Bostancı) Köyü'yle bir ilgisi yoktur.

bir kaya sığınağının üst kayasının alt yüzeyinde kırmızı ve vişneçürüğü renkte boya ile yapılmış resimler tespit edilmiştir.

V)- GÖRDES VE ÇEVRESİ

VA)-Höyükler

25) Şahinkaya (Şahankaya) Höyüğü

Akhisar'ın 21 km. doğusunda, Gördes'in 18 km. doğu-güneydoğusunda, Yayakırıldık Köyü'nün 2,5 km. güneydoğusunda yer almaktadır. 120x80 m. boyutlarında ve 19 m. yüksekliğindedir. Saptanan bu höyük, "Plateia Petra" adıyla anılan yörenin tarihini prehistorik çağlara çekmesi açısından önem taşımaktadır. Buluntular SKÇ ve İTÇ'ye aittir.

VB)-Mağaralar

26) İndere Mağarası

Gördes'in 16,5 km. kuzeydoğusunda, Güneşli Belediyesi'nin 8 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Adını yakınındaki İnderesi'nden almaktadır. Mağarada prehistorik çağlara ait çakmaktaşı ok ucu ve âlet parçaları toplanmıştır.

VI)- KULA VE ÇEVRESİ

VIA)-Höyükler

27) Söğüt Çayı Höyüğü

Kula'nın 6 km. güney doğusunda, Şeritli Köyü'nün 2,5 km. doğusunda, yer almaktadır. 300x220 m. boyutlarında, 21 m. yüksekliğiyle bu yöre için oldukça büyük bir yerleşimdir. Söğüt Çayı Höyüğü'nün yüzeyinden SKÇ, İTÇ ve OTÇ'ye ait yoğun miktarda buluntu ele geçirilmiştir. Höyüğün yaklaşık 300 m. güneyinde üzerindeki küp parçalarından mezarlık alanı olarak nitelendirilebilecek bir tepe daha yer almaktadır.

28) Armutarası Höyüğü

Kula'nın 16 km. batısında, Gökçeören'in 3,5 km. batısında yer almaktadır. Höyük üzerinde tütün tarımı yapılmaktadır Ancak bu tarımsal faaliyetler sonucunda tepe üzerinde tahribat meydana gelmiştir. Bu tahribata karşın 5 m. yüksekliğini korumuştur. 80x60 m. boyutlarındadır. Tepede yoğun İlk Tunç Çağı, sınırlı miktarda OTÇ seramiği saptanmıştır.

29) Yaylak Höyüğü

Kula'nın 19 km. kuzeybatısında, Gökçeören'in 1 km. güneyinde yer almaktadır. 130x90 m. boyutlarında ve 6 m. yüksekliğindedir. İTÇ'ye ait buluntulara rastlanmıştır.

30) Gölcük Höyük

Kula'nın 14,5 km. kuzeybatısında, Hamidiye Köyü'nün 1 km. batı-kuzeybatısında yer almaktadır. 200x270 m. boyutlarında ve 5 m. yüksekliğinde oldukça büyük bir yerleşimdir. Gölcük Höyüğü'nde yoğun İTÇ buluntusu vardır.

31) Bademyaka Höyüğü

Kula'nın 5 km, kuzeydoğusunda, Körez Köyü'nün 700 m. kuzeybatısında bulunmaktadır. Doğusunda günümüzde kullanılan köy mezarlığı yer almaktadır. Yaklaşık 250x200 m. boyutlarında ve 10 m. yüksekliğindedir. Höyük üzerinden az miktarda İTÇ seramiği toplanmıştır.

32) Ören Tepe Höyüğü (Eroğlu)

Kula'nın 16 km. güneydoğusunda, Eroğlu Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda sulak ve verimli bir arazide yer almaktadır. 220x130 m.dir. 2 m. yüksekliği korunabilmiştir. 100x60 m.lik bir alanda yüzeyde az miktarda İTÇ seramiği bulunabilmiştir.

33) Uçkuyular Höyüğü

Kula'nın 9,5 km. batısında, İzmir-Ankara asfaltının 250 m. güneyinde yer almaktadır. Yerleşimin güneybatısında mevkiye ve dolayısıyla höyüğe adını

veren 3 tane su kuyusu vardır. 11 m. yüksekliğindeki höyük 300x200 m.lik bir alanı kaplar. İTÇ'ye ait buluntular ele geçirilmiştir.

34) Şeremet Kavaklı Höyüğü

Kulanın 13,5 km. kuzeyinde, Şeremet Köyü'nün 1 km. güneydoğusunda Kavaklı/Kavakalanı Mahallesi sınırları içerisinde. Yaklaşık 400x600 m.'lik bir alanı kaplar. Höyük üzerinde yapılan incelemede İTÇ'ye ait buluntular ele geçirilmiştir.

35) Yusuf Tepe Höyüğü

Kula'nın 8,5 km. kuzeydoğusunda, Ahmetli Köyü'nün 800 m. güneydoğusundadır. Tepe üzerinde tarımsal faaliyetler nedeniyle tahribat gözlenmektedir. Yaklaşık 160x80 m.lik bir alanı kaplamakta olup 4 m. yüksekliğindedir. İTÇ ait bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır.

VIB)-Tepe üstü yerleşimler

36) Manastır Tepe

Kula'nın 10 km. kuzeyinde, İbrahim Ağa Köyü'nün 200 m. güneybatısında yer almaktadır. Ovadın 14 m. yükseklikteki bu tepesi, hemen batı-kuzeybatısındaki deniz seviyesinden 584 m. yükseklikteki Höyüktepe kuvvetli bir Antik Çağ yerleşimi iken 300x200 m.lik bir alanı kaplayan Manastır Tepe üzerinde İTÇ'ye tarihlenen seramikler de vardır.

37) Narince(li) Pıtırak

Kula'nın 7 km. güneybatısında, Sandal'ın 4,5 km. güneyinde, terk edilen Narince-Pıtırak Köyü'nün, 500 m. güneyinde yer almaktadır. Alışılmış İlk Tunç Çağı yerleşimlerinden farklı olarak deniz seviyesinden 945 m. Yüksek bir noktada yer alır. 260x140 m.'lik bir alanda İTÇ'ye tarihlenen buluntulara rastlanmaktadır. Tepenin oluşturduğu deposit ise 16 m.yi bulmaktadır.

38) *Gökçeören Samanlık Mevkii (Karapınar)*

Kula'nın 17,5 km. batısında, Gökçeören'in 5 km. batısında yer almaktadır. Deniz seviyesinden 846 m. yüksekliğindeki bu arazide deposit 14 m.'yi bulmaktadır. 300x200 m.lik bir alanı kaplar. Yerleşimde İTÇ'ye tarihlenen buluntular ele geçirilmiştir.

39) *Tijentepe*

Kula'nın 4,5 km. doğu-kuzeydoğusunda, İzmir-Uşak karayolunun 100 m. kuzeyinde yer almaktadır Yaklaşık 200x170 m.lik bir yerleşimdir. 19 m. yüksekliğindedir. Yoğun Antik Çağ malzemesi dışında erken dönemlere ait parçalar İTÇ'ye aittir.

VIC)-Yamaç Yerleşimleri

40) *İncesu Köy İçi Mevkii*

Kula'nın 7 km. kuzeybatısında, köyün hemen içinde, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan yamaç sırtlarında özellikle SKÇ ve İTÇ'ye tarihlenebilecek seramik buluntuları tespit edilmiştir. Yaklaşık 5 m.lik bir dolguya sahip bu alan 250x170 metre boyutlarındadır.

VID)-Mezarlıklar

41) *Yaylak Mezarlığı*

Kula'nın 19 km. kuzeybatısında, Kenger Köyü'nün 1 km., Yaylak Höyük'ün ise 300 m. güneyinde yer almaktadır. Yöre halkının verdiği bilgilerden arazide içerisinden kemik parçalarının çıkarıldığı küpler bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapılan incelemelerde arazide bu bilgilerle paralel şekilde yoğun miktarda küp parçası bulunmuştur. Bu alanın, Yaylak Höyük'e ait İTÇ mezarlığı olduğu düşünülmektedir.

42) *Akkaya Mevkii*

Kula'nın 8 km. kuzeydoğusunda, Kalınharman Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yöre halkının arazide içerisinde kemik parçalarının çıkarıldığı küpler bulunduğu bilgisi vermesi üzerine yapılan incelemelerde bu bilgilere paralel şekilde, yoğun miktarda küp parçası bulunmuştur. Ancak dönemleri tam olarak saptanamamıştır.

43) *Gölcük Mezarlığı*

Kula'nın 15 km. kuzeybatısında, Hamidiye Köyü'nün 1 km. batı-kuzeybatısında yamaçta yer almaktadır. Gölcük Höyüğü'nün kuzey-kuzeydoğusundadır. Burasının İTÇ'ye ait bir küp mezarlık alanı olduğu düşünülmektedir.

VII)- *SELENDİ VE ÇEVRESİ*

VIIA)-*Höyükler*

44) *Ters Tepe Höyüğü*

Selendi'nin 1,5 km. batı-güney batısında, Yakuphoca Mahallesi'nin 2,5 km. doğusunda yer almaktadır. İki ayrı tepe şeklindedir. Tepelerden batıdaki kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yayvan bir höyük şeklindedir. Doğudaki tepe ise daha oval bir form sergilemektedir. Her iki tepenin kapladıkları toplam uzunluk 600m., genişlik ise yaklaşık 300 m.dir. Yüzeyinde SKÇ, İTÇ ve OTÇ'ye ait buluntular dışında Antik Çağa ait yoğun miktarda seramiğe rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

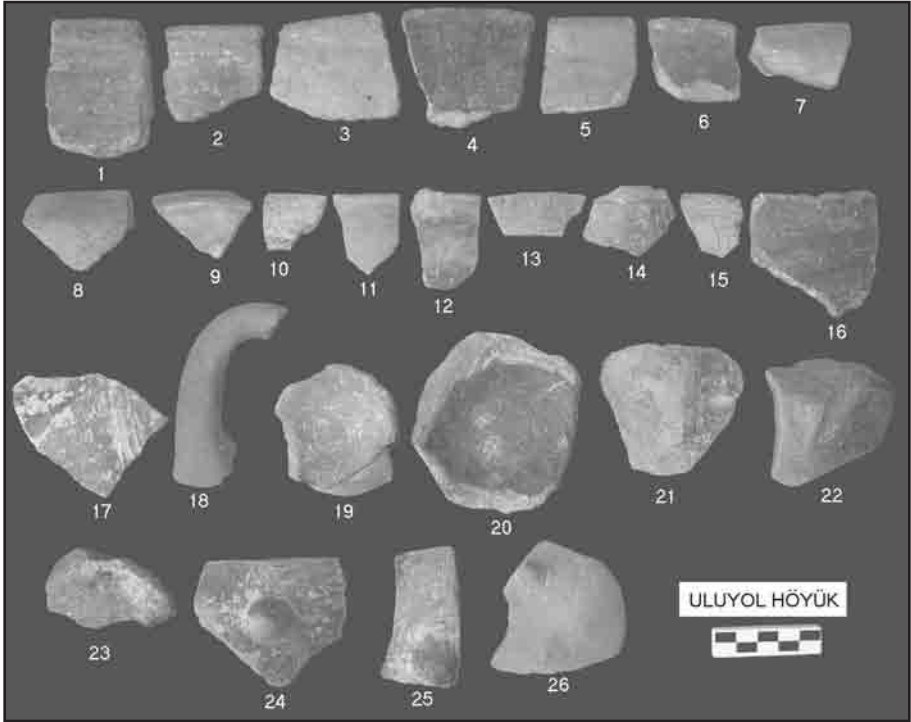
BITTEL 1942: K.Bittel, *Kleinasiatische Studien*, (IstMitt Heft 5), İstanbul (1942).

CHARLOUX 2001: G. Charlux, "Paul Gaudin et les premières campagnes de fouilles à Yortan et à Aphrodisias", *Orient Express* 2001/1, 24-26.

- DİNÇ 1995: R.Dinç, "Yortan'da Bulunan Kilia Tipi İki Mermer Heykelcik Başı", *İ.Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı*, (Ed. A. Erkanal-H. Erkanal-T. Ökse-H. Hüryılmaz ve diğerleri), İstanbul, 1995, 85-89.
- DİNÇ 1996: R. Dinç, "1994 Yılı Akhisar- Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", *13. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1996, 11-41.
- DİNÇ 1997: R.Dinç, "Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", *14. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1997, 255-282.
- FRENCH 1969: D. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II, The Balıkesir and Manisa Areas", *AS 19*, (1969), 41-98.
- KAMİL 1982: T.Kamil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Anatolia British Archaeological Reports*, Oxford, 1982, BAR 145.
- KIEPERT 1890: H.Kiepert, *Westliches Klein Asiens VIII*, Berlin, 1890.
- TAKAOĞLU 2005: T.Takaoğlu, *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia*, Oxford, 2005.

Resim 1: Uluyol Höyüğü

Resim 2: Uluyol Höyüğü buluntuları

Resim 3: Kulaksızlar
idol gövdesi

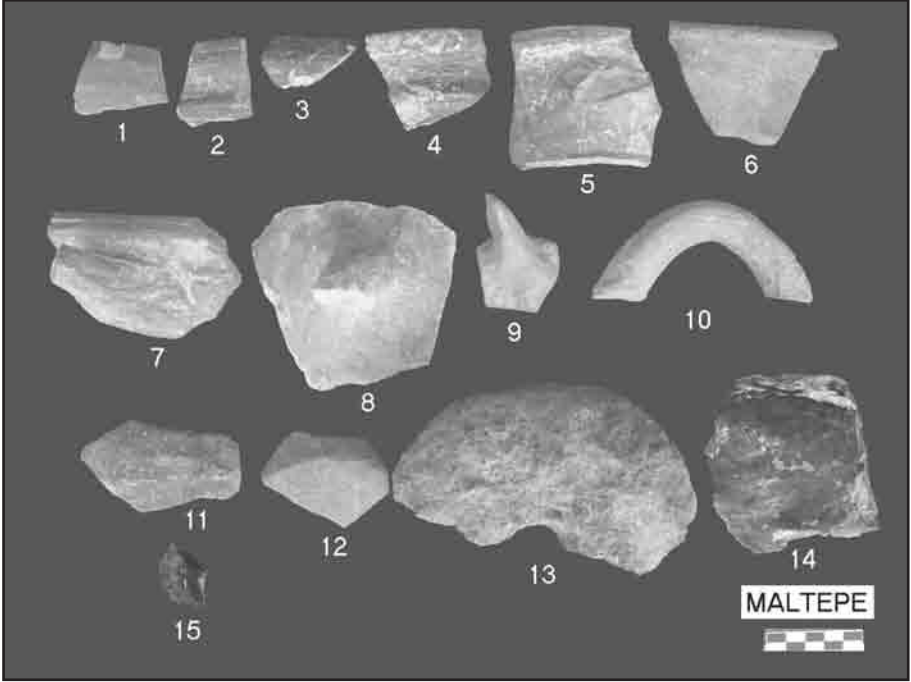
Resim 4: Kulaksızlar
idol başı

Resim 5: Kulaksızlar idol başı

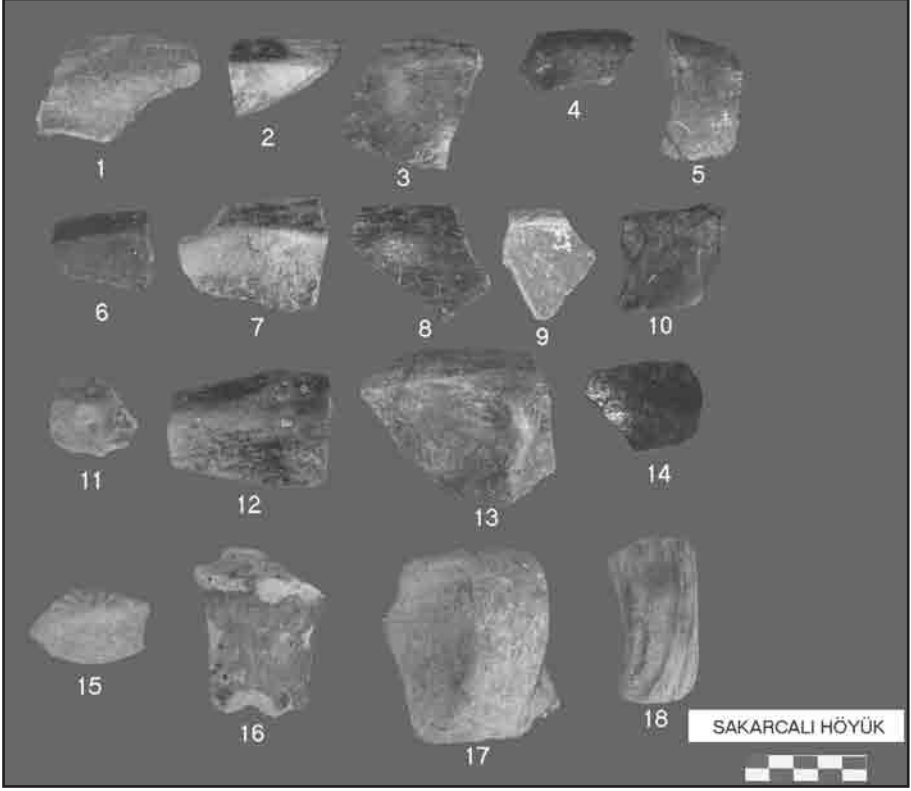
Resim 6: Maltepe Höyüğü

Resim 7: Maltepe Höyüğü buluntular

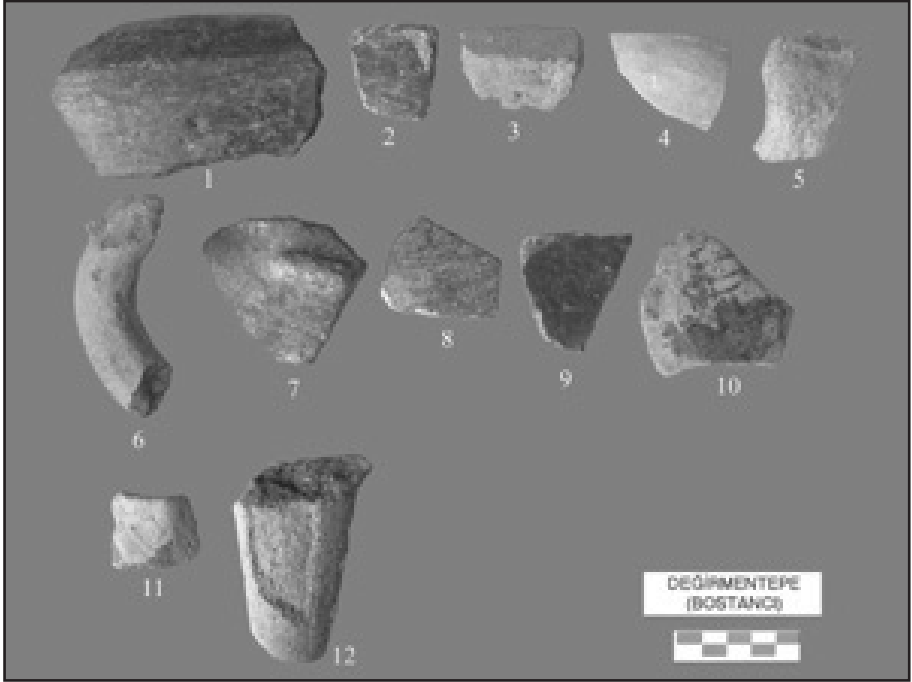
Resim 8: Sakarcılı Höyüğü

Resim 9: Sakarcalı Höyüğü buluntuları

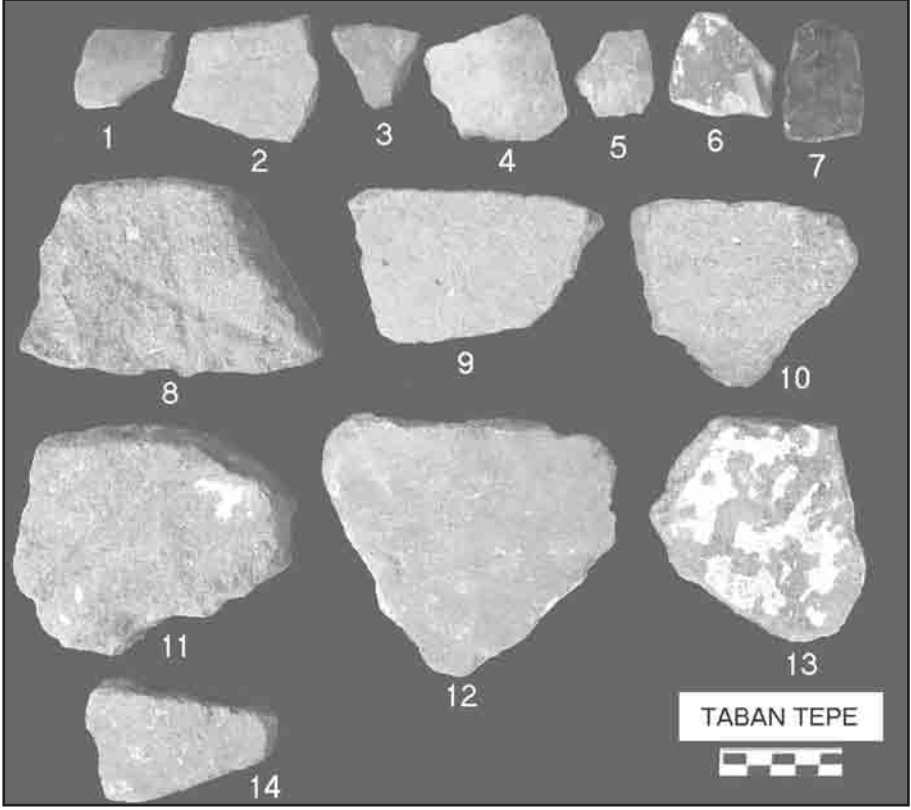
Resim 10: Değirmentepe (Bostancı)

Resim 11: Değirmentepe (Bostancı) buluntuları

Resim 12: Tabantepe

Resim 13: Tabantepe buluntuları

Resim 14: Kanlı taş

ZONGULDAK BÖLGESİ

2008 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Güngör KARAĞUZ*

Giriş

Bu yılki çalışmalarımızı Devrek, Gökçebey/Tefen, Çaycuma ve Ereğli İlçe sınırları içinde gerçekleştirmiş olup (Resim: 1) araştırmamız 1.8.2008 tarihinde başlamış ve 15.8.2008 tarihinde sona ermiştir¹. Araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü elemanı Aynur Uğur katılmıştır. Bölgede yürüttüğümüz beş yıllık çalışma sezonu boyunca araştırmamızın amacı Zonguldak Bölgesi'nin kültür dokusunun nasıl şekillenmiş olduğunu ortaya koymaktır. Bu beş yıllık araştırma sezonu bu konuda değerli buluntular vermiştir.

Çevre Araştırmaları

Devrek

1. Devrek İlçesi Bakırcılar Köyü Kargılık Mevkii'nde ve Komşular Köyü içme suyu şebekesinin 300 m. kadar kuzeyinde Çolakpehlivan-Yazıcıoğlu-Burhanoglu köylerine gidecek su kanalı çalışmaları sırasında açılmış olan alanda az sayıda İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçası gözlemlenmiştir (Resim: 8-9). Alanın diğer kesimleri orman içinde kaldığından detaylı araştırma yapılamamıştır.

* Güngör KARAĞUZ Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Meram-Konya/TÜRKİYE.

karauguz@msn.com / karauguz2@yahoo.com.

1 Bu çalışmalarımız sırasında yardımlarını esirgemeyen Çaycuma Belediye Başkanı Mithat Gülşen'e , Güneşli (Çaylıoğlu) Belediye Başkanı Rıfkı Gültekin'e, Devrek Belediye Başkanı Özcan Ulupınar'a, Adem Kapucu'ya, Adnan Fidan'a, Volkan Biçer'e, M. Zafer Serim'e, Barbaros Aydemir'e, Gaziler Muhtar Zeki Başoğlu'na, Mevlüt Bıyıklı'ya ve İbrahim Tığ'a, müteşekkirim.

Kargılık Mevkii İlk Tunç Çağı yerleşmesinin daha önceki yıllarda tespit ettiğimiz Alparslan Köyü Akbıyık yerleşmesi ile karşılıklı tepeler üzerinde iskân edildiği anlaşılmaktadır.

2. Devrek İlçesi Bakırcılar Köyü'nün köy mezarlığında olasılıkla Bizans Dönemine ait yük. 0.50 m., üst çap 0.18 m. olan bir sütun başlığı tespit edilmiştir. Bu sütunun üst kısmında 0.10 m. çapında bir çukur açılmış olduğu görülmüştür (Resim: 13).

Yöre halkı tarafından bu sütun kutsal olarak kabul edilmektedir. Hatta yörenin yaşlı bir kadının bu sütunun olduğu alanda, toprak yeme alışkanlığı olan çocuklar için bazı dinî seremoniler yaptığı yöre halkı tarafından bize anlatılmıştır. Yöre halkının anlatımına göre bu taşın etrafında dönen yaşlı kadın dualar okuyup çukura para atıp su dökmektedir. Bu çukurdan aldığı suyu da çocuğa içirmektedir. Daha önceki araştırmalarımızda bölgede özellikle Roma Döneminde Kybele'nin yoğun bir şekilde kutsandığını vurgulamıştık². Bu olay bölgedeki Kybele kültürünün devam ettiğini göstermesi açısından belki de ilginç bir örnek olsa gerek.

3. Bölgedeki Kybele kültürünün izlerini Devrek İlçesi Adatepe Köyü Aşağı Ören Mevkii'nde Çalca ve Topçuoğlu Mahalleri'nin arazileri içinde ana kaya üzerinde güneydoğu istikametinde açılmış yedi adet sunu çanağı ile görmek mümkündür. 1.90 m. uzunluğunda, 1.40 m. genişliğinde ve 0.60 m. yüksekliğinde ana kaya üzerine işlenmiş olan bu sunu çanaklarının ortalama çapları 0.12 m.dir.

4. Devrek İlçesi Adatepe Köyü Çalca Mahallesi Kilise Mevkii'nde ana kaya üzerinde güneydoğu istikametinde açılmış üç sunu çanağı daha görülmüştür. 0.25 m. uzunluğunda ve 0.60 m. genişliğinde bir ana kaya üzerine açılmış olan sunu çanakları 0.10 ve 0.07 m. çapındadır. Bu sunu çanakları Adatepe - Dirgine yönüne giden yol üzerinde yani geçitte konumlandırılmıştır.

2 Karauğuz 2007, 329 vd. Resim: 5.

5. Devrek İlçesi Adatepe Köyü 1 km. kuzeyinde Aşağı Ören Mevkii'nin nekropol alanı olduğu anlaşılmaktadır³. Dolayısıyla bu mevkiide pek çok yer altı örgü mezar tespit edilmiştir. Bu yer altı örgü mezarlardan biri 1.60 m. uzunluğunda ve 1.17 m. eninde olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu alanda 1.77 m. uzunluğunda ve 0.97 m. eninde olasılıkla bir lâhit kapağı (Resim: 10) bir kısmı toprak altında kalmış durumda gözlemlenmiştir.

6. Devrek İlçesi Sabunlar Köyü'nde Oğazlar Mevkii'nde yer alan köy mezarlığının yaklaşık 150 m. kuzey batısında Roma Dönemi 1.54 m. uzunluğunda, 0.60 m. eninde bir sunak yere yatık vaziyette gözlemlenmiştir (Resim: 11).

Ayrıca Sabunlar Köyü'nün Merkez Mahallesi'nde çeşme yanında Höcüller ve Şih Mevkii'nden getirildiği ifade edilen 0.57 m. uzunluğunda, 0.50 m. genişliğinde bir sunak; 1.84 ile 1.10 m. uzunluğunda, 0.45 m. çapında iki sütun bulunmaktadır. Köy camisinin yanında 0.90 m. uzunluğunda 0.56 m. genişliğinde başka bir sunak (Resim: 12) toprağa dikilmiş olarak ve yine cami yanında çeşitli mimarî parçalar görülmüştür.

7. Devrek-Ereğli yolunun 1 km. kuzeyinde Kurtlar Kümesi Mevkii'nde definciler tarafından tahrip edilmiş olan ancak 0.75x0.90x0.20 m. uzunluğunda blok taşları görülebilen Roma Dönemi yer altı örgü mezar yapısı tespit edilmiştir. Alanda az sayıda Roma Dönemi çanak çömleği de gözlemlenmiştir.

Gökçebey

8. Gökçebey İlçesi Bodaç Mevkii'nde bulunan kale yapısı geçen yıl ziyaret edilmiş, ancak yarım kalan ölçümlerimiz için kaleye tekrar çıkılarak çeşitli ölçümler yapılmıştır. Böylece kalenin tüm planı çıkarılabilmektedir.

3 Devrek ve çevresindeki diğer mezar yapıları için bakınız: Karauğuz-Doğanay-Kunt 2009, 89-102.

Çaycuma

9. Çaycuma İlçesi Çayırköy'ün yaklaşık 300 m. batısında 16.60 m. uzunluğunda ve 5.50 m. yüksekliğinde kemer formu, tek gözlü bir köprü tespit edilmiştir (Resim: 2-3). Yarım daire kemere sahip olan köprünün kemeri kaba yonu taşlarla örülmüştür. Köprünün diğer kısımları ise moloz taş örgüye sahiptir. Köprü olasılıkla Roma-Geç Roma Dönemine ait olmalıdır.

10. Çaycuma İlçesi Çayırköy'ün Başkancı Mahallesi'nin yaklaşık 250 m. batısında dere içinde olasılıkla Helenistik Döneme ait bir su kemeri bulunmaktadır (Resim: 4-5). Bu su kemeri C. Marek'in eserinde Çayırköy'de olduğunu bildirdiği su kemerinden farklı olmalıdır⁴.

Bu su kemeri Hisarönü/Filyos/Tios antik kentine yaklaşık 20 km. uzaklıktadır. Olasılıkla doğu yönünde devam eden bu su kemeri Çayırköy, Ayıcioğlu Mahallesi, Yeniköy, Kurtköy ve Çatak üzerinden devam ederek geçen yıl Salmanlar Köyü altında keşfettiğimiz ikinci bir su kemerine bağlanarak Hisarönü/Filyos'a uzanmış olmalıdır.

Su kemerinin bulunduğu yerin hemen altından bir dere akmaktadır. Bu dere üzerinde inşa edilmiş olan bu su kemerinin, bölgenin yoğun bitki örtüsüyle kaplı olmasından dolayı tam görülememekle birlikte, üç gözlü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak su kemerinin ortadaki gözü yıkılmıştır.

Basık bir kemer formuna sahip olan bu su kemerinin yüksekliği yaklaşık 20 m. ve alt temel genişliği 5.40 m.dir. Temelde iri düzgün taşlar, kemer yayında ise düzgün ince kesme taşların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Ereğli

12. Ereğli İlçesi Çaylıoğlu (Güneşli) Beldesi Kelçe Mahallesi'nde İnönü Mevkii'nde bulunan bir mağara içinde Orta-Geç Kalkolitik⁵ ve İlk Tunç Çağına ait bol miktarda çanak çömlek parçaları gözlemlenmiştir. Bu mağara yöre halkı tarafından ağıl olarak kullanılmaktadır.

4 Marek 2003, Abb. 118.

5 Bölgede ele geçirilmiş olan Orta Kalkolitik malzemenin Eskişehir Orman Fidanlığı malzemeleri ile yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Krş. Efe 2001.

KAYNAKLAR

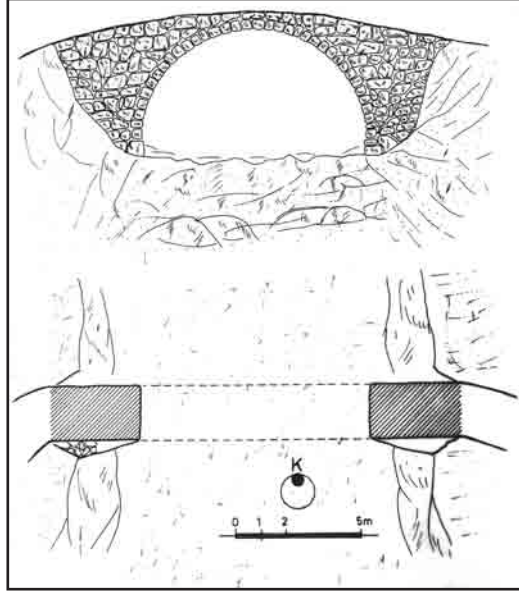
- EFE, T., 2001, *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, Istanbul.
- KARAUĞUZ, G., 2007, "2005 Yılı Devrek-Gökçebey/Tefen Yüzey Araştırması", *AST*, XXIV/1, 327-340.
- KARAUĞUZ, G.-O. Doğanay-H. İ. Kunt, 2009, "Devrek ve Çevresinden Roma Dönemi'ne Ait Birkaç Mezar Hakkında Düşünceler", *Arkeoloji ve Sanat*, 130, 89-102.
- MAREK, C., 2003, *Pontus et Bithinia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Mainz.

Resim: 1

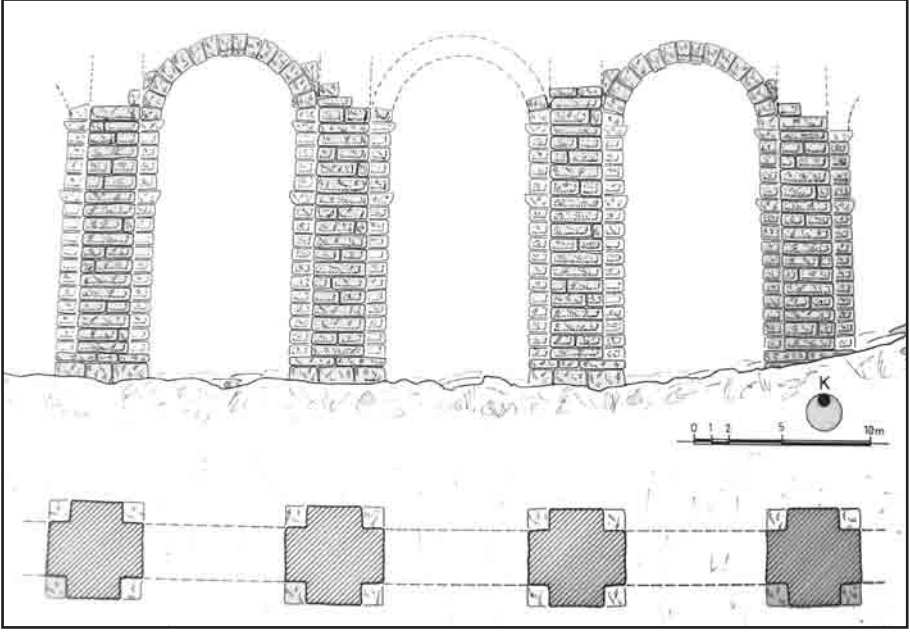
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

KUZEY BATI ANADOLU VE TRAKYA'DA ERKEN KÜLTÜSTİK (KAYA OYMA VE MEGLİT) ANITLAR VE KÜLT ALANLARI PROJESİ 2008 YILI EDİRNE VE KIRKLARELİ YÜZEY ARAŞTIRMASI¹

Engin BEKSAÇ*

2008 yılı çalışma programı ağırlıklı olarak Edirne İli'nin Lalapaşa ve İpsala İlçeleri ve Kırklareli İli Kofçaz ve Merkez İlçe'nin kuzey kesimi kapsamında sürdürülmüştür.

Çalışmaların ilk safhasında Edirne İli, Lalapaşa İlçesi Küçüköğünlü/Küçünlü Köyü yer almıştır. Bu köyün güneybatısına gelen Koca Mezarlık

* Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Fen-Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, Balka Yerleşkesi, 22030 Edirne/TÜRKİYE (ebeksac@hotmail.com)

1 2008 yılı yüzey araştırması Kültür Ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak ekibe Bursa Müzesi'nden Bayan Ayşe Aytemur'un katılımıyla, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü ve Trakya Üniversitesi TübaP desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, Bu çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli izinleri sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yöneticileri ve personeline Lalapaşa Jandarma Bölük Komutanlığı'na ve de, öncelikle Trakya Üniversitesi'nin Rektörü Prof. Dr. Enver Duran'a, Rektör Yardımcıları Prof. Dr. Beyhan Karamanlıoğlu'na, Prof. Dr. Timur Kırız'a, Prof. Dr. Kemal Kutlu'ya; Lalapaşa Kaymakamı Gürbüz Saltaş'a, Lalapaşa Belediye Başkanı Ali Osman Uysal'a, Trakya Üniversitesi, İdari ve Mali İşler Müdürü Yücel Kurtdere ve babası Hüseyin Kurtdere'ye, Edirne Anıt Eserler Derneği Başkanı Mustafa Hatipler'e, Avukat Koray Uymaz'a, Bellek Kitabevi'nin sahibi Mustafa Karaca'ya, Mehmet Çelik'e, Turan Çelik'e, İsmail Akkaya'ya, Ali Dinç'e, Murat Kuru'ya, Sedat Kudusçu'ya, Şerif Kaya'ya, İbrahim İlgin'e, Osman Doğangün'e, Sami Bıçakçı'ya, Şeref Soykan'a, Veli Yılmaz'a, Mehmet Akgün'e, Mustafa Yapıcı'ya, Ali Rıza Mutlu'ya, Ahmet Hamdi Kurtuluş'a, Ramazan Korkmaz'a, Nuri Uzun'a, Mustafa İnana, Mehmet Ünlü'ye, Mehmet Gülen'e, Nazif Tepe'ye, Rıdvan Türkoğlu'na, Osman Ocak'a, İdris Kerimler'e, Ali Dal'a, Gazeteci Abdullah Kılıç'a, Gazeteci Cavit Göçmen'e, Yöre Dergisi sahibi Ayhan Tunca'ya, Edirne Müzesi Müdürü Hasan Karakaya'ya, Kırklareli Müzesi'nden İrfan Candar'a, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Müzeler ve Dış İlişkiler Daire Başkanı Arkeolog Zülküf Yılmaz'a, ekip elemanlarımız Öner Kıranlar'a, Fırat Arapoğlu'na, Şule Nurengin Beksaç'a, Hakan Akıncı'ya ve Ayşe Aytemur'a teşekkür ederek, en derin şükranlarımızı sunmak isteriz.

ziyaret edilmiştir. Bu alanda büyük Karataşlardan oluşmuş bir Osmanlı Mezarlığı ve bu mezarlık alanı içinde yıkılmış bir türbenin izleri tespit edilmiştir. Bu türbe alanı içinde çok iyi durumda bir 15. yüzyıl Osmanlı mezar taşına rastlanmıştır. Bu taş dışında bu alanda yazılı taşlara rastlanmamıştır.

Mezarlık alanının hemen yanı başındaki “Bağlar Çeşmesi” olarak adlandırılan alanın güney tarafındaki yeni sürülmüş tarlalarda siyah Demir Çağı seramiğine rastlanmıştır. Burada bir Demir Çağı yerleşmesinin olması, hemen yanı başındaki tatlı su kaynağı nedeniyle doğal bir durum arz etmektedir.

Köye daha yakın olan Küçük Mezarlık’ta 19. yüzyıl başlarına giden Osmanlı mezar taşlarının varlığı, Koca Mezarlığın bu süreçten daha erken süreçlerde var olan ve şimdiki köyden daha eski bir yerleşimin mezarlığı olduğunu düşündürmektedir.

Daha sonra Lalapaşa İlçesi’ne bağlı Kalkansöğüt Köyü’nde bulunan Dolmene ulaşılmıştır. Köyün batısında ve hayli uzakta bulunan dolmen Gökçeşme Kapaklıkaya Mevkii’nde bulunmaktadır. Çok yoğun bir dikenli bitki örtüsü ile kuşatılmış olan dolmen, büyük iki odalı tek dromoslu tiptedir. Güneye göre teşhiz edilen dolmenin üst örtüsünü oluşturan iki kaya bloğundan güneydeki yerinde bulunmasına rağmen, kuzeydeki batı tarafa düşmüştür. *Dromos* ağzında ve ana oda arkasında da iri taş bloklara rastlanmaktadır. Çevrede geniş bir alana yayılan taş dolgusu görülmektedir. Podyum üstünde yer almakta ve çevreye hâkim bir konumda bulunmaktadır. Dolmenin ardında yer aldığı belirtilen Kapaklıkaya Mezarlığı’nın çok az sayıda dikili taşı kalmıştır. Çoğu defineciler ve diğer tarla faaliyeti yapan köylüler tarafından devrilmiş veya sökülmüştür.

Köyün doğusunda yer alan Kaletepe Mevkii’nin doğal bir oluşum olduğu anlaşılmıştır. Fakat bu tepenin doğusunda yer alan Karaağaçpınar mevkiinde ağır orman dokusu altındaki alanda bulunan kayalarda *cup-marks* örnekleri görülmüştür.

Hacılar Köyü'nün Kayalar Mevkii'nde yerinden sökülerek Edirne Müzesi bahçesinde monte edilen dolmenin orijinal yeri ve hemen yanı başında bulunan diğer bir dolmen incelenmiştir. Dolmenler çevresindeki büyük dikili taşlar esasında bu alanın bir mezarlık olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Taşların yönü itibarıyla burasının İslâmî bir mezarlık olduğu bellidir. Bu durum dolmenler ve mezarlıklar arasındaki ilginç bir ilişkiyi göstermektedir. Edirne Müzesi bahçesinde bulunan dolmenin orijinal konumunda güneye baktığı anlaşılmıştır. Şu anda yerinde bulunan diğer dolmen de güneye bakmaktadır.

Edirne Müzesi bahçesinde bulunan dolmen de, yerinde bulunan da iki odalı tek *dromoslu* tiptedir. Yerinde bulunan dolmenin arka odası çok uzun olup öndeki oda da diğer benzerlerine göre çok uzundur. Arka kısmın üst örtüsü yoktur. Ön tarafta da sadece bir bölümde örtü taşı mevcuttur.

Hacılar Köyü Tekmeşe Mevkii'nde de yarı açılmış veya toprak altında kalmış küçük dolmen ve şist mezarlara rastlanmaktadır. Bu dolmenlerden birisi iki odalı tek *dromoslu* tiptedir. Diğer dolmen tahribata uğramıştır. Durumu tayin edilememektedir.

Çallıdere Köyü merasında Cineviz Kayası Mevkii'nde bulunan dolmen hayli tahribat görmüştür. Çok az sapma ile güneye göre teşhiz edilmiştir. İki odalı tipte olduğu anlaşılmakta ve uzun bir dikdörtgen teşkil ettiği belli olmaktadır.

Aynı köyün merasında bulunan ve Ermeni tarlaları mevkii doğusunda yer alan tepe üstündeki dolmenin ağır biçimde tahrip edildiği görülmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla iki odalı tek *dromoslu* tiptedir. Güney-batıya az sapma yaparak güneye bakmaktadır. Tamamen güney ufkuna hâkim bir tepe üzerindedir. Buradan az aşağıdaki Beşerdönümler Mevkii'nde de üç dolmenin varlığı teşhis edilmektedir. Küçük ve toprağa gömülü durumdadır ve güneye bakmaktadır. Bu dolmenler dışında Kocaçayırılar Mevkii'nde de iki adet şist tipi oluşumun orman yolu açma çalışmaları esnasında yok edilmiş olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Lalapaşa İlçesi, Hacıdanişment Köyü çevresinde yapılan çalışmalarda büyük dikili taşlar ihtiva eden mezarlıklarla birlikte dolmenler ve tümülüsler de tespit edilmiştir. Köyün yakınında Köyaltı Mevkii'nde iki odalı tek *dromoslu* tipte bir dolmenin kalıntısına rastlanmıştır. Büyük boyutlu olan dolmen güneye bakmaktadır. Arka odanın üst kapağı yok, fakat ön odanınki mevcuttur. Bu dolmenin biraz güneyinde toprak içinde bir başka dolmen fark edilmektedir. Oldukça harap durumdadır. Bunun dışında Hacıdanişment Merası'nda kalan Döllükdere Dolmeni de harab edilmiş durumdadır. Uzun arka oda teşhis edilmektedir. Güneye bakmaktadır.

Hacıdanişment çevresinde Katırın Höyük, İkiz Höyükler, Deveci Höyükleri gibi tümülüsler yanında içinde büyük dikili taşlar görülen mezarlık alanları da bulunmaktadır. Bağlar Mezarlığı ve Türbe Mezarlığı özellikle dikkat çekici boyutlarda taşlara sahip eski Osmanlı mezarlıkları olarak fark edilmektedir. Türbe mezarlığında yer alan yazılı Osmanlı mezar taşları buranın Osmanlı kimliğini kanıtlamaktadır. Bu mezarlık içinde yıkılmış bir binanın izleri de fark edilmektedir. Buradaki durum, dikili taşlar ile Bektaşî Tekkeleri'nin yakınlığını gösteren güzel bir örnektir.

Süloğlu İlçesi'ne bağlı Keramettin Köyü Mezarlığı'ndaki büyük dikili taşlar daha önceki taşlar gibi tamamen Türk Mezarlığı'na ait mezar taşları olup mezarlığın içindeki tümülüs de güneydoğu taraftaki Höyüktepe Tümülüsü'yle irtibatlıdır.

Keramettin Köyü çevresinde Cadıkaya, Bekçikaya gibi alanların doğal kayalıklar olduğu görülmüştür. Dişliktepe'de yapılan çalışmada ise, bir tümülüs ve hemen ardında kuzey tarafta bol miktarda siyah Demir Çağı seramiği ile belirginleşen bir Trak yerleşim alanın izlerine rastlanmıştır. Bu alanın önemli bir yerleşme olduğu fark edilmektedir.

Keramettin Köyü merasında kalan ve Arpacanlar Mezarlığı mevkiinde büyük dikili taşlara sahip eski bir Türk mezarlığına rastlanmıştır. Bu mezarlık yok olmuş Arpacanlar Köyü ile irtibatlı olup Trakya'da bu tip taşların gerçek durumuna önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Pamuktepe’de daha önce kazılmış olan bir mezarın izlerine ve yüzeyde de *urna* parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca bu alanda başka tümülüslerinde varlığı teşhis edilmiştir..

Keramettin Köyü ile Kırklareli İli Yoğuntaş Köyü meraları sınırında Üçtepeler görkemli üç tümülüs ile dikkat çekmektedir. Ayrıca Üçhüyükler Mevkii’nde de Tümülüsler mevcuttur.

Yine Keramettin Köyü merasında bulunan Yanikkaya’nın doğal oluşumu yanında,, defineciler tarafından orijinal şekli bozulmuş olan Sofrakaya *cup-marks* oluşumlarıyla bir nitelik arz etmektedir.

Edirne Merkez İlçe ve Süloğlu İlçesi arasındaki bölgede yer alan Habiller Köyü Mezarlığı’ndaki Habil ve Kabil dikili taşlarının da eski bir mezarlığa ait mezar taşları olduğu netlik kazanmıştır. Habiller Köyü çevresinde, kuzeyde ve güneyde çok sayıda tümülüsün mevcut olduğu görülmüştür.

Demirhanlı Köyü Mezarlığı’nda menhir olduğu iddia edilen tipteki taşların üzerinde Osmanlıca yazılara rastlanmış olup bu taş dikme geleneğinin çok yeni olduğunu gösteren ve 1949 ve 1950 tarihleri taşıyan mezar taşları tespit edilmiştir. Aynı durum birçok taş tamamen ortadan kaldırılmış olan Geçkinli Köyü Eski Mezarlık bölgesi için de geçerlidir. Bu mezarlıkla ilintili eski bir köyün kalıntıları bu mezarlığın yanı başında yer almaktadır.

Geçkinlinin ardına gelen bölgede görülen tümülüsler daha çok Yağcılı Köyü çevresindeki Erken yerleşmeler ile irtibatlıdır. Bu tümülüslerin en görkemli olanını üstünde ve çevresinde Bronz Çağı ve Demir Çağı keramiklerine rastlanmıştır.

Karayusuf Köyü arkasına gelen Tatartepe Tümülüsü ağır bir defineci faaliyetinin izlerini taşımaktadır. Dolguda kireç ve kil katmanlarının varlığı açıkça görülmektedir. Bu dolgu içinde Roma Devri keramikleri teşhis edilmiştir. Tümülüsler ayrıca Hırırağa ve Hamitli çevresinde de tespit edilmektedir.

Karayusuf Köyü Mezarlığı’nda hâlen kaba dikili taşların kullanılmakta olduğu gözlenmiştir. Bu mezarlık alanı bölgedeki kara taş dikme geleneğini

sürdüren köy mezarlıklarının en ilginç örneklerinden biri olup bu mezarlık köylerin inanç coğrafyasındaki durumuyla bu tip taşların ilişkisi açısından da önemli bir örnek ve veri kaynağı teşkil etmektedir.

İpsala İlçesi, Koyuntepe Köyü ardına gelen Ortataştepe’de ise ilginç bir Kaya Sunağına rastlanmış olup bu sunak üzerinde görülen seramik buluntuları itibarıyla Bronz Çağı öncesinden başlayarak Roma Devri sonlarına kadar giden bir kullanımın olduğu tespit edilmiştir. Ortataştepe’de yapılan arkeoastronomik gözlemler bu kaya anıtının güneş kültü ile ilişkisini teyit etmektedir. Ortataştepe esasında Trakya’nın kültür tarihi açısından çok büyük öneme haiz olup acilen korunması gereken bir örnektir. Çünkü tepe ve bu tepeyle bağıntılı coğrafi oluşum ve peyzaj DSİ tarafından tahrip edilmektedir. Trakya’nın en önemli kült anıtlarından biri olan Ortataş Tepe bu tahribata karşı mutlaka korunmalıdır. Hem tepe, hemde çevre peysajı anıtın özellikleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tepe *augur* geleneği ve *haruspex* sisitemi ile tam bir uyuşum içinde olup kültistik arkeoloji ve arkeoastronomi açısından çok nadide bir örnektir. Tepenin tüm oluşumu bu sistematik yerleşim ile örtüşmekte olup peyzaj oluşumu da çok çok dikkatli bir yer seçimini kanıtlamaktadır. Tepe ve çevresindeki coğrafi oluşum tamamıyla takvimsel dönüşümleri işaret ederek, astrolojik ve astronomik değerler ifade etmektedir. Son yıllarda tepede küçük bir bronz Helios Apollon heykelciğinin bulunmuş olması da özellikle önem taşımakta ve bu kutsal alanın güneş kültü ile olan yakın ilişkisini doğrulamaktadır².

2 2000 yıllarda zirve üzerinde eğlenmeye ve içki içmeye giden, tepenin hemen altında bulunan Koyuntepe Köyü’nden bir grup tarafından bulunan heykelciğin bir müddet saklandığı ve daha sonra aralarında çıkan anlaşmazlıkları müteakiben konunun jandarmaya intikal ettirildiği bilinmektedir. Daha sonra bu heykelcik Edirne Müzesi’ne intikal ettirilmiş olup şu anda da bu müzede sergilenmektedir. Heykelin açık ayakları diğer bir parçayla ilişkisini göstermekte olup bu durum da bu parçanın muhtemelen bir at veya at arabasıyla ilintili olabileceğini düşündürmektedir. Bu özellikleriyle de heykelcik Bulgaristan ve Yunanistanla birlikte çevrede bulunduğu bilinen adak heykelcikleriyle benzeşmekte olup Helios Apollon kültleri ve daha doğrusu güneş kültü ile ilintili bir adak heykelciği olduğunu düşündürmektedir. Bu durum da zaten arkeoastronomik özellikleriyle belirginleşen tepenin kutsiyetini pekiştirmekte ve bağlantılı olduğu kült de açıklık getirmektedir. Ortataş Tepe sunağı, son yıllarda Bulgaristan’daki benzer bazı kaya sunaklarında bulunan kült heykelcikleriyle desteklenen kimlik oluşumlarına da benzer bir durum arz etmekte olup topraklarımızda bilimsel açıdan tanıtılanabilen ilk örneği teşkil etmektedir.

Kırklareli İli sınırları dâhilinde yapılan çalışmalar esnasında eski adı Tekke olan Ulukonak Köyü' nün yanında yer alan mezarlıkta büyük dikili taşlar yanında Osmanlıca yazılı taşlara da rastlanmıştır Tekkebaba olarak bilinen ve 19 yüzyıl başlarında yıktırılmış olan türbesi, dikili taşlar ile Bektaşî tekkeleri'nin yakınlığını gösteren güzel bir örnektir. Köy çevresinde üç tane de tümülüs bulunmaktadır. Bunlar Maltepe, Kuştepe ve Ortatepe olarak adlandırılmaktadır.

Bu köye komşu olan Dokuzhöyük Köyü'nde bulunan ve şu andaki sayısı sekiz olan Tümülüsler de Trakya'nın kültür ve költ coğrafyası açısından büyük önem taşımaktadır.

Kırklareli merkez ilçeye bağlı Erikler Köyü, Taşlık Mevkii dolmeni tek odalı tek *dromoslu* tiptedir. Yan kapak taşlarından biri mevcut değildir. Yüksek bir tepe üstünde yer alan bir podyum üstünde yer almakta ve çevreye hâkim pozisyonunda bulunmaktadır. Ana yönü güneydir.

Kırklareli, Kofçaz İlçesi merkezine yakın Tataryokuşu Kapaklıkaya dolmeni tek odalı ve tek *dromoslu* tipte bir dolmen olup güneye bakmaktadır. Bu dolmenin batısında yer alan Kapaksırtı dolmeni de tek odalı tek *dromoslu* tipte olup yüksek bir tepenin zirvesinde bulunmaktadır.

Çalışmalar esnasında ziyaret edilen Kofçaz Kalesinin genel özellikleri itibariyle bir Trak kalesi olduğu, fakat bazı keramik buluntularına göre de Sapien Kralları süreciyle ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Devletiağaç Köyü yakınlarında Deliklitaş Mezarlığı Mevkii'nde dağıtılmış bir dolmenin - halk arasında önemli bir ayinsel işlev taşıdığı anlaşılan - delikli ön taşı ve bazı yan parçalarının yanında, artık ayakta duran hiçbir taşı kalmamış eski bir İslâmî mezarlığın taşlarına rastlanmış ve bu mezarlıkla bağıntılı artık mevcut olmayan bir köyün izleri teşhis edilmiştir.

Kocatarla Köyü çevresinde Onbaş Bayırı Mevkii'nde bir ve Mercimeklik Sirtında üç adet tümülüs teşhis edilmiştir.

Karaabalar Köyü çevresinde yapılan çalışmalarda öncelikle dikili taşlar ihtiva eden Eski Mezarlık, Yeni Mezarlık ve Köy Camii'nin haziresindeki mezarlık incelenmiştir. Ayrıca Yeni Mezarlık karşısında kuzeybatı konumda başka taşlara da rastlanmıştır. Bu mezarlıklardan Yeni Mezarlık ve Cami haziresi içinde eski gelenekten yeni mezar taşı kullanma geleneğine geçişin uygulamaları görülmüştür.

Karaabalar Köyü çevresinde çok sayıda dolmen mevcuttur. Bunlardan Ekisçe Mevkii ilginç bir oluşum sergilemektedir. Oldukça iyi durumdaki bir dolmen ile birlikte tahrip edilmiş ve toprak altında bulunan üç dolmen fark edilmektedir. Bu dolmenler tek odalı tek *dromoslu* tiptedir. Güney yönüne göre teçhiz edilmişlerdir. Yüksek bir konumda bir podyum üzerindedirler. Bu tepenin tam karşısına gelen Petre Mevkii'nde bir tümülüsün tepesinde küçük bir şist oluşumu bulunmaktadır.

Deretarla veya Dere Mevkii, ayrıca 'Şarлак' olarak da bilinen yerde tek odalı tek *dromoslu* bir dolmen mevcut olup bu dolmene Orman İdaresi faaliyetleri esnasında zarar verilmiştir.

Altmışsekiz Mevkii'nde bulunan dolmenin yol yapımı esnasında tahrip edildiği anlaşılmıştır. Kızılıktepesi Mevkii'nde bir şistin varlığı saptanmıştır.

Maymuntepe Mevkii'nde çeşmenin ardında da tahrip edilmiş bir dolmenin kalıntıları durmaktadır. Anlatılanlardan tek odalı tek *dromoslu* olduğu anlaşılmıştır.

Karaabalar Köyü istikametine gidişle kuzey tarafta yer alan Yeşilkapak Dolmeni sadece birkaç taşı kalmış ilginç bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Hemen yanı başında bir başka dolmenin kalıntıları görülmektedir. Bu dolmenlerin tek odalı ve tek *dromoslu* olduğu fark edilmektedir. Güneye bakmaktadırlar.

Karaabalar çevresinde Kurasova Mahallesi, Harmanbayırı, Haydutlu gibi yerlerde tümülüsler bulunduğu anlaşılmıştır.

Ahlâtlı Köyü Balıkçı Mevkii'nde gayet iyi durumda tek odalı ve tek dromoslu bir dolmen mevcuttur. *Dromos* önündeki taşlar hâlen yerinde durmaktadır. Podyum üstünde olup güneye bakmaktadır. Yine aynı köy yakınında Adlin Dede Mevkii'nde iki tane yan yana tek odalı tek *dromoslu* dolmen mevcuttur. Ayrıca Kocakışla Mevkii'nde bir şist tipi gömünün kalıntıları vardır. Köyün yanındaki Eski Mezarlık'ta da Osmanlıca yazılı taşlar yanında büyük dikili taşlar görülmektedir. Ahlâtlı çevresinde bu tip mezarlıkların başka örneklerinin de mevcut olduğu anlaşılmıştır.

Ahlâtlı Köyü çevresinde başka dolmenlerin varlığı da söz konusudur. Bölgenin uzun yıllar hudut taburu denetiminde kalması dolmenlerin oldukça iyi durumda günümüze intikalinde önemli bir etken olmuştur.

Koçaz İlçesi Kula Köyü'nde Değirmendere Mevkii'ndeki tek odalı tek dromoslu tipteki dolmen tahrip edilmiş durumdadır. İlginç bir biçimde batı yönüne göre teşhiz edildiği görülmüştür. Bu dolmenin batı tarafında büyük bir taş kapağa sahip olan şist tipi bir gömü yer almaktadır. Şistin yönü güney güney-batıdır.

2008 yılı çalışmaları özellikle dikili taşlar konusunda çok önemli veriler ortaya koymuştur. Menhir olduğu iddia edilmiş bulunan bu taşların esasında mezarlık alanları olduğu tezi kesinlikle kanıtlanmış olup özellikle bu tip taşlar ile heterodoks İslami geleneğe bağlı gruplar arasındaki ilişki de netlikle ortaya çıkmıştır. Bu taşlar ile Bektaşî geleneği arasındaki bağlar da çok belirgindir. Özellikle eski adı Tekke olan Ulukonak Köyü mezarlığı ile Hacıdanişment Köyü Türbe Mevkii'ndeki buluntular bunun en güzel örneğidir. Ulukonak Köyü'nün çok önemli bir Bektaşî merkezi olduğu ve kutsal kimliği bulunduğu bilinen bir gerçektir. Son zamanlara kadar da bu kimliğini korumuştur. Özellikle Balkanlardaki Bektaşî gruplarıyla ilişkisi aşikârdır.

Hacıdanişment Köyü yakınındaki Türbe Mevkiindeki dergâh kalıntıları yanında bulunan Osmanlı Dönemi mezar taşları bu noktada çok önemlidir. Bu alanda rastlamış olduğumuz ve üzerinde yazı bulunan iki mermer mezar taşı ilginç bir nitelik sergilerken, bunlar arasında kırılmış olan ve üzerindeki süsleme ve yazı yipi itibarıyla 15 yüzyılı işaret eden büyük baş ucu taşının

üstündeki çok dilimli tarikat tacının Bektaşî özelliği çok belirgindir. Fakat mezar taşı üstünde yer alan yazı güçlükle teşhis edilebilmektedir. Ama tüm süsleme ve yazı özellikleri Edirne ve çevresindeki mezarlıklarda rastlanan 15 yüzyıl süreci ile ilintili mezar taşlarıyla tam bir benzerlik göstermektedir.

Dikdörtgen prizma biçimindeki taşın karşılıklı yüzeylerinde yer alan Arapça kitabeler ile aralarda kalan yüzlerdeki bitkisel süsleme yöreye has özellikleriyle teşhis edilmektedir. Bu özellikler de tam anlamıyla 15. yüzyıla tarihlenen mezar taşları üzerinde görülen tarzıdır.

Bu alan içinde yer alan devasa dikili taşların baş ucu ve ayak ucu taşları olarak dikildiği ve Trakya'nın tüm diğer heterodoks ve sünî mezarlıklarında olduğu gibi kuzeydoğu-güneybatı yönünde olduğu da netlikle teşhis edilmektedir. Bu durumda diğer mezarlıklarda olduğu gibi bu taşların mezar taşı olarak kullanılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü bu taşlar gerçek anlamda devasa boyutlarda olup anıtsal bir görüntüye sahiptir.

Bu anıtsal özellikler her ne kadar üzerinde yazı yer almasa da bu ulu taşların zaten kendisi de Türbe adını taşımakta olan mevkide defnedilmiş önemli bir tarikat ulusuna ait olduğuna işaret etmektedir. Özellikle bölgede Kalenderî Bektaşî varlığının bilinmesi bu taşlar açısından önemli bir nitelik taşımakta ve sahipleri hakkında önemli bir işaret teşkil etmektedir. Bu noktada Hacıdanişment Köyü'nün hemen ardında günümüzde askerî bir dinleme tesisi olarak kullanılan tepenin eteğinde defn edilmiş ve 16. yüzyılda yaşamış önemli bir Kalenderî Bektaşî Ulusu olan Muhyiddin Abdal'ın kabri de sade ve yazısız bir taşla teşhizat edilmiş olarak karşımızda durmaktadır. Muhyiddin Abdal dinleme tesisinin bulunduğu tepeye adı verilecek kadar önemli bir ulu kişi olarak bölgenin kültürüne ve kültürel coğrafyasına damgasını vurmuştur. Kaldı ki günümüz Hacıdanişment'i Osmanlı süreci boyunca Çöke nahiyesi olarak bilinen önemli bir yerleşme merkezi ve çevresinde de günümüzde ortadan kalkmış birçok köyün merkezi olarak tarihî belgelerde yer almaktadır.

Bu durumu ve bölgenin kültürel kimliğini bilmeyen araştırmacıların bu noktada düştükleri hatalar son derece doğaldır. Bu araştırmacılar

bölgenin tarihsel gelişimini bilmekten uzak oldukları için Osmanlı Dönemi mezarlıklarındaki taşları menhir zannetmiş ve hatta bu konuda vahim yanlışlara neden olan yayınlar da yapmışlardır. Dikili taşların Trak dönemi ile ilişkisinin olmadığı artık çok nettir. Hatta bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi bu taşlar daha önceki Trak kutsal alanlarından alınarak mezarlıklarda kullanılmış olan taşlar da değildir. Çünkü birçok örnekte görüldüğü gibi çok yakın tarihlere kadar kullanılan kara taş dikme geleneği tamamen Ortaçağ süreciyle bağıntılıdır. Taşlar da mahallî halkın gayet net bir biçimde ifade ettiği gibi genellikle arazisi taşlık olan bu bölgedeki kayalık alanlardan sökülerek getirilmiştir. Bu bilgi mahallî halk tarafından devamlı olarak teyit edilerek, küçük taşların çocuklara, büyük taşların da yetişkinlere ait olduğu ifade edilmiş bulunmaktadır. Geçtiğimiz yıllar içinde Bulgaristan'da yapılan kazılar ve C14 tarihlemeleri de bu taşların yer aldığı mezarlıkların Osmanlı dönemi öncesine gitmediğini göstermiştir³. Demirhanlı mezarlığındaki yazılı benzeri taşlarda geleneğin oldukça yeni tarihlere kadar sürdüğünü açıkça göstermektedir.

Osmanlı Arşiv Belgeleri de tören alanı olduğu ve Trak Dönemi'ne ve daha öncesine gittiği iddia edilen bu alanların Osmanlı Dönemine ait köyler ile ilişkisini açıkça göstermektedir⁴. Ayrıca Edirne ve çevresinin artık ortadan kalkmış bir çok dinî mekânı ortaya koymuş bulunan çok zengin tasavvuf kültürüne sahip olduğu da bilinen bir gerçektir⁵.

2008 yılı çalışmalarında ulaşılan Meriç İlçesi Koyuntepe Köyü'nün hemen yanı başında bulunan Ortataş Tepe de Trakya'nın erken kültürel oluşumu ile birlikte Trak ve Trak-Öncesi Dönemlerin dinî ve tinsel kimliğine çok net

3 Daha önce bölgede bulunan bir mezarlık alanı hakkında megalitik bir tören alanı olduğu iddiasıyla yazılmış bir makalenin yazarları arasında yer alan Dr. John Chapman(Bkz. Erdoğan et al. 2002) ile yapılan bir yazışmada, kendisi ve eşi Dr. Bierska Gaydarska tarafından yapılan kazılar ve C14 tarihlerinin bu tip mezarlıkların 300 yıldan daha eski olmadığını gösterdiğine dair bir bilgiye ulaşılmıştır. Adı geçen İngiliz araştırmacı bu yazışmada birlikte adı geçen yazıyı hazırladığı kişilerin de yanlışlığını ifade etmiş bulunmaktadır (Özel yazışma 6 Mart 2009)

4 Çöke nahiyesiyle ilgili Muğla Üniversitesi'nde Fadima Çelik tarafından yapılan yeni bir tez çalışması bunun en güzel örneğidir (Özel Yazışma). Ayrıca Gökbilgin, M. T. 2007 ve 2008.

5 Şimşek, S., 2008,

bir gösterge olması açısından büyük önem taşımaktadır. Tepede yapılan gözlemler bu alanın Güneş'in hareketlerine göre teşkilâtlandırıldığını, gün dönümleri ve gün batımlarının konumlarının belirlenerek belirli takvimsel işlevlerin tayin edilerek mevsimsel döngülerin takip edildiğini açıkça göstermiş bulunmaktadır⁶. Zaten bu tepede bulunarak Edirne Müzesi'ne intikal ettirilmiş heykelcik de güneş kültü ile ilişkiyi netleştirmektedir⁷. Esasında Ortataştepe Trakya'nın en önemli kült anıtlarından biri olarak karşımızda durmakta ve Balkanlar'daki benzerleriyle önemli bir kült ve erken astronomi merkezlerinden biri olarak evrensel bir nitelik taşımaktadır. Özellikle son yıllarda Balkanlar'da ortaya çıkarılan önemli abideler ile tam bir paralelite sergilemektedir⁸.

2008 yılı çalışmaları Trakya dolmenleri açısından da önemli sonuçlar ortaya koymuş bulunmaktadır. Özellikle daha önce ulaşılamamış bulunan yeni örneklerin ortaya konmasıyla Yıldız Dağları'ndaki dağılım alanları daha bir net görülürken tipolojik dağılım ve arkeastronomik çalışmalar da daha net bir biçimde ortaya konmuştur. Bu noktada Trakya dolmenlerinin esasında iki ana tip olduğu ve bunların da kendi içlerinde alt tipler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna göre iki odalı tek *dromoslu* tip ve iki odalı ve tek *dromoslu* tip olmak üzere iki tipin varlığı netleşmiştir. Bu noktada iki odalı tek *dromoslu* tipin özellikle Lalapaşa bünyesinde yer almasına karşılık, daha doğuda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Kırklareli İl sınırı içinde kalan dolmenlerin hemen hepsi de tek odalı ve tek *dromoslu* tiptedir. Bu da bölgesel bazı farklı kült uygulamalarına işaret etmektedir. Ayrıca çok sınırlı bir iki örnek dışında Trakya dolmenlerinin güney yönüne göre teşhiz edilmiş olduğu netlik kazanmıştır. Bunlar dışında dolmenlerin de genellikle kaya sunakları gibi akarsular ile ilişkisi olma durumu da belirginleşmiştir.

Yapılan çalışmalarla Trakya dolmenlerinin Bulgaristan'daki Sakar ve Rodop Dağları'ndaki örneklerle birlikte Yıldız Dağları'nın Bulgaristan

6 Heath, R. 2003b ve 2003a.

7 Dipnot 2.

8 Cenev, G.2006, 2007 ve 2008. Stankovski, Y, 2007.

kesimindeki benzerleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuş bulunmaktadır⁹. Bu durum kaya sunakları için de geçerlidir¹⁰. Yunanistan sınırları içinde yer alan dolmenler ve kaya anıtları da bu bütünün parçasıdır¹¹. Bazı ufak bölgesel farklılıklarla da olsa genelde Trak Kültür Bölgesi dahilinde kültistik açıdan spiritüel ve materyal bir bütünlüğün mevcut olmuş bulunduğu artık belli olmaktadır.

Genelde kaya oyma kült anıtları ve diğer megalitik anıtlar açısından tüm Trakya ve Kuzey Batı Anadolu'da da bir bütünlük söz konusudur¹². Trakya'daki anıtlar Orta Güney, Kuzey ve Batı Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Kafkaslar ve Orta Doğu örnekleri ortasında tamamen merkezi ve kritik bir konumda yer almış bulunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

ATASOY, N., *Derviş Çeyizi*. Ankara, 2005.

BARALE, P, *Il Cielo Del Popolo Del Faggio. Sole, Luna E Stelle Dei Ligurs Bagienni*. Pollenzo, 2005.

BARCLEY, *Farmers, Temples And Tombs*. Edinburgh, 2005.

BEKSAC, E., 'The Voices Of Mysia: The Three Rock-Cut Sanctuaries Of The Region Of Bigadic In The Province Of Balikesir', *Thracia*, XV, Sofia, 2003, s. 149-161.

' Kuzey Batı Anadolu Ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma Ve Megalit) Anıtları Ve Kült Alanları Projesi ' Edirne ve Kırklareli İlleri 2004 Yüzey Araştırması ', 23.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara 2006, s.283-292.

9 İliev,S 2007 ve 2008,

10 Fol, V. 2007 ve 2008; Raduncheva, A. 2008; Christov, I.; Markov, V. 2007;

11 Triandafyllos, D. 1973;1980, 1985;

12 Beksac, E. 2003 ve basımda.

‘ Kuzey Batı Anadolu Ve Trakya’da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma Ve Megalit) Anıtları Ve Kült Alanları Projesi ‘ Edirne ve Kırklareli İlleri 2005Yüzey Araştırması ‘ , 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 2006, Cilt 1, Ankara 2007, s.183-200.

‘ Kuzey Batı Anadolu Ve Trakya’da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları Ve Kült Alanları Projesi ‘ Edirne ve Kırklareli İlleri 2006 Yüzey Araştırması ‘ , 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kocaeli, 2007, Cilt 3, Ankara 2008, s.71-84.

‘ Kuzey Batı Anadolu Ve Trakya’da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları Ve Kült Alanları Projesi ‘ Edirne ve Kırklareli İlleri 2007 Yüzey Araştırması ‘ , 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2008, Cilt 1, Ankara 2009, s.181-190.

‘ The Foggy Phantoms Nearby The Sea ‘ , Thracia, Sofia, (Basımda)

CENEV, G., ‘Megalithic Observatory Kokino ‘ , *Publications Astronomical. Obserratory, Beograd*, 80, 2006, s. 313-317.

‘Archeoastronomical Characteristics Of Kokino Archaeological Site’, *Bulgarian Astronomical Journal*, 9, 2007, s. 133-147.

‘ Kokino Calendar ‘ , *Publications Astronomical Observatory Beograd*, 85, 2008, s. 87-94.

CHRİSTOV I, *Rock Sanctuaries of Ancient Thrace*. Sofia.

DE JONG, F., ‘The Iconograhı Of Bektashiism ‘ , *Manuscripts Of The Middle East*, 4, 1989, s.7-29.

Erdugu, B. et R.- Chapman, J. ‘ Kırıkkoy-The Largest Megalithic Complex In Turkish Thrace ‘ , *Anteus*, 25, Budapest,2002, s. 547-569.

FOL, V, *Skalni Topoi Na Vyara*. Sofia, 2007.

‘The Rock As A Topos Of Faith ‘ , Kostov, R.I-Gaydarska, B., Gurova, M: *Geoarchaeology And Archeominerology*.Sofia, 2008, s. 153-162.

- GÖKBILGIN, M.T. XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livası. İstanbul, 2007, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar Ve Evlad-ı Fatihan. İstanbul, 2008.
- HASLUCK, F W, 'Geographical Distribution Of The Bektashi ', *Annual Of British School At Athens*, 21,1914-1916, s.84-124.
- HEATH, R., *Stonehenge. Taştan Dairelerin Gizemi*. İstanbul, 2003.
- Güneş, Ay Ve Dünya. İstanbul, 2003.
- ILIEV, S., 'La Culture Megalithique En Bulgarie', *Les Megalithes*, St._Pons de Thomieres, 2007, s. 29-36.
- 'The Observations Upon The Constructional Connections Of The Dolmens In Bulgaria', Kostov, R.I-Gaydarska, B., Gurova, M:*Geoarchaeology And Archeominerology*.Sofia, 2008, s.175-176.
- JOUSSAUM, R, *Des Dolmens Pour Les morts*. Poitiers, 1985.
- KOLEV, D. et al. 'The Orientation Of Dolmens In Bulgaria', Kostov, R.I-Gaydarska, B., Gurova, M:*Geoarchaeology And Archeominerology*. Sofia, 2008, s. 159-174.
- MACKIE, E., *The Megalith Builders*. Oxford, 1977.
- MARAZOV, I., *Ikonoграфия Drevnei Trakii*. Sankt-Peterburg, 2006.
- MARKOV, V., *Kulturno Nasledstvo I Priemstvenost*. Blagoevgrad, 2007.
- MARKOVİN, V.I , *Cüce Evleri İşpunlar*. Ankara, 2008.
- MOTZ, L., *The Faces Of The Goddess*. Oxford, 1999.
- PENNICK, N., *Celtic Sacred Landscape*. London, 2000.
- PROVERBİO, F, *Archeoastronomia*. Milano, 1989.
- RADUNCHEVA, A., ' Prehistoric Rock Sanctuaries In The Eastern Rodopes And Some Other Mountain Regions In Bulgaria', Kostov, R.I-Gaydarska, B., Gurova, M: *Geoarchaeology And Archeominerology*.Sofia, 2008, s.180-184.
- RUGGLES, C., *Ancient Astronomy*. Santa Barbara, 2005.

- SCARRE, C., 'A Place Of Special Meaning Interpreting. Prehistoric Monuments In Landscape', David, B.-Wilson, M.: *Inscribed Landscape*. Honolulu, 2002, s. 154-176.
- STANKOVSKI, Y., 'The Peak Sanctuary Taticheva Kamen At The Village of Kokino And Two Of Its Cults *Thrace XVII*, Sofia, 2007, s. 259-269.
- ŞİMŞEK, S., *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*. İstanbul, 2008.
- TILLEY, C., *The Materiality Of Stone*. Oxford, 2004.
- TILLEY, C. – BENNETT, W. 'An Archaeology Of Supernatural Places: The Case Of West Penwith', *Journal Of Royal Anthropological Society*, London, 7, 2001, s. 335-362.
- TRIANDAFYLLOS, D., 'Megalithika Mnhimeia (Dolmen) Ke Brakografiai Eiz Thin Dutikhini Thrakhin', *Analekta Athenon*, VI, 1973, s. 240-255.
- 'Les Monuments Megalithiques En Thrace Occidentale', *Pulpuğeva*, 4, 1980, s. 145-163.
- 'Les Sanctuaires En Plain Air Dans la Region Des Cicones', *Thracia Pontica*, III, 1985, s. 129-134.
- VARNER, G. R., *Menhires, Dolmen And Circles Of Stone*. London, 2004.
- Yahya b. Salih el-Istambuli, *Tarikat Kıyafetleri*. İstanbul, 2006.
- ZYLMANN, D., *Das Ratsel der Menhire*. Mainz-Kostheim, 2003.

ŞANLIURFA MÜZESİ'NDEKİ İSLÂM DÖNEMİ TAŞ ESERLERİ ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Gülşen BAŞ*

Şanlıurfa, bugün sahip olduğu haklı ününü tarihî süreç boyunca sürdürdüğü stratejik ve askerî öneminden çok, sosyal, kültürel ve dinî farklılıkları buluşturan bir merkez olmasına borçludur. Özellikle dinî farklılıkların odak noktası olmasıyla öne çıkan ve günümüz dünyası için bu yönüyle bir cazibe noktası hâline gelen kentte, İslâm kültürünün de 8. yüzyıldan itibaren etkili olduğu gözlenmektedir.

Zengin bir kültürel birikime sahip olan Şanlıurfa'da taşınabilir kültürel varlıkların koruma altına alınmasına yönelik ilk çalışmalar, Anadolu'nun pek çok kentinde olduğu gibi 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 1969 yılında kullanılmaya başlanan ilk müzenin yeterli gelmeyişi üzerine tasarlanan bugünkü müze, 1988 yılından itibaren kullanılmaktadır. Müzedeki eser koleksiyonları içinde önemli bir grubu İslâm Dönemine ait taş eserler oluşturmaktadır. Bu eserler Emevî Döneminden (661-750) başlayarak, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam eden yaklaşık 1200 yıllık bir evreyi kapsamaktadır. Anadolu'da İslâm kültürüyle en erken karşılaşan ve bu döneme ait önemli maddî kültür verileri barındıran bölgede, Erken İslâm Döneminden günümüze ulaşan maddî kültürel birikimin azlığı göz önüne alındığında, Şanlıurfa Müzesi'nde korunarak bugüne ulaşmayı başaran eserlerin önemi daha da artmaktadır.

Müzedeki taş eserlerin bir bölümü müze binasının yan bahçesinde, kronolojik düzende teşhir edilmektedir. Bunun yanında müzenin arkasındaki alanda farklı dönem eserleriyle bir arada bulunan çok sayıda taş eser

* Yrd. Doç. Dr. Gülşen BAŞ, Yüzüncüyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE gulsenbs@yahoo.com | gulsen@edu.tr

Çalışmalarım sırasındaki yardımlarından ötürü Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü'ne, Uzman Hasan Karabulut'a, Arkeolog Ayla Baş'a ve çalışmayı destekleyen Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na (Proje No: 2008-FED-B089) teşekkürlerimi sunarım.

bulunmaktadır (Resim: 1). Envanter kayıtları bulunduğu için nereden ve nasıl elde edildikleri konusunda bilgi sahibi olabildiğimiz eserlerin yanında, envanter kayıtları bulunmayan diğer eserlerin nasıl elde edildikleri konusunda bilgi sahibi olmak güçtür.

Mimarî süsleme parçaları, mimarî kitabeler ve mezar taşlarından oluşan eserlerin tamamı renkleri sarıdan griye değişen farklı tonlardaki kalkerle yapılmıştır. Bu durum Urfa ve çevresindeki doğal kalkerli oluşumların bir yansımasıdır ki, bu taş kentte taştan yapılan bütün sanat eserlerinin ana malzemesi durumundadır.

Eserler içinde, dönemi kesin olarak belirlenebilenler, kitabeli bazı Osmanlı eserleridir. Geriye kalan eserlerin hangi döneme ait olabilecekleri konusunda yazı stilleri ve süsleme üslûplarına dayanarak bazı varsayımlar öne sürülebilmektedir.

Taş eserler içinde nitelik ve nicelik bakımından öne çıkan ayrıcalıklı bir grubu Harran Ulu Camii'ne ait parçalar oluşturmaktadır. 1950'li yıllarda Rice ve 1980'li yıllardan günümüze Nurettin Yardımcı tarafından kazı çalışmaları sürdürülen yapının Anadolu'nun ilk camisi olarak 744-750 yıllarında Emevî halifesi II. Mervan tarafından inşa ettirildiği kabul edilmektedir. Yapı, Zengi ve Eyyubî dönemlerinde de iki önemli yapıım evresi geçirmiştir¹. Bugün minaresinin ve doğu cephesinin bir bölümü dışında yıkık durumda bulunan yapıda duvarlar ve mimarî elemanlara özgü parçalar avlu ve çevresine yayılmış durumdadır. Yıkıntılar arasında dikkat çeken en belirgin özellik, birbirini tekrar etmeyecek çeşitlilikteki süsleme repertuarıdır. Caminin

1 S.Lloyd-W.Brice, 'Harran', *Anatolian Studies*, I, 1951, 77-111; D.S. Rice, "Medieval Harran. Studies on Its Topography and Monuments I" *Anatolian Studies*, II, 1952, 36-84; D.S. Rice, "A Muslim Shrine at Harran; *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, Vol.17, No.3, London, 1955, 436-448; K.A.C.Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Beirut, 1968, 151-155; Albert Gabriel, *Voyages Archeologiques dans la Turgue Orientale*, Paris, 1940, 286; Cihat Kürkcüoğlu, *Harran, Yolların Buluştuğu Kent*, Ankara, 2000, 31-38; Nurettin Yardımcı, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Harran*, İstanbul, 2007, 93-116; Yardımcı, "1989 Yılı Harran Kazıları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 1991, 363-78; Yardımcı, "Harran Kazıları", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1990, 719-724; Yardımcı, "Harran" *ESA*, 2, İstanbul, 1997, 758-760.

süsleme programı hakkında da ilgi çekici ayrıntılara sahip olan bu yoğunluk, Harran Ulu Camii'ni inceleyen bütün araştırmacı ve gezginlerin dikkatini çekmiştir². Yapının Cami'ül Firdevs adıyla da anılarak Firdevs cennetlerine benzetilmesi, bugün ne yazık ki sadece hayalimizde canlandırabildiğimiz bu estetik görünümde, süslemelerin etkin bir rolünün bulunduğunu akla getirmektedir. Gerek yapı çevresinde, gerekse müzede bulunan fragmanlar da bu kanıyı destekleyecek niteliktedir.

Şanlıurfa Müzesi'ndeki taş eser koleksiyonunun ilgi çekici parçaları arasında yer alan Harran Ulu Camii süslemeleri, caminin yapım evrelerine yönelik sanatsal özellikleri de yansıtacak nitelikte Emevî, Zengi ve Eyyubî Dönemine ait üslupsal özellikler taşımaktadır. Bunlar içinde en ilgi çekici olanları, çok destekli olduğu bilinen yapıda, bazısı taşıyıcı bazısı süsleme amaçlı kullanılan sütunlardır. Bunlar başlıklar, gövdeler ve kaideler olmak üzere üç grup hâlinindedir. Bazı parçaların başlık olarak kullanıldıkları kesin iken, bazı parçaların başlık ya da kaide olması muhtemeldir.

Genellikle kompozit düzenlerin kullanıldığı başlıklar (Env. No: 36, 48) devşirme malzeme olarak kabul edilebilirse de, bunların antik etkileri bünyesinde barındıran Emevî dönemine ait orijinal yapımlar olduğunu düşünmek de olasıdır (Resim: 2). Devşirme olduklarını kabul etmemiz durumunda, Roma ve Bizans mimarîsine ait sanatsal detaylar taşıyan bu başlıkların nereden getirilerek kullanıldığını tespit etmek güçtür. Çünkü Harran, Hristiyan kültürünü yoğun yaşamayan ve paganist inançların merkezi olma niteliğini 12. yüzyıla kadar sürdüren bir merkezdir³. Buna karşın, Hristiyan Roma kültürünü erken yaşayan bölgelerden biri olarak

2 12. ve 13. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Arap seyyahlardan İbn-i Cübeyr ve İbn-i Şeddad Harran bölgedeki öneminin yanında yapının mimarî özelliklerine de değinmektedir. Bunun yanında 20.yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede bulunan Gertrude Bell ve Creswell'in yapıyı görüntüleyen fotoğraflarında, yapının harap görüntüsü yanında dikkat çeken bir özelliğinin de avlu ve çevreye dağılmış durumdaki zengin süsleme fragmanları olduğu anlaşılmaktadır. Bell ve Creswell arşivi için bkz (<http://creswell.ashmolean.org/HomePage.html>, <http://www.gerty.ncl.ac.uk/T-174-187>)

3 Aynur Özfrat, *Eski Çağda Harran*, Ankara, 2005; Cihat Kürkcüoğlu, *Harran, Yolların Buluştuğu Kent*, Ankara, 2000, 12-19; Nurettin Yardımcı, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Harran*, İstanbul, 2007.

kabul edilen Urfa'da, "Kutsal Göl" olarak isimlendirilen bugünkü Balıklı Göl'ün bulunduğu alanda Hagia Sophia adını taşıyan görkemli kilisenin, İslâm fethiyle birlikte yıkılarak buradaki malzemelerin Harran Ulu Camii'ne gönderildiği kaynaklarda belirtilmektedir⁴. Dolayısıyla bu başlıkların Urfa'daki kiliseye ait devşirme malzemeler olduğunu varsaymamız mümkündür.

Harran Ulu Camii'ne ait bir grup taş eserin sütun başlığı ya da kaidesi olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Bu parçalar üzerindeki süslemeler üslupsal açıdan, caminin yapımevreleri arasında saydığımız Zengi ya da Eyyubî Dönemine işaret etmektedir. Birinci grup örneğimiz duvara dayalı olarak kullanıldığı anlaşılan ve bu yönüyle de daha çok süsleme işlevi taşıyan başlıklardır. 0.56 x 0.57 x 0.78 m. ölçülerindeki eser dikdörtgen bir yüzeye bağlı başlık bölümünden oluşmaktadır (Env.No:33). Üçgen prizma şeklinde düzenlenen başlığın üst kesiminde Rumî ve palmetlerden meydana gelen stilize bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir. Bu düzenlemenin alt kesimindeki bordürde palmet-lotus dizisi, gövdenin başlangıcını belirleyen bileziğin yüzeyinde ise üç şeritli örgü sistemi yer almaktadır. Rumîlerin küçük daireciklerle sonuçlanması, kompozisyonadaki hareketliliği arttıran bu döneme özgü üslupsal bir özelliktir (Resim:3). Ahşap işçiliğinden gelişerek taş uygulamalar üzerinde tekrarlandığı belirtilen bu süsleme tarzı, bölgede Zengi döneminin yanında Artuklu ve Eyyubî Dönemi süslemelerinde yoğun biçimde uygulanarak bu dönemler için karakteristik bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Musul'daki Zengi yapılarında yaygınlaştığı için "Musul Ekolü" olarak da adlandırılan bu tarz, Suriye ve Irak kökenli uygulamaların Anadolu'daki örneklerinden biridir⁵.

Bu grupta ele alacağımız ikinci grup eserde dörtgen prizmal parçaların üç kenarında oluşturulan sivri kemer formlu yüzeyler, birbirini küçük farklarla tekrar eden, ikili simetri anlayışında palmet Rumî kompozisyonlarıyla

4 Cihat Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa'nın Dünya ve İnanç Turizmindeki Yeri", *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Ankara, 2002, 138.

5 Herzfeld, "Damascus", *Ars Islamica*, X, 1942, Fig.3,4,10; Semra Ögel, "Anadolu Selçuklu Sanatının Önemli Bir Kaynağı: Gazne Sanatı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1/2, Ankara, 1964, 204; Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987, Res. 137.

doldurulmuştur (Env.25, 37). 0.62 X 0.75 x 0.83 m ölçülerindeki dikdörtgen prizmal parçanın bir kenarı sade bırakılırken, diğer üç kenarına birbirini tekrar eden düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre açılan sivri kemer formlu oyuk yüzeylere, dikey eksendeki durağan palmetlerden gelişen rumilerin arada bağlantı sağlayarak boşlukları dolgulamasına dayanan stilize bitkisel kompozisyon işlenmiştir. Kompozisyonlarda Rumîlerin daireciklerle sonlanması değişmez bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim:4).

Harran Ulu Camii'ne ait sütun gövdeleri iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Birinci grupta yer alan gövdeler başlık ve kaideleriyle birlikte bütün şekilde müzeye getirilmiştir. Sütunların gövdeleri altta ince, üstte kalın tutulmuş spiral yivlerle hareketlendirilmiştir.

İkinci grubu oluşturan gövdeler müzedeki İslâm Dönemi taş eserleri içinde en çok ilgi çeken parçalar durumundadır. 0.45 m. çapında ve 2.23 m. uzunluğundaki sağlam parçada silindirik gövde, oyma-kabartma tekniğinde asma dalları ve üzüm salkımları ile kaplanmıştır (Env. No: 5) (Resim:5). Gövdenin bir bölümünde süslemeye yer verilmeyişi, bu sütunların bir duvara dayandırılarak kullanıldığını ve görülmeyeceği için bu kısımların sade bırakıldığını göstermektedir. Farklı sembolik anlamlarıyla pek çok kültürde karşılaştığımız üzüm salkımları, özellikle antik Roma ve Hristiyan sanatında yoğun kullanım alanı bulmuştur. Ancak Suriye'de gelişen ve bu bölgedeki antik etkilerle beslenen Emevî sanatında da, asma dalları gibi antik kökenli uygulamaların kullanıldığı bilinmektedir⁶. Bu nedenle Harran Ulu Camii'ndeki uygulamaların devşirme malzeme olmaktan çok, Emevî Dönemine ait orijinal uygulamalar olabileceğini söylemek mümkündür. Anadolu cami mimarisinde görmeye alışkın olmadığımız bu motif, bir kilise üzerine inşa edildiği bilinen Diyarbakır Ulu Camii avlu revaklarında

6 Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul, 1983, 106-107; S.K.Yetkin, *İslâm Mimarîsi*, Ankara, 1959, 15; Oleg Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, İstanbul, 1988, XVII, ; Engin Beksaç, "Emevîler (Sanat)" ,*TDVİA*, XI, İstanbul, 1995, 105, 107; S.K.Yetkin, *İslâm Sanatı Tarihi*, Ankara, 1954, 56-57, 60; Yılmaz Can-Recep Gün, "Erken Dönem İslâm Sanatında Dış Tesirler", *İslâmiyat*, 7, Sy.2, Ankara, 2004, 121-122.

devşirme kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁷. Dönemler arasında gözlemlenen üslupsal farklılık, Harran Ulu Camii'ndeki asma dallarının Antik Devir düzenlemelerine öykünen özgün Emevî yapımları oldukları ihtimalini güçlendirmektedir (Resim: 6).

Müzedeki Harran Ulu Camii'ne ait diğer parçalar yine küçük değişiklikler dışında birbirini tekrar eden kemer ve friz parçalarıdır (Resim:6-7). 0.40 x 0.62 x 0.84 m. ölçülerindeki friz parçasının bir kenarında profillenme yaparak daralan yüzeyde altta yumurta dizisini andıran yuvacıklar, düğüm motifleri ve palmet Rumî düzenlemelerine yer verilmiştir (Env. No: 28).

Envanter numarası bulunmayan 0.13 x 0.43 x 0.75 m. ölçülerindeki dikdörtgen prizmal parçanın uzun kenar yüzeyinde yatay kuşaklara yer verilmiştir. Dört şeritli örgü, kufî yazı kuşağı ve bir asma dalından oluşan düzenlemelerde ilgi çeken uygulamalardan biri, içeriği anlaşılmayan yazı kuşağında, harflerin kıvrık rumilerle sonlandırılmasıdır. Rumîlerin ayrıca küçük noktacıklarla hareketlendirilmesi, bu motifin sürekli vurgulanan zoomorfik kökenini anımsatırken⁸, yazı karakterini gizleyerek düzenlemeye hareketli ve girift bir karakter kazandırmaktadır (Resim:8). Bu etki müzedeki envanter kaydı bulunmayan 0.10 x 0.25 x 0.50 m. ve 0.10 x 0.25 x 0.42 m. ölçülerinde iki eserde daha karşımıza çıkmaktadır (Resim:9). Eserde dikkat çeken diğer özellik İslâm Dönemi mimarisinde erken evreler dışında kullanımına çok tanık olmadığımız asma dallarının işlenmesidir (Resim: 8).

Mimarî süsleme parçalarından bir bölümü figürlü kabartmalarıyla dikkat çekmektedir. 0.43 x 0.98 x 4.92 m. ölçülerindeki dikdörtgen prizmal taşın uzun kenar yüzeylerinden birine ortada bağdaş kurarak oturmuş vaziyette bir insan figürü yerleştirilmiştir. Figürün oturma biçimi ve vücut hatları

7 Diyarbakır Ulu Camii süslemeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülsen Baş, "Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimarîsinde Süsleme, (YYÜ, Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van, 2006.

8 Hamza Gündoğdu, "İkonografik Açından Türk Sanatında Rumi ve Palmetler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993, 197-211; Selçuk Mülayim, "Rumi Motifinin Zoomorfik Kökeni Hakkında", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi, Bildirileri*, 4-7 Eylül 1989, Ankara, 1997, 177; S. Mülayim, *Değişimin Tanıkları*, İstanbul, 1999, 168.

genel olarak belirtilmiş, bunun dışında ayrıntıya yer verilmemiştir. Kabaca verilen ve detayları işlenmeyen yüzde dikkat çeken bir uygulama başın iki kenarından yukarıya devam eden boynuzlardır. Figür elleriyle iki yanında profilden verilen aslanların boyunlarına asılı zincirlerinden tutar biçimde verilmiştir. Yürür biçimde işlenen ve yüzleri kırık durumdaki aslanlarda yele ve kuyrukların belirtildiği gözlenmektedir (Resim:10). Bu kabartmanın yakın benzerleriyle Urfa Kalesi Harran Kapısı (11-13.yy) ve Bağdat Tılsımlı Kapı'nın (1224) yüzeyinde yer almaktadır⁹.

Kabartmada vurgulanması gereken bir nokta figürün oturma biçimidir ki, Orta Asya hükümdar kavrayışının bir uzantısı olarak nitelendirilen bağdaş kurma, İslâm dünyasında da hükümdar imgesinin karakteristik özelliği durumuna gelmiştir¹⁰. Yusuf Has Hacıp tarafından hükümdara yakıştırılan tek duruş biçimi olan bağdaş kurma, bir tarafa eğilmemek, dönmemek, doğruluk ve adalet simgesi anlamına gelmektedir. Minyatür sanatında da efsanevi kişilerin bu tarzda resimlenmesi bu oturma şeklinin önemli şahsiyetlere özgü bir duruş olduğunu göstermektedir¹¹. Bu tür insan tasvirleri Abbâsî, Fatimî, Eyyubî ve Selçuklu taşınır objelerinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır¹². Müzedeki figürlü eserin bir han yapısında dönemin Eyyubî sultanı ya da ona bağlı emiri simgeliyor olması muhtemeldir¹³.

9 <http://www.archnet.org/library/images/one-image> (IRQ0138) (ICR0564)

10 Çetin Kemal Sarıkartal, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Hükümdar İmgesi*, (Hacettepe Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış YLT)Ankara, 1995, 89.

11 Emel Esin, "Bağdaş ve Çökmek Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi", *STY*, III, İstanbul, 1970, 234, 238.

12 Gönül Öney, "Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, İzmir, 1993, 90; Semra Ögel, "Türk Heykeltiliğinde İnsan Figürü", *Türk Kültürü*, 4, Ankara, Şubat 1963, 19.

13 Eyyubî Döneminde bölge devlet sistemine göre, hanedana mensup kişiler arasından seçilen melik ünvanlı emirler tarafından idare edilmiştir. Protokolde hükümdar ile aynı seviyede tutulacak kadar önemsenen emirlerin, hükümdardan sonra en yüksek idari yetkiye sahip kişi olarak emirliğini Eyyubî devleti adına yönettiği ve bu bölgelerde siyasi güçlerinin göstergesi olarak son derece iyi programlanmış yapılar yaptıkları ve bunları simgesel ve bezemesel süslemeler ile daha da ihtişamlı hale getirmeleri doğaldır. (Ramazan Şeşen, "Eyyubîler", *TDVİA*, XII, İstanbul, 1995, 24.)

İkinci belirtilmesi gereken nokta figürün, İslâm Döneminde çok da fazla karşılaşmadığımız nitelikte başının iki tarafında yer alan boynuzlarla tasvir edilmesidir. Boynuz bilindiği gibi bazı Önasya ve Yakındoğu toplumlarında tanrı ya da tanrının yeryüzündeki temsilcisi hükümdarı vurgulamak için kullanılan bir motiftir¹⁴. Bu motifin Eyyubî Dönemine ait bir eserde bağdaş kurmuş biçimde verilerek konumu vurgulanan bir figürde kullanılması, kabartmaya farklı etkileri içinde barındıran bir eser olma özelliği kazandırırken, bölge ve yakın çevresinde sanatsal geleneklerin yüzyıllar boyu farklı inançlarda etkisini koruduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

0.13x0.66x0.71 m. ölçülerindeki bir eserde yer alan aslan kabartması, profilden yürür vaziyette işlenmiştir. Gövdesi kazıma çizgilerle taranarak hareketlendirilen figür boynunda zincire asılı biçimde bir anahtar tutmaktadır (Env. No: YN3654) (Resim:11) Türk mimarisinde genelde han ve kale gibi yapıların girişinde yer alan ve bu yapıları koruyacağı düşünülen aslan figürünün Şanlıurfa Müzesi'nde anahtarla işlenmesi bu sembolik içeriğini daha da güçlendirmektedir.

Figürün yer verildiği bir grup eserin envanter numarası yoktur. 0.16 x 0.28 x 0.42 ve 0.14 x 0.33 x 0.56 ölçülerindeki taşlarda profilden işlenen figürlerin şematik görünümü bunların ne olduğunu tespit etmemizi olanaksız kılmaktadır (Resim:12). Ancak figürlerin işleniş tarzının Akkoyunlu Dönemine ait bazı figürlü kullanımları akla getirmesi¹⁵ ve kentin Akkoyunlu dönemindeki canlı mimarî ortamı, müzedeki bu kabartmaların da Akkoyunlu dönemine ait olması ihtimalini gündeme getirmektedir.

0.15 x 0.47 x 0.56 m. ölçülerindeki envantersiz eser bir kenarda dilimli düzenlenmiştir. Eserin yüzeyinde vazodan çıkan palmet ve lale dallarına yer verilmiştir. Lâlenin Türk sanatında daha çok 17. yüzyıl Lâle Devriyle birlikte

14 Regine Schulz- Mathias Seidel, *Egypt The World Of The Pharaohs*, İstanbul, 2004; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2006; Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, (Çev. Zühre İlkelen), İstanbul, 2004; Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Atlaslı Uygarlıklar Ans., 9, İstanbul, 1996.

15 Kadir Pektaş, "Güroymak (Norşin) Yakınlarında Figürlü Bir Mescid", *Sanatta Anadolu-Asya İlişkileri Sempozyumu*, Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI'ya Armağan, (06-07.03.2003), Ankara, 2006, s.389-402.

giderek yoğunlaşan kullanımı göz önüne alındığında bu parçanın Osmanlı Dönemine ait bir süsleme olduğu anlaşılmaktadır. Kapı kemer köşeliği olarak tasarlanan eserde palmet ve lalenin birlikte ele alınışı, bölgede bir taraftan gelenekten kopamayan, ancak bunun yanında güncel olanı da takip eden bir sanat anlayışına işaret etmektedir (Resim: 13).

Müzedeki mezar taşları şahideler, sandukalar, koç koyun biçimli mezar taşları olmak üzere gruplandırılabilir. Bunların önemli bir grubunu dikdörtgen prizmal formdaki şahideler oluşturmaktadır. Üst kesimde yuvarlak kemer formunda ya da düz sonlanan şahidelerin arka yüzeyleri sadedir. Ön yüzlerine *sgraffito* ve kabartma olarak işlenen Kûfi kitabelerin bazı kelimelerden dinsel içerikli olduğu anlaşılrsa da, tam metin ve tarih tespit edilememiştir. Kitabelerde kullanılan hat stili, şahidelerin Erken İslâm ya da bölgedeki erken Türk Dönemine ait olabileceğini düşündürmektedir. Ön yüzlerde satır araları ve çevresinde kullanılan palmet, kıvrık dallar dışında süsleme unsuruna yer verilmemiştir (Env. No: YN3137) (Resim: 14).

0.19 x 0.60 x 1.14 m. ölçülerinde envanter kaydı bulunmayan bir şahide üst kesimde üç dilimle sonlanmaktadır. Şahidenin arka yüzünde düzensiz biçimde istif edilen yazının içeriği anlaşılamamaktadır. Ön yüzde kartuşlar içinde verilen dört satırlık sülüs kitabeden şahidenin H. 1152 M. 1739 tarihli bir Osmanlı mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır.

Müzedeki koç-koyun biçimli iki mezar taşı bulunmaktadır (Resim: 15). Envanter kayıtları bulunmayan mezar taşları yekpare taşlara kütsel bir karakterde işlenmiştir. Başları kırık vaziyetteki figürlerde gövde ve ayaklar alçak kabartma tekniğiyle belirtilmiştir. Her iki örneğin yan yüzeylerine kılıç ve hançer motifleri işlenmiştir. 0.25 x 0.50 x 0.60 m ölçülerindeki taşın arka yüzeyinde sülüs bir kitabe bulunmaktadır. Mahmut oğlu Mustafa isimli bir kişiye ait olduğu anlaşılan kitabenin son satırında yer alan H.961 tarihi M. 1554 tarihini vermektedir. Bu örnekler, Anadolu'da Tunceli, Bitlis, Kars, Erzurum, Erzincan'ın yanı sıra; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi çevre bölgelerde karşılaştığımız koç-koyun biçimli taşlarla üslup birliği göstermektedir. Bunlar içinde tarih veren örneklerin az oluşu 16. yüzyıla ait

olan müzedeki mezar taşının önemini daha da arttırmaktadır. Böylece genelde yer aldıkları bölgelerle doğru orantılı olarak Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerine ait olduğu düşünülen¹⁶ bu taşların ait oldukları dönem konusunda kesin sınırlar çizmenin güç olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Örneğin Osmanlı hakimiyetine rastlaması bölgenin geleneğe bağlılığını bir kez daha vurgulamaktadır.

Müzedede bulunan kitabelerin bir bölümü birbiriyle bağlantısı belirlenemeyen çok sayıda parça hâlinindedir. Bu nedenle metinleri tam olarak belirlenemeyen bu parçaların kullanılan hat stilinden ötürü 11. yüzyıla tarihlendirmek olasıdır. *Sgraffito* tekniği ile yüzeye işlenen bu tarz kitabelerin en yakın benzerleri ile Diyarbakır Kalesindeki Abbasi ve Büyük Selçuklu kitabelerinde karşılaşılmaktadır (Resim:15).

Metni okunabilen kitabeler Osmanlı son dönemine işaret etmektedir ki bunlardan biri kentteki önemli sivil mimarî örneklerinden Sakıp Efendi Köşkü'ne aittir. Envanter numarası bulunmayan eser 0.25 x 0.52 x 0.72 m. ölçülerindedir. Ön yüzeyinde yer alan talik kitabe kartuşlar içinde dörderden sekiz satır halinde düzenlenmiştir. Evin sahibi Sakıp Efendi'ye güzel temmenilerin yer aldığı kitabe son satırında belirtildiği gibi Şair Admi'ye ait bir manzum şiiirdir. Son satırların arasındaki H. 1268 tarihi köşkün M.1852 tarihli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Dönemine tarihlenen diğer bir kitabe 0.17 x 0.68 x 0.70 m. ölçülerinde, dikdörtgen prizmal formdadır (Env. No-11). Kitabe silmelerin oluşturduğu sivri kemer formlu bir yüzeye yerleştirilmiştir. Kemer üstte palmet motifiyle sonlanmaktadır. H. 1300 M.1882 tarihini veren talik kitabe hükümet binasına aittir.

16 H. Zübeyr Koşay, "Doğu Anadolu'daki Mezarlıklarda Koç-Koyun Heykelleri" *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959) Tebliğler, Ankara, 1962, 255-258; N. Sevgen, "Anadolu'da At ve Koyun Motifli Mezar taşları" *Tarih Dünyası*, III, İstanbul, 1950, 33-35; Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara, 1983; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1992, 38; Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara, 1993; Abdüsselam Uluçam, *Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000, 51-53; Yaşar Çoruhlu, "At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi", *Toplumsal Tarih*, 94-16, İstanbul, Ekim-2001, 35-42.

Pek çok müzemizde fiziksel şartların yetersizliği nedeniyle genellikle açık alanlarda sergilenen taş eserler, bazen sergileme tabirinin bile fazla kalacağı şartlarda yan yana dizilmekte ve izleyiciye mevcut durumunun dışında herhangi bir bilgi sunamamaktadır. Taş eserlerin ortak kaderi olarak nitelendirebileceğimiz bu durum, pek çok eseri müzelerde dış dekorun bir parçası olmanın ötesine geçirememektedir. Ne yazık ki bu şartlar Şanlıurfa Müzesi için de değişmemekte, müzenin çatısı altına girerek yok olmaktan kurtarılan eserler dış etkenlere karşı korumasız konumlarını elverişsiz teşhir ortamlarında sürdürmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- BEKSAÇ, Engin; “Emevîler (Sanat)” ,*TDVİA*, XI, İstanbul, 1995, 104-108.
- CAN, Yılmaz -Recep Gün, “Erken Dönem İslâm Sanatında Dış Tesirler”, *İslâmiyat*, 7, Sy.2, Ankara, 2004, 121-122.
- CRESWELL, K.A.C. *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Beirut, 1968.
- ÇAY, Abdulhalûk; *Anadolu’da Türk Damgası*, Ankara, 1983.
- ÇORUHLU, Yaşar “At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”, *Toplumsal Tarih*, 94-16, İstanbul, Ekim-2001, 35-42.
- DANIK, Ertuğrul; *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara, 1993.
- ESİN, Emel “Bağdaş ve Çökmek Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, İstanbul, 1970, 234-238.
- GABRIEL, Albert *Voyages Archeologiques dans la Turgue Orientale*, Paris, 1940.
- GRABAR, Oleg *İslâm Sanatının Oluşumu*, İstanbul, 1988.
- GÜNDOĞDU, Hamza “İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rumi ve Palmetler”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Güner İnal’a Armağan, Ankara, 1993, 197-211.

- HERZFELD, Ernst: "Damascus", *Ars Islamica*, X, 1942, 13-70.
- KARAKAŞ, Mahmut; *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa, 2001.
- KARAMAĞARALI, Beyhan; *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1992.
- KOŞAY, H. Zübeyr " Doğu Anadolu'daki Mezarlıklarda Koç-Koyun Heykelleri" *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959) Tebliğler, Ankara, 1962, 255-258.
- KÖROĞLU, Kemalettin; *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2006.
- KÜRKÇÜOĞLU Cihat, *Harran, Yolların Buluştuğu Kent*, Ankara, 2000.
- LLOYD S. -W.Brice, 'Harran', *Anatolian Studies*, I, 1951, 77-111.
- MÜLAYİM, Selçuk; "Rumi Motifinin Zoomorfik Kökeni Hakkında", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi, Bildirileri*, 4-7 Eylül 1989, Ankara, 1997, 177-182.
- MÜLAYİM, Selçuk; *Değişimin Tanıkları*, İstanbul, 1999, 168.
- NİSSEN, Hans J.; *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, (Çev. Zühre İlkelen), İstanbul, 2004;
- ÖGEL, Semra *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara.
- ÖNEY,"Gönül; Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*,II, İzmir, 1993, 86-105.
- ÖZFIRAT, Aynur *Eski Çağda Harran*, Ankara, 2005
- PEKTAŞ, Kadir; "Güroymak (Norşin Yakınlarında Figürlü Bir Mescid", *Sanatta Anadolu-Asya İlişkileri Sempozyumu*, Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI'ya Armağan,(06-07.03.2003), Ankara, 2006, s.389-402.
- RİCE D.S. 'Medieval Harran', *Anatolian Studies*, II, 1952, 36-84.
- RİCE D.S. "A Muslim Shrine at Harran", *Bulletin of The School of Oriental end Africian Studies*, Vol.17, No.3 , London, 1955, 436-448.

- ROAF, Michael; *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Atlaslı Uygarlıklar Ans., 9, İstanbul, 1996.
- SARIKARTAL, Çetin Kemal *Ortaçağ İslâm Dünyasında Hükümdar İmgesi*, (Hacettepe Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış YLT)Ankara, 1995.
- SCHULZ Regine - Mathias Seidel, *Egypt The World Of The Pharaohs*, İstanbul, 2004.
- SEVGİN, Nazmi; “Anadolu’da At ve Koyun Motifli Mezar taşları” Tarih Dünyası, III, İstanbul, 1950, 33-35.
- ŞEŞEN, Ramazan “Eyyubiler”, *TDVİA*, XII, İstanbul, 1995, 23-29.
- ULUÇAM, Abdüsselam; *Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000, 51-53.
- YARDIMCI, Nurettin, “ Harran Kazıları”, X. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1990, 719-724.
- YARDIMCI, Nurettin, *Mezopotamya’ya Açılan Kapı Harran*, İstanbul, 2007.
- YARDIMCI, Nurettin; “1989 Yılı Harran Kazıları”, XII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 1991, 363-378.
- YETKİN, Suut Kemal *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul, 1983.

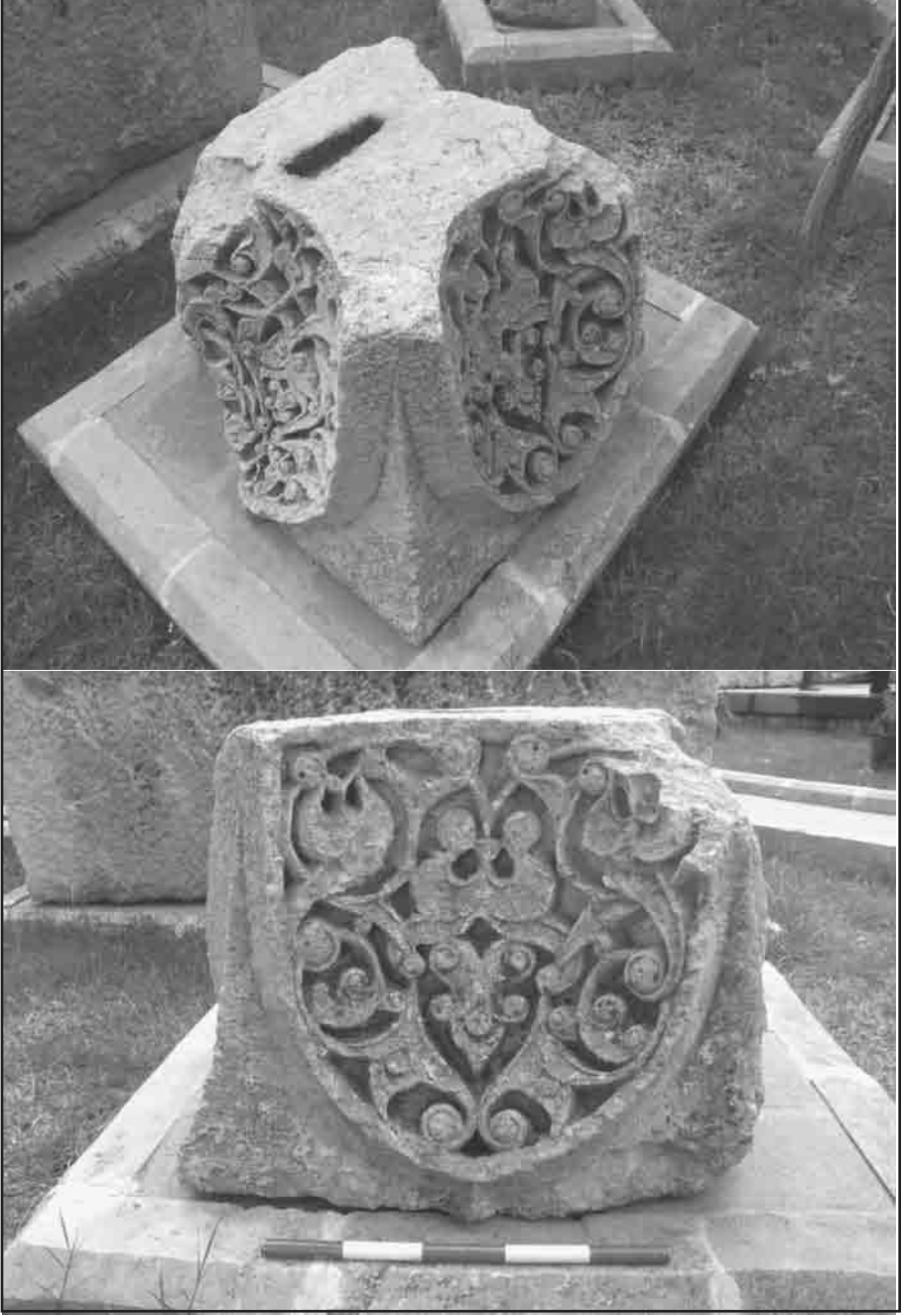
Resim 1: Şanlıurfa Müzesi'nin arka bahçesindeki taş eserlerin genel görünümü

Resim 2: 36 ve 48 Env. No.lu Harran Ulu Camii'ne ait sütun başlıkları

Resim 3: 33 Env No.lu sütun başlığı

Resim 4: 25. Env. No.lu sütun kaidesi

Resim 5: 5 Env. No.lu sütun gövdesi ve süsleme detayı

Resim 6: 34 No.lu kemer ve 39 env No.lu friz parçası

Resim 7: 28 Env. No.lu süsleme parçası

Resim 8: Envanter numarası bulunmayan süsleme parçası

Resim 9: Envanter numarası bulunmayan Kûfi kitabeli eserler

Resim 10: 54 Env. No.lu figürlü kabartma

Resim:11: YN3654 Env. No.lu aslan kabartması

Resim:12: Envanter numarası bulunmayan figürlü parça

Resim:13: Envanter numarası bulunmayan bitkisel süslemeli kemer köşeliği

Resim:14: Envanter numaraları bulunmayan şahideler

Resim:15: Envanter numaralari bulunmayan Kûfi kitabe parçaları

BESNİ (ADİYAMAN) YÜZEY ARAŞTIRMASI 2008

Turgut H. ZEYREK*

Ali Nadir ZEYREK

Adıyaman İli, Besni İlçesi'nde bulunan Helenistik, Roma, Geç Roma, Erken Bizans Dönemlerine ait taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının belgelenmesi amacıyla 2006 yılında başlatılan yüzey araştırması öngörülen projeye uygun biçimde 2008 yılında devam etmiştir¹.

Yüzey araştırmasının coğrafi alanı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki Adıyaman İli Besni İlçesi'nin merkez ve idarî ilçe idare sınırlarını kapsamaktadır. Bu projenin öncelikli ve temel amacı bölgedeki kültürel mirasın korunması ve turizme kazandırılması, Besni'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunulmasıdır. Bu arada kültür varlıklarının korunması bilincinin yöre halkına kazandırılması, kültür varlıklarının bölgenin kalkınması için araç olarak algılanmasının sağlanması hedeflenmiştir.

2005 yılında kendi imkânlarımızla "Besni Kültür Varlıklarının Tanıtılması ve Ülke Turizmine Kazandırılması" isimli bir proje başlatmıştık. Projemiz kapsamında öncelikle tam donanımlı bir sivil toplum kuruluşu oluşturmak yönünde girişimlerimizin başarı ile sonuçlandırılmasını arzu etmekteydik. Bu sayede eskiden beri var olan ve hâlen devam eden doğa ve insan kaynaklı tahribatların durdurulması, kültür varlıklarımızın gelecek kuşağa

* Doç. Dr. Turgut H. ZEYREK, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-27310 Şehitkâmil-Gaziantep/TÜRKİYE, zeyrekturgut@gmail.com
Öğr. Gör. Ali Nadir ZEYREK, Gaziantep Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, TR 27310 Şehitkâmil-Gaziantep, nadirzeyrek@hotmail.com

1 Çalışmalarımız T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 23.06.2008 tarih ve 113540 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarımızın mali giderleri tarafımızdan karşılanmıştır. Yüzey araştırmamızda ihtiyacımız olan ulaşım vasıtası ve ekibimizin konaklama ihtiyacı masrafları Besni Belediyesince ödenmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Sayın yetkililerine Besni Kaymakamı Sayın Hulusi Şahin'e, Besni Eski Belediye Başkanı Sayın İbrahim Öztürk'e, Bakanlık temsilcimiz Sayın Pınar Asal'a, ekip üyelerimiz Araş. Gör. Münteha Şahan Dinç'e ve Arkeolog Bağcan Dinç'e teşekkürü borç biliriz.

emanet edilebilecek duruma getirilmesi, aynı zamanda ülke turizmine kazandırılmasını hedeflemiştik.

10-12 Ekim 2008 tarihlerinde Adıyaman’da Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman Valiliği, Adıyaman Belediye Başkanlığı ve Adıyaman Araştırmaları Merkezi’nin *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman II, Güneşe Yürümek*, sempozyumunda ekip üyemiz Öğr. Gör. Ali Nadir Zeyrek ile birlikte Besni’nin turizm potansiyeli ayrı ayrı bildirilerimize konu seçilmiştir. Muhtarlıklar, ilk ve orta öğretim öğrencileri ve yöre halkına yönelik bildirilerimizle kültür varlığını korumaya yönelik bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. “Besnimize Yetişmiş 5000 Çınar Kazandır” sloganıyla ağaçlandırma kampanyası başlatılmıştır. Besni’de müze kurulması için gerekli alt yapının oluşturulması sağlanmıştır.

Bilindiği gibi arkeolojik çalışmalar yavaş ilerleyen ve büyük özveri, sabır gerektiren çalışmalardır. Biz de öngörülen sistemli bilimsel çalışmalarımızı bilimsel etik kurallarına uygun biçimde kısa sürede sonuçlandırmayı arzu etmekteyiz.

1. Tarihçe

Besni, Antik Dönemde Kommagene ismiyle bilinen bölgenin sınırları içerisinde yer alan Adıyaman iline bağlı bir ilçedir² (Resim: 1). Besni’nin kaderini ve tarihini Kommagene Bölgesi belirlemiştir³. Anadolu haritasına bakılacak olursa Kommagene’nin Orta Fırat yöresinde Toros Dağları ve Fırat Nehri ile sınırlı askeri açıdan stratejik öneme sahip konumu görülecektir. Besni, değinilen bu bölgenin içerisinde, Kommagene’yi Suriye’ye ve İç Batı Anadolu’ya bağlayan yolların kavşağında önemli bir noktada kurulmuştur.

2 Besni, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Adıyaman İli’ne bağlı bir ilçedir. Adıyaman’ın 46 km güneybatısında, deniz seviyesinden ortalama 1050 – 670 m. yükseklikte yer almaktadır. Kentin kurulduğu alan 37° 41’ 34” kuzey enlemi; 37° 51’ 40” doğu boyları koordinatlarındadır.

3 Besni’nin tarihçesi için bkz. T. H. Zeyrek vd., *Besni. Paralā – Octacuscum – Bahasna. Anadolu’nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açısından Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006, 51–62.

Kommagene, Fırat Nehri'nin suladığı tarım için elverişli, verimli topraklarıyla, zengin yeraltı kaynaklarıyla komşu ülkelerin ilgisini çekmiş, bu bakımdan tarihin her döneminde önemli bir rol oynamıştır (Resim: 2). Bölgedeki bitmek bilmeyen çatışmaların merkezinde Besni de kalmıştır. İlk kuruluş tarihinden itibaren doğulu ve batılı büyük siyasî güçlerin hâkimiyet bölgeleri arasında yer almış, kurulduğu yörede önemli bir askeri istasyon görevi üstlenmiştir. Bu arada farklı kültürlere ve dinsel etkilere açık kalmıştır. Besni ve çevresinde açığa çıkarılmış arkeolojik kalıntılar ve yazılı kaynaklar, bölgede değişik kültür etkilerini belgelemekte, farklı etnik grupların yüzyıllarca bu bölgede kaynaştığını işaret etmektedir. Besni'nin kurulduğu bölge doğu ile batı arasında geçiş yollarının kavşağında yer almaktadır. Askerî ve ticarî açıdan stratejik öneme sahip konumu, Kommagene bölgesinin diğer merkezlerinde olduğu gibi Besni yöresinde de dışa açık, ancak özgün bir kültür gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Besni bölgesi yağmur suları ve akarsuların oluşturduğu derin yarlar ile oldukça engebeli bir yüzey şekline sahiptir. Bu coğrafyada yer alan dağların kalkerli sayılarının yüzeylerinde çok sayıda doğal mağara mevcuttur. Göksu Çayı, Akdere, Sofraz ve Keysun Çayları'nın akarsu boylarında yükselen sarp kayalık yamaçlarda, barınmaya elverişli mağaralar da sayıca fazladır (Resim: 3). Paleolitik dönemlere ait yüzey buluntuları söz konusu mağaralarda Paleolitik kültür tabakalarının oluşma ihtimaline işaret etmektedir.

Beşyol, Çakırhöyük, Çomak, İnlice, İznik, Kargalı, Köseceli, Kutluca, Levzin, Üçgöz, Sarıkaya, Şambayat, Taşlıyazı, Tavaş, Tekağaç, Yayıklı, Yeniköy ve Yoldüzü (Mırıhtıl) höyüklerinde Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağlar, Helenistik ve Roma Dönemleri ile Orta Çağ kültür dokusunun varlığı tespit edilmiştir⁴ (Resim: 4) .

2. Arazide Sürdürülen Çalışmalar/Araştırmalar

2006 yılında başlatılan sistemli arazi araştırmalarına 2008 yılında da devam edilmiştir. Bu faaliyetler kapsamında görsel belgeleme, ayrıntılı tanım ve ölçü

4 Genel değerlendirmeler için bkz. Zeyrek 2006.

tespitleri yapılmıştır. Besni Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden temin edilen harita üzerinde uydu bağlantılı koordinatlar yardımıyla kültür varlıklarının planlara ve haritalara işaretlenmesi çalışmaları sürdürülmüştür⁵.

Belgeleme çalışmalarımız 2006 yılında tespit ettiğimiz merkezlerden elde edilen bulguların kontrolü, eksik bilgilerin tamamlanması ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında Göksu Çayı, Akdere, Sofraz ve Keysun Çaylarının akarsu boylarında yükselen sarp kayalık alanlarda, Besni-Gölbaşı (Kuzevleri, Çilboğaz, Hamizyan), Besni-Tut (Burunçayır), Besni-Adıyaman (Şambayat, Kızılın) ve Besni-Gaziantep (Keysun Ovası çevresi) sınır bölgelerinde yer alan ve zorlu arazi şartları nedeniyle 2006 yılında ulaşılamayan merkezlerde incelemelerimiz yoğunlaşmıştır.

3. Tespitler

3.1. Yerleşmeler

Aıklı (Kesmetepe, Çövenek Mevkii), Besni (Odun Pazarı mevkii), Burunçayır, Boybeypınarı, Dikili Taş, Eğerli, Eski Besni⁶ (Besni), Eskiköy (Sugözü), Hacıpınar⁷ (Çomak, Hüyük Mezrası), Hacıhalil, Kitiş (Karagüveç), Kuzevleri (Kale mevkii), Olukluca⁸ (Çilboğaz), Oyratlı, Ören, Sayören, Sofraz, Tavaş (Kesmetepe) araştırma bölgemizde tespit ettiğimiz başlıca antik yerleşmelerdir (**Resim: 1**).

Keysun Ovası'nı çevreleyen kayalık dağ yamaçları (özellikle Çövenek, Kargalı, Söğütlü, Keysun çevresi); Besni merkez ve çevresi (Eskiköy, Sugözü, Sofraz vd.), Sahantil ve Kızılın Ovası çevresi ile Göksu ve Fırat vadileri,

4 Genel değerlendirmeler için bkz. Zeyrek 2006.

5 Besni ile ilgili kadastro bilgilerine ulaşmamızda yapıcı katkı ve desteklerini esirgemeyen Besni Kaymakamı Sayın Hulusi Şahin'e ve Besni Kadastro Müdürlüğü çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

6 Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 18.09.2006 tarih ve 155sayılı kararı ile tescilli.

7 Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.06.1990 tarih ve 583 sayılı kararı ile tescilli.

8 Koordinatlar: 37°40'189 D; 41°76'034 K

Şambayat ve çevresinde 2006 yılında gezilen ancak eksik bilgileri tamamlayıcı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Kaçak kazıların bölgede yoğunlaştığı, kültür değerlerimizin yok edildiği görülmüştür.

Oyratlı-Çakırhöyük (Keysun) yolu üzerinde vadiye hâkim yamaç üzerinde genişleyen bir yerleşmeyi 2006 yılı araştırmalarımızda tespit etmiştik⁹. Zeytinyağı işliklerine ait yüzeyde görülen ezgi taşları ve teknelerinin çoğunun kırıldığı ve taşındığı, kilisenin kaçak kazılarda açığa çıkarılan apsisinin ve mozaikli taban döşemesinin tahrip edildiği belirlenmiştir.

2008 yılında yeni yerleşim merkezleri edilmiştir. Kuzevleri'ndeki Kale Mevkii'nde kalın duvarlarla çevrili, savunma ağırlıklı bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir¹⁰. Besni'nin kuzeyinde bir tepe yamacında inşa edilen bu yapı, Gölbaşı-Malatya güzergâhında uzanan antik yol ağı üzerinde yer almaktadır. Ancak yapının konumu stratejik açıdan korunma amacına işaret etmektedir. Kaçak kazı çalışmalarının yoğunlaştığı alanda açığa çıkarılan temel kalıntıları birbiriyle bağlantılı iki mekân ve bir zeytinyağı işliğine aittir¹¹. Bu kalıntılar yapının tek yapı evresine sahip olduğu fikrini vermekten de planını tanımlamaya yardımcı olmamaktadır. Yüzeyden toplanan keramik parçaları MS 9.-11. yüzyıla tarihlenmektedir. Zeytinyağı işliği doğu-batı doğrultulu kareye yakın dikdörtgen planlıdır (G. 5 x 6 m). Mestikel (Kelmesto) Mevkii Kuzevleri modern yerleşmesi sınırları içinde genişlemektedir¹². Bu mevkideki kaya yüzeylerinde sıralı sarnıçlar ve kaya mezarları görülmektedir.

Çakırhöyük (Keysun) Ovası'nı çevreleyen kayalık dağ yamacında Çövenek'teki Arıklı Mevkiinde Kommagene Bölgesi için karakteristik kaya mezarlarının yoğunlaştığı bir alanda gelişen bir yerleşme tespit edilmiştir. Kalın bir savunma duvarı ile çevrili olduğu anlaşılan yerleşme içerisinde yapılar sokak sitemine bağlanmıştır. Kaçak kazı çalışmalarının yoğunlaştığı alanda zeytinyağı işliği de bulunan büyük bir çiftlik yapısı mevcuttur.

9 Rakım +741 m; Koordinatlar 37°398915 D, 41°63278 K

10 Rakım +1295 m; Koordinat 37°4936 D, 41°78388 K

11 Koordinat 37°384891 D, 41°78366 K

12 Rakım +1162-1175 m; Koordinat 37°385017 D, 41°78388 K

Besni kültür bölgesinde yer alan Çilboğaz Köyü sınırları içerisinde yer alan Olukluca Mevkii, Çilboğaz'ın kuzeydoğusunda vadi yamacında konumlanmaktadır¹³. Burada yükselen bir tepe ve çevresinde tek evrelî bir yerleşim dokusu tespit edilmiştir. Alanda *khamosorion* tipi kaya mezarları da görülmektedir. Bu mezarlar Besni genelinde tespit edilen MS 1. yüzyıl ikinci yarısından sonraya tarihlenen mezar örneklerinin yakın benzerleridir.

Besni-Gölbaşı yolu üzerindeki Odun Pazarı Mevkiinde keramik parçaları yoğunlaşmaktadır. Bu bölgenin kuzeyinde genişleyen kayalık arazide *khamosorion* tipi mezarlar mevcuttur¹⁴. Aynı güzergâhtaki Oyallı köyü yakınlarında bulunan Mevlane mevkiinde¹⁵ *khamosorion*, oda ve dromoslu mezar tiplerinin örnekleri görülmektedir. Oyallı'daki Yazıkabak (Bozkuyu) Mevkii'nde de *dromoslu* kaya mezarları tespit edilmiştir¹⁶. Kaçak kazılarda açığa çıkarılan ancak tahrip edilen mozaikler dışında mimariye ait kalıntı yoktur¹⁷.

Keysun Ovası çevresinde yükselen kayalık bölgede Söğütlü yakınlarında kesme taş blokların kullanıldığı tanımlanamayan duvar kalıntıları ve bu kalıntıların yakınında *khamosorion* ve *dromoslu* hipoje mezar tipleri tespit edilmiştir¹⁸.

3.2. İşlikler

Tarım ve tarıma bağlı faaliyetler kapsamında zeytinyağı ve şarap üretimine işaret eden arkeolojik bulgu ve buluntular Besni'nin genelinde mevcuttur. Besni yöresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kapsamında elde edilen tespitler bu konudaki ilk çalışmadır. Kazı yapmaksızın, yüzeyden elde edilen

13 Koordinatlar: 37°40'1189 D; 41°7'6034 K

14 Koordinatlar: 37°39'8039 D; 41°7'4404 K

15 Rakım +1070 m; Koordinat 37°39'4701 D, 41°7'5057 K

16 Koordinatlar: 37°39'5819 D, 41°7'45561 K; 37°39'5824 D, 41°7'4551

17 Kaçak kazılarda açığa çıkarılan, yerel basına haber konusu olan mozaik döşemenin buluntu yerini tespit etmek mümkün olmamıştır.

18 Rakım +829 m; Koordinat 37°40'125D, 41°7'5729 K

buluntular üzerinde incelemeler sürdürülmüştür. Bu da zeytinyağı ve şarap ışık/işlikleri hakkında ayrıntılı somut bilgileri ortaya konmasını engellemiştir.

Taşlı, verimsiz, engebeli bir topografyada başka ürün yetiştirilmesi için uygun olmayan topraklarda yetişen zeytin ağaçları, Besni yöresinde tarım için kullanılamayan arazilerden kazançlı ürün elde edilmesine katkıda bulunmuş olmalıydı. Zeytinyağının antik çağda geniş kullanım alanı olduğu bilinmektedir. Ancak, Besni’de tanımlanan bulgular bölgede sürekli yağ ve şarap üretimi yapan özelliklerde ve büyük kapasitedeki üretimleri amaçlayan ışıklar bulunmadığı, evlerde ailenin yağ/şarap gereksinimini karşılamaya yönelik sınırlı ihtiyacı karşılayacak miktarda yağ/şarap üretildiği fikrini vermektedir (Resim: 5 ve 6).

Çalışmaya konu yağ ışıkları birbirine yakın benzerliklere sahiptir. Ancak genel değerlendirmede bunların düzeneklerini oluşturan elemanların formlarında bazı farklılıkların mevcut olduğu görülmüştür. Zeytin kırma değirmenlerinin tamburları farklı boyut ve forma sahiptir.

Zeytin ışıklarında baskı kollu preslerin yaygın biçimde kullanıldığı belgelenmiştir. Bunlara ait taş ağırlıkların karakteristik belirli bir formu yoktur. Doğal taşlara kabaca birkaç çekiç darbesi ile şekil verilmiş veya kenarları kabaca yuvarlatılmıştır.

Zeytinyağı ve şarap ışıklarına ait kalıntıların tespit edildiği çevrede pithos parçalarının yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bunlar ışıklara ait tahrip edilmiş depo mekânlarının lokalizasyonuna yardımcı olmaktadır. Ancak depo/depoların planı hakkında fikir vermemektedir.

Mevcut toprak altındaki kültür dokusu kaçak kazılar ve tarım faaliyetlerinden kaynaklanan yoğun tahribattan tam anlamıyla korunamamaktadır. Bölgede sürdürülecek sistemli arkeolojik kazı çalışmaları daha somut sonuçlar elde etmeye yardımcı olacaktır. Ancak arkeolojik kazılar sonrası koruma önlemleri alınmayacak ise yenilerini aramak mevcut tahribatın boyutunu arttıracaktır (Resim: 7).

Besni yöresini zeytinyağı ve şarap işlikleri için kesin bir tarihleme yapmak mümkün değildir. Bunların bulunduğu merkezlerde yüzey buluntusu keramikler, kaçak kazılardan müsadere edilen küçük buluntular MS 8.-9. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu da zeytinyağı ve şarap işliklerinin Orta Çağda kullanıldığı hakkında genel bir fikir vermektedir.

3.3. Nekropoller

Besni yöresinde ölü gömme (*inhumasyon*) ve ölüleri yakma (*kreasyon*) birlikte uygulanmıştır. Nekropollerde açığa çıkarılmış mezarlar, ölü gömme geleneğinin yaygın olduğunu belgelemektedir. Helenistik ve Roma dönemleri öncesinde ölüleri gömme ve yakma gelenekleri muhtemelen birlikte uygulanmıştır. Helenistik ve Roma dönemlerinde ise bölgede ölü yakma usulünün uygulandığını belgeleyecek buluntu henüz ele geçirilmemiştir.

Besni'deki nekropollerde tespit edilen mezarlar Kommagene bölgesinin genelinde bilinen tiplerin karakteristik özelliklerini tekrarlamaktadır¹⁹. I. Antiokhos'un reform politikası krallığın sınırları içerisinde ölü kültü ve mezar mimarisinde de etkili olmuştur. Kralın etnik kökenindeki doğruluk ve batılılık, ölü kültü ve gömüt kültüründe kendini göstermiştir. Kraliyet kültürünün baş merkezi olan Nemrud Dağı'nda yer alan kral mezarı, Dikili Taş (Sesönk) ve Karakuş tümülüsleri Kommagene halkının mezar mimarisine örnek olmuştur. Doliche, Perre ve Turuş nekropol alanlarında sürdürülen çalışmalarda açığa çıkarılan mezarlar, Kommagene bölgesinin genelinde belirli bir gömüt tipinin yaygın olduğunu belgelemiştir. Besni ve çevresinde yapılan incelemeler, bu fikri destekleyen bulgular ortaya koymuştur²⁰. Araştırmaya konu bölgede düzlükteki tarım alanlarının yakınındaki kayalık yamaçlar gömütler için değerlendirilmiştir. Nekropollerde görülen mezarların bilinmeyen tarihlerde izinsiz sürdürülen kazı çalışmalarıyla açığa çıkarıldığı, bunlardan çoğunun yağmur sularının taşıdığı toprakla ve çevreden dökülen

19 Karş.: Zeyrek 2006, 157-161, 178-186.

20 Zeyrek 2006, 157-195.

taşlarla dolduğu tespit edilmiştir. Değinilen bu mezarlarda bilinçsiz kişilerce yeniden kaçak kazı çalışmaları sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Araştırma bölgemizde sanduka, hipoje ve niş formlu kaya mezarlarının Helenistik ve Roma döneminde hâkim mezar tipleri oldukları tespit edilmiştir (**Resim 8**).

Yapım maliyeti yüksek olan kayaya oyulmuş mezar yapıları lükse işaret etmektedir. Dolayısıyla bunlar, Besni yöresindeki antik yerleşmelerin refah dolu zenginlik döneminde yapılmış olmalıdır ve mezar yapılarının ilk kullanım evresi Geç Helenistik Dönem olmalıdır. Dikilitaş/Sesönk, Kesmetepe ve Sofraz I, II, III bölgede tespit edilen tümülüslerdir. Bunlardan Sofraz I toprak altına inşa edilmiş diğerleri kayaya oyulmuş oda mezarlarıdır. Kayaya oyulmuş mezar odalarının yapım teknikleri ve planları, sarp ve engebeli kaya yamaçlarında tanımlanan hipoje biçimli kaya mezarlarının yakın benzerleridir. Mezar odalarının üzerini ve girişini (*dromos*) taş veya toprak dolgulu yığma tepeler kapatmaktadır.

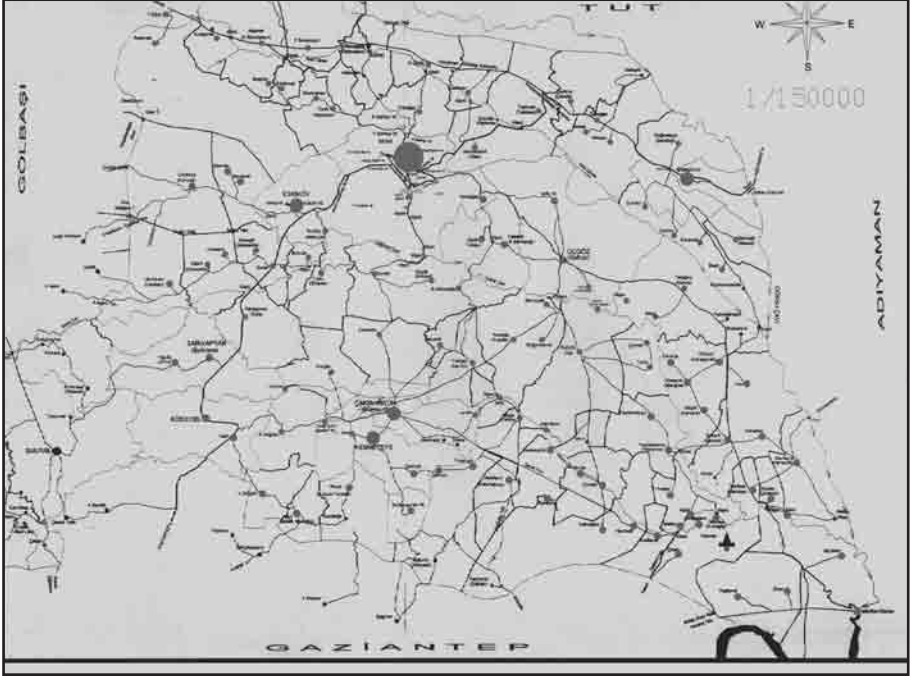
4. Yayın Çalışmaları

2006 yılında başlattığımız ve bölgede sürdürülen ilk sistemli araştırma niteliği taşıyan çalışmalarımızda elde ettiğimiz bulgular çok sayıda yayın çalışmasına konu seçilmiş, arkeoloji bilimi dünyasının ilgisine sunulmuştur²¹. “Besni Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri” çalışmamız baskıya hazırlanmıştır²².

Besni arkeolojisine katkıda bulunması dileklerimizle...

21 Besni. *Paralā – Octacuscum – Bahasna. Anadolu’nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açidan Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları (Graphis Matbaa/Ege Yayınları), İstanbul 2006 (ISBN 975-807-121-1); “Besni Nekropollerinden Kaya Mezarları; The Rock Tombs in the Necropolises of Besni (Adiyaman-Turkey)”, *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan, VITA, Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, Ed.: Metin Alparslan, Meltem Doğan – Alparslan ve Hasan Peker, Ege Yayınları, İstanbul 2007 (ISBN 978-975-807-161-6): 807-828; “The Rock Tombs in Upper Söğütlü; Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları”, *University of Gaziantep Journal of Social Sciences; Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, 2, Gaziantep, Aralık 2007, 194-221; “Survey at Besni (Adiyaman)-2006, Besni (Adiyaman) Yüzey Araştırması 2006. The 29th International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry. Meeting on the Results of Museum Research, 31.05.2007 Kocaeli University Campus, Kocaeli”. Araştırma Sonuçları Toplantısı 25, 2008, 79-86; “Besni Yüzey Araştırması-2006 Işığında Besni Mozaikleri”, AİEMA-Türkiye The Proceedings of IV. International Mosaic Corpus of Türkiye “The Mosaic Bridge From Past to Present”; IV. Uluslar arası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri, “Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü”, 6-10 June/Haziran 2007-Gaziantep, Ed. M. Şahin, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2008, 161-166; “Besni’de kaybolan Tarih Belgeleri”, *Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 25, Ed.: Meltem Doğan-Alparslan, İstanbul, 2008, 24-25.

22 Ancak yayın maliyetini kendi imkânlarımızla karşılamamız mümkün olmamıştır. Sponsor arayışımız da ekonomik kriz gerekçesiyle yanıt bulmamıştır.

Resim 1: Besni haritası, Ölçek 1/150000

Resim 2: Göksu Çayı'nın Fırat Nehri'ne kavuştuğu vadi

Resim 3: Kaya konutları, Fırat Vadisi

Resim 4: Höyük, Yıldızlı Mırmırlı

Resim 5: Zeytinyağı işliği, Kılı

Resim 6: Zeytinyağı işliği, Ören

Resim 7: Zeytinyağı işliğinde tahribat, Oyratlı

Resim 8: Kaya mezarları, Tavaş

GELİBOLU YARIMADASI TARİHÎ MİLLÎ PARKI'NDA PREHİSTORİK DÖNEM ARAŞTIRMA: 2008 SEZONU

Onur ÖZBEK¹

GİRİŞ

Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan izinle, Gelibolu Yarımadası prehistorik dönem araştırması, 2008 yılında sadece Tarihî Millî Park alanında yapıldı² (Resim: 1). Araştırmaların ana amacı Gelibolu Yarımadası'nda prehistorik insanın günlük yaşamında kullandığı prehistorik âletlerin ham madde kaynaklarının araştırılması, ikinci amaç ise özellikle Neolitik öncesi toplulukların izlerinin ve daha önceki araştırmalarda bulunamayan yerlerin araştırılmasıydı. 2008 yılı yüzey araştırmasında çalışmamız açısından önemli olduğunu düşündüğümüz iki yeni höyük bulundu. Biri bölgenin Erken Neolitik Dönemini temsil etmesi, diğeri de Gelibolu Yarımadasının Kuzeyinde bir Kalkolitik-Tunç yerleşimin daha bulunması nedeniyle bizim için ayrı bir öneme sahipti.

Sıklıkla irdelendiği gibi Türkiye Trakyası, coğrafi olarak Balkanlar'la Anadolu arasında yer alan ve tarihöncesi insanın Avrupa'ya geçişinde yada kültür transferi sırasında değişik dönemlerde önemli rol oynayan yerlerden biridir. Burası Yunanistan kara parçası ve adaları ile Anadolu kara parçası arasında kültürel ilişkiler açısından kritik bir noktadadır. Yarımada, en son ve en detaylı olarak tarihöncesi kültürlerin incelenmesi amacıyla 1980'li yılların

1 Dr. Onur ÖZBEK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE (ozbekonur@yahoo.com)

2 Araştırma ekibi 2008 yılı için şu şekilde oluşmuştu: Proje Yürütücüsü: Yrd.Doç. Dr. Onur Özbek, Bilimsel Ekip: Jeolog Prof. Dr. Yavuz Erkan, Jeolog Dr. Kenan Erol, Jeolog Doç. Dr. Alper Baba, Doç. Dr. Rüstem Arslan, (M.A.) Murat Ufukkara, Arş.Gör. (M.A.) Filiz Divarcı, Bakanlık Temsilcisi: Arkeolog Nihan Çiftçi, Öğrenciler: Mehmet Çolakoğlu, Nilden Ergun, Nazife Keskin, Göknil Eren.

başında Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bölümü'nden bir ekip tarafından araştırılmış ve daha sonra bu araştırma bazı yayınlarda ele alınmıştır (Özdoğan 1986, 1996).

Gelibolu yarımadasında daha önce bulunan tarihöncesi yerleşimleri günümüzde kaçak kazılar ve tarım arazileri üzerinde yazlık ev inşaatları nedeniyle yoğun tahribat altındadır. Gelibolu Yarımadası'ndaki bu genel durum sadece Tarihi Millî Park alanı içinde farklıdır. Millî Park içinde çok daha yoğun bir koruma olduğundan ve cezaların caydırıcı olmasından ötürü burası Yarımada'nın diğer noktalarına göre daha iyi korunmuştur. Ancak Millî Park alanı da dâhil olmak üzere tüm Yarımada'ya genellenecek olgu, günümüzdeki çok güçlü tarım makineleri nedeniyle tescil edilmiş arkeolojik sit alanlarının üzerinde bazen bu höyüklerden hiçbir iz bırakmamacasına yapılan tarımsal faaliyetlerdir.

TARİHÎ MİLLÎ PARK'IN 2008'DEKİ DURUMU

Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ve maddî desteği ile 2008 yılında tarafımızdan Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleştirilen 10 günlük 3. dönem yüzey araştırmasında daha detaylı bir çalışma yapabilmek amacıyla sadece Tarihi Millî Park alanına odaklanarak çalışma yapılmıştır. Kuzeyden güneye doğru sırasıyla incelenen alanlar ve arkeolojik öneme sahip buluntu yerleri verilmektedir (Resim:: 2).

Tuz Gölü Bölgesi

Bu bölgenin yoğun olarak araştırılmasındaki amaç daha önce İstanbul Üniversitesi'nce yapılan çalışmada Ören adı verilen Epi-paleolitik bir buluntu noktasından bahsedilmesiydi. Ancak 2008 yılında tüm Tuz Gölü havzası, Küçük Anafarta Köyü'nün batısı ile Büyük Anafarta Köyü Batısı arasındaki alan 3 gün boyunca çok detaylı biçimde araştırıldı (Küçük Anafarta ve Büyük Anafarta Köyü, Büyük Kemik Burnu Doğusu-Ece Limanı Batısı,

Asma Dere, Değirmen Dere, Çakal Dere) (Resim:: 2). Bu araştırma sırasında öncelikle Millî Park Müdürlüğü'nden elde edilen haritalar kullanılarak ve Küçük Anafartalar Köyü'nden bir rehber eşliğinde yerli halk tarafından Örenler adı verilen yerlerde araştırmalarımız yoğunlaştı ancak bu nokta bulunamadı.

Bu bölgede yer alan Tuz Gölü'nün Holosen Dönemi başında da başta su kuşları olmak üzere bazı av hayvanlarının yaşama alanı olduğu düşünüldüğünde, eğer varsa, Paleolitik toplulukların da burada bazı izler bırakmış olabileceği akla yakın görülmektedir. Bu amaçla Softa Tepe ile Kireç Tepe arası, Sarplar Sırtı ve dolayısıyla en yüksek noktası olan Karakol Dağı bölgesi, orman patikaları ve kaya altı sığınağı olabilecek yerler, çok yoğun olarak araştırıldı. Ancak bu dönemle ilgili bir bulguya rastlanmadı. Tuz Gölü'nün doğusunda ise dağınık şekilde, dönemi anlaşılamayan çok aşınmış jasp (kripto-kristalin kuvarz) malzemedен yongalara rastlandı. Bu parçalar birkaç dönüm arazide 3-5'i geçmeyen yoğunlukta idi (Resim:: 3).

Topografik 1/25:000 ile 1/100:000'lik haritalarda Azmakköprü, Karabacakharman, Söğütleryanı, Gemikaya, İsmail Tepe, Eskiagılıyeri, Anafarta Ovası, Susakpınar Mevkii, Kayacık Tepe olarak adlandırılan Mevkiler arasında (Anafarta Ovası ya da Tuz Gölü çevresi) yaklaşık 40 metre deniz seviyesi yüksekliğindeki alanın Kuvaterner dönem alüvyon dolguları altında kaldığını söyleyebiliriz. Günümüzden yaklaşık 12.000 ila 7.000 yıl arasında, deniz seviyesi oynamaları nedeniyle alçak kottaki alanların alüvyon dolguları ile kaplanması ve prehistorik buluntuları gizlemesi olasıdır.

Eceabat Batısı

Eceabat İlçesi'nin batısına denk düşen alanda Kocadam Mevkii'nden başlamak üzere Egerli Tepe'ye doğru orman örtüsünün ve kayalık sarp alanların olmadığı tepelik alanlar araştırıldı (Çınarlı Dere, Kakma Dağı, Geren Ovası, Azmak Dere, Egerli Tepe). Egerli Tepe Mevkii ile Sulubayram Mevkii çok sayıda bağlık tarım arazisinde toprağın sürülmüş olduğu görülerek daha detaylı olarak incelendi. Ancak Geç Tunç Dönemi dahil prehistorik

bir buluntuya rastlanmadı. 25.000'lik haritalarda Davutbey Çiftliği olarak adlandırılan bölgede çok seyrek olarak yontma taş buluntulara rastlandı (Resim: 4). Ayrıca prehistorik insan tarafından sıklıkla vurgaç olarak kullanılan kuvarsit kayalara yumrular hâlinde rastlanabiliyordu.

Bigalı Köyü Çevresi, Hacı Hüsrev Höyük

(Yeni Bir Prehistorik Yerleşme)

Denizden 1370 metre uzaklıkta ve deniz seviyesinden 22 metre yükseklikte, Bigalı Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda "Hacı Hüsrev Kuyusu" adlı mevkiide yer aldığı için "Hacı Hüsrev Höyük" adı verilmiştir. Bigalı Deresi 370 metre batısında yer alır. Toplam olarak yaklaşık 9-10 dönüm araziye yayılan Hacı Hüsrev Höyük üzerinde Neolitik malzeme ise 60 x 150 metrelik bir alanda yoğunlaşmıştır (Resim: 5).

Höyükte Gelibolu Yarımadası'nda Balkan Kronolojisine göre çok nadir görülen Erken Neolitik malzemeye rastlanmıştır. Kaynarca Höyük ve Hamaylıtarla da bulunan benzer kaplar, çömlekler, yontma taş endüstri ve cilalı taş endüstri (baltalar) çok yoğun olarak tarım nedeniyle yüzeyde görülmektedir (Resim: 6-7). Eylül 2008 tarihinde yapılan yüzey araştırması sonucunda toplanan malzeme Çanakkale Müzesi'ne teslim edilmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sit alanı ilân edilmesi ve korunması amacıyla envanter fişi doldurularak başvurulmuştur. Yeni bulunan bu höyüğün çevresinde yaptığımız araştırmada seyrek olarak bulunan taş yongalardan başka bir buluntuya rastlamamıştır (Kocadere, Ayazma Mevkii Karayaka Tepe-Poyraz Tepe arası, Çiftlik Çeşme, Taşlı Tepe, Hamzalar Tepe).

Kilye Ovası

İstanbul Üniversitesi 1982 araştırmasında Kilye Ovası özellikle Maltepe Höyük nedeniyle irdelenir. Araştırmamız Poyraz Tepe-Çiftlik Sırtı arası, Maltepe ve Çakmak Bayırı adlı mevkilerde sürdü. Ancak bilinen ve Millî

Park Sit alanları listesinde de yer alan, özellikle Roma Dönemi seramiklerinin yoğunlaştığı Maltepe Höyük dışında arkeolojik buluntu veren bir yere rastlanmadı (Resim:: 8).

Havuzlar Mahallesi/Mevkii

Bu bölgenin tatlı su kaynakları Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde de yoğun olarak kullanılmaktaydı. Havuzlar Mevkii, Poyrazlı Burnu-Mata Dağı, Eski Çiftlik Mevkii, Çoban Suyu Sırtı, Yıldıztabya Tepe gibi mevkiiler arasında araştırmamız sürdü. Yarımada'nın genellikle tatlı su açısından zengin olmayan güney ucunun aksine bu alanda sonbaharda bile kurumayan su kaynaklarının prehistorik dönemde yerleşmeyi cazip kılıp kılmadığı sorgulandı. Ancak detaylı bir araştırmaya rağmen tarımsal arazi olan her yere bakıldığı hâlde, prehistorik bir buluntuya rastlanmadı. Bu alanda deniz kıyısına yakın alçak seviyedeki alüvyonal toprakların altında, Neolitik yerleşmelerin olma olasılığı vardır. Ancak bunun test edilmesi için sondajlara gereksinim vardır (Resim:: 9).

Gözetleme Tepe ya da Kel Tepe Höyük (Yeni Bir Prehistorik Yerleşme)

Denizden 78 metre yükseklikte, deniz kıyısına 100 metre yakınlıkta, Nişancı Sırtı-Gözetleme Tepe Şehitliği'nin 400 metre güneyindedir (Resim:: 10). Millî Park haritasında Nişantepe olarak geçmektedir. Höyük üzerinde geç dönem duvar izleri mevcuttur. Tepeye uzaktan bakıldığında ikiye ayrılmış olduğu ve erozyon nedeniyle tahribata açık olduğu görülmektedir. Bitki örtüsünün bulunmadığı toprak alanda Erken Tunç Dönemi (Troya I-II) ve Kalkolitik Döneme ait olabilecek çanak çömlek parçaları, taş âletler ve öğütme taşları yoğun olarak bulunmaktadır (Resim: 11-12).

Orman arazisi içinde sarp bir tepede yer almaktadır. Prehistorik höyüğün yakın çağlardaki en son tahribi tahminimize göre I. Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Savaşları sırasında olmuştur. Kanımızca burada bir küçük Türk

savunma mevzisi konuşlandığından, mevziye denizden bir savaş gemisi tarafından atılan top mermisi, höyüğün en yüksek noktası olan merkezinde büyük bir mermi çukuru açmıştır. Bahsedilen mevzii için açılan küçük çaptaki tahkimat izleri höyüğün tam ortasında bir prehistorik savunma duvarı izleri³ içinde karışmış durumdadır. Bu duvar kalıntısının savunma mı yoksa iskân amaçlı mı olduğu ilerideki kazılarla ortaya çıkabilir. Ancak Gelibolu Yarımadasında benzer duvar kalıntıları genellikle Tunç Dönemi yerleşimlerde sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu mevzide hedef olduğunu düşündüğümüz Türk askerleri için yapılan modern Şehitlik⁴ (Gözetleme Tepe Şehitliği) sadece 400 metre uzaklıktadır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne Sit Alanı ilan edilmesi ve korunması amacıyla envanter fişi doldurularak başvurulmuştur.

Karaağaçtepe

Karaağaçtepe Höyük⁵ üzerinde bir anıtsal mezar olmadığını ilk öne süren Schliemann, 1880'lerin başında buraya büyük ilgi gösteriyordu (Resim.: 13). Schliemann'a göre, Karaağaçtepe 1880 lerde yaklaşık 130 m. çapında ve 10 m. yüksekliğinde bir tepeydi (Schliemann 1884)⁶. Demangel ise, 1920'lerden itibaren bu noktanın aslında bir höyük olabileceğinden şüphelenmektedir (Demangel 1926). Demangel başkanlığında oluşturulan ekibin 1921 yılı baharında başlayan kazısı ile üç yıl içinde toplam 11,5 m. derinliğe kadar inen bir kültür tabakasına ulaşılmıştır. Burada "en eski kültür katı" olarak tanımladığı 9 m. ile 11,5 m. derinlik arasındaki tabakada ova tabanına ulaşılmıştır. Bu en eski yerleşim tabakasında dere çakılları, hayvan kemikleri

3 Bu duvar kalıntısının savunma mı yoksa iskan amaçlı mı olduğu ilerideki kazılarla ortaya çıkabilir. Ancak Gelibolu Yarımadasında benzer duvar kalıntıları genellikle Tunç Dönemi yerleşimlerde sıklıkla gözlemlenmektedir.

4 Ta39 Milli Park Kılavuz Haritası. Bu haritada birçok yer doğru koordinatlarda işlenmemiştir. Değerler yakın değerlerdir. I. Dünya Savaşı'nda şehit olan Türk askerleri için yapılan bazı şehitliklerin eski şehitlik alanında değil ona yakın bir yerde konumlandığı unutulmamalıdır.

5 Diğer adıyla Protosilaos. Karaağaçtepe, Kültür Bakanlığı tarafından 14 Kasım 1980 tarihinde arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir.

6 Bugün Karaağaç Tepe bu yükseklikte değildir.

ve kömür kalıntıları bulunur. Bu seviyede bulunan çok sayıdaki tarih öncesi kültür objeleri daha çok, yontma taş ve sürtme taş endüstriden oluşur.

2008 yılı araştırmamızda eneski kültürü veren yüzey buluntularına yukarıda tanımlanmaya çalışılan höyük yükseltisi ile eteklerindeki 20 metrelik periferik alanda rastlandı. Bu yüzey toplamada Neolitik çanak çömlek parçalarına az da olsa rastlandı. Çanak çömlek malzeme üzerinde söylenebilecekler genelde daha çok Erken Tunç Dönemi, daha az olarak Orta ve Geç Kalkolitik Dönemi, çok az olarak da Neolitik Dönemi yansımasıdır. Erken Tunç Dönemine ait parçalar daha çok Troia I-II evrelerine aittir. 2008 araştırmasında daha önceki araştırmalardan farklı olarak söyleyebileceklerimiz Kalkolitik ve Neolitik Çağ ile ilgilidir. Bu çalışmada özellikle höyüğün eteklerinde tarım amacıyla sürülen tarlalarda daha çok Neolitik Dönem çömlek ve mikrolitik âlet bulunmuştur (Resim: 14). Çok sayıda orak dilgiciği Neolitik Dönemin bu bölgede de fosil direktörüdür. Ayrıca Kaynarca Höyük'te ve 2008 yılında ekibimiz tarafından saptanan "Hacı Hüseyin Höyük" te bulduğumuz ip delikli tutamaklara sahip çömlekler, ve bu çömleklerdeki hamur özellikleri ile paralellik göstermektedir. Karaağaçtepe Höyük üzerinde yaptığımız çalışmada ayrıca çok önemli başka bir bulguya da rastladık. Birçok yayında ve özellikle Sayın Özdoğan'ın 1980'lerdeki araştırmasında bahsedilen obsidyen buluntulara kesinlikle rastlanmamıştır. Burada rastladığımız obsididen benzeri kayaç, kriptokristalin kuartz türü olan ve obsidylene benzeyen siyah jaspedir. Bu kayacın varlığını daha önceki araştırmalarımızda ve bu konuda yaptığımız yayınlarda açıklamıştık. Birçok arkeoloğun ve bazen jeoloğun bu kayacı yanlışlıkla obsidyen olarak tanıladığını biliyoruz (Özbek 2008a, 2008b, 2008c).

SONUÇ

Gelibolu Yarımadası'nda 2008 yılında yürüttüğümüz çalışmada Tarihî Millî Park sahası içinde çalışma yürüttük. Gelibolu Tarihî Millî Parkı alanında daha önce yapılan yüzey araştırmaları ve Millî Park ile ilgili bugüne kadar çıkan en kapsamlı yayın olan *Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir*

ve Tasarım Yarışması ve Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı (Barış Parkı) Uzun Devreli Gelişme Planı Çalışmaları Tesbit ve Değerlendirme Raporu (Bademli et al 1997, 2002) adlı yayınlarda ve ilgili haritalarında yer almayan biri Erken Neolitik (Hacı Hüsrev Höyük, Bigalı Köyü, Eceabat) diğeri Geç Kalkolitik-Erken Tunç (Behramlı Köyü, Eceabat) döneme ait daha önce bilinmeyen iki prehistorik yerleşim bulunmuş ve bu prehistorik yerleşimlerin koruma altına alınması için Bakanlığa başvuruda bulunulmuştur. Bu saha içinde daha önceden arkeoloji çevrelerince çok iyi bilinen Eceabat şehri içindeki Kilise Tepe bu araştırmada incelenmemiştir. Bunun nedeni yarımadaanın daha önceki araştırmalarda incelenemeyen yerlerine yada ulaşılması güç, engebeli ve ormanlık arazilerine odaklanılmasıydı. Son araştırmamızda bulduğumuz iki yerleşim, yarımadaada insan popülasyonunun coğrafi olarak nerelerde ne zaman yoğunlaştığı konusunda bize önemli bilgiler sağlayacaktır. 2006 ila 2008 yılı arasında yaptığımız çalışmalarda prehistorik insanın kullandığı ham maddeler konusunda araştırmalar yapılmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu proje 2006 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri ve 2007 ve 2008 Yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM tarafından desteklenmiştir. Projemize katkı sağlayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü-BAP Komisyonu'na ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teşekkür etmek isteriz. 2008 yılında projemize sağlanan arkeolojik bilimsel araştırma izni için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ayrıca teşekkür ederiz. Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı Arkeoloğu Sayın Murat Ufukkara ve 2008 yılı Bakanlık temsilcimiz Sayın Arkeolog Nihan Çiftçi, çalışmalarımızda bu kadar özverili ve ilkeli olmasalardı, çalışmamız bu kadar verimli olmazdı: kendilerine en içten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Çanakkale Müzesi Müdürü Sayın Arkeolog Nurten Seviç projemize başından beri duyduğu ilgi ve desteği hep devam ettirmesi nedeniyle teşekkür ederiz. Arazi çalışmalarına katılan Sayın Doç. Dr. Alper Baba'ya, petrografik çalışmalarda ve arazide

1999’ dan beri özveriyle çalışan Sayın Dr. Kenan Erol’a teşekkür etmek isteriz. Bu çalışmanın başından beri bizden bilgilerini esirgemeyen, bizi destekleyen Sayın Prof. Dr. Mehmet Özdoğan’a da teşekkürü borç biliriz.

PREHISTORIC SURVEY OF THE GALLIPOLI PENINSULA

NATIONAL HISTORICAL PARK: 2008 CAMPAIGN

Summary

Field surveys concentrated on the Prehistoric period of Gallipoli Peninsula in South Thrace continued in 2008 under the auspices and financial support of the Turkish Ministry of Culture and Tourism. This year we concentrated our studies especially inside the borders of the Gallipoli Peninsula National Historical Park. While the main goal of the surveys was the research of raw material sources of the prehistoric societies, the second was to check if there were new prehistoric settlements unknown to previous archaeological literature. In our 2008 campaign, we discovered two unknown prehistoric mounds: the first representing Early Neolithic according to Balkan chronology, the second a Chalcolithic and Early Bronze Age site about 6 km. north of the renowned prehistoric mound of Karaağaç Tepe (Protesilaos) and 13 km. west of Kilise Tepe.

Our first discovery belonging to Neolithic period of the region was named as Hacı Hüsrev Mound (Höyük) due to the locality with the same name. This mound is situated in the eastern coast of the peninsula at the Marmara Sea coast only 1370 m. away from the present shoreline. Only two km southeast of the modern village of Bigalı and 22 m. above sea level, the mound extends about a hectare on a low terrace below a gently rising pine forest. The Neolithic artefacts are scattered on an area of 60 x 150 m. Although the Early Neolithic ceramic material is not so common throughout the peninsula, it is reminiscent of the similar ceramics, flaked and ground stone material we have found in Kaynarca Höyük and Hamaylıtarla. The Neolithic pottery found in Hacı Hüsrev Mound is mainly composed of red slipped, burnished

bowls some having “S” profiles. Some are the fragments of hole-mouth jars and some are straight sided bowls. We should also draw attention to the presence of vertically placed tube-like bowls and knob-like perforated tubular lugs among the surface finds. According to our preliminary observations, Hacı Hüsrev Mound pottery has close similarities with that of the Kaynarca mound. This indicates that as in Kaynarca, the pottery has resemblances of red slipped ware tradition of West Anatolia dating roughly to the middle of 7th millennium B.C.

The second mound we have found in 2008 is located 78 metres above sea level at the opposite side of the peninsula. Only a hundred metres away from the Aegean coastline, Kel Tepe Mound (Hoyuk) lies on the northern coast of the Gallipoli Peninsula with a clear view of the island of Imbros (Gökçeada) 18 km. far from the site as the crow flies. What is seen only from the exposed part of the mound’s surface is a vast amount of sherds belonging to Early Bronze Age (Troy I-II) and Late Chalcolithic Period where we have also found abundant lithic material with ground stone tools.

As far as we know, the last two mounds we have discovered in 2008 survey have neither cited in any archaeological literature prior to this study, nor listed in the archaeological sites inventory of the National Historical Park. With the addition of the last two new archaeological sites in our inventory, we would be able to have a more accurate estimate on the periods and concentrations of the prehistoric populations on the peninsula. It is also worth to mention that the upper layers of these two new sites were not heavily disturbed by later Roman or Byzantium infrastructures as is the case in numerous Neolithic to Bronze Age sites on the peninsula. The future studies may focus on the subsistence patterns of the inhabitants of these settlements.

KAYNAKÇA

- ÖZDOĞAN, M. 1986 "Prehistoric sites in the Gelibolu Peninsula" *Anadolu Araştırmaları* X, 51-66.
- ÖZDOĞAN, M. 1996 "Tarihöncesi Dönemde Trakya. Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme" *Anadolu Araştırmaları* XIV, s.329-360.
- ÖZBEK, O. 2008a "Kaynarca: A Neolithic Mound in Gelibolu Peninsula" *Anatolia Antiqua*, Vol. XVI, De Boccard, Paris: 1-12.
- ÖZBEK, O. 2008b "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki bazı höyüklerin son araştırmalar ışığında yeniden değerlendirilmesi" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 127: 1-14.
- ÖZBEK, O. 2008c "Trakya Güneyinde Prehistorik Dönem Araştırmalar" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129: 1-12.
- DEMANGEL, R. 1926 *Le Tumulus dit Protésilas* (Fouilles de Constantinople) Paris, Edition de Boccard, 25.
- BADEMLİ R. R. *et al* 1997 *Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir ve Tasarım Yarışması*. Gelibolu, Gelibolu Barış Parkı Uluslararası Yarışma Ofisi, Orman Bakanlığı Millî Parklar ve Av Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü. Katalog, ODTÜ, Ankara.
- BADEMLİ R. R. *et al* 2002 *Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı (Barış Parkı) Uzun Devreli Gelişme Planı Çalışmaları Tesbit ve Değerlendirme Raporu*, Cilt 1, Tesbitler ve Değerlendirmeler, Arkeoloji ve Arkeolojik Miras ODTÜ, Ankara: 172-179.
- SCHLIEMANN, H. 1884 *Troja*. Ergebnisse meiner neuesten Ausgrabungen auf der Baustelle von Troja, in den Heldengräbern, Bunarbaschi und anderen Orten der Troas im Jahre 1882 Leipzig: 286-295.

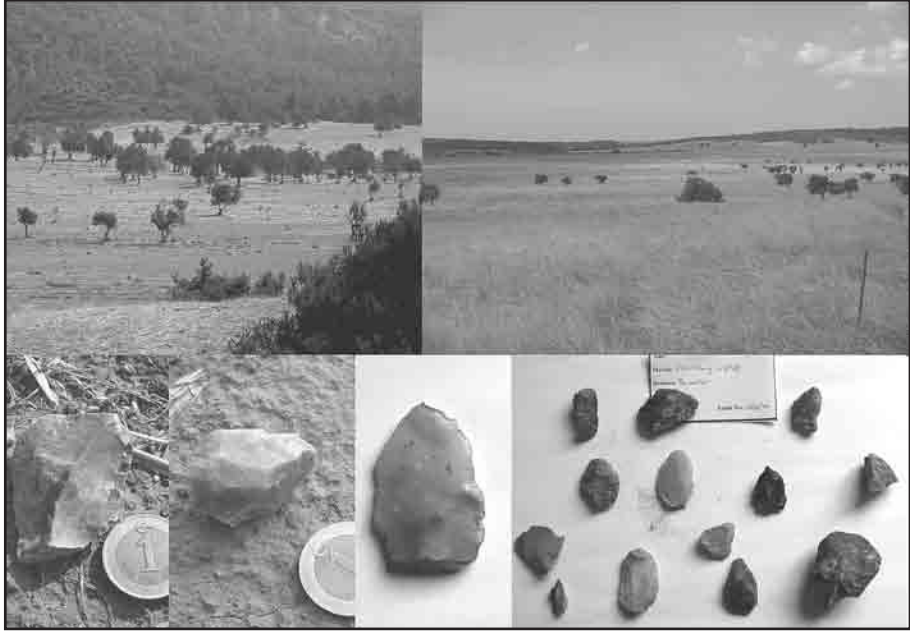
Resim 1: Gelibolu Yarımadası 2008 yılı araştırmasında incelenen alan: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı alanı

Resim 2: Gelibolu Yarımadası adı geçen yerler (uydu görüntüsü)

Resim 3: Tuz Gölü'nün doğusunda dağınık şekilde bulunan çok aşınmış jasp (kripto-kristalin kuartz) malzemeden yongalar

Resim 4: Davutbey Çifliği dağınık yüzey buluntuları: çekirdekler, ok uçları (kanatsız), kenar kazıyıcılar, sırtlı bıçaklar (yeni bulunan Keltepe Höyük 4,5 km.)

Resim 5: Hacı Hüseyin Höyük: yeni bir Neolitik yerleşim yeri, Bigalı Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda "Hacı Hüseyin Kuyusu" adlı mevkiide yer almakta (uydu görüntüsü)

Resim 6: Hacı Hüsrev Höyük: yontma taş endüstri örnekleri

Resim 7: Hacı Hüsrev Höyük: çanak çömlek buluntular

Resim 8: Kilye Ovası (uydu görüntüsü)

Resim 9: Havuzlar Mahallesi ya da Mevki. Eceabat'ın güneyi (uydu görüntüsü)

Resim 10: Kel Tepe Höyük: Yeni bir Kalkolitik/Tunç Çağ yerleşim yeri

Resim 11: Kel Tepe Höyük: yontma taş endüstri örnekleri

Resim 12: Kel Tepe Höyük: çanak çömlek buluntular

Resim 13: Karaağaç Tepe Höyük: Kuzeydoğudan güneybatıya görünüm

Resim 14: Karaağaç Tepe Höyük: çanak çömlek buluntular

ADANA MÜZESİ'NDEKİ FIGÜRLÜ PAYE

Ayşe AYDIN*

2000 yılından başlayarak Adana Müzesi'nde yaptığımız çalışmalarda belirlediğimiz örnekler arasında figürlü özel bir paye bulunmaktadır (Resim: 1-4)¹. Topuzu kırılmış kireçtaşından payenin alt bölümündeki sol köşe ile bezemeli ön yüzün sol kenarında kırıklar vardır. Yan yüzde levha yerleştirmek için yiv yer alır (Resim: 1-2). Kalın bir silmeyle çerçeve içine alınmış bezemeli ön yüzün üst bölümündeki çevre çizgileri kabartmalı bir madalyon içinde malta haçı bulunur (Resim: 3). Haçın kollarının üzerinde ve birleşme noktasında birer adet içi dolu kabartma küçük madalyon vardır. Aynı küçük madalyonlardan biri de büyük madalyonun dışında sağ üst köşededir.

Madalyon içine alınan haçın altında, payenin orta bölümünde ise “İbrahim’in oğlu İshak’ı Kurban Etmesi” konusu işlenmiştir (Resim: 4)². Haçlı madalyona kıyasla daha alçak kabartma tekniğiyle verilen figürlerden İbrahim’in vücudunun dış hatları belirtilip, konturlarla sınırlanan alanın

* Doç. Dr. Ayşe AYDIN Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 33342 Mezitli-Mersin/TÜRKİYE. ayseyaydin70@gmail.com

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde gösterdikleri yardım ve kolaylık için Adana Müzesi Müdürü K. Tosun’a, müze uzmanları H. Sakallıoğlu ve O. Arslan’a teşekkür ederim.

- 1 Payenin ölçüleri Y: 99,5 cm. (topuz ile birlikte 117 cm.); E: 27 cm.; Yan yüz E: 25 cm.
- 2 *Tekvin* Bap. 22: 1-13, Kudüs’de bugün Haram-ı Şerif’in üzerinde yer aldığı Kayadağ yani Moriya Dağı üzerinde kurban olayı gerçekleşmiştir. Moriya Dağı’nda bu ikonografik konudan önce kahin kral Melkisedek Tanrı’ya sunu yapmıştır. Bkz. *Tekvin* Bap. 14:18; *İbranilere Mektup* Bap. 7.; B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi* (1999) 93-94 “Tanrı, İbrahim’i sınamak istedi. Ona bunca sevdiği oğlu İshak’ı alıp Moriya (görüntü) topraklarına gitmesini, orada göstereceği bir dağın üzerinde onu yakarak kurban etmesini buyurdu. Sabah erkenden kalktı İbrahim. Eşeğini semerledi. Oğlu İshak’la iki uşağını yanına aldı. Ateş için odun kestikten sonra Tanrı’nın bildirdiği yere doğru yola çıktı. Dağın eteklerine geldiklerinde, İbrahim uşaklarına eşeklerle birlikte orada kendisini beklemelerini, dua edip geri döneceğini söyledi. Ateş için hazırladığı odunları oğlu İshak’ın sırtına yükleyerek dağın tepesine çıktı. Elinde ateşle bıçak vardı. İshak babasına kurbanlık kuzunun nerde olduğunu sorunca, İbrahim, “Tanrı, kurbanlık kuzuyu kendisi verir yavrum”, dedi. Tanrı’nın bildirdikleri yere vardıklarında İbrahim bir sunak yaptı. Sunağın üzerine odunları yerleştirdi. Sonra, oğlu İshak’ı bağlayarak odunların üstüne koydu. Bıçağı eline aldı, oğlunun boynunu vurmak için kaldırdığı an, gökten gelen Tanrı meleği, “İbrahim! İbrahim!” diye seslendi. “Dokunma çocuğa. Kötülük yapma ona, Tanrı’dan korktuğunu gördüm artık. Çünkü biricik oğlunu esirgemedin ondan” dedi. Gözlerini yukarı kaldıran İbrahim, az ileride, boynuzları bir çalıya takılmış bir koç gördü. Koçu alıp oğlunun yerine kurban etti.”

içi oyulmuştur. Aynı teknik İbrahim'in başında da uygulanmıştır, yüzdeki ayrıntılar belli belirsizdir, gözleri dışında işlenmemiş gibidir. Ancak bu ayrıntıların taşın yıpranması sonucu yok olduğu da düşünülebilir. Başı hâle içine alınmış tunikalı figürün sağ bacağının diz üstü, altına kıyasla incedir; sağ bacadan daha kalın olarak yapılan sol bacadan ise diz kapağı ve arka baldır özellikle belirtilmiştir. Bu farklılık İbrahim'in giydiği kısa çizmelerle daha da belirginleşmiştir.

Sağ elinde kılıcı olan İbrahim, sol eliyle İshak'ı boynundan kavramıştır. İbrahim'in arkasındaki sol üst köşe kırık olduğu için burada dekoratif ya da sahneyi tamamlayıcı bir unsur olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Alçak kabartma tekniğinde verilen İbrahim'in eliyle kavradığı İshak figürü, kareye yakın biçimdeki bir altar üzerinde dizleri üzerine çökmüş, kolları arkadan bağlı İbrahim gibi haleli ve yüz detayları pek belli olmayan bir başa sahiptir. Ancak İbrahim'den farklı olarak vücut dış hatları belirtilip içi oyulmamıştır. Altarın görünen yüzü yaklaşık aynı büyüklükte altı küçük kare alana bölünmüştür. Bu kareler altar üzerindeki odunlar olarak kabul edilebilir. İbrahim ve İshak'ın baş ve vücutları cepheden, ayakları ise yandan verilmiştir. İshak'ın haleli başı üzerinde içi boş, konturları vurgulanmış bir madalyon bulunmaktadır.

İbrahim'in ayak ucunda ona doğru yönelmiş yandan işlenmiş bir hayvan figürü ön ayakları ve başıyla İbrahim'in sol bacağına âdeta bitişmiştir. Ön ayaklarını yukarıya kaldırdığı için arka ayaklarından destek almakta, kuyruğu ise yere dik olarak inmektedir.

Bu orta bölümün hemen altında, cepheden verilen İbrahim ve oğlu İshak'ın aksine, diğer hayvan ile aynı yönde ilerleyen hareketli bir boğa yer alır. Vücudu yandan başı cepheden işlenmiş, dizlerinden kırdığı ön ayakları öne, arka ayakları geriye hareket eder şekilde yapılmıştır. Kuyruğu diğer hayvan figüründe olduğu gibi keskin bir şekilde yere dik inmektedir.

İkonografi

İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi sahnesinin işlendiği payenin ikonografisi önemlidir. Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu

kurban etmesi Eski Doğu dünyasında uygulanan ve İbranîler tarafından da Peygamberler Dönemine kadar sürdürülen ilk çocuğun kurban edilişi geleneğinin devamıdır³. İnanışa göre ilk çocuk, genellikle Tanrı'nın çocuğudur ve onun kurban edilmesi Tanrı'ya ait olanın, ona geri verilmesi anlamını taşır. Doğurganlık yaşı geçtikten sonra Sara'nın İshak'ı doğurması da onun bir anlamda Tanrı'nın oğlu olduğunu gösteriyordu. Ancak bu gelenek, İbrahim'in insan yerine hayvan kurban etmesiyle son bulmuş, bu yapılırken Tanrı onayı da alınmıştır. İbrahim hayvan kurban etmekle⁴ yeni bir dinsel deneyimi de başlatmıştır⁵.

Hristiyan Tasvir Sanatı'nda İshak'ın kurban edilişi sahnesinde İshak ve koç, İsa'ya benzetilir. İshak, kurban edilecek kişi olarak İsa'nın çarmıha gerilmesi öncesindeki ön örnektir. Özellikle de İshak'ın özgür kalmasını sağlayan koç, İsa ile özdeşleştirilir. Her ikisi de insanlığın kurtuluşunun sembolüdür. Sahnedeki koçun içinden çıktığı çalılık ise haç olarak yorumlanır. Kurban olayının hazırlık aşamasını gösteren sahnelerde, kurbanda kullanılacak odunları sırtında taşıyan İshak, İsa'ya benzetilir. İsa'da gerileceği çarmıhı

3 E. Dassmann, *Sündenvergebung durch Taufe, Buße und Martyrerfürbitte in den Zeugnissen frühchristlicher Frömmigkeit und Kunst* (1973) 190 vd.; Muhammed'den önceki peygamberler Tanrı'yla yaptıkları bir tür antlaşma da, Tanrı'ya kurban sunarak o antlaşmayı yürürlüğe koymuş, geçerli kılmışlardır. Örneğin Musa'nın İsrailoğulları ve Tanrı arasında yaptığı antlaşma hayvan kanı ile geçerli hâle gelmiştir. Bu nedenle Kutsal Kitap *Eski Antlaşma ya da Eski Ahit* olarak adlandırılır. İsa, Musa'nın yaptığı antlaşmanın zamanla bozulması üzerine Tanrı'ya kendisini kurban ederek sunmuş ve Tanrı'yla yeni bir antlaşma yapmıştır. Bu nedenle İncil'de *Yeni Antlaşma ya da Yeni Ahit* olarak adlandırılır (*İbranilere Mektup* Bap. 8:8-9.; G. Erginer, *Kurban. Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri* (1997) 93 vd.). Ancak İsa inananlarına, kan akıtılarak günahlardan arınamayacağını belirterek, kurban olarak kan akıtılmamasını ister. Bu nedenle Hristiyanlık kanlı kurban ritüelini içermeyen ve hiçbir türünü de önermez. İsa'nın çarmıha gerilmesi, Tanrı ile Yahuda halkı arasındaki yeni bir sözleşmenin şükran göstergesi olarak son kurbanı ifade eder (*İbranilere Mektup* Bap. 10:4; Erginer 1997, a.g.e., 46).

4 Tevrat'ta kanlı kurbanlıklar olarak nitelendirilen hayvanların yanı sıra, undan yapılmış ekmek vb., şarap, mesh yağları, buhurlar da kansasız kurbanlıklar olarak kabul edilir. Bkz. *Çıkış; Levililer; Sayılar*. Ayrıca kanlı ve kansasız tüm kurbanlarla ilgili kült açıklaması ve bu kurbanlar için kullanılan eşyalar için bkz.: W. Zwickel, *Räucher kult und Räuchergeräte: exegetische und archäologische Studien zum Räucheropfer im Alten Testament* (1990) 3 vdd.

5 Erginer 1997, a.g.e., 96 vd. Kur'an-ı Kerim'de ise yılın belirli günlerinde Allah'ın adını anarak kurban kesilmesi, etinin kesenler tarafından yenilip fakirlerin de bu kurbanın etiyile doyurulması gerektiği ifade edilir (*Hacc Suresi* 27-28). Diğerlerinin aksine Kur'an-ı Kerim'de Allah kendisi için kan akıtılıp kurban kesilmesini istemez, bunlar aracılığıyla bir antlaşma önerisinde de bulunmaz (*Saffat Suresi* 99-111).

Golgotha Tepesi'ne kendisi taşımıştır⁶. Tekvin'deki anlatımda İshak sunak üzerinde kurban edilmek istenmiştir. Hristiyanlar bu anlamda her Şükran Ayını'nda, ölümü altar üzerinde tekrarlanan İsa'yı İshak'la özdeşleştirir⁷.

Hristiyan din adamlarınca olayın manevî yorumu, inancın gerçekliği şeklinde ifade edilir ve İbrahim'in olaylar karşısındaki tutumu örnek gösterilir. İbrahim, Tanrı'nın emriyle oğlunu kurban etme niyetiyle bir insanın karşılaşabileceği en zor inanç ve bağlılık sınavından geçmiş, böylece Tanrı'nın öngörüsüne ve onun ölüm tehlikesi karşısındaki korumasına yönelik inancın ya da tekrar diriliş umudunun Hristiyanlarca ön örneği olmuştur⁸.

Kurban sahnesi, tasvir sanatında iki tipte görülür⁹: Bunlardan ilkinde kurban olayının hazırlık aşaması söz konusudur ve İshak genellikle odun taşırken görülür. İbrahim ise durgundur. Zaman zaman sahneye eşek ve hizmetliler de katılır¹⁰. İkinci tip, olayın gerçekleşme anını İbrahim'in oğlunu kurban etmesini gösteren sahnelerdir. Konuya yer veren kompozisyonlarda¹¹dörtte üç yan görünüşten verilen figürlerden İbrahim sol eliyle, çoğunlukla yere diz çökmüş, kısa giysili, elleri arkadan bağlı İshak'ın başını saçlarından tutar, sağ elinde bıçağı ya da kılıcı vardır. Genellikle İbrahim *tunica* ve *pallium* giymiştir. Olayda adı geçen altar, İshak'ın hemen önünde

6 G. Stuhlfauth, *Die Engel in der altchristlichen Kunst* (1897) 96.; E. Lucchesi Palli, "Abraham", LCI I (1994) 28.; Dassmann 1973, *a.g.e.*, 184 vd.

7 H. G. Severin, "Oströmische Reliefs mit Darstellungen des Abrahamsopfers", *BMusHongr* 36, 1971, 44.

8 Stuhlfauth 1897, *a.g.e.*, 96.; Th. Klauser, "Abraham" RAC I (1950) 18. 23.; Dassmann 1973, *a.g.e.*, 185. 196.

9 Th. Klauser ise üç tip belirler. Bunlardan en yaygın olan tipin, burada anlatılan ikinci tip olduğunu, diğer ikisinin ise istisna olarak kaldığını ifade eder. Bunlardan birinde odun demeti ve koç yanında İbrahim ve İshak cepheden orans duruşundadır (V. Fiocchi Nicolai - F. Bisconti - D. Mazzoleni, *Roms christliche Katakomben* (1998) 115-116 Abb. 132-133). Diğerinde ise İbrahim altarn yanında yer alır. İshak ise odun demetini altara doğru sürüklemektedir (Klauser 1950, *a.g.m.*, 25).

10 Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 23 vd. 27.; İshak'ın altar için odun taşırken görüldüğü örnekler için bkz.: Geischer 1967, Taf. 13d-e; 14c.; Dresken-Weiland 1991, K.Nr. G6, Taf. 3,5; İbrahim ve İshak'a hizmetliler ve eşeğin eşlik ettiği örnekler için bkz.: L. Kötzsche-Breitenbruch, *Die neue Katakombe an der via Latina in Rom*, *JbAC Erg.Bd.* 4 (1976) Taf. 9c; B. Kanael, *Die Kunst der antiken Synagoge* (1961) 79 vd. Abb. 60.

11 K. Wessel, "Abraham", *RBK I* (1966) 12 vd.; Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 23 vd.; S. Schrenk, *Typos und Antitypos in der frühchristlichen Kunst*, *JbAC Erg.Bd.* 21 (1995) 79 vd.

verilir. Altarın üzerinde genellikle yanan ateş bulunur. Kompozisyonda gökyüzü olarak algılanan Tanrı eli yukarıda verilir. İbrahim başını, Tanrı elinin olduğu yöne çevirmiştir¹². Bazen de Tanrı eli yerine bir melek görülür. Koç ve koçun içinden çıktığı çalılık sahnede olması zorunlu unsurlar değildir, zaman zaman yer verilir¹³.

Adana'daki payede İshak altar üzerindedir. Aslında acemice işlenište İshak'ın sol ayağının parmak ucu altarın köşesine değer, dizi de altarın üzerine doğru yönelir. Diz tam olarak altara dokunmasa da İshak altarın üzerinde diz çökmüş olarak algılanmaktadır. Bu şekliyle genellikle altarın önünde diz çökmüş olarak verilen İshak örneklerinden ayrılır. İshak'ın altar

12 Schrenk 1995, *a.g.e.*, 80 vd.

13 Konunun işlendiği eser grupları için bkz. Dinsel yapı cephe duvarında M. Ş. İpşiroğlu (Çev. A. Yalnız), *Ahtamar Kilisesi. Işıklı Canlanan Duvarlar* (2003) 61 vd. Resim: 31-32; Levhalarda N. Fıratlı, *La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d'Istanbul* (1990) Nr. 172 Pl. 55, Nr. 305 Pl. 93; Masa tablalarının kenar bezemesinde Dresken-Weiland 1991, K. Nr. K 3.3, Taf. 20,34; K. Nr. K 4, Taf. 20,35; K. Nr. N 1.7, Taf. 53,96; Kıbrıslı örnekler K. Nr. Z 2, Taf. 27, 24; K. Nr. Z 4, Taf. 28,50; Kahireli örnek K. Nr. A 6, Taf. 46,81; Tiberiaslı örnek K. Nr. SP 6, Taf. 35,63; Herakleion örneği K. Nr. G 6, Taf. 3,5; S. Erdemgil, *Katalog des Ephesos Museums* (1989) 88 Env. Nr. 739; Lâhitlerde W. F. Volbach, *Frühchristliche Kunst* (1958) Abb. 37.41; Wessel 1966, *a.g.m.*, 12.; M. Gough, *The Early Christians* (1961) 259, Nr. 42; E. Alföldi-Rosenbaum, "Late antique sarcophagi in Adrasus" *bk.*: *Mansel'e Armağan. Mélanges Mansel I* (1974) 487 vd. III Taf. 157a-b.; B. Brenk (Hrsg.), *Spätantike und frühes Christentum* (1985) 280 vd. Abb. 323b. 324; J. G. Deckers - Ü. Serdaroğlu, "Das Hypogäum beim Silivri-Kapı in İstanbul" *JbAC* 36, 1993, 140-163.; G. Koch, *Frühchristliche Sarkophage* (2000) 140 Abb. 202-203; G. Bovini-N. Brandenburg, *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage I* (1967) K. Nr. 7. 12. 23. 33. 39. 40. 42. 44-45. 52. 99. 112. 144. 188. 268. 377. 625. 674-675. 680. 694. 771-772. 820. 840. 987. 991 Taf. 2. 4-5. 7. 11. 17. 27. 29. 33. 45. 57. 68. 94. 102. 104. 110. 122. 132. 135. 158-159.; Sütun başlığında Brenk 1985, *a.g.e.*, 286 Abb. 338a; Mozaikte O. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily* (1949) 254 vd. Fig. 34. 105.; Volbach 1958, *a.g.e.*, Abb. 159; Brenk 1985, *a.g.e.*, 196 Abb. 178; Duvar resminde G. Wilpert, *Le Pitture delle Catacombe Romane* (1903) Tav.73. 114. 129. 139. 164. 188. 196. 201. 216. 220. 222; Wessel 1966, *a.g.m.*, 13.; Kötzsche-Breitenbruch 1976, *a.g.e.*, Taf. 9a-b.; Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 19.; Küçük eserlerde fildişi örnekler W. F. Volbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des Frühen Mittelalters* (1976) 105-107 Taf. 82, 162; 83,106, 85, 167-168; A. Effenberger - H-G. Severin, *Das Museum für spätantike und byzantinische Kunst* (1992) 132-134, Kat. Nr: 48; cam örnekler H. Dannheimer (Hrsg.), *Spätantike zwischen Heidentum und Christentum* (1989) 225 A13; L. Wamser-G. Zahlhaas (Hrsg.), *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern* (1998) 240 Nr. 379; Mühür ve amuletlerde P. C. Finney, "Abraham and Isaac Iconography on Late-antique Amulets and Seals: The Western Evidence", *JbAC* 38, 1995, 140 vd. Taf. 3-6. Diğer metallerde M. Piccivillo, "Una stampa per enlogia trovato a Gerusalemme", *Liber Annus. Studium Biblicum Franciscanum* 44, 1994, 585 vd. Taf. 47-49; J. Engemann - C. B. Rüger (Hrsg.), *Spätantike und frühes Mittelalter* (1991) 306-307 Abb. 228-231; J. Goognick Westenholz (Hrsg.), *Images of Inspiration. The Old Testament in Early Christian Art* (2000) K. Nr. 31; C. Stiegemann (Hrsg.), *Byzanz. Das Licht aus dem Osten* (2001) 85-86 K. Nr. 1.7; L. Wamser (Hrsg.), *Die Welt von Byzanz-Europas östliches Erbe* (2004) 328 Nr. 636.

üzerinde yer alması 6. yüzyıldan itibaren başlayan bir özellik olarak kabul edilir¹⁴. Aynı pozisyondaki İshak, Ravenna, S. Vitale mozağinde (525-547), Efes Müzesi'ndeki ambon levhasında ve Ahtamar Kilisesi cephe duvarında da görülür¹⁵.

Doğu'da 6. yüzyıl öncesinde görülmeyen bu özellik, yani altar üzerinde İshak tasviri yerine Batı'da, Roma kenti lâhitlerinde klasik şemada İshak altar önünde tasvir edilmiştir¹⁶.

Hristiyan Tasvir Sanatı'nda İbrahim ya genç, sakalsız, kısa tunikalı¹⁷ ya da yaşlı, sakallı, tunika ve palliumlu olarak verilir. İbrahim Adanalı örnekte tunika ile tasvir edilmiştir¹⁸.

Adana Müzesi'ndeki payede figürlerin belli belirsiz gözleri dışında diğer yüz detaylarının verilmeyişi ya da zamanla yıpranmış olmaları nedeniyle aynı konunun işlendiği diğer örneklerle değerlendirilmesi yapılamamaktadır.

İbrahim sağ elinde Adana örneğinde kılıç tutmaktadır. Kurban bıçağı olarak adlandırılan ve İshak'ın diz çökmesi gibi Doğulu bir tasvir ögesi olarak değerlendirilen bıçak¹⁹ yerine İbrahim'in elinde kılıcının olduğu örnek sayısı azdır²⁰.

14 Dresken-Weiland 1991, 127.

15 Volbach 1958, *a.g.e.*, Abb. 159; Erdemgil 1989, *a.g.e.*, 88.; İpsiroğlu 2003, *a.g.e.*, Resim: 31-32.

16 Bovini-Brandenburg 1967, *a.g.e.*, K. Nr. 7. 12. 23. 33. 39. 40. 42. 44-45. 52. 99. 112. 144. 188. 268. 377. 625. 674-675. 680. 694. 771-772. 820. 840. 987. 991 Taf. 2. 4-5. 7. 11. 17. 27. 29. 33. 45. 57. 68. 94. 102. 104. 110. 122. 132. 135. 158-159.

17 İbrahim'in sakalsız olarak tasvirine yer veren örnekler için bkz. Dresken-Weiland 1991, K. Nr. N 1.7, Taf. 53,96.

18 Dresken-Weiland 1991, 126; Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 19.; Deckers- Serdaroğlu 1993, *a.g.m.*, 152.

19 I. Speyart van Woerden, "The Iconography of the Sacrifice of Abraham", *VigChr* 15, 1961, 214 vd. 223.; Dresken-Weiland 1991, 127.

20 Volbach 1958, *a.g.e.*, Abb. 159 (mozaikte); Geischer 1967, Taf. 13 c-e; 14 a-c; Bovini-Brandenburg 1967, Taf. 7,23a; 13,40; 14,44; 17,52-1; 102;674; 103,675-2 (lâhitlerde); Kanael 1961, *a.g.e.*, Abb. 60; Brenk 1985, *a.g.e.*, 196 Abb. 178; Kötzsche-Breitenbruch 1976, *a.g.e.*, 62 Taf. 9a-d (duvar resminde); U. Schwab, "Zum Verständnis des Isaak-Opfers in literarischer und bildlicher Darstellung des Mittelalters", *FrühMitAltSt* 15, 1981, 435 vd. 450 (halıda); Effenberger-Severin 1992, *a.g.e.*, 132-134, Kat. Nr. 48 (pyksisde); Stiegemann 2001, *a.g.e.*, 221-222, II.15.2 (kandilde).

Burada dikkati çeken alışılmışın aksine İbrahim'in kılıç tutan kolunu oğluna vurmak üzere yukarıya kaldırmayıp âdeta vücudunun yanında tutuşudur. Bunun nedeni payede konunun işlendiği alanın dar olmasıdır. Adana örneğindeki gibi İbrahim kılıcını aşağı doğru tutmuş olmasa da, bazı fildişi *pyksis*lerde İbrahim'in oğlunu öldürmek üzere kolunu arkaya doğru hareket ettirip başıyla da arkaya doğru yöneldiği anda elindeki kılıcının bel seviyesinde kaldığı dikkat çeker²¹. Beth Alpha Sinagogu'ndaki mozaik üzerinde de cepheden işlenmiş İbrahim'in kılıcı beli hizasındadır²².

İbrahim ve İshak'ın başındaki hale 9. yüzyıldan başlayarak tasvirlerde görülür. Kabul edilen, bu özelliğin Doğu Hristiyan tasvir sanatında yer almadığıdır²³. Adana'daki eser bu anlamda bir istisnadır.

Adana'daki paye üzerinde dikkati çeken bir başka özellik, konunun işlendiği diğer örneklerde yer alan Tanrı elinin ve koçun içinden çıktığı çalılık ya da ağacın olmayışıdır²⁴. Tanrı elinin olması beklenen sol üst köşe kırıktır, sağ üst köşede ise içi boş, konturları vurgulanmış bir madalyon bulunur. Çalılık ya da ağacın olmayışının nedeni, konunun işlendiği paye yüzeyindeki mekân darlığı olmalıdır. Bu sıkışıklık nedeniyle kurban edilecek hayvan İbrahim'in ayakları dibinde yer almıştır.

Sahnenin altında bulunan, âdeta ortadaki asıl konuyu sınırlayıcı bir unsur olarak yapılmış boğa tasviri kimi levha ve payelerde de görülebilmektedir²⁵. Boğanın bu sahnede görülme nedeni, Tevrat'ta boğa türünden büyük baş hayvanların da kurban edilebilecek hayvanlar arasında yer alması olabilir²⁶.

21 Volbach 1976, *a.g.e.*, 105 Nr. 162-163, Taf. 82,162. 83,163; 106 Nr. 164 Taf. 83,164.

22 Kanael 1961, *a.g.e.*, 79 vd. Abb. 60.

23 Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 19.

24 Tanrı eli yerine melek görünümüne yer veren örneklerde vardır. Bkz. Effenberger-Severin 1992, *a.g.e.*, 132-134, Kat. Nr: 48; Deckers-Serdaroğlu 1993, *a.g.m.*, 152 vd. Taf. 8a-b.

25 K. Balabanov, *Die Terrakotta - Ikonen* (1993) Nr. 50-53 Abb. 50-51; A. Pülz, "Das sog. Lukasgrab in Ephesos. Vorbericht der Nahuntersuchungen 1997-2000", *MiChA* 7, 2001, 18-19 Abb. 11-12 (Burada söz konusu olan 2. yüzyıla ait bir öküz tasvirli pilastrın üzerinin 5. yüzyılın ikinci yarısındaki Hristiyanlarca ikinci kullanımı sırasında büyük bir haçla süslenmesidir).

26 *İşaya* Bap. 1: 11; *Hezekiel* Bap. 39: 17-20.

İshak'ın kurban edilişi sahnesinin oluşumunda Klâsik Dönem öncülerinin katkısının araştırıldığı çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar dikkate değerdir²⁷.

İ.Ö. 3. yüzyıl ile İ.S. 2. yüzyıl ikinci yarısı arasına tarihlenen, farklı malzemeler üzerine insan kurban edilişinin konu olarak işlendiği eserlerde görülen ortak özellikler şunlardır: Elleri arkadan bağlı kurban, genellikle diz çökmüştür ve başı öldürecek kişi tarafından kavranmıştır. Altarın yer aldığı örneklerde kurban olayı, altarın yanında ya da önünde gerçekleşir. Öldürecek kişi elinde bıçak ya da kılıç kolunu yukarıya kaldırmış bağırırken, kurbanını öldürmeden hemen önceki anda verilir²⁸. 2. yüzyıla tarihlenen idam konusunun işlendiği sahnelerde de idam edilecek kişi elleri arkadan bağlı, diz çökmüş ve başı öldürecek kişi tarafından öne eğilmiş olarak; öldürecek kişi ise elindeki bıçak ya da kılıcını yukarıya kaldırmış olarak tasvir edilmiştir²⁹.

Benzer konuların işlendiği Antik Döneme ait örnekler, İshak'ın kurban edilişi sahnesinin oluşumunda etkili olmuş görünmektedir. Konunun işlendiği sahnelerde Kutsal Kitaptaki anlatımla örtüşmeyen, pagan tasvir sanatında görülen bazı unsurlar vardır. Örneğin Tekvin'deki anlatımda öldürmek için kullanılan, bir kurban bıçağıdır. İshak altarın üzerinde yer alır. Konuya yer veren bazı örneklerde İbrahim'in elinde ucu keskin bir kılıç vardır. Az sayıdaki altar üzerinde İshak'ın yer aldığı sahneye karşın, İshak'ın altar önünde elleri arkadan bağlı, diz çökmüş şekilde verilmesi daha yaygındır. Tekvin'de İbrahim'in oğlunun başını nasıl tuttuğundan bahsedilmez. Ancak tasvirlerde genellikle oğul, babası tarafından saçlarından kavranmış olarak verilir. Benzerliklerine rağmen önemli bir fark ise pagan örneklerde ölüm olayının gerçekleşmiş olması, İbrahim örneğinde ise Tanrı tarafından gönderilen hayvanla insanın kurban edilişinin gerçekleşmemesidir³⁰. Hristiyan martirleri farklı öldürme yollarından biri de kılıçla idamdır ve

27 Klauser 1950, *a.g.m.*, 25 vd.; Geischer 1967, 127 vd.; Severin 1971, *a.g.m.*, 45.

28 Geischer 1967, 135 vd. Taf. 14d-e; 15a-f; 16a-f.

29 Geischer 1967, 139 vd. Taf. 17b-c. e.; A. Grabar, *Christian Iconography A Study of Its Origins* (1968) Fig. 146. 150.

30 Geischer 1967, 128.

tasvir sanatında örnekleri bulunmaktadır³¹. İbrahim'in elinde bıçak yerine oğlunu öldürmek için kılıç kullanması, İshak'ın Hristiyan dininde bir martir olarak kabul edilmesi şeklinde açıklanır³². Th. Klauser, İbrahim ve İshak tasvirinin Yahudi, Yahudi Hristiyan ya da pagan Hristiyan sanatçılarından hangisinin buluşu olduğunun kesin olmadığını, ancak 3. yüzyıl ortasına ait Dura Europos Sinagogu'nda konunun verilmiş olması nedeniyle tasvirin kökeninin Yahudiler'e ait olduğunu kabul eder. Ayrıca benzer sahnelere yer veren pagan klâsik öncülerinde Hristiyan sanatındaki tasvirin oluşumunda katkısı olduğunu belirtir³³.

Üslûp ve Tarihleme

Tekvin'deki İbrahim'in oğlunu kurban edişi, dramatik bir olaydır. Tasvir Sanatı'nda bu dramatik olay, dramatik an, İbrahim'in bir eliyle oğlunu saçından tutup bıçaklı diğer elini kaldırarak gerçekçi bir anlatımla verilmeye çalışılır. Lâhitler üzerinde konunun, geleneğe sıkı bağlılık göstererek "dramatik-gerçekçi üslup" ta verildiği kabul edilir³⁴. Adana Müzesi'nde yer alan payenin ön yüzünde belli bir planlama olmaksızın figürlerin âdeta sıkıştırılmış bir hâlde verildiği dikkati çeker. Bu sıkışık düzende insan ve hayvan figürünün yeterince gözlemlenmediği, bunun sonucunda da aslında dramatik değeri olan olayın şematik olarak anlatıldığı görülür. Altar üzerinde İshak'ın yer almasıyla Tekvin'deki anlatıma bağlılık gösteren kurban sahnesinde dramatik an verilmeye çalışılmış, ancak İbrahim'in kılıcını, belki de alanın dar olması nedeniyle yukarıya kaldıramayışı, İshak'ın altar üzerindeki duruşu, babasının onu boynundan tutması, kurban hayvanının İbrahim'in ayakları seviyesinde verilmesi gibi özellikler, tasvirdeki dramatik etkiyi azaltan, şematik anlatımı güçlendiren unsurlar olmuştur. Ancak bu acemice, şematik anlatım içinde hayvan ve insan figürlerinin farklı yönelişleri

31 Volbach 1976, *a.g.e.*, 113 Taf. 91, 181.

32 Geischer 1967, 142.

33 Klauser 1950, *a.g.m.*, 26.

34 Geischer 1967, 134.

(kurban hayvanı olarak algılayabileceğimiz ortadaki hayvan baş ve vücuduyla yandan; insan figürleri ise baş ve vücut cepheden, sadece ayaklarıyla yandan; boğanın ise başı cepheden, vücudu yandan), özellikle de hayvanların ön ve arka ayaklarının duruşu, aslında bu figürlerin hareket halinde olduklarını bize duyurmaktadır.

Aynı şematik anlatım Antalya Müzesi'ndeki ambon üzerinde yer alan figürlerde de görülür³⁵. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ravenna, S. Apollinare Nouvo, Vinica, Suriye, Nikosia Kıbrıs Müzesi'ndeki Daniel betimli levhalarda da benzer bir şematik anlatım, Adana örneğine kıyasla hareketsiz hayvan figürleri ile verilmiştir. Yine İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki kireç taşından yapılmış, yerel atölye ürünü bir grup figürlü parçada da hareketsiz, basma kalıp şeklinde etki bırakan figürler dikkat çeker³⁶. İstanbul, Taşkasap'ta bulunmuş bir lâhit parçasında yine şematik anlatım içindeki cepheden işlenen figürün ayakları yandan verilmiştir³⁷. Taşın yanı sıra bir fildişi tarak üzerinde de benzer bir şematik kurgu vardır³⁸.

Hıristiyan Sanatı'nda insan ya da hayvan figürüne yer veren payeler*levhalara kıyasla daha azdır³⁹. Bunlarda da farklı yönlerde ya da aynı yöndeki hayvan figürleri birbirine geçmeli madalyonlar ya da kıvrımdallar içinde yer almışlardır.

Paye üzerindeki bezeme öğelerinin düzenlenmesi açısından Uşak, Selçukler Köyü'ndeki kazılarda ele geçirilen bir kiliseye ait payeler, Adana örneğine benzer. Burada da iki templon payesi ön yüzünde üst bölümde birer madalyon

35 R. M. Harrison, "An Ambo Parapet in the Antalya Museum", *bk.: O. Feld - U. Peschlow (Hrsg.), Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst. F.W. Deichmann gewidmet*, 2 (1986) 73 vd. Taf. 2-3.

36 Fıratlı 1990, *a.g.e.*, 62 vd. Nr. 103. 105-106. 108-110. 124. 268. 305. Pl. 40-41. 45. 84. 93.

37 A. Grabar, *Sculptures Byzantines de Constantinople (IVe - Xe siècle)* (1963) 41 Pl. XIII,3.

38 Volbach 1976, *a.g.e.*, 67 Nr. 88 Taf. 48. 88.

39 A. K. Orlandos, *He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakos lekanes* (1952) 518 Abb. 480; R. F. Hoddinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia* (1963) Abb. 63f-g; N. Fıratlı, "Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları", *TürkAD* 19-2, 1971, 135 Resim: 27-28; Grabar 1976, *a.g.e.*, 41-42 Nr. 11 Pl. VIa-b; Brenk 1985, *a.g.e.*, 268 Abb. 304b; J. Fleischer - Ø. Hjort - M. B. Rasmussen (Ed.), *Byzantium. Late Antique and Byzantine Art in Scandinavian Collections* (1996) 58-59 K. Nr. 22-23; Abb. 22-23; E. Parman, *Ortaçağda Bizans Dönemi'nde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri* (2002) Lev. 54, 61-62, Lev. 56, 65a-b.

içinde aziz büstleri, altta ise yine birer madalyon içinde altı sivri yapraklı çiçek motifi, aradaki geometrik bezemeyi sınırlanmıştır⁴¹. Haçın madalyon içinde paye ön yüzünün üst bölümünde yer aldığı başka örneklerde vardır⁴².

Teknik açıdan İshak ile hayvan figürleri kabartma olarak işlenmiş, İbrahim ve madalyon içindeki haç ise sadece konturları ile belirlenmiştir. Benzer teknik özellik yine Selçukler buluntuları içinde ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir örnekte karşımıza çıkar. 11.-12. yüzyıla tarihli Atinalı bir levhadaki Meryem Ana figüründe de giysi üzerindeki kıvrımlar arasındaki alanlar oyulduğu için kıvrımlar oldukça yüksek kabartma olarak algılanmaktadır⁴³. Bunlardan Selçukler örneklerinde oyulan bölümlere renkli cam ya da mermer kakma tekniği uygulanmıştır⁴⁴.

"İshak'ın Kurban Edilişi" sahnesinin tarihlendirilebilen en erken örnekleri arasında Doğu'da Dura Europos'daki sinagog resmi, Batı'da ise katakomplardaki duvar resimleri ve bir lâhit kapağı yer alır. Bunlar 3. yüzyıl ilk yarısı ile 4. yüzyıl arasına, İsaurya, Adrassus'taki üzerinde aynı konuya yer veren lâhit ise 3. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedir⁴⁵.

İshak'ın Kurban Edilişi sahnesinin işlendiği masa tablaları 4. yüzyıla, fildişi örnekler genel olarak 5.-7. yüzyıla tarihlendirilmekle birlikte yoğun olarak 6. yüzyıla aittir⁴⁶.

40 Hayvan figürlü frizler için bkz. Grabar 1963, *a.g.e.*, 91.97-98 Pl. XL-XLI.XLIV-XLV; D. Buckton (Ed.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture* (1994) 65 Nr. 54.

41 A. Grabar, *Sculptures Byzantines du Moyen Age II (XIe-XIVe siècle)* (1976) 641-42 Nr.11 Pl. IXa-b; Fıratlı 1971, *a.g.m.*, 118. 144 Resim: 45a-b; Parman 2002, *a.g.e.*, 129-130 Lev. 54, 61-62.

42 G. Koch (Hrsg.), *Albanien. Kulturdenkmäler eines unbekannten Landes aus 2200 Jahren* (1985) 23 Abb. 25; Fleischer- Hjort- Rasmussen 1996, *a.g.e.*, 58-59 K. Nr. 22-23; Abb. 22-23.

43 Grabar 1976, *a.g.e.*, 66 Nr. 53 Pl. IIb.

44 Fıratlı 1990, *a.g.e.*, 83 K. Nr. 142 Pl. 49, 142; Parman 2002, *a.g.e.*, 113 vd.

45 Dura Europos Sinagogu (3. yüzyıl ilk yarısı) C. H. Kraeling, *The Synagogue. The Excavations at Dura Europos Final Report* 8,1 (1956) Taf. 16. 51.; Priscilla katakombundaki duvar resmi (4. yüzyıl başı) ve Le Mas d'Aire lahдинin kapağı (3. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başı) Th. Klauser, "Studien zur Entstehungsgeschichte der christlichen Kunst IV", *JbAC* 4, 1961, 131 Taf. 8a. 11b.; Gough 1961, *a.g.e.*, 259.

46 Dresken-Weiland 1991, 123 vd.; Volbach 1976, *a.g.e.*, 105 vd.

İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi olayının, figürlerin dramatik yüzleriyle etkili bir şekilde verildiği Silivrikapı örneği 5. yüzyılın ilk yarısına, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki iki parça 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl arasına, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ravenna, S. Apollinare Nouvo, Vinica, Suriye, Nikosia Kıbrıs Müzesi'ndeki Daniel betimli levhalar, Beth Alpha Sinagogu mozaikleri ise 6.-7. yüzyıla tarihlendirilir⁴⁷.

Teknik açıdan bakıldığında sadece konturlarla belirlenen İbrahim ve madalyon içindeki haçın benzerleri 10. ve 11. yüzyıllarda görülür⁴⁸.

Bu sahnede İshak'ın altar üzerinde gösterilmesi 6. yüzyılda başlayan bir özellik olarak kabul edilmektedir⁴⁹.

6. yüzyılın başından ortasına kadar tarihlenen levhalarda yüksek kabartma yerini zamanla alçak kabartmaya; vücutların verilışı ve yüz ifadesi gerçekçilikten uzaklaşarak plâstik anlatıma bırakır. Daha önceki örneklerle kıyasla, 6. yüzyıl ortasından başlayarak çevre çizgileri güçlü, olabildiğince yumuşak bir vücut biçimlendirilişinin yanı sıra, azaltılmış vücut detaylarıyla hareket halinde ya da hareketsiz figürler, âdeta kabartmanın yapıldığı yüzeyle aynı yükseklikteki alçak kabartma ile verilir⁵⁰. Yüzyılın sonuna doğru bu özelliklere stilize anlatım da eklenmiştir⁵¹. Bu özellikler bazı ambon parçalarında, Parenzo'daki levhalarda, Antalya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ambondaki figürlerde, Suriye'de yapılmış bazı levhalar üzerindeki figürlerde de görülür. Bunlardan Antalya örneği 6.-7. yüzyıla, Suriyeli örnekler ise 5.-6. yüzyıl ve 6.-7. yüzyıla tarihlendirilir⁵².

47 Deckers-Serdaroğlu 1993, *a.g.m.*, 160 vd.; Fıratlı 1990, *a.g.e.*, 94. 154.

48 Parman 2002, *a.g.e.*, 114 vd.

49 Dresken-Weiland 1991, 127.

50 Th. Ulbert, "Untersuchungen zu den byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhunderts", *IstMitt* 19/20, 1969/1970, 342 Nr. 16. 19-20. 22-23 Taf. 67, 1.3-4; 68, 1-2; A. Effenberger, "Studien zu den Bildwerken der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung III: Das Petrusrelief von Alaçam", *Staatliche Museen zu Berlin Forschungen und Berichte* 27, 1989, 148.

51 P. H. F. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands* (1987) 161. Taf. 23 a; H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (1989) 131. Resim: 136.

52 Jakobs 1987, *a.g.e.*, Taf. 23a; Harrison 1986, *a.g.m.*, 73-74 Taf. 2-3; Brenk 1985, *a.g.e.*, Abb. 249-250; E. M. Ruprechtsberger (Hrsg.), *Syrien: von den Aposteln zu den Kalifen* (1993) K. Nr. 73. E. Russo, *Sculture del complesso eufrasiano di Parenzo* (1991) K. Nr. 63-64. 127. 135. 154. 201-203: Fig. 88-89. 153. 157. 178. 215-217; *Syrie. Mémoire et Civilisation* (1993) 358 K. Nr. 282.

Aynı özelliklerin görüldüğü Adana Müzesi'ndeki payeyi de bu nedenle 6. yüzyıl ortasına tarihlendirmek olasıdır.

Erken Bizans Döneminden başlayarak kurban konusu, özellikle Doğu Hristiyanlığı'nda İsa'nın kurban edilişini hatırlatan Şükran Ayini'nin gerçekleştirildiği bema alanında ya da yakınında tasvir edilmiştir⁵³. Envanter bilgileri olmayan, bu nedenle de nereden geldiği bilinmeyen Adana Müzesi'ndeki paye ve aynı müzede sergilenen bitkisel bezemeli ve aynı özelliklere sahip diğer paye, bema alanını sınırlayan templon kuruluşu içinde yer almış olmalıdır. G. Dagron ve D. Feissel bu payenin diğer buluntularla birlikte, Erken Bizans Döneminde üç kilisesi olduğu bilinen⁵⁴, Anavarza'dan geldiğini söylerler⁵⁵. Ancak Dagron ve Feissel'in kitaplarında başka bir ören yeri olan Kozan yakınındaki Çukurören'de Erken Bizans Dönemine ait bir kilisede bulunan iki korinth başlıktan biri üzerinde görülen madalyondaki haç motifi, işçiliği ile incelediğimiz paye üzerindeki haçlı madalyon örneğine benzer⁵⁶. Bu nedenle payelerin Anavarza yerine Çukurören'den getirildikleri düşünülebilir. Öte yandan işçilikteki bu benzerliği Çukurören başlıklarının ustasının Anavarza'daki kilise için de çalışmış olabileceği biçiminde yorumlamak mümkündür.

Adana Müzesi'ndeki yukarıda tanıttığımız, yapı içindeki kullanım yeri templon kuruluşu olabilecek yerel kireç taşından 6. yüzyıl ortasına tarihlendirilebilen paye, İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi konusuyla hem ikonografik açıdan, hem üslup özellikleri açısından Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi sanatı içinde yer alan önemli bir eser olarak değerlendirilmelidir.

53 Lucchesi Palli 1994, *a.g.m.*, 29.; Schrenk 1995, *a.g.e.*, Taf. 1-2a.3a-b,19-20a.

54 F. Hild-H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien I-II* (1990) 182; S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria* (1996) 85 vd.

55 G. Dagron-D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie* (1987) 243.

56 Dagron-Feissel 1987, *a.g.e.*, 237 vd. Pl. LVI,2; Hild-Hellenkemper 1990, *a.g.e.*, 231.

KAYNAKÇA

DRESKEN- WEILAND 1991, J. Dresken-Weiland, Reliefierte Tischplatten aus Theodosianischer Zeit (1991).

GEİSCHER 1967, H. J. Geischer, "Heidnische Parallelen zum frühchristlichen Bild des Isaak-Opfers" JbAC 10, 1967, 127-144.

Resim 1: Adana Müzesi'ndeki figürlü paye (1980'li yıllardaki görünümü G. Dagron-D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie* (1987) Pl. LIX,7)

Resim 2: Adana Müzesi'ndeki figürlü paye

Resim 3: Adana Müzesi'ndeki figürlü payenin üst bölümü

Resim 4: Adana Müzesi'ndeki figürlü payenin orta bölümündeki İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi sahnesi

THE CAPITALS OF THE FIRST BASILICA OF ST. JOHN AT EPHEBUS

Eugenio RUSSO*

Within the context of research dealing with «Byzantine architectural and decorative sculpture in Turkey» – which is under my direction –, I present to you this year some of results of my study of the capitals of the first basilica of St. John at Ephesus. This is a prelude to the catalogue I am putting together for that structure. My thanks go to my colleague Mustafa Büyükkolancı, who is currently the scientific director of the complex of St. John at Ephesus, for his permission to continue my work upon this building's sculptures.

Today my presentation will be concerned with 21 pieces and 14 fragments of composite capitals. With but a few exceptions, these are located in the clearing to the south of the southern side of the church¹. The exceptions are: a piece that G. Lampakes saw before excavations began and which was photographically published in 1909, but is currently missing²; a piece buried to the north of the exterior of the apse; and two pilaster capitals to be published by M. Büyükkolancı, who has felicitously rediscovered them, now within the storage of St. John.

Low in the kalathos, there appear two orders or crowns of acanthus leaves and lobed leaves fill also the space behind the corner volutes at the top. In

* Prof. Dr. Eugenio RUSSO, Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, Via Mariani, 5, I – 48100 Ravenna/ ITALY.

1 About the capitals of the first basilica found in the excavations, see R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936, pp. 91-92, nos. 267a,b,c,d, pl.218; E. Weigand, in H. Hörmann, *Die Johanneskirche* (FiE, IV, 3), Wien 1951, p. 223; Hörmann, *Die Johanneskirche*, pp. 221-223, fig. 58 left, pl. LIII,1-3; E. Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina – Frühchristliche und byzantinische Ephesos* (Atti del Convegno internazionale di studi, Roma, 22-24 febbraio 1996), Wien 1999, p. 36 and note 83; A. Thiel, *Die Johanneskirche in Ephesos*, Wiesbaden 2005, pp. 58-59, figs. 62-64; E. Russo, in *Synergia. Festschrift für Friedrich Krininger*, I, Wien 2005, p. 302; Ph. Niewöhner, Aizanoi, Dokimion und Anatolien, Wiesbaden 2007, pp. 121-122, 294-295, cat. 480, pl. 61.

2 G. Lampakes, *Hoi hepta asteres Apokalypseos*, en Athenais 1909, p. 75, fig. 40.

the central trapezoidal spaces beneath the abacus we find a whole series of motifs: a cross in outline with a central button, with vegetal elements at the meeting of its arms, and flanked by acanthus motifs that shoot forth from the bottom centre (Figs. 1- 2- 3- 4). There appears a finely detailed vertical leaf with projecting vein, which is flanked by four threadlike, minimalist helices and by two acanthus elements (Fig. 2), or by two caules and their associated calices reduced to bare essentials (Fig. 4), or by two leaf-shaped elements (Fig. 6), or by two acanthus half-leaves (Figs. 7, 10), or by two elements similar to those seen on the sides of the cross (Fig. 9), or by two caules with the horizontal rim delimiting the calices (Figs. 9, 11), or by two acanthus leaves (Fig. 15). There also appears a finely detailed vertical leaf with projecting vein, which is flanked by two linear strips each having a double helix and by two vegetal elements (Figs. 3, 14), or by two acanthus half-leaves that shoot forth from the bottom centre (Fig. 14), or by six acanthus-shaped elements (Fig. 8). There appears a finely detailed vertical leaf with projecting vein, which is flanked by two lemnisci ending in four ivy leaves and two caules having the horizontal rim delimiting the calices (Fig. 12), or by two acanthus-shaped elements laid out diagonally towards the top between four helices (Fig. 5), or by two lilies between four helices that issue forth from the bottom centre and by two acanthus half-leaves (Figs. 10, 13). In the extrados of the corner volutes there usually appears an acanthus-shaped vegetal element (Fig. 5), but there also appear two racemes intersecting to form lozenges containing lilies (Fig. 14), or a lemniscus with heart-shaped ivy leaves (Fig. 3); in one instance we see a peltate motif obtained through a strip that has been cut so as to have a central groove producing the effect of two bands (Fig. 15).

The flower of the abacus, alas, hardly survives, but what remains shows us acanthus-leaves whose extremities touch upon the horizontal plane, thereby creating a sort of rhombus.

In 1996, we were able to verify the presence of two crosses and of a mason’s mark on the lower circular surface of one of the capitals (Fig. 10).

The capitals we are discussing have been studied by Rudolf Kautzsch, who thought them to belong to the last quarter of the fifth or to the beginning of the sixth century, just like the capitals of the quadriporticus³; by Hans Hörmann⁴, who reports a letter by Edmund Weigand in which he declared the leaves to belong to the type of the Golden Gate of Constantinople, which in turn imitates earlier late Hellenistic models, and thought that the work had apparently been done by a local workshop towards 410⁵; by myself previously, with an attribution to the early fifth century⁶; by Andreas Thiel, who does not date the pieces even though he assigns the first basilica to the end of the fourth century⁷; by Philipp Niewöhner, who speaks of a capital (Figs. 3, 14) of the early Byzantine period – apparently fifth to sixth centuries – and of the work of local artisans⁸. I feel the need both to re-assert the dating of these capitals to the start of the fifth century and to repeat that they are chronologically and formally different from the Corinthian capitals of the quadriporticus, which are Justinian in date⁹, even if Kautzsch considered all to be coeval and to belong to the last quarter of the fifth or to the beginning of the sixth century¹⁰; I also feel the need to remark that the leaves do not belong to the type to be found in the Theodosian St. Sophia and Golden Gate of Constantinople, to which Weigand had assigned them.

In the case of the acanthus leaves of the capitals of the first basilica, the stonecutters indubitably looked to previous examples in the very glorious past of Ephesus¹¹, but try though we may, we are unable to find any convincing parallels. The only parallel – quite meaningful from a chronological perspective

3 Kautzsch, *Kapitellstudien*, pp. 90-92.

4 Hörmann, *Die Johanneskirche*, pp. 221-223.

5 Weigand, in *Die Johanneskirche*, p. 223.

6 Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina*, p. 36; and in *Synergia*, p. 302.

7 Thiel, *Die Johanneskirche in Ephesos*, pp. 58-59, 101-102.

8 Niewöhner, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien*, pp. 121-122, 294-295.

9 Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina*, pp. 39-40, fig. 28.

10 Kautzsch, *Kapitellstudien*, pp. 90-92, nos. 266-267, pl. 18.

11 As for instance a capital found in the «Marmorsaal» of the Harbour's Gymnasium: A. Bammer, *Funde aus Ephesos und Samothrake* (Kunsthistorisches Museum Wien, Katalog der Antikensammlungen II), Wien 1978, p. 102, no. 124, fig. 80.

– is that offered by some, but not all of the capitals made of local limestone for the basilica of Epiphanius at Salamis in Cyprus¹² between the end of the fourth and the beginning of the fifth century. As regards the leaves of one of the capitals (Figs. 3, 14), a possible model may be identified within a capital at Corinth¹³, with references going back as far as the Augustan age, as in the case of a “Blattkelch” capital in the second order of the scaenae frons of the theatre at Stratonikeia¹⁴. The use of fleshy and “naturalistic” leaves at St. John is in line with the overall decoration of these pieces (Fig. 1): the fracturing of light in the bodies and in the edges of the vigorous leaves has an equivalent in the decorations of the central trapezoidal spaces within the kalathos beneath the abacus, with their colouristic vegetal elements, as in the lobed leaves behind the volutes and in the motifs within the extrados of the volutes, as far as the corner elements of the crosses. The crosses are uniformly provided with an outline and a central button.

Within this context, the strips that generate the corner volutes constitute a counter-attraction, since the majesty of the capital is concentrated in the strips’ revealing the exertion – rhythmically graduated – involved in sustaining and extending the structure and its decoration at the top. The rhythm is slow and optically focussed upon the strong and slow curves of the wide volute, with a circularity that contracts upon the central eye. From the colouristic as well as the geometric point of view, this counteracts the leaves’ and other decorative motifs’ almost always breaking up towards the top (an exception is constituted by those elements pointing downwards at the corners of the crosses). Therefore, in these capitals we are dealing with a structural and formal construction that is both conscious and thought-out, so as to effectively enclose by means of contrast the central motif in the trapezoidal spaces beneath the abacus.

13 Kautzsch, *Kapitellstudien*, pp. 65-66, no. 209, pl. 16 («erste Hälfte des vierten Jahrhunderts»).

14 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, Mainz 1984, I, p. 309; II, p. 85, no. 345.3, pl. 183,3; I.H. Mert, *Untersuchungen zur hellenistischen und kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia*, Tübingen 2008, pp. 48, 50, 72, 135, SF. K. 14, fig. 30 (the capital is in the garden of the Eskihsar’s Museum, inv. no. 756).

For a more careful chronological evaluation there comes to our assistance a fragment of a capital (Fig. 15), the only one in the series, that is decorated in the extrados of the volute with an abstract geometric motif, a series of superimposed peltae made up of a strip of two bands. Actually, the abstract expression occurs in all the decorations of the upper portion of the kalathos, even in the extrados of the volutes. The motifs here are so colouristic, in unison with the acanthus-leaves of the two lower orders, but in their heraldic layout, with marked symmetry, are likewise abstract and reveal fully the period in which these pieces were executed. With a cadenced and repetitive use of lobes, the same leaves behind the volutes are, without breaking-up, in line with the other decorations of the upper portion of the kalathos. Consequently, we might say that the two lower orders of the leaves are intentionally evocative of the past, whereas the upper portion of the decoration of the kalathos shows an abstract expression that makes its date evident. At first glance, it is possible to be misled by the colouristic coherence and by the choice of motifs – except for that of the superimposed peltae – that the upper portion of the kalathos presents vis-à-vis the lower portion. An abstraction that occurs also in the flower of the abacus, wherever the acanthus leaves touch one another horizontally by their points and give rise to rhomboid figures.

Some capitals (Figs. 1- 3- 4- 6- 11- 12- 14) show a central eyelet ending in the vegetal elements that flank the vegetal motif or the cross at the centre of the trapezoidal spaces. In the column capitals, the acanthus leaves of the two lower orders do not present eyelets formed by the lobe-extremities, except for one capital (Figs. 3, 14), that in this regard reveals a formal tendency as well as a hand that is different from the others by virtue of being more receptive of innovations then taking place. But in the two pilaster capitals that will be published by M. Büyükkolancı, the acanthus-leaves, flattened, show eyelets between the lobes. In so doing, they reveal characteristics that are markedly different from those of most of the capital columns, which in line with the trends of the period in which they were created¹⁵.

15 For the contemporary situation in Constantinople I refer to E. Russo, in *Bizantinistica*, serie seconda, 9 (2007, but 2008), pp. 1-14, and in 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), 1. Cilt, Ankara 2009, pp. 155-166.

The chronological attribution of the capitals of the first basilica of St. John to the beginning of the fifth century, with varying formal tendencies present at Ephesus at the time, in the same or in two different workshops, confirms in turn the observations and the dating already proposed for the pilaster capitals – two from the “Stiegengasse” and the third re-employed to the west of the Prytaneion –: they belong to the first decades of the fifth century, after those of St. John, and were executed by a workshop that was completely in step with the times¹⁶. The capitals from St. John, in part looking back to the past, betray the date of their creation either in the individual elements chosen or through the clear receptivity to innovation that is evident in the pilaster capitals. Thereby, an important piece of the puzzle is put in place for the overall reconstruction of sculptors’ activity at Ephesus in the fifth century A.D.

16 Russo, in *Synergia*, pp. 295-304.

Fig. 1: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 2: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 3: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 4: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 5: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 6: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 7: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 8: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 9: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 10: Ephesus, St. John: capital of the first basilica
(photo E. Russo)

Fig. 11: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 12: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 13: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 14: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

Fig. 15: Ephesus, St. John: capital of the first basilica (photo E. Russo)

2008 YILI KORYKOS (KIZKALESİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Serra DURUGÖNÜL *

Murat DURUKAN

Ercan AŞKIN

Deniz KAPLAN

Mersin İli, Erdemli İlçesine bağlı Kızkalesi Kasabası'nın sınırları içerisinde yer alan Korykos antik kentinde gerçekleştirilen 2008 yılı çalışmalarımız kentin sınırları içerisinde ve yakın çevresindeki kalıntılar ile hinterlandında yürütülen yüzey araştırmalarından oluşmuştur.

Antik kent merkezindeki çalışmalar önceki yıllarda tespit edilen kalıntıların belgelenmesi işlemlerinin sürdürülmesinden oluşmuştur. Bu kapsamda antik kenti ikiye ayıran günümüz Mersin-Silifke karayolunun kuzeyinde ve güneyinde kalan alanlarda çalışmalar yürütülmüştür.

Çalışmaların ikinci aşaması antik kentin yakın civarında gerçekleştirilen araştırmalardan meydana gelmiştir. Araştırmalar neticesinde kenti çevreleyen arazilerde tarımsal amaçlı olduğu anlaşılan çeşitli yapılanmaların bulunduğu gözlenmiştir. Bunlardan biriyle Kızkalesi Kasabası'nın 350 metre kadar kuzeyinde, günümüzde tarımsal faaliyetler sürdürülen düzlüğün hemen kenarındaki yamaçta karşılaşmıştır. Poligonal duvar işçiliğine sahip birkaç mekândan meydana gelen yapılanmanın içerisinde kırma taşı, ezme teknesi, kapı lentoları ve *in situ* olmayan başka mimarî parçalar gözlemlenmektedir.

* Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu TR-Mersin / TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Murat DURUKAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu TR-Mersin / TÜRKİYE

Arş. Gör. Ercan AŞKIN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu TR-Mersin / TÜRKİYE

Arş. Gör. Deniz KAPLAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu TR-Mersin / TÜRKİYE

Adı geçen Mersin Üniversitesi Öğretim Elemanlarına, araştırmaya olan katkılarından dolayı teşekkür ederim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne vermiş oldukları çalışma izninden dolayı; bu yıl Niğde Müzesi'nden çalışmamıza katılmış olan Bakanlık temsilcimiz Sayın Mustafa Eryaman'a da katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim.

Yapılanmanın dış tarafında ise ana kayaya oyulmuş baskı kollu bir pres ile bir sarnıca rastlanmaktadır. Hemen güneydoğusunda ise ön yüzü profilendirilmiş olan ve bu yüzde küçük bir sunak kabartması yer alan, arka kısmı ise kabaca işlenmiş Roma Dönemine ait bir *hyposoriumlu* lâhit bulunmaktadır. Mezarın *hyposorium* kısmının düzenli büyük kesme taşlardan oluşturulduğu gözlenmektedir ve iç kısmında bir Dioskur takkesi kabartması bulunmaktadır. Yapılanmanın kuzeyine doğru başka yapı kalıntıları, yıkık durumdaki bir poligonal mezar evi ve baskı kollu presle karşılaşmaktadır. Batıya doğru ise, yapılanmanın tam karşısına denk gelen tepenin yamaçlarında, cephesi kabaca işlenmiş üçgen alınlık görünümü sergileyen ve içerisinde iki adet *arcosolium* bulunan tek odalı basit bir kaya mezarı tespit edilmiştir.

Çalışmalarımızın üçüncü aşamasını ise *Korykos*'un hinterlandında gerçekleştirilen araştırmalar oluşmuştur. Araştırmalar sonucunda büyüklükleri değişen pek çok yerleşim ile başka birtakım kalıntılar tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerden biri Hasanaliler Köyü'ne bağlı Çoku Mahallesi civarında yer almaktadır. Roma ve Erken Bizans dönemine ait olduğunu düşündüğümüz yerleşimdeki kalıntılar arasında büyük bir ezme teknesine sahip pres, bir kırma taşı ve harmanlık alanının varlığından söz etmek mümkündür.

Hasanaliler Köyü'ne bağlı Karadeveli mevkiine aşağı yukarı 1.5 kilometre mesafede ise büyük bir Bizans yerleşimiyle karşılaşmıştır. Yerleşimdeki kalıntılar arasında yer alan ve İ.S. 5. veya 6. yüzyıla ait olduğu anlaşılan büyük bir kilisenin *narthex* duvarı ayakta. Ayrıca başka yapılara ait birçok kapı ile bazı mekânların duvarlarının kısmen korunmuş olduğu gözlenmektedir. Mekânlardan birinin içinde büyük bir kırma taşı bulunmaktadır. Yerleşimin batısında ise lâhitler ve bir *chamosorium* mezar yer almaktadır.

Susanoğlu'nun 1.5 kilometre kadar kuzeydoğusunda ise bugünkü taş ocağının içinde kalmış, büyük bir kemerli giriş ve girişin iki yanından yanlardaki tepelere doğru kuzeybatı-güneydoğu yönünde ilerleyen duvarlardan meydana gelen bir mimarî yapılanma tespit edilmiştir. Söz konusu mimarî yapılanma yer aldığı vadiyi doğu-batı istikametinde ikiye ayırmaktadır. Girişe bağlanan duvarların uzunluğu aşağı yukarı 58 metredir. Kapı, gerek

lentosu, gerekse onun üzerinden yükselen kemeriyle ihtişamlı bir görünüm sergilemektedir. Kapı aralığının genişliği 2.70 metre, lentonun zeminden yüksekliği 3,75 metre, kemerinki ise 5 metre civarındadır. Kapı ve üzerindeki kemer düzenli kesme taşlardan meydana gelirken, ona bağlanan duvarlar irili ufaklı düzensiz taşlardan inşa edilmiştir. Yapılanmanın batısında Korasion, doğusunda ise Korykos bulunmaktadır. Girişin yönünün Korasion'a doğru olması doğu, yani Korykos tarafının kontrol altına alınmak istendiği yönünde bir düşünceye sevk etmektedir. Doğudan bu kapıya ilerleyen antik yolun taş ocağındaki çalışmalar sırasında tahrip edildiği anlaşılmıştır. Kapıya bağlanan yolun ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuş 20 metrelik kısmı günümüzde görülebilmektedir ve bu kesimde genişliği 7 metre civarındadır. Bununla beraber taş ocağında sürdürülen çalışmaların kapıya bağlanan antik yolu tahrip etmeye devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu mevkide ayrıca doğal iki mağarayla karşılaşmıştır. Anılan kalıntıların varlığı ve tahribat tehdidi altında olmaları nedeniyle, yer aldıkları alanların birinci derece arkeolojik ve doğal sit kapsamına alınmaları önerilmiştir.

Kızkalesi'nin batısındaki Narlıkuyu Kızlarhamamı mevkiinde Erken Hristiyanlık dönemine ait küçük bir yerleşim tespit edilmiştir. Altı adet ana kayaya oyulmuş baskı kollu pres, bir adet taş destekli baskı kollu vida pres ile kırma ve ağırlık taşları gibi donanımların varlığı buradaki yoğun üretime işaret etmektedir. Zaten konum olarak da bu mevki çok uygun bir koya hâkim bir noktada yer almaktadır ve bu da liman özelliğini kuvvetlendirmektedir. Yerleşimde üretim olduğu kadar, yavaşan teknelerden gelen ürünlerin de burada işlenmiş olabileceği akla gelmektedir. Yerleşimin merkezinde üreticiye ait olabileceğini düşündüğümüz birkaç mekândan meydana geldiği anlaşılan kemerli bir yapı bulunmaktadır. Kemerlere sahip olması yapının iki katlı olma olasılığını ön plana çıkarmaktadır. Taş destekli baskı kollu vida presin de bu yapıyla bağlantılı olduğu, yapının mekânlarından birinin içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yapının ve taş destekli baskı kollu presin inşasında önceki dönemlere ait yapıların bloklarının devşirme malzeme olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Yerleşimin içerisinde ayrıca büyük bir kilise bulunmaktadır ve ikiz penceresine ait bloğun ebadı kilisenin büyüklüğü

üzerine fikir vermektedir. Planı alınamayacak kadar tahrip durumundaki kilisenin doğusunda kapalı apsis planına işaret ettiğini düşündüğümüz bir taş yığını görülmektedir. Bu kilisenin hemen yanında ise günümüze çok iyi korunarak ulaşmış olan büyük bir sarnıç yer almaktadır. Kemerli üst yapısı ve üzeri dörtgen taş bloklarla örülerek kapatılmış olan çatısı çok iyi durumdadır. Yerleşimin güneybatısında ise düzensiz poligonal taşlardan inşa edilmiş, denize doğru inen bir koruma ya da sınır hattı bulunmaktadır. 'Sur' tarzındaki bu yapılanma alan sınırlaması açısından Elaiussa-Sebaste ve Korykos arasında uzanan duvarları anımsatmaktadır. Söz konusu kalıntılar dışında yerleşimin civarında üç adet *chamosorium* mezarın varlığı saptanmıştır.

Hasanaliler Köyü Keşlik Sokağı'nın aşağı yukarı 100 metre batısında ikisi büyük biri de küçük olmak üzere üç adet *chamosorium* mezarla karşılaşmıştır. Bir aileye ait olması gerektiği düşünülen bu mezar alanında sütun tamburları ve konsol bloğu da bulunmaktadır. Söz konusu kalıntılar daha önceden de bölgede tanıdığımız, Roma Döneminden önünde büyük bir sütun ve bunun üzerinde duran konsoldan meydana gelen anıt mezar tarzındaki bir yapılanmaya işaret etmektedir. Bu alanda ayrıca poligonal taşlardan inşa edilmiş, ancak tahribat nedeniyle plan vermeyen bir yapı yer almaktadır. Bu yapı ile mezarların çağdaş olmadığı, yapının daha geç bir döneme ait olduğunu düşünmek mümkündür.

Susanoğlu'nun kuzeydoğusunda yürütülen araştırmalarda ise bilinçli olarak ve yakın bir zamanda tahrip edildiği anlaşılan, oldukça büyük ve düzenli dörtgen kesme taşlardan oluşan bir 'heroon' yapısı tespit edilmiştir. Yapıya ait bloklar onun sade ama anıtsal bir görünüm sergilediğini gözler önüne sermektedir. Ana kaya üzerinde oturtulmuş olduğu gözlenen temeli hâlen izlenebilmektedir. Bölgedeki benzer mezar yapılarının İ.S. 2. yüzyıla tarihlendiği bilinmektedir. Bu kesimlerde ayrıca Antik Döneme ait olduğu anlaşılan teras duvarlarının varlığı saptanmıştır. Ana kayanın işlenmesi suretiyle oluşturulmuş bir sarnıç ve nitelikleri anlaşılamayan geç dönemlere ait mekânlara ait duvarlar ise civardaki diğer kalıntılar arasında anılabilir.

Hasanaliler, Ören Sokak, Sancıören mevkiinde (Çoku ve Keşlik mevkileri kuzeyi) üç adet sarnıç, iki adet *chamosorium* ve büyük bir presin varlığı saptanmıştır. Poligonal duvarla çevrili bu alan içerisinde bir adet kırma taşı ve çok büyük bir sütun bulunmaktadır. Sancıören mevkiinin kuzeyine doğru ise çok büyük bir Yörük yerleşimine rastlanmıştır. Antik Döneme ait çok az ize rastlanmış olan bu alanda anakayaya oyulmuş baskı kollu bir pres ve bir *chamosorium* mezar görülmüştür.

Kızılısalı'ya bağlı Dedeveli civarında yapılan araştırmalarda Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılan bir evin duvarlarından birinin ayakta olduğu gözlemlenmiştir. Yapı iki kemerli bir cepheye sahiptir ve yan duvardaki bir penceresi korunmuştur. Evin arkasında ise bir Bizans kilisesine rastlanmıştır. Çok yakın bir zamanda tahrip edilmiş olduğu anlaşılan kilisenin, çatısına ait kiremit parçaları ve taban döşemesine ait pişmiş toprak levhalar etrafa dağılmış durumda görülmektedir. Ayrıca iki adet sütun başlığı da diğer kalıntılar arasında anılabilir.

Hasanaliler Köyü Göztepe mevkiinde, Boyan Kalesi'nin aşağı yukarı 300 metre batısında devşirme taşların fazlalığından dolayı geç dönemlere kadar iskân gördüğü anlaşılan bir yerleşim bulunmaktadır. Yerleşimdeki kalıntılar arasında yer alan bir kilisenin apsis kısmının ayakta olduğu görülmektedir. Kilisenin apsisinin kapalı (eingeschrieben) planlı olduğu anlaşılmaktadır. Yıkıntılar arasında detaylandırılmamış bir sütun başlığının varlığı söz konusudur. Öncülleri Erken Roma Döneminden itibaren özellikle Ortadoğu'da görülen bu başlıklar hâlen çok tartışma konusudur. Kökenini Mısır'a bağlayan araştırmacılar da vardır.

Hasanaliler, Burun sokağın 600 metre kadar kuzeydoğusunda, Yörükler tarafından yoğun bir şekilde iskân gördüğü gözlenen bir yerleşimle karşılaşmıştır. Burada üzerinde bir Yörük yapısı yükselen ve Roma Dönemine ait olması muhtemel bir poligonal duvar bulunmaktadır. Hemen bu duvarın arkasında bulunan ve yine bir Yörük yapısında devşirme malzeme olarak kullanılmış bulunan bir kapı lentosu üzerinde, Helenistik ve Roma Döneminde bölgede kapı lentoları üzerinde yaygın olarak karşılaşılan kalkan kabartması tasviri görülmüştür.

Hasanaliler, Kavlakçı Sokak, Telemeci mevkiinin yaklaşık 1 kilometre güneyinde bir *chamosorium* mezar ile yanında bir sunak tespit edilmiştir. Söz konusu sunak yakın zamanımızda gerçekleştirilen yol çalışmaları sırasında düştüğü yerden kaldırılarak bir podium üzerinde oturtulmuştur. Yazıtı olmayan bu sunağın üst kısmı profilendirilmiş olup, tepesi konik, zirvesi ise sivri bir şekilde sonlandırılmıştır.

Akkum'un kuzeybatısında devşirme malzeme olarak kullanılmış bulunan bir taş blok üzerinde, bölgede Helenistik veya Roma dönemlerinde sıklıkla rastlanan *phallos* betimlemesi yer almaktadır. Yine Geç Helenistik ya da Roma Dönemine tarihlendirebileceğimiz poligonal taşlardan oluşan, konsollu ve mazgal pencereci bir kule burada yer alan bir diğerkalıntıdır. Bu kule kuzeydoğuda bulunan ve tarafımızca yayınlanmış olan büyük Akkum kulesini gören bir konuma sahiptir. Sonraki dönemlerde planının değişime uğradığı anlaşılan bir yapının içinde ise pres ve ezme taşı bulunmaktadır. Presin arka tarafında, bir *podium* üzerinde duran, arkası kabaca işlenmiş, ön yüzüne ise profil kazandırılmış ve yine bu yüzde küçük bir sunak kabartması taşıyan Roma dönemine ait bir lâhitle karşılaşılmıştır. Lâhdin arkasında ise, Susanoğlu'nda tespit edilmiş olan ve kasıtlı olarak tamamen tahrip edilmiş olan heroon'a benzeyen bir yapı, burada da tamamen yerle bir edildiği gözlenmektedir. Yapıya ait mimarî bloklar etrafa dağılmış vaziyettedir. Profilli mimari blok sayısı az olmakla beraber, iki adet piramidal formda ve uç kısmı da sivrilerek biten taş blok bu yapının elemanları arasında dikkati çeken unsurlardır. Söz konusu mimari blokların üst yapı için bir ipucu verdikleri düşünülebilir. Heroon'un oturduğu ana mekân, yani yapının temeli de hâlen seçilebilmektedir. Temel üzerinde 1x1 metre ebadında bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğa hediyelerin bırakıldığı, etrafına ise ölülerin yatırıldığı düşünülebilir. Bir diğerk ihtimal olarak ise yakma usulünde bir gömü söz konusu olup kül kapları için ayrıldığı düşünülebilir. Ancak soyulmuş bir mezar olması nedeniyle şimdilik bu soru yanıtsız kalmaktadır.

Akkum, Korykos ve Korasion arasında, Korykos'un bir küçük mahallesi olarak da kabul edilebilecek nitelikte yoğun iskân görmemiş olduğu anlaşılan

bir yerleşim bulunmaktadır. Hasanliler ve Akkum civarında Yörük yerleşimlerinin özellikle yoğun olduğu ve Bizans Dönemi yapı taşlarının da Yörükler tarafından devşirme malzeme olarak kullandığı gözlenmektedir. Nitekim daha önce 1930'larda yapılmış olan Yörük yapılaşmalarında 1970'li yıllara kadar oturan insanlar 1990'larda özellikle Karaman bölgesinde ve Çukurova sahillerinde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu nedenle rastladığımız Yörük yerleşimleri de terk edilmiş durumdadır.

Hüseyinler mevkiisinin altında, vadinin doğu yamacındaki doğal bir mağaranın, önüne Ortaçağda duvarların örülmesi suretiyle kapalı bir yapı haline dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir. Mağaranın alt katına girişi sağlayan bir kapı günümüzde görülebilmektedir. Kapının altında sarnıç ve buna bağlanan, yine anakayanın işlenmesiyle elde edilmiş bir su kanalı bulunmaktadır. Tahribat nedeniyle ikinci kata ulaşmak günümüzde mümkün değildir ve üst kesimlerde de mağara oyuğunun önüne duvar örülmüştür. Ana kayadan oluşan duvarlarda ne amaçla açıldıkları anlaşılamayan bazı nişlerle karşılaşmaktadır. Mağara zemininde ise defineciler tarafından büyük bir çukur açıldığı görülmektedir.

Kızkalesi'ne bağlı Adamkaya'lar mevkiinin aşağı yukarı 1200 metre kuzeydoğusunda, geçmişinin Helenistik Döneme uzandığı ayakta duran kapı lentosu üzerindeki labut kabartmasından anlaşılan bir yerleşime rastlanmıştır. Sonraki dönem yapılaşmaları esnasında tüm yapıların unsurlarının devşirme malzeme olarak kullanılmasından dolayı planların değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Yapıların poligonal duvarlarının oldukça düzgün işçiliğe sahip olmasından hareketle Roma Döneminde de kullanım gördükleri söylenebilir. Bir kapı lentosunun içinin sonradan örülmesi ise işlev değişikliğine işaret etmektedir. Bir sarnıç bir ile bir *chamosorium* mezar da yerleşimdeki diğer kalıntılar arasında sayılabilir.

Yukarı Hüseyinler Köyü'nün kuzeyinde Helenistik Döneme ait poligonal duvarlara rastlanan bir yerleşim tespit edilmiştir. Roma Dönemine ait tahribata uğramış bir sütunlu anıt mezar yerleşimdeki dikkat çeken kalıntılar arasında yer almaktadır. Gömü için *chamosorium*un kullanıldığı

anlaşılan anıtın, sütunu, Dor sütun başlığı ve üzerinde iki büst kabartması olan konsolu yere düşmüş vaziyettedir. Büstlerin oldukça şematik bir tarzda işlendiği görülmektedir. Yapıların mimarî özelliklerinden yerleşimin Bizans döneminde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çok iyi korunmuş *in situ* bir kırma taşı, geç dönemlere kadar kullanılmış olduğu anlaşılan bir sarnıç da yerleşimin sahip olduğu diğer kalıntılardandır.

Sonuç itibarıyla, Korykos'un yakın çevresinin ve hinterlandının boyutları değişen pek çok yerleşimi barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşimlerde karşılaşılan taş destekli baskı kollu vida presler, açık alanda ana kayaya oyulmuş baskı kollu presler ve bunlara ait çeşitli donanımlar onların tarımsal niteliklerini gözler önüne sermektedir. Bu durum Korykos'un hinterlandında gerçekleştirilen üretim ve dolayısıyla kenti besleyen unsurlar üzerine değerli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu yerleşimlerin anıt mezar, lâhit, *chamosorium* gibi çeşitli türde mezarlar ve sarnıçlar gibi diğer unsurlara sahip oldukları da görülmektedir. Ayrıca buralarda rastlanan kalıntılardan elde edilen veriler Korykos'un yakın çevresinin ve hinterlandının Helenistik Dönemden geç dönemlere kadar uzanan bir süreç içerisinde iskân gördüğünü ortaya koymaktadır.

GAZİANTEP MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP HITİT İNSAN VE TANRI HEYKELCİĞİ

Halil Hamdi EKİZ*

Bu araştırmamızda Gaziantep Müzesi koleksiyonları arasında yer alan bir grup Hitit insan ve insan biçimli tanrı heykelciği ele alınacaktır¹. Daha önce yayınladığımız iki makalemizde de yine Gaziantep Müzesi'nde korunan iki Hitit tanrı heykelciği² ile Geç Assur Dönemine ait olan bir tanrı heykelciğini³ incelemiştik.

Heykelciklerin envanter kayıtlarında kesin buluntu yerleri veya hangi bölgeden getirilmiş oldukları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Heykelciklerin hepsinin de önceden hazırlanmış olan bir kalıba dökme tekniği ile yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 85.2.73 ve 85.3.73 envanter numaralı heykelciklerin ellerinin parmakları kazıma tekniğiyle belirtilmiştir.

KATALOG

85.2.73 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 1-3)

Eser 1973 yılında Gaziantep'ten Hasan Çalışıcı'dan satın alınmıştır. Bronzdan imal edilmiş olan eser kısmen paslanmış durumdadır ve yüz detayları fazla belirgin değildir. Boyu 6.8 cm., baş genişliği 1.2 cm., omuz genişliği ise 3 cm. dir.

* Halil Hamdi Ekiz, Arkeolog M.A., Çiğli-İzmir/TÜRKİYE

1 Bu heykelcikleri yayınlamama izin veren Gaziantep Müzesi Müdürü Sayın Ahmet Denizhanoğulları'na; bu müzedeki çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen bu müzenin Arkeologu Sayın Ahmet Beyazlar'a ve eserlerin Resim:lerini çeken Sayın Hatice Ekiz'e teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

2 Ekiz 1999, s.131-140.

3 Ekiz 2003 b, s.17-19.

Gövdesinin alt kısmı uzunca ve silindirik şekilli olan bir erkek heykelciğidir. Başı çıplaktır ve saçları belirgin değildir. Gözleri yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinindedir. İri ve kemerli olan burnunun her iki tarafında ufak ve yuvarlak birer çıkıntı bulunur. Dudaklarının arası hafif aralıktır. Kulakları belirgin değildir. Yüzü dikdörtgen şekillidir ve yanakları dolgundur. İnce ve dikey çizgilerle belirtilmiş olan sakalı göğsünün üst kısmına kadar inmektedir. Boynu kısa ve kalındır. Hafif arkaya doğru eğik olan gövdesi uzunca ve silindirik şekillidir. Göğüsleri yuvarlak birer çıkıntı hâlinde belirtilmiştir. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Sağ eliyle küçük bir kap tutmaktadır. Sol elinin parmakları belirgindir. Diz hizasından bükülmüş olan bacakları birbirine bitişiktir ve hatları işlenmemiştir.

85.3.73 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 4-6)

Eser 1973 yılında Gaziantep'ten Hasan Çalışıcı'dan satın alınmıştır. Bronzdan yapılan eser paslanmış durumdadır ve yüz detayları çok az belirgindir. Boyu 9 cm., baş genişliği 1.2 cm., omuz genişliği ise 2.8 cm. dir.

Gövdesinin alt kısmı uzunca ve silindirik şekilli olan bir erkek heykelciğidir. Başı çıplaktır ve saçları belirgin değildir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinindedir. Burnu iri ve kemerlidir, burnunun her iki tarafında da küçük ve yuvarlak şekilli olan birer çıkıntı vardır. İnce olan dudaklarının arası hafif aralıktır. Kulakları belirgin değildir. Yüzü dikdörtgen şekillidir. İnce, dikey ve birbirine paralel çizgilerle belirtilmiş olan sakalı göğüslerine kadar inmektedir. Boynu kısa ve kalındır. Hafif arkaya doğru eğik olan gövdesi oldukça uzun ve silindirik şekillidir. Göğüsleri küçük ve yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinde belirtilmiştir. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Sağ eliyle ne olduğu anlaşılamayan bir obje tutmaktadır. Ellerin parmakları da hafif belli olmaktadır. Diz hizasından bükülmüş durumda olan bacakları birbirine bitişiktir ve bacaklarının ise hatları işlenmemiştir. Ayaklarının altında ise heykelciğin bir yere veya kaideye yerleştirilerek ya da geçirilerek kullanıldığını kanıtlayan kısa ve çok kalın bir çıkıntı (sap kısmı) bulunmaktadır.

85.4.73 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 7-9)

Eser 1973 yılında Gaziantep'ten Hasan Çalışıcı'dan satın alınmıştır. Bronzdan yapılan eser çok paslanmış durumdadır. Boyu 8.7 cm., baş genişliği 1.4 cm., omuz genişliği ise 3.9 cm. dir.

Ayakta durur ya da yürür şekilde tasvir edilmiş bir tanrı heykelciğidir. Başında konik şekilli, kısa, başa oturan kısmı dar ve ucu sivri olan külâha benzer bir başlık bulunmaktadır. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinde. Burnu iri ve kemerlidir. Dudakları birbirine bitişiktir. Kulakları büyükçe ve yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinde. Yüzü oval şekillidir. Boynu uzun ve kalındır. Silindirik şekilli olan gövdesinin alt kısmı uzunca ve incedir. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır ve ellerini yumruk yapmıştır. Vücudunun çıplak olduğu anlaşılmaktadır. Adım atar ya da yürür şekilde sol bacağı ileri uzatmıştır, sağ bacağı ise dümdüz durmaktadır ve ayakkabılarının uçları düzdür. Ayaklarının altında ise heykelciğin bir yere veya kaideye yerleştirilerek ya da geçirilerek kullanıldığını gösteren V şekilli kısa ve kalın bir çıkıntı (sap kısmı) bulunur.

KARŞILAŞTIRMA VE TARİHLENDİRME

85.4.73 envanter numaralı heykelciğin konik şekilli, başa oturan kısmı dar ve ucu sivri olan külâha benzeyen başlığı kısa bir çıkıntı şeklindedir. Eski Hitit Devrine ait olan Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki 155-531-84 envanter numaralı Alişar heykelciğinin⁴ ve Hitit İmparatorluk Devrine ait Adana Müzesi'ndeki 2823 numaralı Gözlükule heykelciğinin⁵ konik şekilli ve

4 Ekiz 1997, s.161-165, Res.1-3, Şek.1-2; Osten 1937, s.192, 193, Fig.230 e 1612.

5 Akurgal 1962, s.114, Pl.53 Altta sağda; Akurgal 1995, Lev.80 a; Bittel 1976, s.332, Abb.176; Darga 1992, s.111, Res.112; Goldman 1952, s.129-133.

ucu sivri olan külâha benzeyen başlıkları kısa bir çıkıntı şeklindedir. Konik şekilli, ucu sivri ve külâha benzeyen başlıkların ilk örnekleri ise Anadolu'da Eski Tunç Devrinden itibaren görülür⁶.

85.2.73, 85.3.73, 85.4.73, envanter numaralı heykelciklerin elleri de belirtilmiştir. Bunlardan 85.2.73, 85.3.73 envanter numaralı heykelciklerin ellerinin parmakları da belli edilmiştir. 85.2.73, 85.3.73 envanter numaralı heykelciklerin birbirine bitişik olan bacaklarının hatları işlenmemiştir. 85.4.73 envanter numaralı heykelciğin ise sol bacağı adım atar veya yürür şekilde ileri uzatılmıştır ve ayakbalarının uçları düzdür. M.Ö.2. binyılın ilk çeyreğine ait Coba Höyük'te bulunan biri Adana Müzesi'nde (5.25.1975 envanter numaralı)⁷, diğeri ise Gaziantep Müzesi'nde (13.1.75 envanter numaralı)⁸ korunan iki heykelciğin; Tokat Müzesi'ndeki 75.67.1-2743 envanter numaralı Bolus-Aktepe heykelciğinin⁹ ve Karaman Müzesi'ndeki 2626 envanter numaralı Mut heykelciğinin¹⁰ yine bu tipte olan ayakbalarının uçları düzdür.

85.3.73 ve 85.4.73 envanter numaralı heykelciklerin ayaklarının alt kısımlarında bulunan kısa ve kalın çıkıntı (sap kısmı) lar bunların bir kaideye dik ve sabit olarak duracak bir şekilde yerleştirilerek kullanıldığını göstermektedir. Konya heykelciğinin¹¹, Tiryns heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹², Berlin Staatliche Museen'deki Boğazköy heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹³ ve Lazkiye heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹⁴ ayaklarının altındaki sap kısımları ile benzerlik göstermektedir.

6 Aydıngün 2008, s.117 dn.10-12; Ekiz 2005, s.59; Ekiz 2006, s.20; ; Ekiz 2007, s.68.

7 Özgen 1985, s.173-175, Fig.1-4; Özgen-Summers 1993, s.109-110, Pl.XV a, b, d.

8 Özgen 1985, s.175-176, Fig.5; Özgen-Summers 1993, Pl.XV e, f, g; Summers 1991, s. 175-176, Fig.1.

9 Ekiz 2003 a, s.357-365, Res.1-4, Şek.1-2.

10 Aydal 1988, s.15-17; Emre 2002, s.230, 491, Abb.13; Özgüç (T.) 1993, s.491-493; Toker 2002, s.559 No.120.

11 Akurgal 1995, Lev.74; Bittel 1976, s.331, Abb.147; Darga 1992, s.37, Res.15.

12 Canby 1969, s.142-143, Pl.38.

13 Akurgal 1995, Lev.73 b; Alp 1962, s.204-205, Lev.XXIX-XXXII; Darga 1992, s.100-101, Res.101.

14 Akurgal 1995, Lev.72, 73 a; Alp 1962, s.204-205, Lev.XXXIII-XXXVI; Darga 1992, s.100-101, Res.102.

Burada ele aldığımız ve hepsi de şematik üslupta üretilmiş olan heykelciklerin Eski Hitit Devrine, yani M.Ö.1660-1470/1460 yıllarına ait olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ALP, Sedat 1962, “Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile diğer Hitit Eserleri”, “Eine Hethitische Bronzestatuetten und Andere Funde aus Zara bei Amasya”, *Anadolu VI* (1961/1962), s.191-216, 217-243.
- AYDAL, Sabri 1988, “Karaman Müzesinde bulunan Hitit Heykelciği”, *Karaman Müzesi Yıllığı II/5* (1987), s. 15-17.
- AKURGAL, Ekrem 1962, *The Art of the Hittites*. Thames and Hudson, London.
- AKURGAL, Ekrem 1995, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınlar ve Ticaret A.Ş., İzmir.
- BITTEL, Kurt 1976, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*. Verlag C.H. Beck, München.
- CANBY, Jeanny V. 1969, “Some Hittite Figurines in the Aegean”, *Hesperia* 38, s.141-149.
- DARGA, A. Muhibbe 1992, *Hitit Sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 56, İstanbul.
- EKİZ, Halil Hamdi 1997, “Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri’nde Bulunan bazı Tanrı Heykelcikleri”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*, s.161-172.
- EKİZ, Halil Hamdi 1999, “Gaziantep Müzesi’nde Bulunan Hayvan Üstünde Duran iki Tanrı Heykelciği”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı*, s.131-140.

- EKİZ, Halil Hamdi 2003 a, “Tokat Müzesi’nde Bulunan bir Hitit Tanrı Heykeli”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı 2002*, s.357-365.
- EKİZ, Halil Hamdi 2003 b, “Gaziantep Müzesi’nde Bulunan Çift Yüzlü bir Tanrı Heykelciği”, *Kubaba Yıl: 1 Sayı: 1 (5 Ağustos-Eylül-Ekim 2003)*, s.17-19.
- EKİZ, Halil Hamdi 2005, “Adıyaman Müzesi’nde Bulunan üç Hitit Tanrı Heykelciği”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Yıl: 2005, Sayı: 5*, s.57-64.
- EKİZ, Halil Hamdi 2006, “M.Ö.2. Bin Hitit Dönemi İnsan Heykelcikleri ile İnsan Tasvirlerinde Görülen Başlık Tipleri”, *Kubaba Yıl: 3 Sayı: 8 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2006)*, s.20-36.
- EKİZ, Halil Hamdi 2007 b, “Ahlatlıbel İdolları”, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, s.61-72.
- EMRE, Kutlu 2002, “Felsreliefs, Stelen, Orthostaten, Großplastik als Monumentale Form Staatlicher und Religiöser Repräsentation”, “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar, Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk. Die Hethiter und Ihr Reich, das volk der 1000 Götter. Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28. April 2002, Theiss*, s.218-233, 487-492.
- GOLDMAN, Hetty 1952, “A Crystal Statuette from Tarsus”, *Archaeologia Orientale in Memoriam Ernst Herzfeld*, s.129-33.
- OSTEN, Hans H. von der 1937, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II. OIP XXIX*, Chicago, Illinois.
- ÖZGEN, Engin 1985, “Two Bronze Near Eastern Figurines from Southeastern Anatolia”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt III, Sayı 1 (1985)*, s.173-179.

ÖZGEN, Engin - G.D. SUMMERS 1993, "Metalwork in the Gaziantep and Adana Museums: an Addendum", *Anatolian Studies* XLIII (1993), s.109-110.

ÖZGÜÇ, Tahsin 1993, "Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock-Carvings", *Nimet Özgüç'e Armağan. Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Edited by M.J. Mellink-E. Porada-T. Özgüç, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s.473-499.

SUMMERS, G.D. 1991, "Metalwork in Gaziantep Museum said to be a Hoard from the Region of Sakçagözü", *An. St. XLI* (1991), s.173-195.

TOKER, Ayşe 2002, "Exponate", "Sergideki Eserler", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk. Die Hethiter und Ihr Reich, das volk der 1000 Götter*. Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28. April 2002, Theiss, s.320-359, 532-571.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

BOĞAZIÇI TOPOGRAFYASI: 2007 ARAŞTIRMALARI

Asnu-Bilban YALÇIN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin ile İstanbul Üniversitesi adına başlattığımız 'Boğaziçi Topoğrafyası' konulu arkeolojik yüzey araştırmamız 7-20 Temmuz 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Ekibimizde sanat tarihçileri Aslı Onur, Gülşah Soylu, Çağlar Erdoğan, Serdar Gündoğdu, Arkeolog Filiz Karabacak, Tarihçi Yard. Doç. Dr. Birsal Küçüksipahioğlu ve Bakanlık temsilcimiz Özgür Mehmet İlkin görev almışlardır¹.

2008 araştırmalarına Beykoz İlçesi'nde Ali Bahadır Köyü'nden başlanmıştır. Buranın XIII. yüzyılda kurulduğu ve isminin Riva'nın fethinde savaşı bir kumandandan alındığı söylenmektedir. Köyün mezarlık alanı taranmıştır. Bu tarama sonucu Bizans Dönemine ait, elliden fazla mermer mimari plastik eser parçalarına rastlanmıştır. Mezarlık dahilinde bulunan tüm mermer malzemenin fotoğrafları çekilerek ölçüleri alınmış, formu okunabilir hâlde günümüze gelebilmiş olanlar arasında çizim yapılmıştır.

Tespit edilenlerin çoğunluğunu sütun gövdeleri oluşturmaktadır. Bunların yanında silmeli parçalar, küçük sütunceler de bulunmaktadır; bunların daha küçük bir elemanı taşıyıcı veya duvarlara bitişik olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Altıgen formda bir sütunce muhtemelen bir *kiborion* veya bir altar masasını taşımaktaydı. Bir yüzü işlenmemiş ve düzleştirilmemiş, olan

* Doç. Dr. Asnu-Bilban YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu cad. No.196, 34459 Laleli- İstanbul/TÜRKİYE.

e-mail; yalcinab@istanbul.edu.tr

1 Araştırmamıza izni veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; Beykoz Belediye Başkanı Sn. Muharrem Ergün'e, Başk. Yard. Sn. Yüksel Bakı'ye; araştırmamızın her anında bize yardımcı olan Bakanlık temsilcimiz Sn. Özgür Mehmet İlkin'e destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. 2007 yılından itibaren projemize burs vererek gerçekleşmesini sağlayan A.Onassis Vakfı'na bize sağladığı destekten dolayı teşekkür ederiz.

mermer blok levhalar muhtemelen yer döşemelerine aitti. Bunlar arasında kapı eşiği olarak kullanılan bir parçaya da rastlanmıştır. Bir diğer grup arşitrav veya düz friz olarak kullanılmış mermer parçalarından oluşmaktadır.

Biçimini koruyan parçalar arasında iki adet korkuluk payesi tespit edilmiştir. Bunların ön yüzleri Roma döneminden gelen soffit süslemesi geleneğinde, iç içe geçmiş dikdörtgen formda silmeli çerçeveden oluşur. Yan taraflarında ise levhanın girebileceği oyuk bulunmaktadır. Bu payeler V. ve VI. yüzyıllar arasında görülen geleneksel üretim içine dâhil edilebilirler² (Resim: 1).

Mezarlıkta, ayrıca, renkli mermerden³ silmeli bir parça; iki adet Roma Dönemine ait stel tespit edilmiştir. Ayrıca çok sayıda Osmanlı Dönemine ait mezar taşları da bulunmaktadır. Tespit edilen malzemenin çoğu aşırı derecede aşınmış olduğundan tam olarak formları okunamamaktadır.

Ali Bahadır Köyü mezarlığında tespit ettiğimiz çok sayıda erken Bizans Dönemine tarihlenen mermer malzeme bölgede bulunan ve bu döneme ait olabilecek yapı veya yapılara işaret edebilir. Geç Antik ve Bizans Dönemi kaynaklarına ait araştırma çalışmalarımız devam etmektedir.

Araştırmalara Mahmud Şevket Paşa Köyü'nde devam edilmiştir. Burasının, Kurtuluş Savaşı öncesine kadar bir Rum yerleşimi olduğu ve tarihinin Bizans Dönemine kadar gittiği yerel halk tarafından söylenmektedir. Mübadele'ye kadar Arvanito Khorı olarak bilinen bir köy olduğu ve halkının şarapçılıkla geçindiği belirtilmektedir. Rumlardan kalan kilisenin günümüze gelemediği söylenmiş, ancak bu yapıya ait 12 m.lik bir duvar kalıntısının hâlâ ayakta olduğu gözlemlenmiştir.

2 Paye tipolojileri hakkında bak. F.Guidobaldi-C.Barsanti-A.G.Giudobaldi, *San Clemente. La scultura del VI secolo*, Roma 1992, 195-228. Başkentteki gelişimine örnek veren: U.Peschlow, *Zum Templon in Konstantinopel*, *Armos* (K.Moutsopoulos armağanı), Thessaloniki 1991, 1448-1475.

3 Parçalar, ülkemizde Hereke taşı olarak bilinen kırmızı gözlü mermerden (*occhio di pavone rosso*) elde edilmiştir. F. Gnoli, *Marmora romana*, Roma 1971, 177-179; *Marmi antichi*, yay. haz. G. Borghini, Roma 1989, 260-262 kat. 107; L. Lazzarini, "The origin and characterization of "Breccia Nuvolata", "Marmor Sagarium" and "Marmor Triponticum", *ASMOSIA V- International Studies on Ancient Stone, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity*, Boston, June 1998, London 2002, 58-67.

Yine Beykoz İlçesinde Akbaba Köyü içinde tespit edebildiğimiz tek tarihi eser Osmanlı Dönemine ait hamam kalıntısıdır. Kalıntı özel bir evin bahçesinde bulunmaktadır. Muhtemelen bu hamam camii ile aynı dönemde yaptırılmış olup Evliya Çelebi'nin“.... *bir cevahir mihrablı camii, yirmi adet dükkânlı, bir hamamlı ve havuzlu köydür*” olarak bahsettiği⁴ Köyün hamamı olmalıdır. Cumhuriyet Mahallesi'nde ise geç Osmanlı Dönemine ait olan bir hamam kalıntısı tespit edilmiştir.

Sarıyer İlçesi'ndeki araştırmalara Rum Ortodoks cemaatine ait olan kilise ve mezarlıkların incelenmesi ile devam edilmiştir. Bunların arasında Büyükdere Hagia Paraskevi Kilisesi'nde⁵, apsisin bulunduğu dış doğu duvarında ve güney duvarın doğu köşesinde Erken Bizans Dönemine ait bir paye (Resim: 2) ve muhtemel Roma Dönemine ait bir stelin duvara örülü hâlde bulunduğu gözlemlenmiştir⁶.

Sarıyer, Demirciköy'de mezarlık alanı incelenmiştir. Burada ayrıntılı bir tarama ile mezarlıkta erken Bizans Dönemine ait çok sayıda mimarî plastik eserlere rastlanmıştır. Bunların hepsinin Marmara adası mermerinden yapıldığı gözlemlenmiştir. Özgün boyutunda olmayan sütun gövdeleri toprağa gömülü bir şekildedir. Bunların arasında mezar taşı olarak kullanılmış ve üzerinde bir haç kabartması olanı dikkat çekicidir (Resim: 3). Bunun Türk döneminde devşirme olarak kullanıldığı açıktır. Bir Hıristiyan sembolü taşıyan parçanın İslami mezarda kullanılmış olması, Osmanlı Döneminde sıkça görülen malzemenin pratik kullanımında, hoşgörü ve ayırım yapmamanın güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

Mezarlıkta silmeli parçalar ve üzerinde özgün halinde sütunce taşıyan *templon* payeleri görülür. Bunlar düz, iç içe geçmiş dikdörtgen silmeli soffit geleneğinde, sade ve geleneksel V. ve VI. yüzyıllarda yaygın bir şekilde görülen süslemeleri içerir. Yan taraflarında levhanın geçişi için oyuklar görülmektedir.

4 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, yay. haz. S.A. Kahraman-Y.Dağlı, 1 cilt-2.kitap, İstanbul 2003, s. 446.

5 N.Ghinis-C. Stratos, *Churches in Istanbul*, Athina 1999, s. 149-150.

6 İncelemelerde bize her türlü kolaylığı sağlayan Sn. Peder Andon'a en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Tespit edilen parçalar arasında bir *ambon* balkonu parapeti de bulunmaktadır (Resim: 4). Eğimli formu ile bu parça bir ambonun vaaz verilen balkon kısmını kapatmaktaydı⁷. Düz ve basitleşmiş süslemeli olanların VI yüzyılda yaygın bir şekilde üretildikleri bilinmektedir⁸. Bu örnekte, üstte ince silmeler görülmesine karşın gövdede herhangi bir desen izine rastlanmamıştır.

Mezarlıktaki tüm malzemelerin V.-VI. yüzyıllarda görülen geleneksel Prokonnesos atölyeleri üretimi kapsamında görülen sade biçimde işlenmiş tipolojilere dâhil oldukları anlaşılmaktadır.

Sarıyer İlçesi'nde Bahçeköy Mahallesi incelenmiştir. Bahçeköy'e bağlı Belgrad Köyü Neşet suyu yakınında Rum yerleşiminden kalma kilise kalıntısı görülmüştür (Resim: 5). Kilise, orman arazisi içinde piknik yapılan yerlere yakındır. Burada kilisenin apsis kısmı kuzey ve güney duvarları görülmektedir. Burada kaçak kazı yapanların açtıkları çukurlar yapıyı tahrip etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Yapı kalıntısının korunması için acil önlemler alınması gerekmektedir.

Yüzey araştırmamızın 2008 yılında son incelenen yeri Sarıyer ilçesi dâhilindeki Rumeli Hisarı Müzesi olmuştur.

Rumeli Hisarı⁹ Osmanlı Sultanı II. Mehmet tarafından 1452'de Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in fethi amacıyla inşa edilmiştir. Boğaz'ın en dar yerinde (698m.), Anadolu Hisarı'nın karşısında yükselen bir hisar ile karşılıklı yapılacak atışlarla, kuşatma esnasında Bizans başkentine Karadeniz'den gemilerle gelme ihtimali olan asker, erzak ve malzeme yardımını engelleme amacı ile yapılmıştır.

7 Benzer bir parçaya Rumeli Hisarı Müzesi, Zağanos Paşa Kulesi içinde, kullanımına rastlanmıştır.

8 P.H.F.Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands*, Bonn 1987; J.-P.Sodini-C.Barsanti, A. Giuglia Guidobaldi, *La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine*, *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, Città del Vaticano-Split 1998, 354-355.

9 A.Gabriel, *Chateaux turcs de Bosphore*, Paris 1941 (İstanbul Türk Kaleleri), İstanbul 1975, 47-109; E.H.Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, İstanbul 1971 (2.ci baskı), 626-661.

Byzantion'lu Dionysios Pers kralı Dareios'un Boğazı, Samos'lu Androkles'in yaptırdığı köprü ile bu noktadan geçtiğinin söylendiğini aktarmaktadır (Anaplous Bosporou LVII)¹⁰.

Fetih'ten sonraki yüzyıllarda, Boğaz'ın yukarı kıyılarına başka kaleler inşa edildiği için Rumeli Hisarı stratejik önemini kaybetmiş ve Osmanlı Dönemi boyunca hapishane olarak kullanılmıştır.

Rumeli Hisarı'nda yaptığımız çalışmalar sonucunda kule ve sur duvarlarında Bizans Dönemine ait devşirme olarak kullanılmış mermer, işlenmiş mimari plastik elemanlar tespit ettik. Ayrıntılı ve dikkatli bir çalışma sonucu, ilk kez, bunların bir envanterini yapmış bulunmaktayız. Tespit ettiğimiz devşirme parçaların toplam sayısı 150 olarak belirlenmiştir. Bunlar, sütun başlıkları, korkuluk levhaları, friz, arşitrav, paye, soffit, çörten, *ambon* ve kabartma parçaları olarak ayrılabilirler (Resim:ler 6-11; Çizimler 1-4).

Hisar içinde kullanılmış olan Bizans Dönemine ait mimarî plastik parçaların çoğu erken döneme, yani V. ve VI. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Daha az sayıda, Orta Bizans Dönemi süslemesi gösteren parçalar da bulunmaktadır. Bunun yanında muhtemelen Roma Dönemine ait çok küçük ölçekte ve oldukça yıpranmış fragmanlara da rastlanmıştır.

Serbest hâlde bulunan sütun başlıkları arasında İyonik impost başlıklar, Korent düzeninde başlıklar ve yine duvarlara örülü olarak impost başlıklar ve İyonik başlık parçaları görülmektedir.

Hisar'da kule içlerinde özellikle merdivenlerde sıkça korkuluk levhaları kullanıldığı da görülmektedir. Bunların arasında Zağnos Paşa Kulesi içindeki merdiven basamağı olarak kullanılmış bir levha dikkat çekicidir. Burada, dört yapraklı yonca motifi silmelerle belirtilmiş ve içinde bir haç deseni taşımaktadır. Bu tip bir desen yine VI. yüzyıldaki üretimde görülür ¹¹.

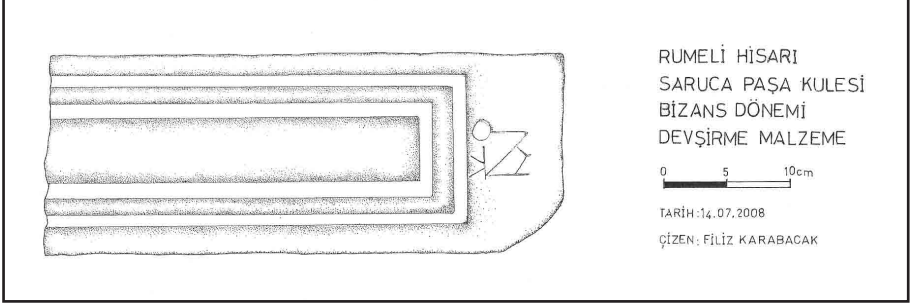
10 Eserin ilk basımı: C.F.W. Müller, *Geographi greci minores* 2, Paris 1861; C. Wescher, *Dionysii Byzantii de Bospori Navigatione quae supersunt*, Paris 1874; R. Güngerich, *Dionysii Byzantii Anaplous Bospori*, Berlin 1957 (yeni basım 1958).

11 İçinde stilize yaprak veya başka motifler taşıyan yonca deseni, erken Bizans dönemi korkuluk levhalarında görülmeye başlanır. Örnekler ve kaynakça için bak. A.-B. Yalçın, "I soffitti decorati degli architravi delle finestre", *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della grande chiesa giustiniana* içinde, yay. haz. A. Guiglia Guidobaldi-C. Barsanti, Città del Vaticano 2004, 276-278.

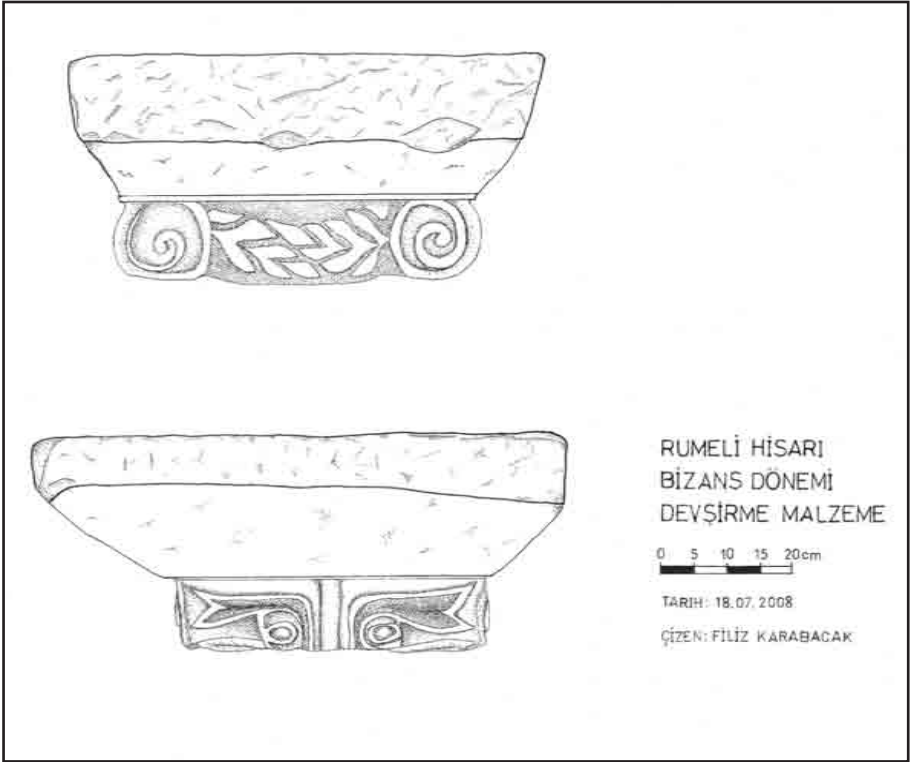
Rumeli Hisarı’da kullanılmış olan Bizans Dönemi mermer mimarî plâstik devşirmeler zengin tipolojileri, süsleme repertuarı, teknik özellikleri ve kaliteli işçilikleri ile önemlidirler. Hisar’ın yapımı sırasında kullanılan malzeme arasında Bizans Devrine ait parçaların varlığı, bölgede önceden başka yapı kalıntılarının bulunduğunu ya da yakın çevrede bulunan Bizans yapılarına ait parçaların, buraya getirilip kullanıldığına işaret etmektedir.

II Mehmed’in Rumeli Hisarı’nı yaptırması ile ilgili tarihî kaynaklardaki anlatımlar buna göstergeci: “....işçiler, boğazın karşı sahilinden antik dönemin büyük anıtsal yapılarının harabelerinden alınan yapı malzemelerini topladılar. Başmelek Mikhael’e adanmış kilisenin kalıntılarında bazı sütunları alırken....” (Doukas, *Historia Turco-Byzantina* XXXIV, 8)¹².

12 *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doukas, An Annotated Translation of “Historia Turco-Byzantina”, by H.J. Magoulias, Wayne State University Press Detroit 1975, 197.*

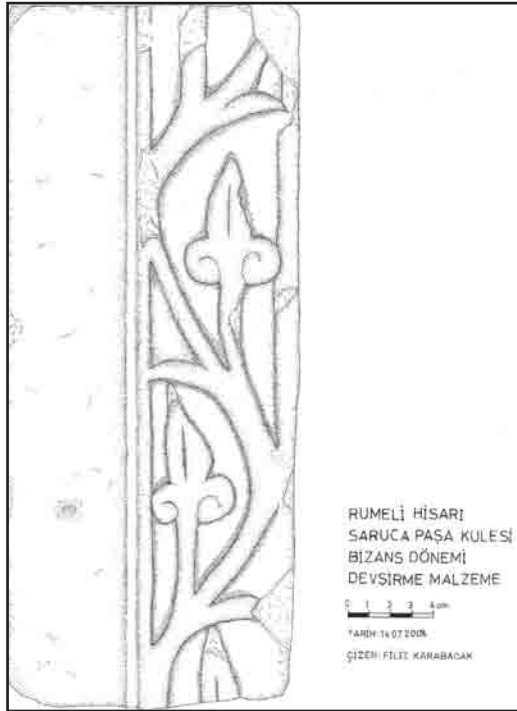
Çizim 1: Rumeli Hisarı Müzesi, templon payesi

Çizim 2: Rumeli Hisarı Müzesi, İyonik İmpost başlık

Çizim 3: Rumeli Hisarı Müzesi, korkuluk levhası parçası

Çizim 4: Rumeli Hisarı Müzesi, paye parçası

Resim 1: Ali Bahadır, mezarlık, templon payesi

Resim 2: Büyükdere, Hagia Paraskevi kilisesi

Resim 3: Demirciköy, mezarlık, sütun gövdesi parçası

Resim 4: Demirciköy, mezarlık, ambon balkon parapeti

Resim 6: Rumeli Hisarı Müzesi, Korent sütun başlığı

Resim 5: Bahçeköy, Rum kilisesi kalıntıları

Resim 7: Rumeli Hisarı Müzesi, korkuluk levhası parçası

Resim 8: Rumeli Hisarı Müzesi, korkuluk levhası parçası

Resim 9: Rumeli Hisarı Müzesi, korkuluk levhası parçası

Resim 10: Rumeli Hisarı Müzesi, paye parçası

Resim 11: Rumeli Hisarı Müzesi, çörten parçası

AKSARAY, NEVŞEHİR, NİĞDE İLLERİ 2008 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

S. GÜLÇUR*

P. ÇAYLI

I. DEMİRTAŞ

C. WAWRUSCHKA

Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1993-2001 Yüzey Araştırmaları'nın ana hedefleri arasında, başta Güvercinkayasası olmak üzere, bölgede gerçekleştirilen arkeolojik kazıların verilerini de katarak çok katmanlı bir yerleşme ve çevre modelleme projesini GIS hayata geçirmek bulunmaktaydı. Bu bağlamda, 2008 Şubat ayında başlatılan "Orta Anadolu Tarihöncesi Yerleşmeleri ve Kültürel Çevre" başlıklı TÜBİTAK projesinin (SOBAG Proje No: 107K489), 1. Dönem alan çalışmalarının en önemli ayağını, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2008 Yüzey Araştırması" oluşturmuştur.

TÜBİTAK projemiz kapsamında öngörülen çalışma takvimi uyarınca, 1-30 Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmesi plânlanan etkinlik için, ikinci dönem proje ödeneği faslında yer alan araç kirası bedelinin (5.250,00 TL) serbest bırakılması gerekmektedir. Ancak, TÜBİTAK'a sunulan 1. Ara Rapor'un değerlendirilmesinin Eylül ayı ortalarına sarkması nedeniyle araç kira

* Prof.Dr. S. GÜLÇUR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

P. ÇAYLI, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

I. DEMİRTAŞ.

Dr.C. WAWRUSCHKA, TÜBİTAK-SOBAG ve Avusturya Bilimler Akademisi Bursiyeri.

Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, TÜBİTAK-SOBAG (Proj No.: 107K489), İ.Ü BAP Birimi, Bakanlık temsilcimiz Ark. Abdullah Hacıoğlu olmak üzere, tüm ekip üyelerine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Başkan: Prof. Dr. Sevil Gülçur (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı); Bakanlık Temsilcisi: Ark. Abdullah Hacıoğlu (İstanbul Yenileme Alanı Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, İstanbul), Arazi başkanı ve data girişi: Ark. Pınar Çaylı (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi); Yerleşme ve çevre modelleme: Ark. Dr. Celine Wawruschka (TÜBİTAK-SOBAG ve Avusturya Bilimler Akademisi Bursiyeri, Avusturya uyruklu);

Belgeleme ve anket çalışmaları: Desinatör Ark. Işıl Demirtaş, Yardımcı Öğrenciler: : Hülya Ant, Seval Atar, Ülger Cengiz, Barış Eser, Ulaş Gündoğdu, Ruhan Kılıç, Denizler Ögçe, Anıl Özdemir, Melis Özyarkent, Umut Şimşek, Rahman Üske (İ.Ü. Arkeoloji Bölümü öğrencileri); Araştırma Süresi: 1-24 Eylül 2008.

bedeli tarafımıza ulaştırılamamıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM tarafından sağlanacağı bildirilen 2500YT'lik yüzey araştırması ödeneği de elimize geçmemiştir. Finansal kaynak bulmada yaşanan zorluklar, İ.Ü. BAP Birimi'nin Güvercinkayası 2008 kazısı için sağladığı bütçeden karşılanarak aşılmıştır.

Yüzey araştırmalarına hazırlık aşamasında, İ.Ü. Prehistorya Anabilim Dalı laboratuvarında bulunan 1993-2001 yılı çalışmaları sırasında toplanan analizlik çanak çömlek yeniden elden geçirilmiş, gözden kaçmış Kalkolitik malzeme bulunup bulunmadığı sınanmış, eksik kalan buluntu çizimleri tamamlanmıştır. Bu çalışmada Ark. F. Karamısır-Yıldız'ın, "Orta Anadolu Aksaray Yöresi Kültepe, Toptepe, Geyral ve Alayhan Höyükleri Çanak Çömlekleri" başlıklı yüksek lisans tez çalışması da yol gösterici olmuştur.

Araştırmanın öncelikli hedefleri arasında, 1993-2001 araştırma dönemlerinde saptanan Kalkolitik Dönem buluntu alanlarının - Tepesidelik Han Doğusu höyük, Alayhan Höyük, Büyük Deller, Oluklunun Kaya, Kumluelma Mevkii, Mercimekkayası, Toptepe, Zohul 1, Güzelyurt-Gelveri, Sevinçli/Canavarlıtepe - yeniden ziyaret edilerek, kesin konumlarıyla malzeme dağılımı sınırlarının bir GPS aygıtıyla belirlenmesi bulunmaktadır (Harita: 1).

Proje metodolojisi, beş çalışma aşamasını kapsamaktadır. Yerleşmeleri barındıran yüzey araştırması alanı (makro/geniş bölge), her yerleşmenin yakın çevresi mezo/orta bölge) ve Kalkolitik Çağ model yerleşmesi bağlamında Güvercinkayası yerleşmesi (mikro/dar bölge) olmak üzere üç ölçekte incelenecektir.

Projede, kaynağını aldığı Melendizler'den Tuz Gölü eşiğine kadar uzanan Melendiz Su havzası, makro bölge olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bu adımı, geniş bölgede gerçekleştirilmiş arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda saptanmış, Çanak Çömlekli Neolitikten Kalkolitik Çağın (M.Ö. 7000-3200) sonuna kadar tarihlenen bütün yerleşmelerle birlikte çevrede mevcut hammadde kaynakları, akarsular, göller, antik/eski yollar v.b. de belgelenerek elektronik ortamda değişik katmanlı haritalara işlenecektir.

Anadolu'nun ana ulaşım arterleri, arkeolojik ve tarihî belgelerden de bilindiği üzere, topografyanın sağladığı olanaklar doğrultusunda, gide gele oluşmuş antik/eski göç yolları üzerindedir. Haritalama çalışmalarında, Kalkolitik yerleşmelerin yollarla olan bağlantılarının belgelenmesine ve bu çalışmalara paralel olarak, eski buluntu alanları çevresinde varsa gözden kaçmış ören yerlerinin saptanmasına da çalışılacaktır.

Mezo ölçekteki bölgeyse, her yerleşmenin geçim ekonomisini sürdürebileceği, tarım arazilerini de kapsayan, 5 km. yarıçapında, kendi döneminin özellikleriyle tanımlanan doğal çevredir. Yerleşmeleri kuşatan 10 km. genişliğindeki çap, çiftçilerin günlük işlerini aksatmadan tarlalarına rahatlıkla gidip gelebileceklerinin varsayıldığı, yürüme mesafesidir. Araştırma bölgesinde, değişik belgeleme metotlarının uygulandığı kısıtlı sayıdaki arkeolojik kazı, yerleşmelerin doğrudan birbirleriyle karşılaştırılmasını güçleştirecektir. Buna karşılık, buluntu alanları bazında, tek tek saptanmış mezo ölçekli faaliyet alanlarının birbirleriyle karşılaştırılması, arkeolojik kazı yapılmadan da yerleşmelerin sürdürülebilir geçim ekonomilerinin türü ve yerleşim düzenleri hakkında ilk kanıtları sağlayacaktır. Bu kanıtlar, bölgedeki arkeolojik kazılardan elde edilmiş arkeozoolojik ve arkeobotanik verilerin yansıra pollen diyagramlarıyla kontrol edilip desteklenecektir.

Mikro ölçek, araştırmaya konu tek bir yerleşmeyle, modellenecek yerleşmeyle örtüşmektedir. Bu çalışmada modellenecek yerleşme, 1996-2009 yıllarında gerçekleştirilen arazi çalışmalarında açığa çıkarılan mimarî kalıntıları ve diğer buluntularıyla "Güvercinkayası" dır. Bu bağlamda, yerleşmedeki konutların plânları yapı evreleri gözetilerek dijital ortama aktarılacak ve bu yapılar ortak bir sistem dâhilinde tanımlanacaktır. Her yapı içinde ele geçirilen araç ve gereç topluluklarının tafonomik açıdan değerlendirilmesiyle, yapı kalıntılarının işlevsel görevleri ve yapılar içindeki aktivite alanlarının belirlenmesine gidilecektir. Taşınabilir envanterler içinde çanak çömleğe ait, her konut ünitesinden elde edilen parçaların önce form serileri saptanacak, bu serilerin birbirleriyle karşılaştırılmasının ardından, her konutta bulunduğu varsayılan ortalama bir takım belirlenecektir. Çanak

çömlek envanterleri, bu takıma uygunluk ya da aykırılık, diğer konutlarda bulunmayan biçimler, prestij malları, depo kaplarının yoğunluğu, olası ithal örnekler bağlamında bir daha gözden geçirilerek, yerleşme içi hiyerarşik yapı ve konutların değişik amaçlara hizmeti gibi soruları yanıtlamakta kullanılacaktır.

Yukarıda özetlenen çerçevede, makro bölgede yer alan Demirci Kasabası (Gülağaç İlçesi) sınırları içindeki Büyük Deller (P34/21) ve Oluklunun Kaya (P34/28) yerleşmelerini ziyaretle, ilk etap arazi çalışmaları başlatılmıştır (Resim: 1-2).

Adını, konuşlandığı yüksek kayalık tepeden alan Büyük Deller öreni üzerinde değişik dönemlerde yapılan toplamalarda, geç dönem çanak çömlek parçalarının yanı sıra, Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen çok sayıda malzeme de ele geçirilmiştir (Esin, Gülçur, Özel 1999: 189; Gülçur 1999: 115; Gülçur 2002: 272). Kalkolitik malzemenin, özellikle zirve düzlüğünün hemen altında, güneydoğuya doğru bir burun şeklinde uzanan kayalık çıkıntının önünde uzanan yamaç akıntısında yer alması dikkat çekicidir. Gene bu alanda, çok sayıda işlenmiş obsidiyen parçaları ele geçirilmiştir.

Tarım faaliyetleri nedeniyle giderek aşınan ve kaybolmaya yüz tutan Oluklunkaya yerleşmesiye, Karasu'nun Melendiz'e katışmak üzere batıya doğru yönlendiği kesimde, akarsu yatağının sağında, güneye bakan kayalık teras üzerinde bulunmaktadır. Tek dönemi yansıttığı sanılan yerleşme, özellikle malzeme açısından Güvercinkayası malzemesiyle bire bir örtüşmektedir (Gülçur, 1995a: 199; Gülçur, 1997: 405; Gülçur, 1999: 114). En yoğun Kalkolitik çanak çömlek topluluğu, 2008 çaişmalarında da gene bu yerleşmeden toplanmıştır (Resim: 2).

Demirci arazisi içinde, neredeyse birbirini görür konumda ve uzaklıkta, aynı döneme tarihlenen iki yerleşmenin bulunuşu, yerleşmelerin birbirinin ardılı olup olmadıkları sorusunu akla getirmektedir. Özellikle Büyük Deller masifi, yerleşim stratejileri açısından, Güvercinkayası'nın da dâhil olduğu diğer yüksek konumdaki yerleşmelerle benzerlik göstermektedir. Bu sorunun çözümüyse, ancak her iki ören yerinde yapılması önerilebilecek sondaj çalışmalarıyla açıklık kazanabilecektir.

Araştırmanın ikinci etabında, Aksaray-Nevşehir ana şosesi güzergâhı üzerinde Kalkolitik malzeme veren Tepesidelik Han Doğusu Höyük (P33/35) ve Alayhan (034/01) Höyük yeniden ziyaret edilmiştir. Selçuklu kervansaraylarının hemen yakınında, önemli ana güzergâhlarını, bir başka deyişle ticaret yollarını tutan bu türden höyükler, hiç kuşkusuz, bölgeler arası iletişim hakkında da önemli ipuçlarını barındırmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere Tepesidelik Han Doğusu Höyük, bir diğer adı da Öresin Han olan ve yakın dönemde özel bir şirket tarafından onarılmasına başlanan han harabesinin hemen doğusunda yer almaktadır. Han harabesinin kuzeyinde, suyu hiç kesilmeyen bir tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Üzerinde çok sayıda defineci çukuru gözlemlenen orta boyutlu bu höyük, büyük olasılıkla Asur Koloni Çağının önemli konaklama alanlarından biridir (Gülçur 1995b: 155). 2008 yüzey araştırmasında yapılan toplamada, Kalkolitik Döneme tarihlenebilecek tek tük parça ele geçirilmiştir.

Alayhan Höyük, Aksaray-Nevşehir ana şosesi kuzeyinde, Alayhan Köyü'nün batısında uzanan bereketli vadide, tarım arazisinin ortasında yer almaktadır. Sivri konik görünümlü, dik yamaçlı, bölge genelinde oldukça büyük sayılabilecek bir höyüktür. Höyüğün zirve konisi üzerinde açılan defineci çukurları etrafında, mimarî kalıntılara işaret edebilecek yapı öğeleri gözlemlenmiştir. Üzerinden toprak çekenlerin öleceğine dair bir söylence de olan höyükten, Güvercinkayası benzeri siyah parlak açkılı Orta Kalkolitik Döneme tarihlenebilecek örneklerin yanı sıra, kırmızı astarlı el yapımı İTÇ'ye tarihlenebilecek çanak çömlekler de toplanmıştır (Esin-Gülçur-Kurar, 1998: 234).

Yüzey araştırmasının üçüncü etabında, Aksaray İli Güzelyurt İlçesi Selime Kasabası kırsalında bulunan Top Tepe'nin (P33/20) yanı sıra, Güzelyurt İlçesi sınırları içinde yer alan Zohul (P34/7) ve Gelveri/Yüksekkilise (P34/11) buluntu alanlarına yönelinmiştir.

Doğusundan geçen Aksaray-Selime-Güzelyurt yolundan rahatça görülebilen, Toptepe Mevkiinde Karaağıl Deresi'nin sol kıyısında yer alan Toptepe, Kalkolitik/İ.T.Ç. dönemlerinden itibaren iskân edilmiş çok katlı, orta

boyutlu bir höyüktür (Gülçur 1995b: 154) (Resim: 3). Bu yılki ziyaretimizde, ören yerinde ağır iş makineleri ve insan gücüyle açılmış kaçak kazı çukurları belgelenmiş, kaçak kazının devam ettiğini gösteren araç ve gereçler saptanmıştır. Bu bağlamda, Bakanlık temsilcimiz Abdullah Hacı tarafından, Güzelyurt Kaymakamlığı'na, kaçak kazıya ilişkin gerekli işlemlerin yapılması konusunda bir dilekçe gönderilmiştir. Höyük üzerinden Güvercinkayası malzemesi benzeri siyah ağıllı az sayıda parça toplanabilmektedir.

Zohul Mevkii, Güzelyurt İlçesi'ne götüren ana yolun, ilçeye doğru tırmanışa geçmeden önceki düzlüğün sağ kıyısında uzanan tarlalara verilen addır. Bir kuru dere yatağıyla ikiye ayrılan bu arazi parçası, Güzelyurt masifi ve Kemikli Kaya arasındaki uzanan vadiyi ikiye bölen Gözkaya Tepesi'nin hemen kuzeyindedir (Gülçur 1995b: 156). Özellikle, kuru dere yatağının doğusunda kalan parça (Zohul 1), kuzeydoğuya doğru hafifçe yükselmekte ve yola bitişen kesiminde höyükleşme olabilecek bir tümsek göze çarpmaktadır (Resim: 4). Bu alandan, oldukça yoğun oranda Kalkolitik/İTÇ (yoğun) ve 2. binyılın sonlarına tarihlenen çanak çömlekle, işlenmiş obsidiyen parçaları toplanmıştır (Gülçur 1995b: 161, 163) .

Gelveri-Yüksekkilise yamaç yerleşmesi, Aksaray İli Güzelyurt İlçesi'nin batısında, Selindiz Deresi'nin suladığı derin vadinin sağ kıyısında, dere yatağına kuzey-güney ekseninde bir burun şeklinde uzanan, sarp ve kayalık Kilise Tepesi'nin terasları üzerine yayılmıştır (Gülçur 2008: 22). Kayalığın zirve düzlüğünde 19. yy.a ait bir kilise bulunmaktadır.

U. Esin, Orta Kalkolitik Çağa tarihlenen ören yerinde, Kilise Tepesi'nin kuzey eteğinde, kısa süreli bir sondaj çalışması gerçekleştirmiştir. Üç gün süren bu çalışmalar sırasında, kuzeyden, Kemikli Kaya yönünden gelen servis yolu kenarında açılan B açmasında, çanak çömlek ve obsidiyen dışında bazı temel kalıntılarına da rastlanmıştır. Esin, Gelveri çanak çömleğini Güneydoğu Avrupa kültürel ilişkisi açısından ele alarak, çanak çömleği beş mal grubu altında inceleyerek tanımlamıştır (Esin, 1993: 48-56).

Gülçur, 1-21 Ağustos 2007 tarihlerinde, ören yerini çevresiyle birlikte 1. dereceden arkeolojik sit olarak tescillemek üzere kayda alan Konya Kültür ve

Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun izniyle Aksaray Müzesi Müdürlüğü başkanlığında bir sondaj çalışması gerçekleştirmiştir (Gülçur, Kiper, 2009: 285-296). Çalışmanın giderleri, Güvercinkayası kazı bütçesinden sağlanan ödenekle gerçekleştirilmiştir.

Sondaj açmaları, tahribatın en az olduğu düşünülen, doğuya bakan yamacın her iki taraftan kayalıklarla korunan kesiminde uygulanmıştır. Dört ayrı noktada (AI-AIV), kuzey güney ekseninde yerleştirilen açmalarda, oldukça sağlam taş mimari kalıntılarına ve AIII sondajında, mimariden daha eski tarihlendiği önerilen, kayaya açılmış bir dizi çukura da rastlanmıştır.

Gülçur, Gelveri çanak çömleği hakkında Esin'in mal tanımlarını doğrulanmakla birlikte¹, tüm malzemenin % 70 kadarını Can Hasan 2B/A tabakalarından *scored ware* olarak bilinen, yüzeyi tarazlı kaba bir malzemenin oluşturduğunu (French, 2005: 21, 22, 29), geri kalan daha temiz hamurlu açkılı mallar arasında $\pm$ %16'sının Gelveri bezeklileriyle temsil edildiğini kaydetmektedir (Gülçur, 2008: 22; Gülçur, Kiper, 2009: 288, Çizim 2-3, Resim: 7-8). Sondajların en alt seviyelerinde ele geçirilen, natüralist üslupta kabartma bezekli birkaç örneğin en yakın benzerleriyse, Tepecik Çiftlik (Niğde) ve Köşk Höyük (Bor, Niğde) yerleşmelerinin II ve III. tabakalarından bilinmektedir (Gülçur, Kiper, 2009: 288, Resim: 9). Bu son dönem çalışması, Gelveri yamaç yerleşmesinin bölge Kalkolitiği içindeki yerinin daha tanımlı hale getirilmesine büyük katkı sağlamıştır. Sondajda açığa çıkarılan çanak çömlek, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencilerinden Ark. Ozan Özbudak tarafından tez malzemesi olarak çalışılmaktadır.

Araştırmanın dördüncü etabında, Aksaray İli Gösterli Beldesi güneyinde yer alan Kumluelma Mevkii ve Mercimek Kayası ziyaret edilmiştir. 2000 yılı yüzey araştırmasında saptanan Kumluelma Mevkii, Eski Gösterli Köyü'nün güneyinde Çatakboğazı'na doğru yönelen vadide konuşlanmıştır. Doğusu

1 Bkz. Esin, 1993. Esin, beş çanak çömlek grubu ayırmıştır. Bunların içinde "Gelveri Malı" olarak bilinenler, birinci grupta açkılı, bezekli ya da bezeksiz türleriyle temsil edilmektedir. Esin'in 2-4. gurupları mineral ve bitkisel katkı, griden kahverengi ve beje dönüşen tonlarda, açkılı, düzletilmiş ya da tarazlı yüzeyli (süpürge izli) özensiz yapımlara ayrılmıştır. Beşinci grup, kırmızı astarlıdır.

sarp ve yüksek kayalık, batısı iri çakıllı dere yatağıdır. Buluntu alanı, Çatakboğazı yönünde tırmanışa geçen bir patika tarafından kesilmiştir. Patikanın doğusunda yükselen sarp yamaç eteğinde, yumuşak topraklı bir alan göze çarpmaktadır. Bu alandan etrafa çanak çömlekli bir akıntı yayılmaktadır. Öğrencilerle sarp yamacın tümü, zirvedeki kayalığa kadar taranmış, fakat herhangi bir yerleşme izine rastlanmamıştır (Resim: 5).

Mercimekkayası, Gösterli Köyü'nün güneyinde bulunan Çatakboğazı'nda, ulaşımı zor, yar biçiminde sarp kayalık arazide, kuru dere yatağına doğru güneydoğu yönünde bir burun yaparak düşen (Ö: ± 1600 m.) çıkıntı üzerinde yer almıştır. Kayalık yükseltinin doğusunu ve çevresini meşelik dağlık arazi oluşturmaktadır (Gülçur 2002: 274) (Resim: 6).

Bu yılki ziyaretimizde, geçen süre içinde topoğrafyanın erozyon nedeniyle çok değiştiği gözlemlenmiştir. Burunun üzerinde yer alan ve 2000 yılında belirgin bir tümsek şeklinde izlenen tümülüsün etrafı yukarıdan gelen toprakla dolmuştur. Zirve düzlüğünün güney kenarında da geç dönem (Demir Çağı?) küp parçalarının izlendiği bir defineci çukuru açılmıştır. En fazla Kalkolitik malzemenin toplandığı, yumuşak topraklı güney yamaçsa, toplama yapmayı olanaksız kılacak biçimde, yerde yayılan bitkilerle kaplanmıştır.

Çalışma alanımızda önceden belirlenen buluntu alanlarına yapılan ziyaretlerle dönüşümlü olarak, bölgede çanak çömlek yapımına ve kullanımına yönelik, görsel kayıt cihazlarıyla desteklenen sözlü tarih ve etnoarkeoloji araştırmaları da yürütülmüştür. Bu çalışmada Güzelyurt, Demirci ve Çatalsu'dan 27 kadınla görüşülmüştür.

Güzelyurt İlçesi (Gelveri) sakinlerinden Kadir Gök aracılığıyla ulaşılan çömlekçi ustası Muharrem Vurgun'la yapılan görüşmede çok değerli bilgilere ulaşılmıştır. Vurgun, eskiden komşu illerden de büyük talep gören, çark işi Gelveri çanak çömleğinin 1960'lardan bu yana üretilmediğini ve günümüzde konunun uzmanı ancak birkaç çömlekçi ustasının hayatta kaldığını belirtmiştir. Vurgun, kilin elde edilmesinde yerel kaynaklardan yararlandığını, yüzeyden, açık hava madenciliğiyle çıkarılan iki tür topraktan, az özlü boz toprak ve özlü siyah toprak/orman toprağından bahsetmektedir. Bölgede

tercih edilen Gelveri çanak çömleğinin, bu her iki toprak türünün yarı yarıya karıştırılmasıyla oluşan çömlekçi hamurundan üretildiğini söylemektedir. Bu karışımdan üretilen kaplar özellikle pişirme için uygunken, geçirimsizliği yüksek saklama kapları olarak da Avanos mamüllerinin tercih edildiğini vurgulamıştır. Bunda etken, kullanılan toprağın cinsidir.

Önümüzdeki araştırma sezonlarında, M. Vurgun'un, fırınlanmamış pek çok malzemenin de bulunduğu çömlekçi atölyesiyle fırını çizilerek belgelenecektir. Fırınlanmamış mamullerden ve çevrede bulunan değişik vasıflı kil yataklarından alınan örneklerse, özellikle Kalkolitik Çağ Gelveri Yükseklikise çanak çömlekleri üzerine yapılacak çapraz analizlerde kullanılarak projenin makro ve mezo ölçek ayaklarının önemli bir bölümünü oluşturacaktır.

2009 yazında, bir ay süreyle yürütülmesi planlanan 2. Dönem Arazi Çalışmaları'nda Aksaray İli Sevinçli Kasabası ve çevresi başta olmak üzere Geyral, Kültepe gibi merkezî konumdaki höyüklerle gidilmesi ve aynı yöntemler kullanılarak veri toplamaya devam edilmesi öngörülmektedir. Etnoarkeoloji çalışmaları kapsamında Çatalsu, Demirci ve Güzelyurt'taki evlerde hâlen kullanımda bulunan pişmiş toprak kapların resimlenerek belgelenmesi sürdürülecektir. Kadınlarla konuşularak kapların türleri, türlerine göre verilen adlar, işlevleri ve depolama alanlarının belirlenmesine yönelik bir anket çalışması da başlatılmıştır (Resim 7; Diyagram: 1-2). Anket çalışması, ilk dönem verilerinden hareketle sorular yeniden düzenlenerek uygulanacaktır.

KAYNAKÇA

ESİN, U., 1993, Gelveri – Ein Beispiel für die kulturellen Beziehungen zwischen

Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikums. *Anatolica 19*, Special Issue on Anatolia and The Balkans Symposium: 47-56.

ESİN, U. -S. GÜLÇUR-M.E. ÖZEL, 1999, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1997 Ortak Yüzey Araştırması", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Tarsus 25-29 Mayıs 1998, Ankara, 187-207.

ESİN, U., S GÜLÇUR, H. KURAR, 1998, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1996 Ortak Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 26-30 Mayıs 1997, Ankara, 233-246.

FRENCH, D., 2005, *Canhasan Sites 2*. Canhasan I: The Pottery, The British Institute at Ankara Monograph 32, Cheshire.

GÜLÇUR, S., 1995a, "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, 191-213.

1995b, "Some Unknown Aspects of Western Cappadocia", *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları*, Graphis Yay., İstanbul, 149-173.

1997, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 27 - 31 Mayıs 1996. Ankara, 401-411.

1999, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1994 Yüzey Araştırması". *Anadolu Araştırmaları XV*, İstanbul, 105-136.

2002, "Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2000 Yüzey Araştırması", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara, 271-281.

2008, "Gelveri Yüksekklise 2007 Sondaj Çalışması", *Türk Eski Çağ Enstitüsü Haberler Bülteni 25*, İstanbul, 22.

GÜLÇUR, S., Y. KİPER

2009, "Gelveri Yüksekklise 2007 Sondaj Çalışması", *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı 4*, Ankara 26-30 Mayıs 2008, Ankara, 285-296.

Resim 1: B ü y ü k
D e l l e r
(P34/21)
öreni zirve
düzlüğü,
güneyden

Resim 2: Oluklunun
K a y a
(P34/28),
batıdan

Resim 3. Top Tepe
(P33/20),
kuzeyden

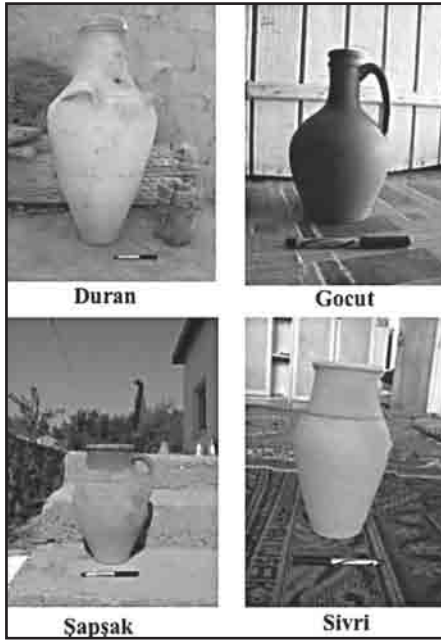
Resim 4: Zohul 1 (P34/7), batıdan

Resim 5: Kumluelma Mevkii (P34/156), kuzeyden

Resim 6: Mercimek Kayası (P34/157) zirve düzlüğü, batıdan

Resim 7: Bölgede, günümüzde kullanılan pişmiş toprak kaplardan örnekler ve yerel adları

ILISU BARAJI İNŞAAT SAHASI 2008 YÜZEY ARAŞTIRMASI

A. Tuba ÖKSE*
Ahmet GÖRMÜŞ
Erkan ATAY

Ilisu barajı inşa sahasında yürütülen yüzey araştırmaları Mardin İli Dargeçit İlçesi Ilisu Köyü ile Şırnak İli Güçlükönak ilçesi Koçyurdu ve Koçtepe köylerine bağlı alanlarda, baraj gövde inşaatı, şantiye alanı, DSİ yerleşkesi ve derivasyon tünelleri ile baraj yapımı için toprak alınması planlanan 1600 hektarlık kamulaştırılma alanını kapsamıştır¹. Kamulaştırma alanı 3-5 metre aralıklarla yürüyerek taranmış, belirlenen arkeolojik alanlar GPS ile ölçülerek haritalara yerleştirilmiş, mimarî ve küçük buluntuların x-y-z koordinatları 1:25000 ve 1:1000 ölçekli haritalara uygun olarak hesaplanmış, veriler dijital ortama aktarılmış, alanların yüz ölçümleri hesaplanmıştır².

* A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi. Kocaeli / TÜRKİYE
Ahmet GÖRMÜŞ, Mustafa Kemal Üniversitesi.
Erkan ATAY.

1 Araştırma alanı T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün talebi ve 05.02.2008 tarih ve 21129 ve 21124 sayılı yazıları ile 09.02.2008 tarih ve 29710 sayılı yazısı ve 21.10.2008 tarih ve 191196 sayılı yazısı uyarınca, Mardin İli Dargeçit İlçesi Ilisu Köyü ve çevresinde, baraj gövde inşaat sahası ile baraj yapımı için toprak alınması planlanan alanda ve Şırnak İli Güçlükönak İlçesi Koçtepe Köyü arazisine giren, derivasyon tünellerinin inşa edileceği alanı içermiştir.

Yüzey araştırmasının ilk aşamasına 08.-20.02.2008 tarihlerinde A. Tuba Ökse (Kocaeli Üniversitesi), Ahmet Görmüş (Mustafa Kemal Üniversitesi), Erkan Atay, Yunus Muluk, Murat Eroğlu, Sibel Torpil, Aziz Ayhan Bayraktar, Yeliz Tan ve İsmail Coşkun katılmışlar, ikinci aşamasına 22-30.10.2008 tarihlerinde Ahmet Görmüş (Mustafa Kemal Üniversitesi), Erkan Atay, Murat Eroğlu, Aziz Ayhan Bayraktar, Yeliz Tan, Adem Öncü, Ahmet Güneş, Başar Yücel ve Yücel Erdaş katılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığını her iki aşamada da Leyla Aykol (Diyarbakır Müzesi) temsil etmiştir.

2 DSİ 101. Şube Müdürlüğünden Topograf Mahmut Bilgeç ile Nuroi-Cengiz Şirketi topoğrafları Hafız Özel ve Tahir Timur Göktuğ haritaların dijital ortamda oluşturulmasında teknik destek vermiştir. Haritalar Yunus Muluk tarafından tamamlanmıştır.

Taranan bölgede arkeolojik malzeme toplam 65 alanda toplanmış (Bkz. Tablo, Res. 1), bunların bazılarının bir bütün oluşturması nedeniyle toplam 32 sit alanı tanımlanmıştır³.

Bölge dağlık yapı içerisinde bir çanak oluşturmasının yanı sıra Dicle Nehrinin biriktirdiği alüvyon dolgunun tarıma elverişli olması nedeniyle Seramiksiz Neolitik Dönemden itibaren tarımcı topluluklar tarafından yerleşim alanı olarak seçilmiştir.

Seramiksiz Neolitik Dönem, yoğun obsidyen ve çakmaktaşı dilgi, çekirdek ve yongaların toplandığı 2,6 hektarlık düz bir alan Boncuklu Tarla ile temsil edilmektedir. Bu döneme tarihlenen bu nitelikte malzeme bulunan tek yerleşim alanı olan Boncuklu Tarla Mardin yöresi Erken Neolitik kültürü için anahtar bir yerleşme olarak nitelenmektedir⁴.

Bölgede Erken Neolitik Döneme tarihlenen el yapımı, kaba mineral katkılı kaplara ait parçalar çok yaygındır (Resim: 2). Bu seramik Ilısu Barajı dolum alanında yer alan Salat Cami Yanı'nda, Hakemi Use'nin erken tabakalarında MÖ 7. binyıla tarihlenen yerleşim alanının malzemesine yakın benzerlik göstermektedir⁵. Araştırma alanında Kavile Saruhan'da bu döneme

3 Malzeme değerlendirme aşamasında bizlere yardımcı olan Halil Tekin (Hacettepe Üniversitesi) ve Füsun Tülek'e (Kocaeli Üniversitesi) teşekkürlerimizi sunarız.

Yüzey araştırmasına ilişkin yayınlar: A. T. Ökse, A. Görmüş, E. Atay, S. Torpil "Works Aimed at Researching the Archaeological Potential of the Region Affected by the Ilısu Dam in Turkey" *Antiquity* 82/317, 2008, <http://www.antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html>; A. T. Ökse, "Ilısu Baraj Bendi ve İnşaat Alanı Yüzey Araştırmaları" *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler* 26, 2008, 23-25; A. T. Ökse "Ilısu Barajı ve HES Projesi Etki Alanında Kalan Bölgenin Arkeolojik Potansiyelinin Araştırılmasına Yönelik Çalışmalar" *Aktüel Arkeoloji* 7, 2008, 28-29; A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Erkan Atay, Yunus Muluk, Murat Eroğlu, Sibel Torpil, Aziz Ayhan Bayraktar, Yeliz Tan, Nur Balkan Atlı, Laurence Astruc, Nurcan Kayacan "Ilısu Barajı İnşaat Sahası Yüzey Araştırmasında Belirlenen Arkeolojik Alanlar" *TÜBA-AR KED* (Basılması için teslim edilmiştir); A. Tuba Ökse, Erkan Atay, Murat Eroğlu, Yeliz Tan "Ilısu Barajı İnşaat Sahasına Rastlayan Dicle Vadisinin Tunç ve Demir Çağlarındaki Yerleşim Sistemleri ve Kültür Tarihi" *TÜBA-AR* (Basılması için teslim edilmiştir).

4 Bu malzeme İstanbul Üniversitesi'nden Nur Balkan Atlı, Laurence Astruc ve Nurcan Kayacan tarafından değerlendirilerek yayına hazırlanmıştır.

5 Y. Miyake "Archaeological Survey at Salat Cami Yanı. A Pottery Neolithic Site in the Valley, Southeast Turkey" *Anatolica* XXXI, 2005, 1-17; H. Tekin "Hakemi Use-Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez" M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni bulgular Metinler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 47-56.

tarihlenen Proto Hassuna Dönemi kap parçaları, Benabahlu'da bir Koyu Yüzlü Açıklı (*Dark Faced Burnished Ware*) seramik parçası ele geçirilmiştir. Bezemeli örnekler Ilısu Köyünde, saplama yöntemiyle yapılmış nokta dizileri taşıyan parçalardan oluşmaktadır. Zeviya Kavla'da ele geçirilen „husking tray“ parçaları bezemesizdir. Bu seramik gruplarına rastlanan yedi yerleşim alanı, farklı boyutlarda, birbirine çok yakın birimlerdir. Bunlar olasılıkla aynı toplumun üyelerince ortaklaşa kullanılmış olabileceği gibi aralarında zaman farkı da bulunabilir. Bölgede Geç Neolitik Döneme tarihlenen malzemeye rastlanmamıştır.

Kalkolitik Döneme ait yüzey malzemesi oniki alanda ele geçirilmiştir (Resim: 3). Bu merkezler kapladıkları alana göre iki büyük merkez ve üç küçük yerleşim biriminden oluşan bir yerleşim şeması göstermektedir. Bu alanlarda tek renkli, organik ve/veya mineral katkılı, el yapımı kaplara ait parçalar toplanmıştır⁶. Bu parçalar kaba ve ince nitelikli gruplardan oluşmaktadır. Havuz Mevki'inde devrik ağızlı Geç Uruk kâselerine ait olduğu düşünülen birkaç parça ile Halaf ve Erken Ubeyd boyalıları ele geçirilmiştir. Benabahlu, Havuz Mevkii ve Tatika'da Geç Ubeyd (MÖ 5400-3500) boyalılarına ait çok sayıda parça ele geçirilmiştir.

Erken Tunç Çağı bölgenin Şırnak tarafında kalan bölümünde üç merkezde belirlenmiştir (Resim: 4). Kuzey Mezopotamya'da yaygın olarak bulunan kazıma bezemeli ve boyalı Ninive-V seramiği ile Erken Cezire gri seramiği bir alanda (Tatika), standart portakal renkli ve bej-kahverengi astarlı seramik üç alanda ele geçirilmiştir: Tatika (5018 m²), Havuz Mevkii (11.934 m²), Zeviya Kavla (32.639 m²). Bu alanların birbirine olan mesafesi 500-1000 metre arasında değişmektedir. Yerleşimlerin birbirlerine bu kadar yakın mesafede olmaları, bunların aynı topluluğun dağınık yerleşimleri olabileceğini ya da aralarında zaman farkı bulunduğunu gösterir niteliktedir.

Orta Tunç Çağına tarihlenen seramik parçaları dokuz alanda toplanmıştır (Resim: 5). Bu merkezlerin geniş alan kaplamaları ve birbirlerine olan

6 Braidwood, R. J. ve L. S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I: The Early Assemblages. Phases A- J*, Oriental Institute Publications LXI, Chicago 1960, 232-239.

mesafeleri, bağımsız tarımcı toplulukların varlığını düşündürmektedir. Bu alanlardan toplanan seramik Yukarı Dicle havzasında *Red Brown Wash Ware* adı ile anılan standart seramik türüne aittir⁷. *Monochrome Simple Ware* türü içerisinde değerlendirilen tek renkli seramik⁸ çark yapımı, taşçık, kum ve saman katkılı, yalın yüzeyli grupta keskin profilli çanaklar, boyunlu ve boyunsuz çömlekler bulunmaktadır. Habur Boyalıları⁹ Harabe Tepe ve Zureki Zeri’de ele geçirilmiştir.

Geç Tunç Çağı Kuzey Mezopotamya’da ve Yukarı Dicle havzasında çok sayıda merkezle temsil edilmektedir¹⁰. Buna karşın araştırılan bölgede Mitanni ve Orta Assur seramiğine ait parçalara tek merkezde (Zeviya Kavla) rastlanmıştır (Resim: 6).

Araştırılan bölgede Erken Demir Çağı seramiğine sekiz merkezde rastlanmıştır (Resim: 7). Bu alanlardan toplanan seramikler el yapımı, kaba, düşük ısıda pişirilmiş, bazıları yatay oluk bezemeli, nadiren kazıma ve saplama bezemeli örnekleriyle, Yukarı Dicle ve Yukarı Fırat bölgelerinde M.Ö. 1200-900 yıllarına tarihlenen gruplarla benzerlik gösterir¹¹. Bu dönem seramiğinin pek çok merkezde bulunması, bu dönemde toplulukların küçük gruplar hâlinde yaşamış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, bölgede

7 Parker, J. B. Ve L. S. Dodd “The Early Second Millennium Ceramic Assemblage from Kenan Tepe, Southeastern Turkey. A preliminary assessment”. *Anatolian Studies* 53, 2003, 33-69.

8 Özfirat, A. *Üçtepe II Tunç Çağları Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında*. Ege Yayınları, İstanbul 2005, 25; Kaschau, G. Lidar Höyük: Die Keramik der Mittleren Bronzezeit. *Archaeologica Euphratien* 3. Mainz am Rhein 1999, 155.

9 Parker, J. B. Ve L. S. Dodd “The Early Second Millennium Ceramic Assemblage from Kenan Tepe, Southeastern Turkey. A preliminary assessment”. *Anatolian Studies* 53, 2003, fig. 5-8.

10 Schachner, A. “2001 Yılı Giricano Kazıları”, N. Tuna ve diğ. (Ed.), *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 2001 Yılı Çalışmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2004, 505-547.

11 I. T. Önen *Salat Tepe Buluntuları Işığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağ Kültürel Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006; S. Y. Şenyurt *Büyükkardıc, Doğu Anadolu’da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi*. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları 2, Ankara 2006, Resim::: 54/6, 62/1.

Erken Demir Çağında hayvancılığa dayalı yarı göçer yaşam tarzının yaygın oluşur¹², Erken Demir Çağı seramiği ele geçirilen merkezlerin mevsimlik konaklama yerleri olarak da kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Orta Demir Çağında bölge Yeni Assur krallarını¹³ Kaşşiyari Dağları'ndan geçerek Yukarı Dicle havzasına ulaştığı bilinmektedir. Yeni Assur Dönemine tarihlenen kap parçaları, oniki alanda toplanmıştır (Resim: 8). Araştırma alanının batı bölümünde yerleşim alanları en geniş olan Harabe Tepe ve Ilısu Köyü arasında kalan alanda dört küçük merkez bulunması, hiyerarşik bir yerleşim şemasını çağrıştırmaktadır. Günlük kaba seramikler çark yapımı, saman, taşçık ve kireç katkılı, yüzeyleri düz ve çark izli olup yüksek ve orta ısıda pişirilmiştir. Bunlar arasında Harabe Tepe'de bulunan düğme dipli parçalar, çeşitli alanlarda ele geçirilen rozet biçimli damgalarla bezeli kaba çömleklere ait parçalar ile ince hamurlu parmak baskılı (*dimple ware*) içki bardaklarına ait bir parça yer almaktadır.

Asurlulardan sonra bölge Med ve Pers idaresine girmiştir, ancak, bu dönemleri belgeleyen yüzey buluntularına rastlanmamıştır. Bölge M.Ö. 331 yılında Büyük İskender imparatorluğuna katılmış, daha sonra Selevkos¹⁴ ve M.Ö. 140 yılından itibaren Part egemenliğine girmiştir. Araştırılan bölgede Helenistik-Roma dönemleri günlük kaplarına ait az sayıda parça Harabe Tepe, Zuraki Zeri ve Zeviya Kavla'da ele geçirilmiştir (Resim: 9). Büyük boyutlu ve birbirinden mesafeli konumlardaki bu merkezlerde "Doğu Sigillatası A" türü seramiklere ait parçalar¹⁵, mat boya astarlı kaplar ve kaba çömleklerden

12 A. T. Ökse ve A. Görmüş 2009 "Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region" *Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology* (Ed. Hakan Oniz). British Archaeological Reports S 1909. Oxford: Archaeopress.

13 K. Kessler 1980, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jts. V. Chr.* Tübinger Atlas des vorderen Orients Beiheft, Reihe B/26, Wiesbaden, Harrasowitz.

14 Karg, N. "Gre Dimse 1998: Başlangıç Raporu," N. Tuna ve J. Öztürk (Ed.), *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 1998 Yılı Çalışmaları*, Ankara 1999, 245.

15 Derin, Z. "Aşağı Fırat Havzasındaki (Elazığ-Malatya Bölgesi) Yerleşim Merkezlerinde Ele Geçen 'Doğu Sigillatası A' Türü Keramikler", H. Malay (Ed.), M. (Uslan) *Anadolu'ya Armağan. Arkeoloji Dergisi* II, 1994, 149.

oluşmaktadır. Buluntular arasında pişmiş topraktan bir insan heykelciğine ait yüz parçası bulunmaktadır.

Ortaçağ seramiği yoğun ve yaygındır. Bunlar arasında Geç Roma-Erken Bizans Dönemi, Geç Part-Erken Sasani Dönemi ve İslâmi Dönem seramikleri bulunmaktadır (Resim: 10). Araştırılan bölgenin batısında yer alan üç büyük yerleşim alanı Harabe Tepe, Ilısu Köyü ve Zuraki Zeri arasında kalan alanda çok sayıda küçük yerleşim Ortaçağ'daki hiyerarşik yerleşim şemasını yansıtmaktadır. Geç Roma Erken Bizans Dönemlerine ait seramikler kaya mezarları ve kayaya oyulmuş silolar da bulunan Zureki Zeri'de ele geçirilmiştir. Bizans dönemi seramikleri Harabe Tepe ve yamaç alanı ile Ilısu Köyü'nde bulunan açık kahverengimsi gri kaplara ait parçalar, üzeri oluk ve tarak bezemeli parçalardan oluşmaktadır.

Bölgede Yakınçağa ait taş sivil mimarînin örneklerini temsil eden çok sayıda kalıntı arasında sivil mimari Kavile Saruhan Köyü'ndeki tonozlu konutlar ve dört su değirmeni ile temsil edilmektedir. Bunun yanı sıra aralarında insan biçimli örneklerin de bulunduğu çok sayıda mezar taşı, iki mezarlık alanında kullanılmıştır. Çok sayıda modern seramik parçasının bu mezarlıklarda bulunması, bölgede halen süren su, ekmek ve tuzun mezar başında yenmesi geleneğinin kalıntılarıdır. Bunun dışında Yakınçağ testi parçalarından oluşan çok sayıda buluntu alanı tarlalarda ve çeşme çevrelerinde bulunmaktadır ve bu testiler bölgede halen üretilmektedir.

SONUÇ

Ilısu Barajı inşaat alanı ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında 15 arkeolojik alan belirlenmiş ve bu alanlarda kurtarma kazıları önerilmiş, bunlardan Zeviya Tivilki ve Ilısu Köyü'nde Nisan 2009 da kurtarma kazıları başlatılmıştır.

Harabe: Neolitikten başlayarak, Kalkolitik, Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Yeni Assur, Helenistik, Orta-Yakınçağa ait yoğun tabaklaşma görülmektedir.

Zeviya Tivilki: Neolitik, Erken Demir Çağı, Yeni Assur ve Ortaçağ malzemelerine rastlanmış, tepe üzerinde taş duvar kalıntıları gözlenmiştir.

Ilisu Köyü: Modern Ilisu Köyü'nün üzerine kurulduğu höyükte Neolitik, Orta Tunç Çağı ve Orta Çağ malzemelerine rastlanmıştır.

Boncuklu Tarla: Akeramik Neolitik Döneme ait çok sayıda obsidyen ve çakmak taşı alete rastlanmış, bu malzemenin yoğun olarak gelmesinden dolayı işlik olabilecektir.

Zuraki Zeri: Kalkolitik, Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ, tepe üzerinde temel kalıntıları, yakınında kaya mezarlarına rastlanmıştır.

Seydinoğlu: Birkaç yapıya ait bazı duvar kalıntıları bulunmaktadır ve anıtsal bir yapıya ait olabileceği düşünülmektedir.

Saruhan Köyü: Neolitik Döneme ait yerleşim üzerinde taş köy evleri bulunmaktadır.

Kilokki Tarlası: Tepe üzerinde taş mimari izleri, Orta Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı malzemelerine rastlanmıştır.

Kulahke Benabahlu: Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ (Obeyd), Demir Çağ ve Orta Çağa ait malzeme toplanmıştır.

Çelebitepe Tarlası: Tepe üzerinde mimari kalıntılar, Kalkolitik Çağ, Geç Tunç Çağı ve Ortaçağ malzemesi bulunmuştur.

Şorkey: Tepe üzerinde işlenmemiş taşlardan duvarlar, Yeni Asur, Helenistik, Orta ve Yakın Çağ malzemesi bulunmuştur.

Tatıka: Seramikli Neolitikten Ortaçağ sonuna kadar iskân görmüş olması, Erken Tunç Çağı malzemesinin gösterdiği çeşitliliğin yanı sıra Erken Demir Çağı ve Yeni Assur malzemesi bulunmuştur.

Havuz Mevkii: Seramikli Neolitikten Assur Dönemi sonuna kadar kullanılmış, özellikle Kalkolitik ile Orta Tunç Çağı malzemesi çeşitlilik göstermektedir.

Zeviya Kavla: Seramikli Neolitikten Yakın çağa kadar iskân görmüş, özellikle Erken Neolitik, Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Yeni Assur dönemlerine ait malzeme çeşitlilik göstermektedir.

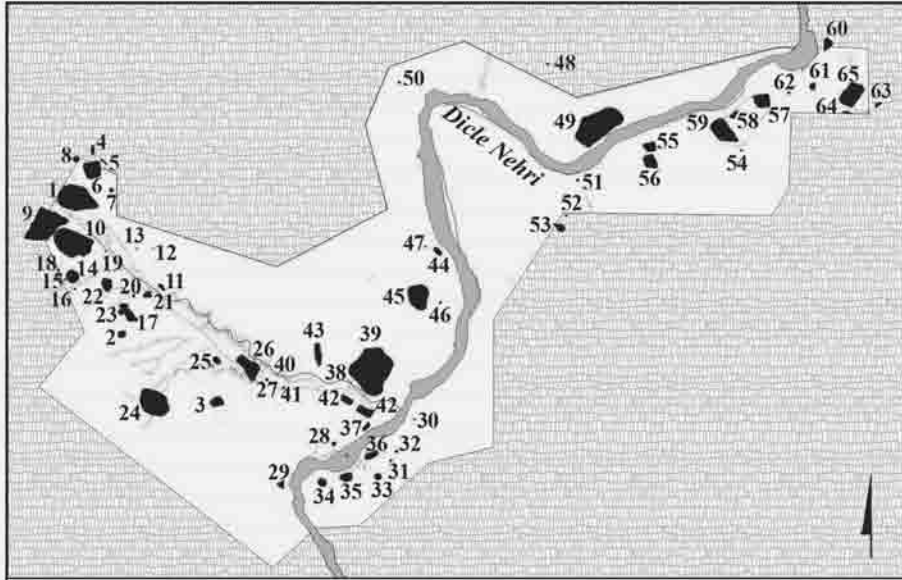
Alan Adı	Niteliği	Buluntulara Göre Dönemler
1 Hamza Pehlivan	Mezarlık alanı	Yakınçağ
2 Sırt Altı	Mimari kalıntılar	Yakınçağ
3 Şorkey	Mimari kalıntılar	Yeni Assur, Yakınçağ
4 Rasta Mevkii I	Düz alan	Yakınçağ
5 Rasta Mevkii II	Düz alan	Yakınçağ
6 Rasta Mevkii III	Düz alan	Yakınçağ
7 Çelebitepe kbatı	Tepe üzeri	Yakınçağ
8 Rasta Mevkii IV	Tepe üzeri	Neolitik, Orta-Yakınçağ
9 Harabe Batısı	Harabe Tepe batı yamacı	EDÇ, OTÇ, Helenistik, Orta-Yakınçağ
10 Harabe Tepe	Höyük	Neolitik, GKÇ, OTÇ, EDÇ, Hell, Orta-Yakınçağ
11 Çelebitepe güneyi	Tepe üzeri düz yerleşim	GKÇ, Yeni Asur, Orta-Yakınçağ
12 Çelebitepe doğu	etek yerleşimi.	Ortaçağ
13 Çelebitepe güneyi	etek yerleşimi	Orta-Yakınçağ
14 Serişo Bahçeleri	düz yerleşim	Orta-Yakınçağ
15 Serişo güneyi	Yapı temeli	Yakınçağ
16 Harmanyeri (Bender)	Tek mekanlı yapı temeli	Yakınçağ
17 Zeviya Tivilki	Tepe üzerinde taş temeller	Neolitik, EDÇ, Yeni Asur, Ortaçağ
18 Mezarlık	Dağların kuzey eteğinde	Yakınçağ
19 Değirmen	Midrep deresi	Yakınçağ
20 Zeviya Tivilki ku.	Düz yerleşim	Orta-Yakınçağ
21 Zeviya Tivilki kb.	Etek yerleşimi	Neolitik Dönem

Alan Adı	Niteliği	Buluntulara Göre Dönemler
22 Zeviya Tivilki kb.	Etek yerleşimi	Neolitik, Orta-Yakınçağ
23 Zeviya Tivilki gü.	Etek yerleşimi	Erken Demir Çağı
24 Saruhan	Höyük ve köy	Neolitik, Orta-Yakınçağ
25 Kulakhe Benabahlu	Tepe üzeri	Neolitik, GKÇ, Yeni Assur, Ortaçağ
26 Boncuklu Tarla	Düz yerleşim ve işlik	Seramiksiz Neolitik, Ortaçağ
27 Boncuklu Tarla d.	Mezarlık	Ortaçağ
28 Şantiye	Nehir yatağı	Çakmaktaşı kesici parç.
29 Mezarlık	Kanyon girişi	Yakınçağ
30 Derivasyon tünel	Küçük tepe	Yakınçağ
31 Derivasyon tünel	Kaplıca kuzeyi	Orta-Yakınçağ
32 Derivasyon tünel	Kaplıca kuzeyi	Yakınçağ
33 Derivasyon tünel	Kaplıca kuzeydoğusu	Yakınçağ
34 Desta Germavi	Tepe yerleşimi.	Ortaçağ
35 Nebi Süleyman	Yamaç yerleşimi	Ortaçağ
36 Kaplıca KBatı	düz yerleşim	Orta-Yakınçağ
37 Parkizan	Şantiye yamacı	Orta-Yakınçağ
38 Ilısu Değirmeni	Ilısu köyü	Yakınçağ
39 Ilısu Köyü	Höyük ve Köy	Neolitik, OTÇ, Orta-Yakınçağ
40 Aşe Bike Mahmut	Değirmen	Yakınçağ
41 Boncuklutarla do.	Mezar	Yakınçağ
42 Ilısu Mezarlığı	Şantiye girişi	Yakınçağ
43 Ilısu Mezarlığı	Ilısu köyü batısı	Neolitik, OTÇ, Orta-Yakınçağ

Alan Adı	Niteliği	Buluntulara Göre Dönemler
44 Seydi Kurkiye	Yerleşim	Ortaçağ
45	Tepe eteği	OTÇ, EDC
46	Yerleşim	GKÇ, Orta-Yakınçağ
47 Seydi Kurke	Yapı enkazı	Yakınçağ
48 Temelli	Tepe üzeri	Neolitik (tek parça)
49 Zuraki Zeri	Höyük ve kaya mezarları	GKÇ, OTÇ, EDC, Hell-Roma, Orta-Yakınçağ
50 Abdullahcan	Tarla alanı	Orta-Yakınçağ
51 Koçtepe eski mezarlık	Mezarlık	Yakınçağ
52 Koçtepe mezarlığı	Mezarlık	Yakınçağ
53 Tatıka	Düz yerleşim	Neolitik, EKÇ, GKÇ, ETÇ, OTÇ, EDC, Yeni Assur, Ortaçağ
54 Zeviya Kavla – yapı	Mimari kalıntılar	Yakınçağ
55 Havuz Mevki-etek	Düz yerleşim	Kalkolitik, Ortaçağ, Yakınçağ
56 Havuz Mevkii	Höyük	Neolitik, EKÇ, GKÇ, Geç Kalkolitik, ETÇ, OTÇ, Yeni Assur
57 Deşta Mira 1	Düz yerleşim	GKÇ, OTÇ, EDC, Yeni Assur, Yakınçağ
58 Deşta Mira 2	Düz yerleşim	Yakınçağ
59 Zeviya Kavla	Düz yerleşim	Neolitik, GKÇ, ETÇ, OTÇ, EDC, Yeni Assur, Hell-Roma, Orta-Yakınçağ

Alan Adı	Niteliği	Buluntulara Göre Dönemler
60 Koçyurdu Mezarlığı	Mezarlık	Yakınçağ
61 Deştıka Bzena	Düz yerleşim	GKÇ, Yeni Assur, Yakınçağ
62 Deştıka Bzena-yapı	Yapı kalıntısı	Yakınçağ
63 Alisor	Mimari kalıntılar	Yakınçağ
64 Şeyharap	Duvar kalıntıları	Yakınçağ
65 Koçyurdu	Yamaç yerleşimi	GKÇ, OTÇ, Ortaçağ, Yakınçağ EKÇ: Erken Kalkolitik Çağ; GKÇ: Geç Kalkolitik Çağ ETÇ: Erken Tunç Çağı; OTÇ: Orta Tunç Çağı; GTÇ: Geç Tunç Çağı; EDÇ: Erken Demir Çağı; Hell: Helenistik Dönem

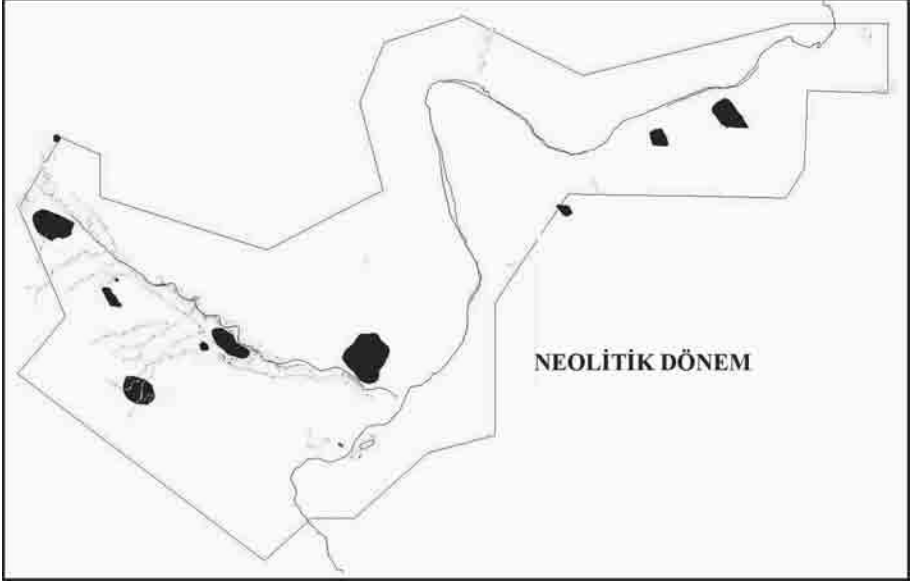
Tablo: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda belirlenen arkeolojik alanlar

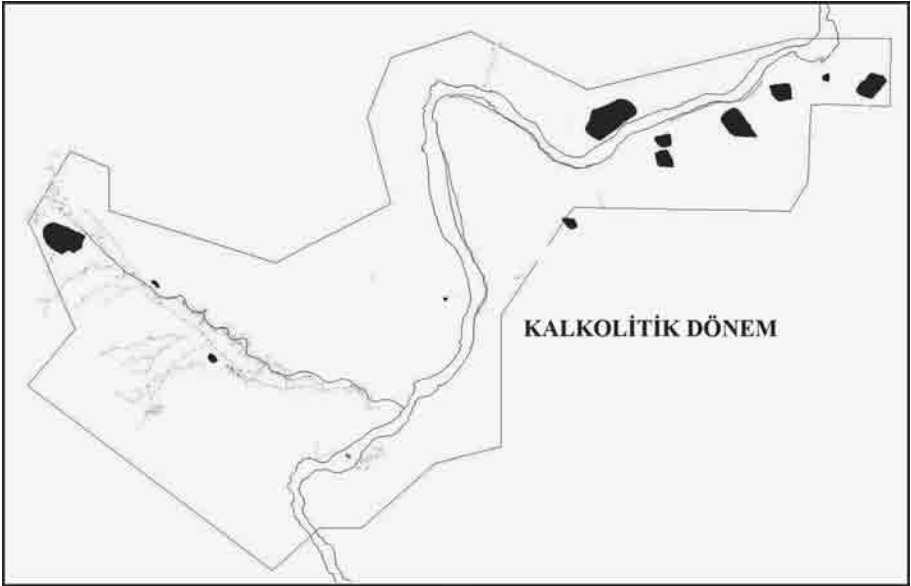
1. Hamza Pehlivan Mezarlığı	23. Zeviya Tivilki	45. Kilokki Rabiseki
2. Sırtaltı Tepe	24. Kavile Saruhan	46. alan
3. Şorkey Tepe	25. Kulakhe Benabahlu	47. Kilokki Rabiseki
4. Rasta Mevkii	26. Boncuklu Tarla	48. alan
5. Rasta Mevkii	27. Kulakhe Benabahlu	49. Zuraki Zeri
6. Rasta Mevkii	28. alan	50. Abdullahcan
7. Rasta Mevkii	29. Mezarlık	51. Koçtepe Eski Mezarlık
8. Rasta Mevkii	30. alan	52. Koçtepe Mezarlığı
9. Midrabu Ebun	31. alan	53. Tatika
10. Harabe Tepe	32. Cemi Mala Mazul	54. Zeviya Kavla-Tek Yapı
11. alan	33. Dehlika Kendil	55. Havuz Kuzeyi Bahçeleri
12. Rasta Gre Çelebi	34. Desta Germavi	56. Havuz Mevkii
13. Rasta Gre Çelebi	35. Nebi Süleyman Kaphcası	57. Deşta Mira 1
14. Seriso Bahçeleri	36. alan	58. Deşta Mira 2
15. alan	37. Belkis Ana Kaphcaları	59. Zeviya Kavla
16. Harman Yeri	38. Ilisu Değirmeni	60. Koçyurdu Kuzeybatı Mezarlık
17. Zeviya Tivilki	39. Benuva Şengin (Ilisu)	61. Destika Bzena
18. alan	40. Değirmen	62. Destika Bzena-Tek Yapı
19. Değirmen	41. Sirkerka Cihu	63. Alisor
20. alan	42. Mezarlık	64. Şeyharap
21. alan	43. Zimankege	65. Koçyurdu Köyü
22. alan	44. Seydi Kurke	

ILISU BARAJI İNŞAAT SAHASINDA BELİRLENEN ALANLAR

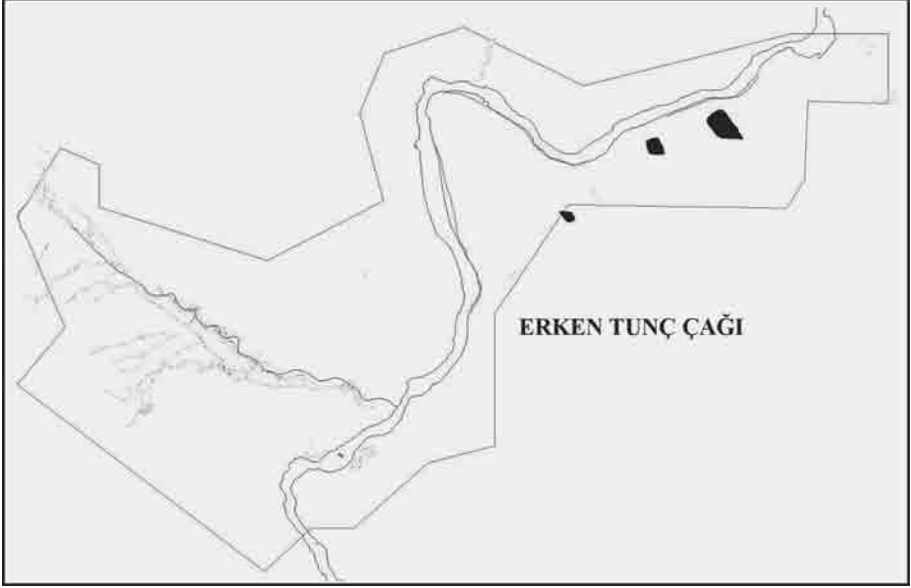
Resim 1: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda belirlenen arkeolojik alanlar

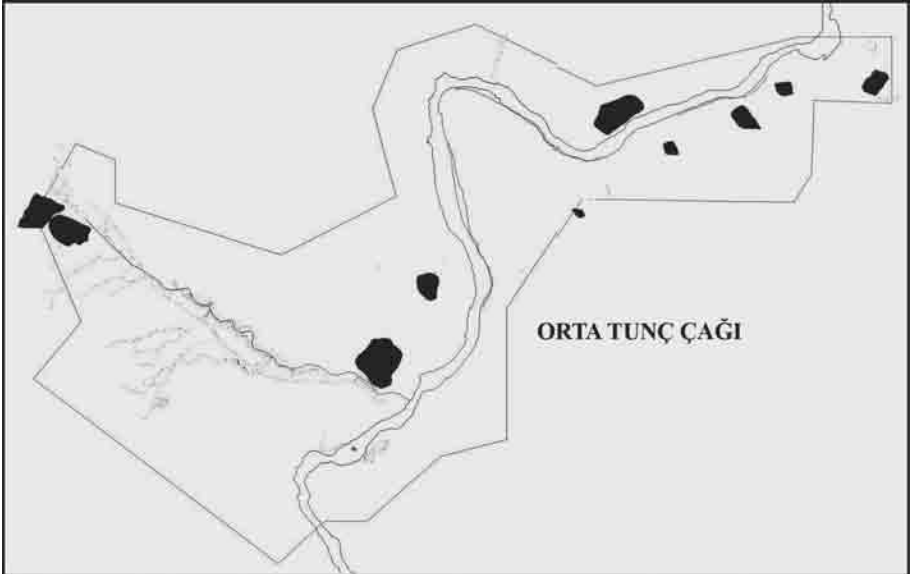
Resim 2: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Neolitik Dönem malzemesi bulunan alanlar

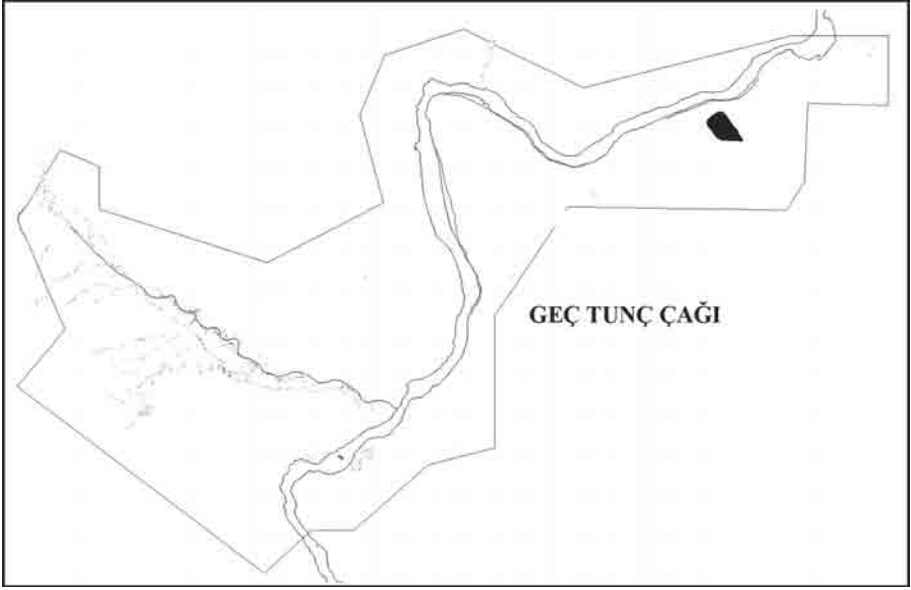
Resim 3: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Kalkolitik Dönem malzemesi bulunan alanlar

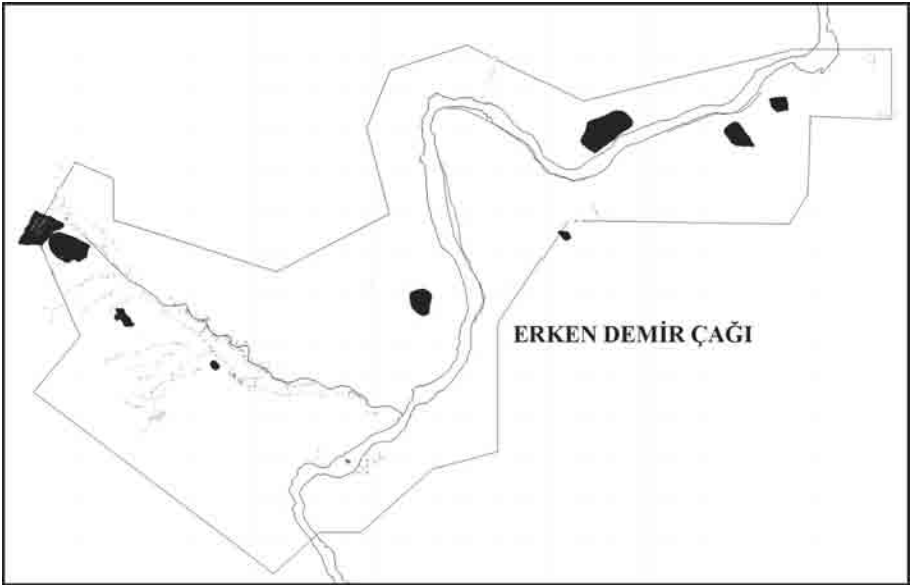
Resim 4: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Erken Tunç Çağı malzemesi bulunan alanlar

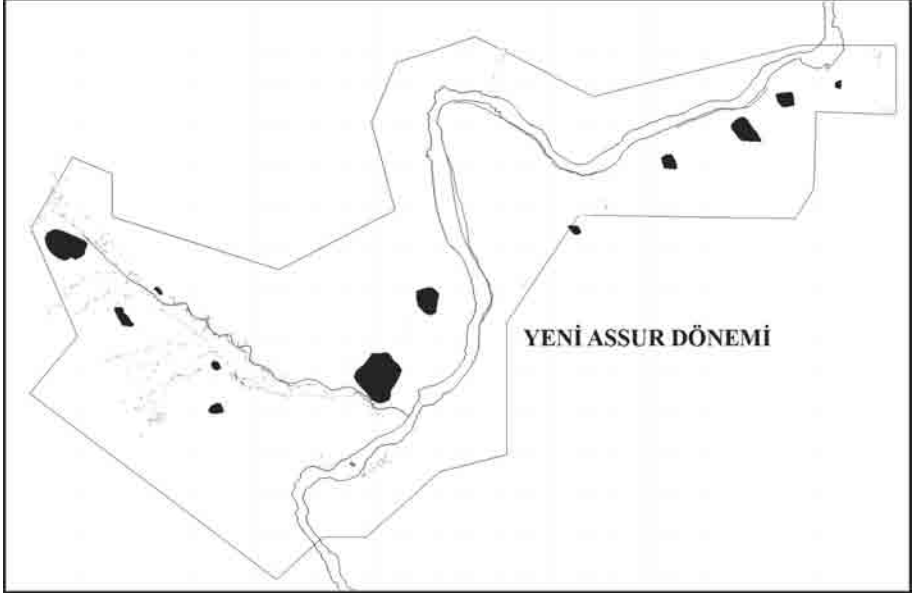
Resim 5: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Orta Tunç Çağı malzemesi bulunan alanlar

Resim 6: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Geç Tunç Çağı malzemesi bulunan alanlar

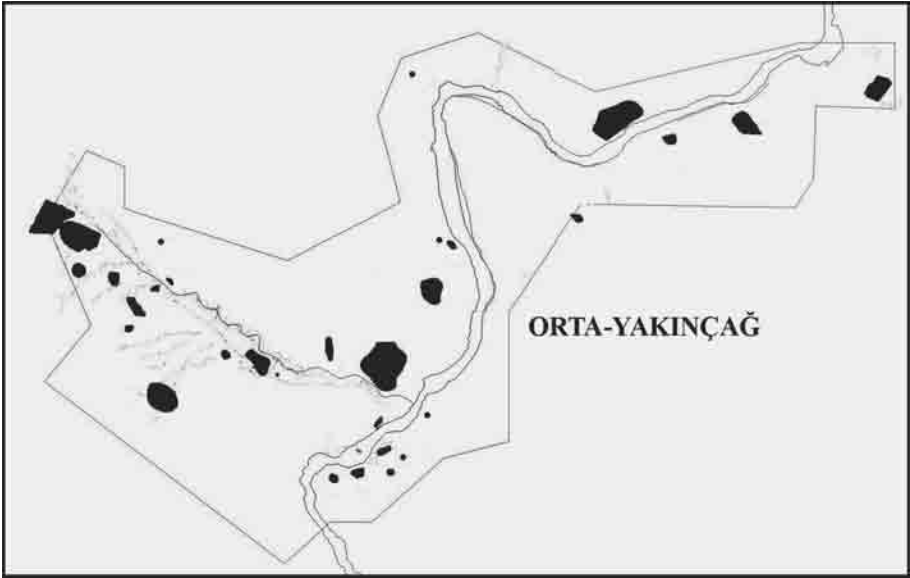
Resim 7: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Erken Demir Çağı malzemesi bulunan alanlar

Resim 8: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Yeni Assur Dönemi malzemesi bulunan alanlar

Resim 9: Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Hellenistik ve Roma Dönemleri malzemesi bulunan alanlar

Resim 10: Iısu Barajı İnşaat Sahası Kamulaştırma Alanı'nda Orta-Yakınçağ malzemesi bulunan alanlar

FORSCHUNGEN IN DER KIBYRATIS IM JAHRE 2008

Thomas CORSTEN*

Oliver HÜLDEN

Der diesjährige historisch-archäologische Survey in der Kibyratis (siehe Abb. 1) dauerte vom 11. bis 29. August 2008 und setzte sich aus einer Woche epigraphischer und knapp zwei Wochen hauptsächlich archäologischer Forschung zusammen. Teilnehmer des archäologischen Teils waren Dr. Oliver Hülден und Kathrin Zimmer M.A. (beide Universität München) sowie Esther Schneidenbach (Universität Tübingen); als Regierungsvertreter hat uns Ayhan Saltık (Ankara) begleitet.

Epigraphische Untersuchungen

Thomas CORSTEN

Der epigraphische Teil der Reise sollte hauptsächlich der Kontrolle von in früheren Jahren gefundenen Inschriften dienen, doch wurden auch einige wenige neue Texte aufgenommen. Zunächst wurde ein Abklatsch des im Vorjahr in Belenli (Olbasa) gefundenen hellenistischen Dekrets angefertigt¹. Bei einer Erkundung des Ortes entdeckten wir eine bisher unbekannte, in einer Hausmauer eingebaute Inschrift, die jedoch aufgrund des Erhaltungszustandes und des ungünstigen Lichts kaum zu entziffern war; es konnte lediglich festgestellt werden, daß es sich wohl um eine kaiserzeitliche Ehreninschrift handelt.

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, 69117 Heidelberg, Deutschland, thomas.corsten@zaw.uni-heidelberg.de, und Lexicon of Greek Personal Names, Classics Centre, University of Oxford, 66 St. Giles, Oxford OX1 3LU, ENGLAND, thomas.corsten@classics.ox.ac.uk.

Dr. Oliver HÜLDEN, Institut für Klassische Archäologie, LMU München, Meiserstraße 10, 80333 München/DEUTSCHLAND. E-mail: Oliver.Huelден@lmu.de.

1 Siehe meinen Bericht in AST 26, 2009 (in Druck).

Mehr Erfolg wird einem Hinweis der Jandarma verdankt. In ihrer Kaserne im benachbarten Kemer wird eine Inschrift sicher verwahrt, die sich als das Fragment eines Briefes des Kaisers Septimius Severus aus dem Jahre 195 n. Chr. herausstellte, der mehrmals zwischen der Benutzung des Lateinischen und des Griechischen wechselt. Die Datierung ist durch die Nennung der Consuln P. Iulius Scapula Tertullus Priscus und Q. Tineius Clemens gesichert, und es geht aus der Absenderangabe hervor, daß der Kaiser sich damals in Nisibis aufhielt. Leider ist die ohnehin nicht vollständige Inschrift auch in den erhaltenen Teilen bisweilen sehr schwer zu lesen; die meisten Passagen lassen sich aber mit einem hohen Maß an Sicherheit rekonstruieren.

In Bayramlar (südöstlich von Tefenni) wurde uns eine Inschrift gezeigt, die Louis Robert schon in den 40er Jahren des vergangenen Jahrhunderts dort abgeschrieben, aber nicht publiziert hat². Es ist eine Weihung an Herakles, seinen Sohn Hosios und Dikaïos sowie eine „goldene Jungfrau“. Ich selbst hatte sie im Jahre 1995 schon gesehen, konnte sie damals aber, bei schlechten Lichtverhältnissen, nur abschreiben und kein brauchbares Photo machen. In den darauffolgenden Jahren war sie jedoch nicht mehr auffindbar. Daß sie jetzt wieder aufgetaucht ist, ist einer der glücklichen Zufälle, die dem Epigraphiker bisweilen das Leben versüßen.

Schließlich ist noch eine Inschrift zu erwähnen, die vor einem Privatgrundstück in Tefenni steht. Leider ist sie so schlecht erhalten, daß man zwar einzelne Buchstaben, aber keinen zusammenhängenden Text lesen kann.

2 L. Robert, *Comptes rendus de l'Academie des inscriptions et belles lettres* 1948, 403 (= *Op. min.* III 1456); *Hellenica* VII 58; *Hellenica* X 107; *Anatolia* 3, 1958, 121 (= *Op. min.* I 420). Vgl. S. Şahin, *IK* 10, 2 (Iznik/Nikaia) 267a/269a Kommentar zu Nr. 1501; M. Riel, *Epigr. anat.* 18, 1991, 43 Nr. 94.

Auf der Grundlage der langjährigen Untersuchungen von Th. Corsten in der Kibyratis wurde 2008 eine Neujustierung seines Projektes zur Erforschung dieser Landschaft vorgenommen. Als in dieser Hinsicht wichtige Vorstufe ist die Aufnahme der oberirdisch noch sichtbaren architektonischen Überreste der Siedlung Bubon zu betrachten, die der Verfasser im Jahr 2006 durchgeführt und 2008 auch publiziert hat³. Im Verlauf dieser Zusammenarbeit entstand auf Initiative von Th. Corsten der Gedanke, ein gemeinsames, sowohl zeitlich als auch von seinen Zielsetzungen her klar begrenztes Feldforschungsprojekt zu initiieren, dessen Ausrichtung primär archäologischer Natur sein sollte. Daraus hat sich ein archäologisch-historisches Survey-Projekt entwickelt, das grundsätzlich die Erforschung der Siedlungsstrukturen sowie der materiellen Kultur von der archaischen Zeit bis in die Kaiserzeit in der Kibyratis zum Ziel hat. Der Titel des Vorhabens – „Die Kibyratis. Tradition und Transformation einer kleinasiatischen Kulturlandschaft“ – verrät, daß hier insbesondere auf Fragestellungen abgezielt ist, welche die Untersuchung von kulturellen Kontinuitäten und Umbrüchen betreffen, wofür die Kibyratis aufgrund ihrer Lage an der Nahtstelle der kleinasiatischen Kulturlandschaften Lydien, Phrygien, Karien, Pisidien und Lykien als besonders geeignet erscheint. Im Mai 2009 wurden das auf vier Jahre angelegte Projekt von der Gerda Henkel Stiftung zur Förderung für zunächst zwei Jahre bewilligt (AZ 11/F/09). Um das Projekt konkret planen zu können und in der Folge seine zügige Umsetzung und Durchführung zu gewährleisten, wurde im August 2008 bereits eine zweiwöchige Vorkampagne in der Kibyratis unternommen, über die im folgenden ein kurzer Bericht abgegeben werden soll⁴.

3 O. Hüllden, Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen im Stadtgebiet und im Umland von Bubon, in: Chr. Kokkinia (Hrsg.), *Boubon. The Inscriptions and Archaeological Remains. A Survey 2004–2006*, *MEΛETHMATA* 60 (2008) 133–178. Die Leitung des unter der Ägide von Th. Corsten durchgeführten Teilprojekts in Bubon oblag Dr. Chr. Kokkinia (Institute of Greek and Roman Antiquity, Athen).

4 Diese Vorkampagne wurde ebenfalls von der Gerda Henkel Stiftung gefördert (AZ 25/V/08).

Den Ausgangspunkt der Sondierungskampagne bildete eine Reihe von ausgewählten Fundstellen, die Th. Corsten im Rahmen seiner primär epigraphischen Surveys der vergangenen Jahre bereits registriert hatte und die in besonderem Maße einen Aufschluß im Hinblick auf die zuvor angerissenen Fragestellungen versprachen. Bei der Auswahl dieser Fundstellen ist zudem auf eine möglichst weitgefächerte geographische Verteilung innerhalb des Forschungsgebiets, einen unterschiedlichen Charakter und eine unterschiedliche Zeitstellung geachtet worden. Insgesamt wurden 60 Fundstellen aufgesucht, von denen 22 bei diversen Erkundungsmärschen neu entdeckt wurden.

Ein Schwerpunkt der Geländearbeit lag im Bereich des ca. 10 km östlich von Kibyra gelegenen Gölhisar Gölü (Abb. 1). Auf einer felsigen Halbinsel sind dort die Reste einer größeren und sicherlich befestigten Siedlung gelegen (Abb. 2), in der A. Hall das antike Sinda erkennen wollte⁵. Wahrscheinlicher dürfte in ihr aber die Vorgängersiedlung von Kibyra zu erkennen sein, denn Strabon (Strab. 13, 4) berichtet, Pisider hätten bei dessen Gründung den bereits existierenden Ort verlegt. Mit Sicherheit handelt es sich bei dem Ort am Gölhisar Gölü jedenfalls um den bislang bedeutendsten vorhellenistischen Siedlungsplatz in diesem Teil des Forschungsgebiets, weshalb er im folgenden als „Alt-Kibyra“ angesprochen wird. Die Bedeutung der Siedlung geht einerseits aus ihrer freilich im wesentlichen aus Felsgrundrissen zu rekonstruierenden Größe und Gestalt hervor. Andererseits wird sie durch eine ausgedehnte Nekropole entsprechender Zeitstellung bezeugt, die der Halbinsel in östlicher Richtung gegenüberliegt. Einige der dortigen Gräber wurden in den 1970er Jahren im Verlauf einer Rettungsgrabung unter der Leitung von K. Dörtlük freigelegt, wobei sich in ihnen neben ostgriechischen auch attische und korinthische sowie lydische Keramikgefäße fanden⁶. Diesen Funden aus der Nekropole lassen sich große Mengen von zum Teil

5 A. Hall, Sinda, in: D. French (Hrsg.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia. In Memoriam A. S. Hall*, The British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 19 (Ankara 1994) 48-52.

6 K. Dörtlük, 1975 Uylupınar kazısı raporu, *TürkAD* 24, 1977, H. 2, 9-32.

äußerst qualitätvoller Oberflächenkeramik lokaler und fremder Herkunft aus dem Siedlungsgebiet selbst gegenüberstellen (Abb. 3) – darunter vielleicht sogar zyprische Importe. Aus der bisher bekannten Zusammensetzung des Keramikmaterials ergeben sich vielfältige Anknüpfungspunkte zu den entsprechenden Nachbarregionen, was vielleicht der weitere Bericht Strabons (Strab. 13, 4) illustriert, die erste – und das heißt damit wohl vorhellenistische – Gründung Kibyras sei durch Lyder erfolgt. In diesem Zusammenhang ist vielleicht noch erwähnenswert, daß sich lydischer Einfluß ebenfalls in der Architektur und im Fundgut zahlreicher, weiter nördlich innerhalb des Forschungsgebiets gelegener Tumuli zeigt. Aus der Umgebung der Halbinsel kommen außerdem mehrere perserzeitliche Siegel hinzu, die in Bälde von D. Kaptan publiziert werden und wohl in den Kontext der achaimenidischen Herrschaft über die Region einzuordnen sind⁷.

Ausgehend von „Alt-Kibyra“ wurden Erkundungsmärsche in dessen unmittelbares Hinterland unternommen. In ihrem Verlauf ließ sich eine verhältnismäßig hohe Dichte an vorhellenistischen Fundstellen feststellen, was die Funktion der Siedlung auf der Halbinsel als Zentralort in dieser Zeit unterstreichen dürfte. Bei den Fundplätzen handelt es sich nach erstem Augenschein um kleinere Siedlungen und Gehöfte sowie mit diesen assoziierte Gräber. Besonders hervorzuheben ist ein Befund (Abb. 4), dessen Architektur eine große Ähnlichkeit mit Anlagen in Karien aufweist, die als Compounds bezeichnet werden und der lokalen Hirtenbevölkerung als Wohnsitze dienten. Das Hinterland von „Alt-Kibyra“ offenbart sich demnach als ebenso aufschlußreich für die Fragestellungen des Projekts wie der Zentralort selbst. Erwähnenswert erscheint in diesem Zusammenhang zudem, daß eine Klärung des jeweiligen Kontexts der mittlerweile doch recht zahlreich in diesem südlichen Teil des Forschungsgebiets anzutreffenden Felsgräber des lykischen Typs nach wie vor aussteht⁸.

7 Die Siegel sind kurz erwähnt in: D. Kaptan, *Sketches on the Archaeology of the Achaemenid Empire in Western Turkey*, in: İ. Delemen u. a. (Hrsg.), *Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag II* (Antalya 2008) 657.

8 Zu diesem Themenkomplex s. vorerst K. A. Gay – Th. Corsten, *Lycian Tombs in the Kibyris and the Extent of Lycian Culture*, *AnatSt* 56, 2006, 47–60.

Ca. 40 km nördlich des Gölhisar Gölü ist Karamanlı gelegen (Abb. 1). Auf einem dem türkischen Ort benachbarten, als Kale Tepe bezeichneten Berggipfel wurde eine befestigte Siedlung untersucht. Anders als in „Alt-Kibyra“ findet sich hier recht gut erhaltenes Bruchsteinmauerwerk, wobei besonders bemerkenswert ist, daß der Schutz der Siedlung offenbar aus einem doppelten Mauerring bestand, der mit Halbrundtürmen in regelmäßigem Abstand bewehrt war (Abb. 5). Dem Erscheinungsbild des Mauerwerks nach könnte die Anlage spätestens in hellenistischer Zeit oder sogar früher entstanden sein, wobei diese Annahme noch der Stütze durch eine Analyse des umfangreichen, aber noch nicht untersuchten keramischen Fundmaterials bedarf. Gänzlich auszuschließen ist allerdings ebensowenig eine deutlich spätere Errichtung oder zumindest weitere oder erneute Nutzung der Siedlung⁹. Am östlichen Hang des Kale Tepe wurden darüber hinaus einige einfache Felsgräber angetroffen, die zur Siedlung gehören. Sie dürften eher deren vorhellenistisches Entstehungsdatum untermauern. Eine Begehung des weiteren Umlandes dieses Ortes, durch die dieser vermutlich aus seiner bisherigen Isolation befreit werden kann, steht noch aus. Nach der für die kommende Kampagne geplanten detaillierten Untersuchung der Siedlung selbst wie ihres Umlandes dürften sich wohl auch ihre Funktion und vielleicht die Ursachen für ihre verhältnismäßig starke Befestigung klären lassen. Möglicherweise läßt sich zudem ein Zusammenhang mit dem aus einer hellenistischen Inschrift bekannten Dorfnamen Alassos sowie einer ebenfalls dort erwähnten Schutztruppe herstellen, die als *paraphylakitai* firmiert¹⁰.

Unweit südlich von Karamanlı liegen nahe Tefenni (Abb. 1), aber in einiger Distanz zueinander, zwei größere Felshebungen, in deren senkrechte

9 Daß in der Region noch mit der Anlage durch Bruchsteinmauern befestigter Siedlungen in der Kaiserzeit oder sogar noch später zu rechnen ist, bezeugt eine offenbar zu dieser Zeit entstandene Siedlung nahe Bubon, s. Hülten a. O. (s. o. Anm. 3) 171–176 Taf. 19 Abb. 65–70; Taf. 23.

10 Th. Corsten – Th. Drew-Bear – M. Özşait, *Forschungen in der Kibyris, Epigraphica Anatolica* 30, 1998, 54 f.

Außenflächen zahllose Reliefs des sogenannten anatolischen Reitergottes eingemeißelt sind¹¹. Eine erste Begehung im unmittelbaren Umfeld des einen Felsens erbrachte erste Siedlungsspuren, darunter ein in den Boden eingetieftes Kammergrab bislang unbekannter Datierung. Hier ist die Klärung des jeweiligen Kontexts beider Naturheiligtümer fortzusetzen, was gleichermaßen für ein allerdings im Verlauf der Vorkampagne noch nicht wieder aufgesuchtes Buchstabenorakel, also einen weiteren Kultplatz, beim Dorf Anbarcık südöstlich von Kibyra gilt¹².

Südöstlich von Tefenni wurde beim Dorf Caylı ein in den Bergen auf über 1700 m Höhe gelegener Siedlungsplatz untersucht¹³. Einige Löwensarkophage sowie zahllose durch frische Raubgrabungen an die Oberfläche geförderte Keramikscherben bezeugen eine primäre Nutzung dieser wohl von Hirten bewohnten Siedlung in der Kaiserzeit. Verstreute Architekturteile sowie Fragmente einer oder mehrerer Statuen dürften darüber hinaus von einem mit einer Quelle verbundenen Heiligtum stammen. Diese Siedlung ist insbesondere wegen ihrer Lage im Hochgebirge von besonderem Interesse, wobei es durch entsprechende Begehungen zu klären gilt, ob es Anzeichen für ein nicht schon früher einsetzendes Habitat in dieser abgeschiedenen Region gibt. Ein erster Anhaltspunkt für eine zumindest dichtere Besiedlung bildet eine Befestigung bzw. befestigte Siedlung, die noch höher im Gebirge gelegen ist, aber bisher weder von uns noch von ihren Entdeckern hinreichend untersucht wurde¹⁴.

Den wohl eindrucksvollsten Fundplatz innerhalb des Forschungsgebiets stellt schließlich eine Siedlung dar, die ein ausgedehntes Bergplateau oberhalb des Salda Gölü bei Yeşilova einnimmt (Abb. 1). Auch hier darf der

11 s. exemplarisch İ. Delemen, *Anatolian Rider-Gods. A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period*, *Asia Minor Studien* 35 (Bonn 1999) 21 f. 151–163 Nr. 213–279 Abb. 16 Taf. 14–16.

12 Th. Corsten, Ein neues Buchstabenorakel aus Kibyra, *Epigraphica Anatolica* 28, 1997, 41–49.

13 Einen ersten knappen Bericht zu dieser Siedlung liefern M. Özşait – G. Labarre – N. Özşait, *Nouveaux témoignages sur le culte de Cybèle en Pisidie occidentale*, *Adalya* 9, 2006, 7–9 Abb. 26–45. 47.

14 Özşait – Labarre – Özşait a. O. (s. o. Anm. 13) 8 Abb. 48–49.

Befund der Befestigungsanlagen als bemerkenswert, wenn nicht einzigartig bezeichnet werden. So ist die vermutlich ehemals aus Holzbauten oder aus Bauten aus anderweitig vergänglichem Material bestehende Siedlung auf dem Hochplateau von einem 2–3 km langen Mauerring eingefasst, der sich als ca. 10 m breiter und bis zu 5 m hoher Versturzstreifen präsentiert (Abb. 6). Im Norden verfügt die Siedlung ferner über eine Burg, die eine natürliche Felserhebung bekrönt, aber zudem durch eine mächtige, ca. 10 m hohe Böschung mit aufgesetzter Mauer aus Bruchsteinen abgesetzt ist. Zu dieser ohnehin ungewöhnlichen fortifikatorischen Maßnahme kommt hinzu, daß das gesamte Plateau im Südosten durch eine zusätzliche Sperrmauer – diesmal aus quaderartigen Blöcken und mit vereinzelt Türmen versehen – gesichert ist. Bislang ist die Datierung der gesamten Anlage offen, da noch keine Einordnung der reichlich anzutreffenden Keramikfragmente erfolgte. Einen einzigen, freilich nur eingeschränkt verwertbaren Datierungshinweis liefert eine kaiserzeitliche Bronzemünze, die das Porträt der Faustina Minor zeigt (Abb. 7). Neben dem Problem der Entstehung dieses Ortes und der Dauer seiner Besiedlung stellen sich ähnliche Fragen wie bei der befestigten Anlage nahe Karamanlı. Um sie zu beantworten und die Funktion der Anlage zu klären, ist eine weitere Sondierung des unmittelbaren Umlandes vonnöten. Dabei dürfte sich vielleicht ein Zusammenhang mit einigen Dörfern herstellen lassen, die in einer in der Nähe gefundenen hellenistischen Inschrift erwähnt sind¹⁵. Zudem wird in der Nähe die Stadt Diokaisareia-Keretapa vermutet¹⁶, weshalb sich die gefundene Anlage als die hellenistische Vorgängersiedlung (Keretapa) des kaiserzeitlichen Diokaisareia erweisen könnte. Die römische Stadt wäre dann verlegt worden und insofern in einer der Ebenen nahe dem Salda Gölü zu suchen.

15 Th. Corsten, Eine hellenistische Ehreninschrift aus dem phrygisch-pisidischen Grenzgebiet, *Gephyra* 2, 2005, 115–125.

16 Vgl. etwa K. Belke – N. Mersich, *Tabula Imperii Byzantini* 7. Phrygien und Pisidien, *DenkschrWien* 211 (Wien 1990) 221. 285 f. 295; H. Hellenkemper – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini* 8. Lykien und Pamphylien, *DenkschrWien* 320, Bd. 1–3 (Wien 2004) 499.

Mit der Anlage nahe Yeşilova endet dieser knappe Überblick über jene Fundstellen, die im Mittelpunkt der nur kurzen Sondierungskampagne im Jahr 2008 standen. Sämtliche der hier nur angedeuteten Ergebnisse sind als vorläufig zu betrachten und bedürfen nunmehr der Abklärung durch genauere Untersuchungen, die in den folgenden Kampagnen mit größerem Zeit- und Personalaufwand betrieben werden sollen. Im Hinblick auf diese zukünftigen Forschungen erscheinen abschließend noch einige, insbesondere methodische Bemerkungen angebracht: Die Größe des Forschungsgebiets, das nahezu die gesamte westliche Provinz Burdur umfaßt, steht einem intensiven Survey entgegen. Ein solcher wäre aber ohnehin nicht in Frage gekommen, da die Region aufgrund ihrer weitläufigen fruchtbaren Ebenen eine verhältnismäßig dichte moderne Besiedlung und landwirtschaftliche Nutzung aufweist. Dies hat zur Folge, daß sich eine Vielzahl von Fundstellen als Scherbenstreungen präsentiert, denen für die angeführten Fragestellungen eine lediglich geringe Aussagekraft zukommt. Insofern muß im Grunde jegliche Erforschung der Region von solchen „Forschungsinseln“ wie den zuvor genannten größeren Fundplätzen ausgehen. Um einer zu starken Schwerpunktbildung entgegenzuwirken und um die „Inseln“ aus ihrer Isolation herauszulösen, sollen ausgehend von diesen intensivere Begehungen im unmittelbaren Umland durchgeführt werden. Damit wurde teilweise schon – und, wie oben am Beispiel von „Alt-Kibyra“ erläutert, mit Erfolg – begonnen. Durch dieses Vorgehen sollen außerdem „Brücken“ zwischen den einzelnen „Forschungsinseln“ geschlagen werden, was durch gezielte extensive Surveys flankiert werden soll. Diese Methode erscheint der Befundsituation in der Kibyris sowie dem zeitlichen wie personellen Umfang der im Sommer 2009 fortzusetzenden Forschungen angemessen und steht mit den angestrebten Forschungszielen in Einklang.

Abb. 2: Blick auf die Halbinsel mit „Alt-Kibyra“ am Gölhisar Gölü (Foto: Kibyratis-Projekt)

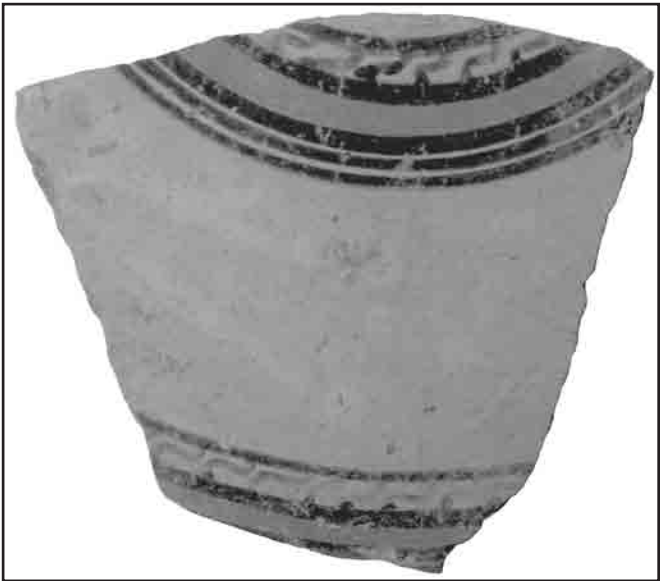

Abb. 3: Bemalte Wandscherbe eines archaischen Gefäßes aus „Alt-Kibyra“ (Foto: Kibyratis-Projekt)

Abb. 4: „Compound“ nördlich von Gâvur Damı (Foto: Kibyratis-Projekt)

Abb. 5: Befestigte Anlage auf dem Kale Tepesi bei Karamanlı: Turm (Foto: Kibyratis-Projekt)

Abb. 6: Verstürzte Befestigungsmauern der Siedlung nahe Yeşilova (Foto: Kibyratıs-Projekt)

Abb. 7: Kaiserzeitliche Bronzemünze aus der Siedlung nahe Yeşilova
(Foto: Kibyratıs-Projekt)

2008 YILI HATAY VE ESKİŞEHİR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Erksin GÜLEÇ*
Hakan YILMAZ
Mehmet SAĞIR
İsmail ÖZER
İsmail BAYKARA

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onaylarıyla izin verilen Hatay ve Eskişehir İlleri Neojen ve Pleistosen Dönem çökellerini kapsayan yüzey araştırması iki bölüm hâlinde gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma 11.08.2008 – 13.08.2008 tarihlerinde Hatay İli'nde, ikinci çalışma ise 08.11.2008 – 14.11.2008 tarihlerinde Eskişehir İli'nde yapılmıştır.

Araştırma Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. Erksin Güleç'in başkanlığında, aynı bölümden Doç.Dr. İsmail Özer, Doç.Dr. Mehmet Sağır, Araş.Gör. İsmail Baykara ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Araş.Gör. Hakan Yılmaz'ın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Bakanlık temsilcisi olarak Kastamonu Müzesi Müdürlüğü elemanı Arkeolog Hamdiye Cıla görev almıştır.

* Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (gulec@humanity.ankara.edu.tr)
Doç. Dr. Mehmet SAĞIR, A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (sagir@humanity.ankara.edu.tr)
Doç. Dr. İsmail ÖZER, A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (ozer@humanity.ankara.edu.tr)
Araş.Gör. İsmail BAYKARA, A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. (iibaykara@gmail.com)
Araş.Gör. Hakan YILMAZ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kampüs-Van/TÜRKİYE (hakanyilmaz@yyu.edu.tr)

Hatay İli Araştırmaları

1997 yılından beri Üçağızlı Mağarası Kazısı'nı gerçekleştirdiğimiz Hatay İli'ndeki araştırmalarımız, 1) bu mağarada ele geçirilen taş aletlerin hammadde kaynaklarının tespiti ve 2) Hatay İli'ndeki yeni mağaraların tespiti amaçlarına dayandırılmaktadır.

1) Üçağızlı ve Diğer Mağaralarda Kullanılmış olan Hammadde Kaynaklarının Tespiti

Birinci amacımız doğrultusunda Asi Nehri eski ve yeni deltaları civarında yapılan çalışmalarda, Asi Nehri'nin günümüzde açıldığı ve kuzeybatı-doğuya bakan alanlarından Harbiye'ye kadar olan alan taranmıştır. Taranan bölgede 10-30 metre yüksekliklerde değişen Asi Nehri eski depozitleri saptanmıştır. Depozitlerin içerisinde karbonat çökellerini gösteren uzanımlar belirlenmiştir. Bu çökellerin içerisinde az sayıda, büyük boyutlarda çakmaktaşı yumruları saptanmıştır. Delta boyunca devam eden araştırmada Sinanlı, Balıklıdere ve Gümüşgöze köylerindeki yataklar incelenmiştir. Balıklıdere mevkiindeki eski nehir depozitlerinde yapılan çalışmalarda herhangi bir akmaktaşına rastlanmamıştır.

Yayladağı yolu üzerinde Sebenoba Köyü çevresinde yapılan araştırmalarda ise köyün güneydoğusunda yer alan teraslarda karbonat çökelleri içerisinde çeşitli boyutlarda (30-10 cm.) akmaktaşı yumruları saptanmıştır. Bölgenin tarla olarak kullanılmasından dolayı yüzeyde herhangi bir paleolitik buluntuya rastlanmamıştır. Çökellerin akarsular tarafından biriktirildiği düşünölmektedir. İçerisinde yer alan akmaktaşlarının kabuk tipleri akarsu kaynaklarının toplayıp biriktirdiğini gösterir niteliktedir. Bölgeden tespit ettiğimiz çakmaktaşı tipleri, Üçağızlı Mağarası'nın öncöl üst paleolitik tabakalarında, Üçağızlı II mağarasında ve evlikte yer alan Merdivenli, Tıkalı Mağaraları'nda sıkça kullanılmıştır. Daha önceki yayınlarda yerel çakmaktaşı olarak belirttiğimiz bu tip hammadde kaynakları Orta Paleolitik insanları tarafından sıkça tercih edilmiştir. Bu olgu paleolitik insanların

davranışları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Orta Paleolitik insanların geniş bir alanı yaşam alanı olarak çevrelediğini göstermektedir. Yayın aşamasında olan çalışmalarımızda hammadde kullanımının taş âlet üretimindeki etkileri detaylı olarak verilecektir.

Aynı yörede bulunan Ayışığı civarında yapılan araştırmalarda ise köyün girişinde yer alan teraslarında gölSEL çakmaktaşı kaynakları tespit edilmiştir. Bölge içerisinde yer alan çakmaktaşı çok iyi kalitedir ve 80-10 cm. boyutlarındadır. Çakmaktaşı koyu renklerde (gri, kahverengi ve siyah), mat veya yarı saydam, etrafları beyaz karbonatlarla çevrilidir. Kaynaklar karbonat çökeltileri içerisinde ve tarlalar üzerinde yer almaktadır. Teraslar paleolitik buluntular açısından yoğundur. Çok iyi kalitede olan çakmaktaşı Üçağzılı'nın öncül Üst Paleolitik katmanlarında az miktarda, Erken Üst Paleolitik katmanlarında ise çok sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir.

2) Hatay İli'nde Yapılan Mağara Araştırmaları

Hatay İli sınırları içerisinde sürdürdüğümüz Üçağzılı Mağarası kazısının amaçlarına ulaşabilmesi amacıyla yöredeki diğer mağaraların tespit edilmesi ve içerdikleri dolgu tabakalarının insan varlığı açısından potansiyellerinin anlaşılabilmesi amacıyla araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Öncelikli çalışma alanı olarak Sebenoba Köyü civarındaki arazi araştırılmıştır. Burada Sebenoba Köyü'nün güneybatı yönünde uzanan vadi içerisinde bir mağaranın varlığı belirlenmiştir. Mağara yerel halk tarafından "Direkli Mağara" olarak isimlendirilmektedir ve ağzı güneydoğuya bakmaktadır. Denizden yüksekliği 235 metredir. Mağara içerisinde yapılan incelemede, paleolitik dönemlere ait herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak daha yakın dönemlere ait ince bir tabaka yer almaktadır.

Yine aynı yörede Köken Köyü'nün kuzeybatısında kireçtaşı kayalıkları içerisinde oluşmuş ve adını "Köken Mağarası" olarak isimlendirdiğimiz bir mağara belirlenmiştir. Köy sakinleri mağarayı "6. mağara" olarak isimlendirmektedirler. Mağara denizden 772 metre yüksekliktedir. Mağaranın

ağız güneydoğuya bakmaktadır. Mağara içerisinde yapılan gözlemlerde defneciler tarafından kazılmış çukurlara rastlanmıştır. Atılan topraklar içerisinde paleolitik bulgular saptanmıştır. Buluntuları kaba yongaları içermektedir ve Mousterian içerisinde değerlendirilmiştir. Köken Köyü civarında yapılan araştırmalarda kireç kayalıkları içerisinde oluşmuş birkaç mağara daha tespit edilmiştir. Ancak mağaraların içlerinde sediman olmadığı anlaşılmış ve dolayısıyla paleolitik iskâna ilişkin ipuçları bulunamamıştır.

Hatay İli'nin güneyindeki Sürütme ve Sungur Köyleri arasında "Asar Mağarası" adı verilen bir mağara tespit edilmiştir. Mağaranın denizden yüksekliği 935 metre olarak ölçülmüştür. Mağara batı yönüne uzanan birbirleriyle bağlantısı bulunmayan iki bölümden oluşmaktadır, ağız kısmı taşlarla örülmüştür ve içerisinde herhangi bir buluntu yer almamaktadır. Mağaranın ön kısmında yer alan platformda ise yakın dönemlere ait buluntular gözlenmiştir.

Oldukça geniş ve uzun vadilerin bulunduğu Hatay İli'ndeki araştırmaların önümüzdeki yıllarda il merkezinin kuzey kesimlerine doğru genişletilmesi planlanmaktadır. 1950'li yıllarda beri bölümümüz öğretim üyeleri tarafından araştırılan ve çeşitli kazıların gerçekleştirildiği yörede bu yıl elde edilen bulgular Hatay yöresinin paleolitik iskân açısından iyi bir potansiyele sahip olduğu ve ülkemizin önde gelen merkezlerinden biri olduğu yönündeki görüşlerimizi destekler niteliktedir.

Eskişehir İli Araştırmaları

1989 yılından beri Türkiye'nin pek çok bölgesinde gerçekleştirdiğimiz kazı ve araştırmalarda omurgalı hayvanların ve bunlar içerisinde bir grup olan hominoidlerin evrimi ve paleoekolojik yapısı açısından önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Buna karşın özellikle Orta ve Batı Anadolu'da bu canlıların kalıntılarının bulunmasına ve sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesine ilişkin bulguların artırılması ve günden güne yok olan omurgalı fosil yataklarının kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca Eskişehir ilindeki

Paleolitik Dönem potansiyelinin anlaşılabilmesi de amaçlarımız arasında yer almıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Eskişehir İlinde 8-14.11.2009 tarihlerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Eskişehir İli'ndeki araştırmalarımız İl merkezinin kuzeyi ve güneyindeki çökeller şeklinde iki kısımda gerçekleştirilmiştir.

1) Eskişehir İl Merkezinin Kuzeyinde Yapılan Araştırmalar

Eskişehir İli'ndeki araştırmaların ilk kısmı il merkezinin kuzeybatısındaki Yukarı Söğütözü Köyü sedimanlarında yapılmıştır. Daha önceki fosil araştırmalarından bilinen ve köy ile aynı isme sahip Yukarı Söğütözü lokalitesi ve civarındaki çökellerde yapılan araştırmalarda, eski bir kum ocağı olan Yukarı Söğütözü'nün ocağın faaliyetleri sona erdikten sonra köyün çöplük alanı olarak kullanılmaya başlandığı ve daha sonrada üzerinin kapatıldığı gözlenmiştir. Literatürde fosil buluntular açısından oldukça zengin olduğu belirtilen bu lokalitenin günümüzde neredeyse tamamen üzerinin kapatıldığı ve belki de tamamen yok olduğu tespit edilmiştir.

İl merkezinin batısındaki araştırmalarda Satılmışoğlu Köyü'ndeki kum ocaklarında detaylı bir çalışma yapılmış ancak herhangi bir fosil bulguya rastlanamamıştır. Öğleden sonra ise yine aynı bölgedeki Turgutlar ve Yusufkar Köyü'nden Akçayır Köyü'ne giden karayolunun doğusunda yaklaşık 200 m.lik bir tepe sırasının üzerinde bazı kaya mezarları gözlenmiştir. Bu tepe sıralarının uzantısında ve yolun sağ tarafında kalan ve oldukça büyük tepelerin yamaçlarında yapılan araştırmalarda ise herhangi bir fosil bulguya rastlanmamıştır. Yörede yapılan araştırmalarda Paleolitik Döneme tarihlendirilebilecek bazı çakmaktaşı yongaların varlığı gözlenmiştir. Yusufkar Köyü'nün çıkışındaki bu tepe sıralarının uzantısında ve yolun sağ tarafında kalan ve oldukça büyük tepelerin yamaçlarında yapılan araştırmalarda da herhangi bir fosil bulguya rastlanmamıştır.

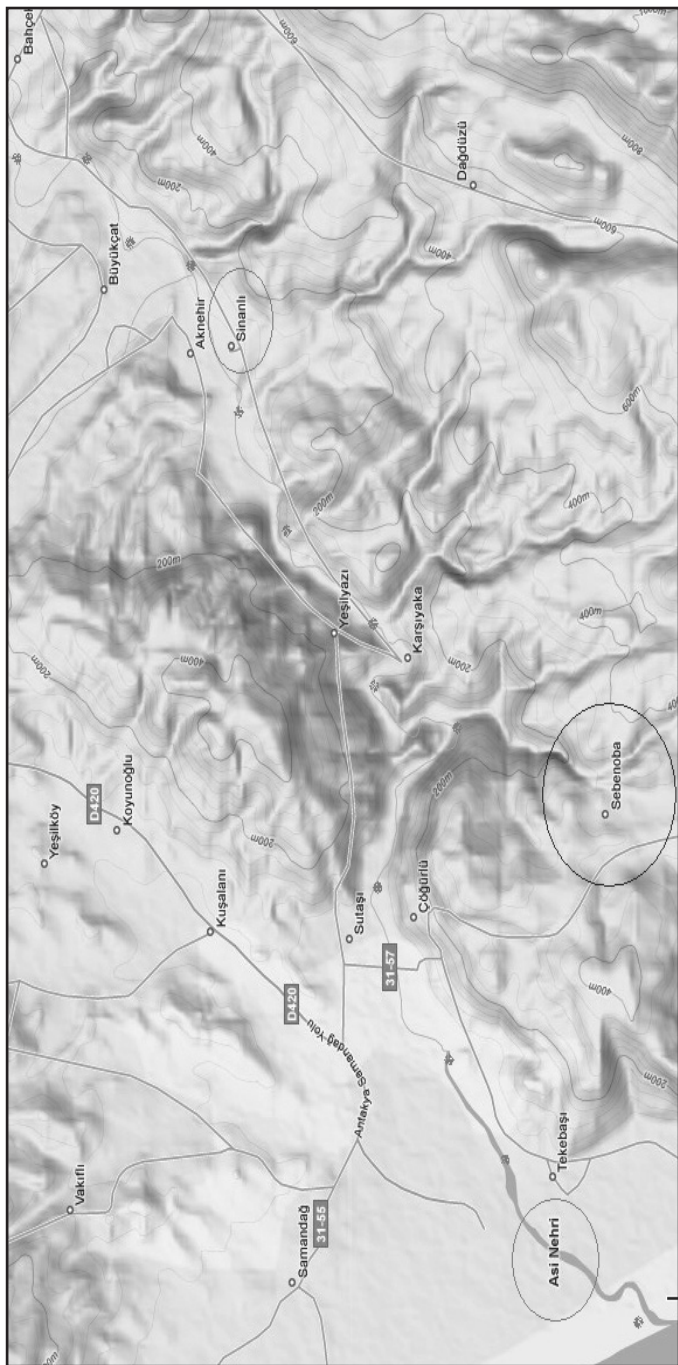
2) Eskişehir İl Merkezinin Güneyinde Yapılan Araştırmalar

Eskişehir İli'ndeki araştırmaların ikinci kısmı, il merkezinin güneyindeki Akçayır Köyü civarındaki oldukça geniş bir alanı kapsayan sedimanlar temel alınarak yapılmıştır. Akçayır - Eskişehir karayolunun batısındaki geniş bir bölgede yapılan detaylı araştırmalarda sedimanlarda bazı parçalı fosil bulguların varlığı gözlenmiştir. Bu çökeller fosil varlığına göre Üst Miyosen Dönem olarak tarihlendirilmiştir.

Eskişehir İli'nde yapılan araştırmalar önceki yıllarda fosil varlığı bilinen pek çok alanın çeşitli sebeplerle bugün artık büyük oranda tahribata uğradığını ve mevcut alanlardaki tahribatın da sürmekte olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

- GÜLEÇ, E., S.L. KUHN, M.C. STİNER 2002 "The early Upper Paleolithic of Üçağızlı Cave, Turkey", *Antiquity*, 76:615-616.
- GÜLEÇ, E., S. DEMİRCİ, İ. ÖZER, C. PEHLEVAN, C. ERKMAN, A. YİĞİT, F. KAYA 2008 "2006 Yılı Sivas/Hayranlı-Haliminhani Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, Dösimm Basımevi, 537-544, Ankara.
- BIBI, F., E. GÜLEÇ 2008 "Bovidae (Mammalia: Artiodactyla) from the Late Miocene of Sivas, Turkey", *Journal of Vertebrate Paleontology*, 28(2):501-519.
- KUHN, S.L., M.C. Stiner, E. GÜLEÇ, İ. ÖZER, H. YILMAZ, İ. BAYKARA, A. AÇIKKOL, P. GOLDBERG, K.M. MOLİNA, E. ÜNAY ve F.S. ALPASLAN 2009 "The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)" *Journal of Human Evolution*, 56:87-113.
- KUHN, S.L., M.C. STİNER, K.W. KERRY, E. GÜLEÇ 2003 "Early Upper Palaeolithic at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey): Some Preliminary Results", *More Than Meets The Eye Studies on Upper Paleolithic Diversity in the Near East*, A. N. Goring-Morris and A. Belfer-Cohen (ed.), Oxbow Books, The Short Run Press. USA, 106-117.

Resim 1: Asi Nehri deltası

Resim 2: Hatay il'inde tespit edilen mağaralar

ASPENDOS YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ

2008 YILI BİRİNCİ SEZON ÇALIŞMALARI

Veli KÖSE*

1. *Aspendos: Konumu, Araştırma Tarihi ve Arkeolojisi*

Antik Aspendos kenti, Türkiye'nin güneyinde Pamphylia bölgesinde, Akdenize dökülen antik Eurymedon (Köprüçay) nehri kenarında, kayalık bir tepenin üzerinde ve etrafındaki düzlükte kurulmuş bir kenttir. Bazı antik kaynaklara göre kent, Pamphylia'da yerleşmiş olan Troia savaşı kahramanlarından Mopsos tarafında kurulmuştu. Ancak bu belgeler arkeolojik olarak henüz kanıtlanamamıştır. Bir başka denemede Estwediiys ismiyle bağlantı kurulmak istenmiştir. M.Ö. 5./4. yy. sikkeleri üzerindeki kent ismi olarak gösterilen Estwediiys ismiyle, Kilikia Karatepe'de M.Ö. 8. yy.a tarihlenen iki dilli bir yazıtta adı geçen Mps (Mupsch veya Mepesch – Mopsos) krallığının kralı Asitawa ismi bağdaştırılmak istenmiştir¹. Bazı epigraflar Asitawada'yı Küçük Asya için tipik bir yerel eski isim olduğuna işaret ederek Aspendos kent kurucusu olarak yorumlarlar². Herodotos ve Strabon gibi antik yazarlara göre kent Argos'lularca yerleşilmişti³. Lydia Krallığı dönemi hakkındaki bilgiler çok az olmakla birlikte, Persler'in Küçük Asya'da M.Ö. 547/546 yıllarında Lydia egemenliğini bölgede sona erdirmesiyle resim tamamıyla değişir. Bundan sonra tarihi ve arkeolojik kanıtlar kentin en parlak dönemlerinden birini yaşamaya başladığını gösterir.

* Doç. Dr. Veli KÖSE, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-06800 Beytepe/Ankara/TÜRKİYE, velikose@hacettepe.edu.tr.

1 Robert 1960, 177-78; SNG v. Aulock, Pamphylien 4487-99; RE Suppl. XII (1970) 99-109, s.v. "Aspendos" (S. Jameson); Erzen 1973, 395; Boardman 1981, 37-38; Schachermeyr 1982, 165-85; Schachermeyr 1984, 184; Boruchovic 1988, 109; Brandt 1992, 20; Nollé 1993, 299; Scheer 1993, 203-205; Hellenkemper – Hild 2004, 464-65.

2 Brixhe 1976, 191-286.

3 Strab., 667; Mela 1.14.78.

Pers donanması olasılıkla Aspendos'ta konumlanmıştı. Herodotos'un bahsettiği gibi bazı Aspendos'luların Pamphyli'a'lılar arasında M.Ö. 483 yılında Kserkses'e yardım ettiği, 30 gemi yapıp donattığı kuşku götürmez⁴. Aynı zamanda Aspendos hem Aegina ve hem de Pers standardında M.Ö. 5. yüzyılda sikke darp etmiştir⁵. Atina'lı general Kimon M.Ö. 469'da Pers donanmasını Eurymedon ağzında hem karada ve hem de denizde bozguna uğrattır⁶. Fakat kent en azından M.Ö. 411'de tekrar Pers egemenliğine geçer ve Pers vali kral Tissaphernes'in donanmasının limanı görevini üstlenir⁷. Thrasybulos deniz birliğini Eurymedon ağzında demirler ve kentten M.Ö. 389'de vergi ister⁸.

Kent olasılıkla Büyük İskender tarafından da hüküm sürülmüştü. Arrianos Aspendos'un Büyük İskender'e Pers kralına verdiği kadar çok miktarda at verdiğini yazar⁹. M.Ö. 333'te İskender kenti almadan önce Aspendos'lular elçilerini gönderip Pers kralına verdiği miktarda at vereceklerine dair söz verirler. Ancak İskender bir garnizon bırakıp Side'ye ayrıldıktan sonra Makedonialılar'a karşı savaş hazırlığına girerler. İskender bu sefer çok zalimleşir ve 4000 atın yanı sıra 100 altın talent talep eder. Kent kontrolü bundan sonra Seleukos ve Ptolemaios'lar arasında bir gidip bir gelir ve sonuçta M.Ö. 3. Yy.da Ptolemaios'ların egemenliği ile son bulur¹⁰. Aspendos, kentten 50 talent talep eden Konsül Manlius Vulso'dan da nasibini alır¹¹. M.Ö. 188'deki Apameia Barışı bile Attalos'ların krallıklarını M.Ö. 133'te Roma'ya miras bırakmasına kadar barış getirmez. Bir süre için kent özgürlüğünü yaşamışsa da, Roma'nın Asia eyaleti kurulduğunda Roma topraklarına geçer. Kent Roma konsülü Gaius Veres'in orduları tarafından Perge gibi M.Ö. 79'da istilâ edilir ve yağmalanır.

4 Herod. 7.91.

5 Brixhe 1976, 194 ff.; Atlan 1968, 73; Starr 1975, 72-73. 96-99; Brandt 1992, 31.

6 Brandt 1992, 29-30; Der neue Pauly 107.

7 Thuc. 8.81.87-88.

8 Xenop., *Hellen.* 4.8.30; Diod., 14.99; Lanckoronski 1892, 86; Brodersen 1999, 476.

9 Arr., *Anab.* 1.26.3.

10 Brandt 1992, 41.

11 Polyb., 21. 36.1.

İmparatorluk Döneminde Aspendos bir başka parlak dönem yaşar ve kent süslü ve anıtsal yapılarla dolar. Bu dönemde kent yağ, tahıl, tekstil, şarap, at ve özellikle kente yakın bir gölden çekilen tuz ticaretiyle en önemli merkezlerden biri olur. Aspendos M.S. 431’de Primoupolis adını alır¹². 13. yy.dan itibaren Aspendos Selçuklu izleri taşır. Özellikle Alaeddin Keyhubat tiyatroyu saray olarak kullanmak maksadıyla restore eder¹³.

Aspendos’taki kalıntılar nefes kesici olmakla beraber, eski seyyahlar ya kente ilgi duymamışlar¹⁴, görmemişle¹⁵, sadece geçerken ilgilenmişler¹⁶ ya da başka bir Pisidya kenti olan Pednelissos ile karıştırmışlardır¹⁷.

Kent ilk defa Texier tarafından 1836’da tanımlanmış¹⁸, Schönborn¹⁹ ve Daniell²⁰ tarafından kısaca araştırılmıştır. Kalıntıları Lanckoronski ve ekibi daha detaylı olarak incelemiştir²¹. *Nymphaeum*, basilika ve agoradaki anıtsal kapı, etkileyici su kemerleri, Roma hamamları ve tiyatro çalışılmıştır. Hemen sonrasında Paribeni ve Romanelli kenti ziyaret eder²². Kısmen tuğladan yapılmış olan su kemerleri her zaman bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Ward-Perkins ilk olarak su kemerlerini inceleyip M.S.. 3. yy.a tarihlemiştir²³. Fakat Bean kitabında Aspendos kalıntılarını anlatırken yapıyı, üzerinde Tiberius Claudius İtalicus’un 2 milyon denariye yaptırdığı M.S. 2. yy.a ait bir yazıtta adı geçen su kemeriyle bağdaştırmıştır²⁴.

12 Brandt 1992, 173; Hellenkemper – Hild 2004, 465.

13 Redford 1993, 151.

14 Ritter 1859, 415-417.

15 Ritter 1859, 524-25.

16 Beaufort 1818, 144; Leake 1824, 176. 194; Cramer 1971, 281-2.

17 Fellows 1975, 147-149.

18 Texier 1849, 217-220.

19 Ritter 1859, 524-5.

20 Spratt – Forbes 1847, 32.

21 Lanckoronski 1892, 85-124.

22 Paribeni – Romanelli 1914, 104-108. 116-120.

23 Ward-Perkins 1955, 115-123.

24 Bean 1979, 53; IGRP III, 804.

Su kemerlerinin sifonları ünük olup en çok üzerinde çalışılan yapı olmuştur²⁵. Buna karşın turistik açıdan en önemli yapı, Selçuklu Dönemi tamirâtı sayesinde dünyanın en iyi koruna gelmiş tiyatrolarından biri olarak gösterilen tiyatro binası olmuştur²⁶. Yapı güney parados'unun üzerindeki yazıtından anlaşıldığına göre Marcus Aurelius Dönemindendir ve Aspendos'lu Theodoros adında birinin oğlu olan mimar Zeno tarafında yapılmıştır. Yapının kıvrımlı dal frizi hakkında bir çalışma yakın zamanda yapılmıştır²⁷. Tiyatrodan başka Cüppers tarafından Helenistik agora²⁸, Lauter tarafından agoradaki basilika binasının altındaki Helenistik market binası hakkında çalışmalar yayınlanmıştır²⁹. Ballance tarafından basilika binası çalışılmış ancak Ballance'ın vefatı üzerine detaylı yayını yapılamamıştır³⁰. Bu yazının yazarı tarafından, Helenistik market binası ile agoranın batısındaki iki katlı market binasından (ya da dükkânlar) Küçük Asya'daki Helenistik ve Roma Dönemi market binaları hakkındaki bir yayınında bahsedilmiştir³¹. Brandt Aspendos'taki kültürleri çalışmıştır³². Hellenkemper ve Hild, Pamphylia ve Lykia'da Geç Antik ve Hristiyanlık Dönemi hakkındaki kitabında Aspendos'a da yer vermiştir³³.

Yazılı kaynaklar ve sikkeler Aspendos'un varlığını Helenistik Dönem öncesine tarihlemekte iselerde, kentteki en erken dönem yapı kalıntısını agoranın doğusunda bulunan üç katlı olasılıkla Bergama stilinde yapılmış market binası oluşturur. Yapının üçüncü stoa katı Roma basilikası inşa edildiğinde kaldırılmakla birlikte alt iki kat günümüze kadar kalmıştır. Diğer yapılar görünüşe göre Roma ve Roma sonrası dönemdendir. Tepenin üzerinde koruna gelmiş yapılardan, agoranın batısındaki iki katlı market binası (ya da

25 Smith 1976, 45-71; Fahlbusch 1982, 1-194; Hodge 1983, 174-221; Hodge 1992, 158-160.

26 Akurgal 1970, 334-35; de Bernardi Ferrero 1970, 161-174.

27 Can 2006, 313-328.

28 Cüppers 1961, 25-35.

29 Lauter 1970, 77-101.

30 Ballance 1994, 453-464.

31 Köse 2005, 140. 152.

32 Brandt 1998, 237-250.

33 Hellenkemper – Hild 2004.

dükkânlar), batıdaki Helenistik market binası üzerine inşa edilmiş önce Roma ve sonrasındaki Hristiyanlık basilikası, agoranın kuzeyindeki çeşme binası, çeşme binasının da kuzeyindeki Bouleuterion veya Odeon binası ve önünde anıtsal bir alan, kentte olasılıkla doğudan giren yol üzerinde yer alan anıtsal bir kapı, ve bu kapının da kuzeybatısındaki yer alan bir tapınak başlıcalarıdır. Kent surlarının bir kısmı ve kuzey kapısı hâlen görülebilmektedir. Agoranın güneyindeki cadde üzerinde nişli ve tuğladan başka bir yapı yükselir. Su kemerleri, Roma hamamları, tiyatrodan başka aşağı düzlükte bulunan yapı kalıntıları arasında bir diğerini Roma ve aynı noktada daha sonra inşa edilen Osmanlı köprüsü oluşturur.

2. *Aspendos Projesi Çalışmaları*

2. 1. Giriş

Aspendos kenti hakkındaki bilgilerin çok yetersiz oluşu yanında Pisidiya Yüzey Araştırması Projesi'nin, özellikle Pednelissos kenti ve teritoryumunda yürüttüğü çalışmalar³⁴, Aspendos gibi denize daha yakın Pamphylia kentlerinin dağlık Pisidya kent ve teritoryumdaki yerleşik halkın yanı sıra, Pamphylia'nın iç bölgelerindeki köy, kent, çiftlik ve villa gibi yerleşmelerin ekonomisi ve yaşamları için ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu ilişkinin derecesi ve gerçekleşme sürecindeki gelişimini anlamak için, mutlaka Aspendos gibi antik kaynaklardan limanı olduğu düşünülen bir Pamphylia kenti ve teritoryumunun incelenmesi şart olmuştur. Bu çalışmalar bundan başka M.Ö. 3. yüzyıldan önceki Küçük Asya'da ve özellikle Pisidya ve Pamphylia'daki kentleşme sürecindeki bilinmezliklere de cevap bulmada önemli katkılar sağlayacaktır. Keza antik kaynaklardan bilindiği gibi, kent sikkelerinden de Aspendos'un M.Ö. 3. yüzyıl öncesi dönemine ait kent varlığı anlaşılmaktadır.

34 Vandeput – Köse 2009, 45-58.

Aspendos'taki araştırmalar Perge ve Side'deki araştırmaların çok gerisinde kalmakla birlikte, Selçuklu sultanı Alaeddin Keyhubat'ın saray olarak kullanması amacıyla restore ve yeniden inşa ettiği kent tiyatrosu 2007 yılında yaklaşık 1.375.000 yabancı uyruklu ve Türk turist tarafından ziyaret edilmiştir. Buna karşın kentin kendisi ve diğer yapıları bu ziyaretçilerin %10'u tarafından bile gezilmemiştir. Bunun nedeni kuşkusuz kentin günümüzdeki yoğun bitki örtüsü ile kaplı olmasının yanı sıra kent hakkında esaslı ve özellikle kenti bir bütün olarak urban ve chorasındaki gelişimiyle birlikte inceleyen bilimsel çalışmaların günümüze kadar gerçekleştirilmemesinde yatıyor olmalıdır³⁵. Buna karşın antik kentin tiyatrosunun ünü giderek artmış ve tiyatro kültürel aktivitelerin düzenlendiği bir platform olmuştur.

Pamphylia'da Türkiye'deki diğer bölgelerde olduğu gibi, yerel halkın kültürel materyallerindeki belirgin değişimler Helenistik Dönemden Roma Dönemine geçiş döneminde değişen politik şartlar neticesinde gözlenmektedir. Yıllardır Pamphylia'da süren kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde Roma kültürel etkileri neticesinde ortaya çıkan değişimler ve kentsel yerleşim gelişimi iyi bilinmektedir.

şimdiye dek çok az araştırması yapılmış Pamphylia kenti Aspendos'ta, değişim safhalarını anlamaya yönelik bir analiz, bu konudaki araştırmaların sonuçlarını anlamada çok önemli ip uçları sağlayacaktır. Pamphylia'daki Eurymedon nehri kıyısındaki merkezi konumu ve antik kaynaklardan bilinen limanı sayesinde Aspendos yoğun bir şekilde farklı kültürlerin etkilenimi altında kalmıştır ve bu karakteriyle özellikle akültürasyon incelemeleri için çok uygun bir durum teşkil etmektedir. Kent ayrıca yoğun turist sayısı ile alan yönetimi politikası hususunda en başından başlanabilecek çekici bir sit alanı potansiyeline sahiptir.

Aspendos Projesi'nin, Aspendos antik kentinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden sağlanan izinle başlattığı birinci yıl yüzey araştırması, Türk ve yabancı üniversitelerden geniş

35 Ballance 1994, 453-464; Kessener – Piras 1997, 159-187; Kessener – Piras 1998, 255-274; Kessener – Piras 1999, 263-274.

ve disiplinler arası bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Veli Köse (Hacettepe Üniversitesi) başkanlığında yürütülmüş bu çalışmada, Doç. Dr. Mustafa Türker ve Tekniker Kemalettin Öztaş (Hacettepe Üniversitesi, Jeodezi ve Fotogrametri Bölümü) Doç. Dr. Musa Kadioğlu (Ankara Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü), Yrd. Doç. Dr. Deniz Özkut (Anadolu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü), Dr. Lutgarde Vandeput (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü), Dr. -Ing. Martin Bachmann (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü), Christina Klein, Christian Cajar, Kerem Özkap, Vera Gold (Kiel Üniversitesi Jeofizik Bölümü), Özgür Turak (İstanbul Üniversitesi), Melih Can Evcim, Seçkin Evcim, Tuğba Sarıcaoğlu, Beyza Atalay (Anadolu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü), Sabri Aydal ve Göze Üner katılmışlardır. Bakanlık teM.S. ilcisi olarak Eskişehir Müzesi'nden Sayın Gülsüm Baykal görev almıştır. Kendilerine yardımlarından ötürü teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca çalışmamız esnasında yardımlarını gördüğümüz Belkıs Belediyesi Başkanlığı'na, Antalya Müzesi Müdür Yardımcısı Sayın Mustafa Demirer ile Aspendos antik kenti bakanlık ve müze görevli memurlarından Şaban Akkuş, Veysel Nayır ve Ali Osman Mumcu'ya özellikle çok teşekkür ederiz. Hepsinden önce pek tabii ki Aspendos antik kentinde bizleri çalışmaya lâyık gören ve de finansal destek sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız. Son olarak da bu çalışmaya ana kaynak sağlayan TÜBİTAK'a şükranlarımızı sunarız.

2. 2. Arazi Çalışmaları

2008 yılında başlatılan yüzey araştırması çalışmaları Aspendos kentini yoğun ve geniş alanlarda incelemeye yönelik ilk çalışma olduğundan, çalışmalar birçok nokta ve konuda aynı anda yürütülmeliydi. Planlandığı gibi topoğrafik haritanın oluşturulması, tiyatronun detaylı olarak belgelenmesi ve incelenmesi, kent akropolisinin ve yapılarının araştırılması, jeofizik çalışmaları ve epigrafik çalışmalar, kenti bütünüyle anlamak açısından bu yıl ki çalışmaların ana konu başlıklarını oluşturmuştur.

2. 2. 1. Topoğrafik Harita

Aspendos'un günümüze değin, modern teknikler ile tam anlamıyla detaylı ölçülerek bir topoğrafik haritası çıkarılmamıştır. Lanckoronski'nin topoğrafik haritası temel alınarak yeni versiyonları oluşturulmuş ancak bu haritalara yeni bir şeyler katılmamıştır. Kenti bütünüyle iyi bir şekilde anlamak için, üzerinde antik kalıntıların gösterildiği topoğrafik harita şarttır. Bu yüzden araştırmaların ilk ayağını bu haritanın gerçekleştirilmesi oluşturmuştur (Resim: 1). Leica milimetrik hassasiyetindeki GPS real time aletleriyle önce kentin çevresinde var olduğu saptanılan nirengi ve poligon noktaları bulunarak kentin tümünü ve yakın çevresini içine alacak bir üçgenleme sistemi oluşturulmuştur. Böylece ilerki tüm ölçüm çalışmalarının temeli atılmıştır. Bu çalışmalar esnasında Belkıs Belediyesi'nin antin kentin bulunduğu alanın ve çevresinin daha önce imar planı çerçevesinde topoğrafik haritasını yaptırmış olduğu saptanmıştır. Ancak antik yapılar ve tüm kalıntılar hem kısmen yapıldığı hem de arkeoloji konusunda ihtisas yapmış insanlar tarafından yapılmamış olması nedeniyle doğru değildir ve de az detaylıdır. O yüzden bu topoğrafik haritada sadece bölgenin coğrafyasını içeren kısımları belediye'nin izniyle kullanılmıştır. Bunun üzerine eksik kalan antik kalıntılar ve bazı detay gerektiren oluşumlar GPS yardımıyla ölçülmüştür. Yapılar ölçülürken yapı bloklarının tüm noktaları alınmış ve böylece yapıların yer planı da elde edilmiştir.

Kentte büyümüş bitki örtüsü bütün patikaları kapamış ve poligon noktaları bir yana, büyük yada küçük bir çok yapıyı tamamıyla kapamıştır. Bu nedenden dolayı ilk sezonda topoğrafik harita için sadece görülebilen yapıları ölçme imkanı doğmuştur (Resim: 2). Antalya Müzesi ile yapılan temaslarda, Aspendos kentinin tüm ot, çalı, çeper ve küçük gereksiz ağaçlardan kurtulması için bir plan yapıldığı ve bunun 2009 ilkbahar aylarında gerçekleştirileceği bilgisi alınmıştır. Bu yüzden sadece agora ve çevresindeki yapılara odaklanıp buradaki yapıları topoğrafik haritaya geçirmek için gerekli ölçüler alınmıştır. Çeşme, Roma ve Hristiyanlık basilikası, Helenistik market binası, Roma market binası ya da Dükkânlar, agora, anıtsal kapı ve bu yapıya ulaşan antik yol ve kısmen de *Bouleuterion* (ya da *Odeion* binası?) ölçülmüştür.

2. 2. 2. Başlıca Anıtsal Yapıların Detaylı Dokümantasyonu ve İncelenmesi

2. 2. 2. 1. Çeşme Binası

Agoranın kuzeyinde yer alan Roma Dönemi anıtsal çeşme binası, Total Station yardımıyla ölçülmüş; kesit, yan ve ön görünüşlerini elde etmek için gerekli noktaların ölçümleri yapılmıştır. Bu ölçümler AutoCad yardımıyla dijital ortamda çizilerek planı, güney ve batı fasadının ön cephe görünümüleri oluşturulmuştur (Resim: 3 ve 4). Yapıda *opus sectile*'ler bazı nişlerin içinde *in situ* hâlen durmaktadır. İki katlı olan çeşme binasının ilk katının üst yapı elemanlarından arşitrav friz blok ve korniş parçaları da aynı şekilde *in situ* yapının üzerinde durmaktadır.

2. 2. 2. 2. Tiyatro Binası

Bir diğer çalışma alanını tiyatro binası oluşturmuştur. Tiyatro binasının ölçüm ve relöve işlemlerine başlanmıştır. Bu çalışmada 3 boyutlu lazer tarama yöntemlerinden yararlanılmıştır (Resim: 5). Bundan başka oturma sıraları *Total Station* ile ölçülüp *TachyCad* programıyla çizilmeye başlanmıştır (Resim: 6). Sahne binasının bir kısmı ile alt oturma sıralarının bir bölümü ölçülmüştür. Bu dönem sonuçları gelecek seneki çalışmalarımızın doğruluğu, düzeni ve hızı için bir ölçü oluşturması açısından önemli olacağından bu çalışmalar itinalı ve çok kontrollü bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Ölçüm ve arazi çalışmalarından elde edilen ham veriler ofis çalışmalarında işlenmiştir.

Tiyatronun 3 boyutlu lazer taraması kuşkusuz sadece yapının ölçüm, çizim ve relövesini çıkarmakla yetinmeyip (Resim: 7), yapıyı anlamamız için önemli bilgiler sunacaktır. Bu amaçla bir diğer küçük ekip tiyatronun yapım tekniği ve süslemeleri ile ilgili ilk dokümantasyon çalışmalarına başlamışlardır.

2. 2. 2. 3. Antik Liman(?)

Aspendos'un kent kalıntılarının bulunduğu tepenin güney doğusunda bugünkü Belkis'in içinde ve Belkis Restaurant'ın bulunduğu alanda yapılan inceleme tespit çalışmalarında kayaların oyularak düzgün satırlar oluşturulduğu anlaşılmıştır (RESİM: 8). Ekip üyelerinden sayın Sabri Aydal'ın bahsettiği bu alanda daha önceki yıllarda görülen iskele olabilecek duvar kalıntısı tüm aramalarımıza rağmen bulunamamıştır. Anlaşılan bu duvarlar bu alanda, Belkis Restaurant'ın güneyinde bulunan bugün işletilmeyen bir başka restaurant'ın ya altında kalmış ya da yapımı sırasında tahrip edilmiştir. Ancak düzgün kayaya oyulmuş satırlar ve bu alandaki arazinin yarım daire şeklinde içe dönmesi hakikaten bu alanda Antik Dönemde bir liman olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Köylülerin bazıları burada değirmen olduğunu söylemekteyse de bu belki de daha sonraki dönemlerdeki bir yapılanma olmalıydı. Google Earth'den elde edilen resim, bu antik limanı olasılığını güçlendiriyor gibi gözükmektedir (Resim: 9). Antik liman olabileceğini düşündüğümüz bu alanda gelecek yıllarda jeofizik yüzey araştırması yapılacaktır.

2.2. 3. Epigrafik Araştırmalar

Çalışmaların bir diğer ayağını Aspendos ile ilgili her türlü antik yazılı belge ve kaynak araştırması oluşturmuştur. Bu amaçla kent içinde ve dışında gezilerek yazıtlı blokların dokümantasyonu yapılmıştır. Bu çalışmalar esnasında Belkis'in içinde bir evin merdivenlerine ters konulmuş 5 adet yazıtlı mezar taşı yerlerinden sökülerek tiyatro binasının içindeki depolarda koruma altına alınmıştır (Resim: 10 - 11). Bu alınan yazıtların yerine köylülerin mağdur duruma düşmemeleri için yeni merdivenler tarafımızdan yaptırılmıştır. Aynı tip bir mezar taşı Aspendos'un kuzeyindeki Camili Köy'deki bir başka evin ilk basamak taşı olarak kullanılmıştır. Bu eser de tiyatro deposuna kaldırılmıştır. Camili Köy'de 4 yazıt daha tespit edilmiştir. Bir başka yazıt araştırma ekibinin Belkis'ta kaldığı evin üç ev yanındaki bir başka ev inşaatında bulunmuştur. Bu blok daha önceki bir evin yapımında yapı taşı olarak kullanılmıştı. Bu eser de tiyatro deposuna kaldırılmıştır. Yazıtlar hâlen inceleme aşamasında olup sonuçlar yakın zamanda sunulacaktır.

2.2. 4. Jeofizik Yüzey Araştırması Çalışmaları

Jeofizik yüzey araştırmaları Kiel Üniversitesi'nden gelen dört kişilik bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Çoğunlukla jeomanyetik yöntemiyle ölçümler yapılmış ve bazı noktalarda bu sonuçları doğrulamak için jeoradar yöntemi denenmiş ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Hem kent içinde ve hem de kent dışında farklı noktalarda ölçümler yapılmıştır (Resim: 12). Kent dışındaki düz arazide jeofizik ölçümler küçük traktör yardımıyla yapılmış ve böylece kısa zamanda büyük alanlar ölçülmüştür. En önemli ve ilk sonuç bu arazide hem manyetik hem de radar yönteminin iyi sonuçlar verdiğidir. Kent dışında gelişimin kentin genişlemesini anlamaya yönelik olduğu alanlardaki araştırmaların sonuçları, söz konusu alanlarda yapıların var olmadığını göstermiştir. Buralarda yapı kalıntılarına ulaşılabilmesi ya kentin gelişiminin bu yönde olmadığına ya da nehir yatağının yıllar boyunca artan su taşkınları neticesinde yok olduğuna işaret edebilir. Kent içindeki bir noktada konutsal alanlar olduğu sanılan bölgeler keşfedilmiştir (Resim: 13). Peristilli ya da *atrium*lu bir evin kalıntıları bu alanda anlaşılabilmektedir. Bundan başka kent kapısının hemen kuzey batısında ve su kemerlerinin yanında toprak altında bir mezar yapısı bu araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

2.2. 5. Databankası ve Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) Çalışmaları

Aspendos yüzey araştırması olarak Pisidya Yüzey Araştırması Projesi (Dr. Lutgarde Vandeput, Pednelissos) ile birlikte ortak bir çerçevede oluşturulan bir CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) projesi için ortak bir data bankası (veri bankası) dizayn edilmiştir (Resim: 14). Bu amaçla tüm incelenen yapılar veri bankasına aktararak ileride Coğrafi Bilgi Sistemine (CBS) sorulacak sorularla bazı bilinmezliklerin ortaya çıkacağı ümit edilmektedir. İleride tüm bilim dünyasına bu sonuçlar aktarılacaktır. CBS projesi için oluşturulan veri tabanı sadece arkeolojik olmayıp, tarih, coğrafya ve iklim değişikliği konularını da içine almaktadır (Hacettepe, Ankara, Exeter ve Birmingham Üniversiteleri işbirliğiyle).

2.2. 6. Kültürel Miras ve Alan Yönetim Planı

Aspendos gibi yüksek turist potansiyeli olan kentlerin araştırması yapılırken, alan yönetimi hususu mutlaka irdelenmesi gereken bir temayı oluşturur (Resim: 15). Aspendos projesi olarak Aspendos örneğiyle Akdeniz’de Roma kentlerine model teşkil edecek bir alan yönetimi planı oluşturmak amacındayız. Bu modeli oluştururken öncelikli konu bölgenin sadece arkeolojik ve tarihsel özellikleri olmayıp aynı zamanda ekolojik ve sosyo-politik özelliklerinin ön plana çıkarılması ve bu özelliklerin bir plan dâhilinde düzenlenmesi olacaktır. Daha açık söylemek gerekirse plan oluştururken Aspendos’un kenarında kurulduğu Eurymedon (Köprüçay) nehrinin ekolojik avantajlarının korunması, sunumu ve arkeolojik kalıntılarla birlikte yönetimi hesaba katılmalıdır. Sadece nehir ile kalmayıp bölgenin dağları, ovaları, yaylaları, fauna ve florası ile coğrafi karakteri ve de demografik yapısı yönetim planına dahil edilecek ve birlikte ele alınacaktır. Birbirlerine mesafe olarak çok yakın olmakla birlikte oldukça tezat durum teşkil eden, kırsal köy yaşantısı ile kent yaşantısı arasında köprü oluşturacak bazı yönetim planları oluşturulabilir. Örneğin bazı rotaların oluşturulması, bu rotaların yürüyüş veya konaklamaya el verecek ölçüde düzenlenmesi, yerel ve bölgesel birimlerin ve halkın bu yönetim planında direk görev alması, yerel halkın bu hususta bazı kursların yanı sıra; basılı, sözlü ve görüntülü yayın organlarıyla eğitimi ve bilgilerinin gelişimi gibi unsurlar kolaylıkla ülke ve yerel hükümet birimlerince ortak bir düşünce bilincinde oluşturulabilir (nehir kenarında portatif baraka veya çadır kamp yerlerinin oluşturulması, nehrin bilinçli sportif balıkçılığa açılması vs. gibi). Kültürel mirası bilinçlendirecek bazı aktiviteler bu plana dâhil edilebilir (örneğin *stadion* yapılarında yapıya zarar vermeyecek koruma bilinci esas alınarak yerel veya bölge öğrencileri için düzenlenecek spor aktiviteleri vs gibi). Aspendos projesi olarak amacımız, yukarıda özet olarak değinilen özellikler esas alınarak bir alan yönetimi planı modeli en kısa zamanda oluşturmaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKURGAL, E. 1970. *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey* (London)
- APPADURAI, A. 2004. "The capacity to Aspire: Culture and the TerM.S. of Recognition", in RAO, V. and WALTON, M. (edd.), *Culture and Public Action* (Stanford, California) 59-84.
- ATLAN, S. 1968. "Die Münzen der Stadt Side mit sidetischen Aufschriften", *Kadmos* 7, 67-74.
- BACHMANN, M. 2004. "Antike als Ressource. Archäologie und Tourismus in Bergama", *IstMitt* 54, 55-69.
- BALLANCE, M. 1994. "The Roman Basilica at Aspendos, 1956 and 1992", 11. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara) 453-464.
- BEAN, G. E. 1979. *Turkey's Southern Shore* (2nd ed. London)
- BEAUFORT, F. 1818. *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and the Remains of Antiquity*, 2 (London)
- BERRY, S. and Sephard, G. 2001. "Cultural Heritage Sites and Their Visitors: Too many for Too Few?", in Richards, G. (ed.), *Cultural Attraction and European Tourism* (Oxon-New York) 159-171.
- BOARDMAN, J. 1981. *Kolonien und Handel der Griechen. Vom späten 9. Bis zum 6. Jh. V. Chr.* (Munich)
- BORUCHOVIC, V. G. 1988. "Die ägäische Kolonisation", *Klio* 70, 86-144.
- BRANDT, H. 1992. *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*, (Asia Minor Studien 7, Bonn).
- BRANDT, H. 1998. "Kulte in Aspendos", *IstMitt* 38, 237-250.
- BREGLIA, L. 2006. *Monumental Ambivalence. The Politics of Heritage* (Austin).
- BRIXHE C. 1976. *Le dialecte grec de Pamphylie* (Paris).
- BRODERSEN, K. 1999. *Antike Stätten am Mittelmeer* (DarM.S.tadt)

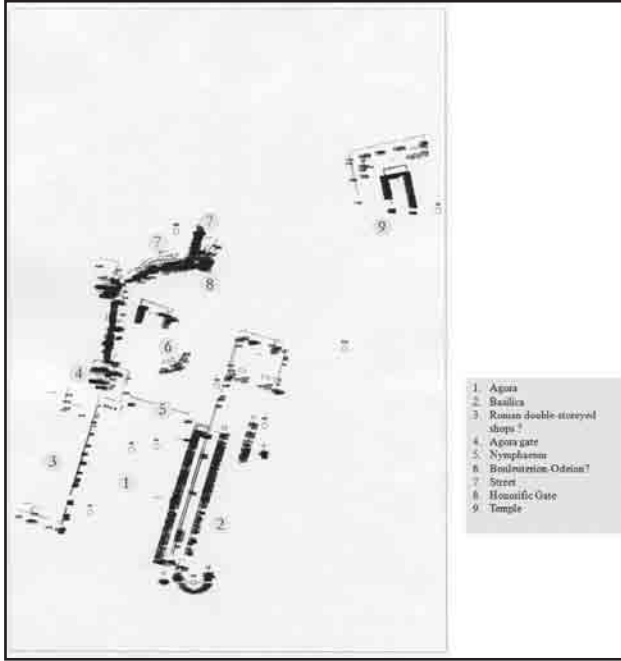
- CAN, B. 2006. "Erken Roma Dönemi Kıvrıkdal (Ranke) Bezemelerinde Helenistik Etkiler" in *Anadolu Arkeolojisinde Katkıları*. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar (İstanbul) 313-328.
- CRAMER, J. A. 1971. *A Geographical and Historical Description of Asia Minor II* (new issue AM.S.terdam).
- CÜPPERS, M. 1961. "Getreidemagazin am Forum in Aspendos", *BJb* 161, 25-35.
- de BERNARDI FERRERO, D. 1970. *Teatri classici in Asia Minore III* (Rome) 161-174.
- DOUGHTY, L. and ORBAŞLI, A. 2007. "Visitor Management at Prehistoric Sites" in Hodder, I. and Doughty, L. (edd.), *Management, Education & Prehistory*, (McDonald Institute Monograph, Cambridge) 43-56.
- EAGLES, P. F. J. and MCCOOL, S. F. 2002. *Tourism in National Parks and Protected Areas. Planning and Management* (New York).
- ERZEN, A. 1973. "Das Besiedlungsprobleme Pamphyliens im Altertum," *AA* 88, 288-401.
- FAHLBUSCH, H. 1982. "Vergleich antiker griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen", *Mitt. Des Leichtweiss-Institut für wasserbau* 73, 1-194.
- FELLOWS, Ch. 1975. *Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in the province of Lycia* (new ed., Hildesheim-New York).
- HELLENKEMPER, H. and HILD, F. 2004. *Lykien und Pamphylien*, (Tabula Imparii Byzantini 8, Vienna).
- HODGE, A. T. 1983. "Siphons in Roman Aquaducts", *BSR* 51, 174-221.
- HODGE, A. T. 1992. *Roman Aquaducts and Watersupply* (London).
- KESENER, P. and PIRAS, S. 1997. "The pressure line of the Aspendos Aqueduct", *Adalya* 2, 159-187.

- KESSENER, P. and PIRAS, S. 1998. "The Aspendos Aqueduct Research Project. First Campaign (1996) . The Siphon", 15. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2 (Ankara) 255-274.
- KESSENER, P. and PIRAS, S. 1999. "The 1998 Campaign of the Aspendos Aqueduct Research Project", 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1 (Ankara) 263-274.
- KLAMER, A. 2004. "Cultural Goods are Good for More than Their Economic Values", in Rao, V. and Walton, M. (edd.), *Culture and Public Action* (Stanford, California) 138-162.
- KÖSE, V. 2005. "The Origin and Development of Market-Buildings in Hellenistic and Roman Asia Minor" in Mitchell, S. and Katsari, C. (edd.), *Patterns in the Economy of Roman Asia MINOR* (The Classical Press of Wales) 139-166.
- LANCKORONSKI, G. K. 1892. *Städte Pamphyliens und Pisidiens I* (Vienna)
- LAUTER, H. 1970. "Die hellenistische Agora von Aspendos", *BjB* 170, 77-101.
- LEAKE, W. M. 1824. *Journal of a Tour in Asia Minor* (London)
- MCMANAMON, F. P. and Hatton, A. 2000. "Introduction: considering cultural resource management in modern society" in McManamon, F. P. and Hatton, A. (edd.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society. Perspective on Managing and Presenting the past* (London-New York) 1-19
- NOLLÉ, J. 1993. "Die feindlichen Schwestern – Betrachtungen zur Rivalität der pamphyliischen Städte" in *Die epigraphische und altertumswissenschaftliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der ÖAW. Akten des Symposiums vom 23. Bis 25. Oktober 1990* (ETAM 14, Vienna) 297-317.
- ORBASLI, A. 2000. *Tourist in Historic Town. Urban Conservation and Heritage Management* (London-New York 2000).
- ORBASLI, A. 2007. "Guidelines for Preparing Management Plans for

- Prehistoric Sites" in Hodder, I. and Doughty, L. (edd.), *Management, Education & Prehistory*, (McDonald Institute MONOGRAPH, Cambridge) 69-75.
- PARIBENI, R. and ROMANELLI, P. 1914. "Studi e ricerche archeologiche nell' Anatolia meridionale", *MonAnt* 23, 104-108. 116-120.
- REDFORD, S. 1993. "The Seljuqs of Rum and the Antique", *Muqarnas* 10, 148-156.
- RICHARDS, G. 2001. "The Development of Cultural Tourism in Europe", in Richards, G. (ed.), *Cultural Attraction and European Tourism* (Oxon-New York) 3-29
- RITTER, C. 1859. *Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Kleinasiens II*. 2 (Berlin).
- ROBERT, L. 1960. "Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques", *Hellenika* 11/12.
- SCHACHERMEYR, F. 1982. *Die ägäische Frühzeit 5. Die Levante im Zeitalter der Wanderungen vom 13. Bis zum 11. Jh. V. Chr* (Vienna).
- SCHACHERMEYR, F. 1984. *Griechische Frühgeschichte* (Vienna)
- SCHEER, T.S. 1993. *Mythische Vorväter. Zur Bedeutung griechischer Heroenmythen im Selbstverständnis kleinasiatischer Städte*, (Münchener Arbeiten zur Alten Geschichte 7, Munich)
- SEN, A. 2004 "How Does Culture Matter?", in Rao, V. and Walton, M. (edd.), *Culture and Public Action* (Stanford, California) 38-58.
- SMITH, N. A. F. 1976. *Attitudes to Roman Engineering and the question of the Inverted Siphon, History of Technology I* (London) 45-71.
- SPRATT, T. A. B. and FORBES, E. 1847. *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis II* (London).
- STARR, G. 1975. "Greeks and Persian in the fourth Century B. C. A Study in Cultural Contacts before Alexander I," *Iranica Antiqua* 11, 39-99;
- TEXIER, Ch. 1849. *Description de l'Asie Mineure III* (Paris).
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. 2009. "Pisidia Survey Project 2007: Remains in the territory of Pednelissos", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 45-58.
- Ward-Perkins, J. B. 1955 "The Aquaduct of Aspendos", *BSR* 23, 115-123.

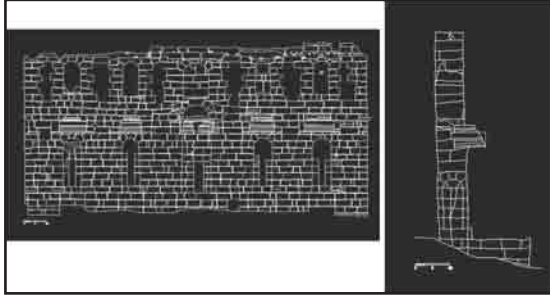
Resim 1: Topografik harita üzerine oturtulmuş ölçülen bazı yapıların görünümü

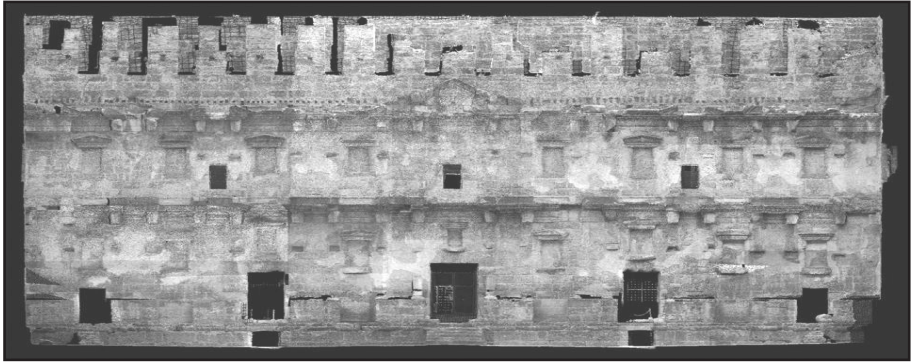
Resim 2: GPS yardımıyla ölçülen agora ve yakınındaki yapılar

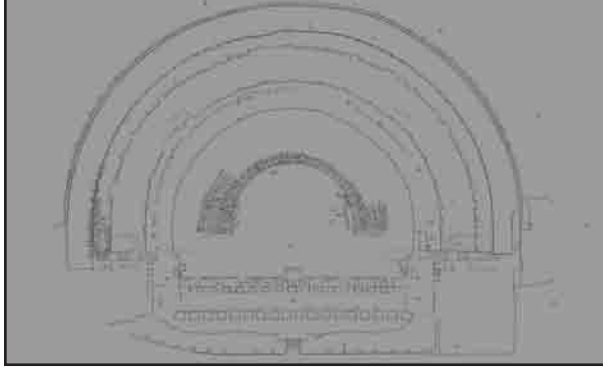
Resim 3: Agoranın kuzeyindeki çeşme binası

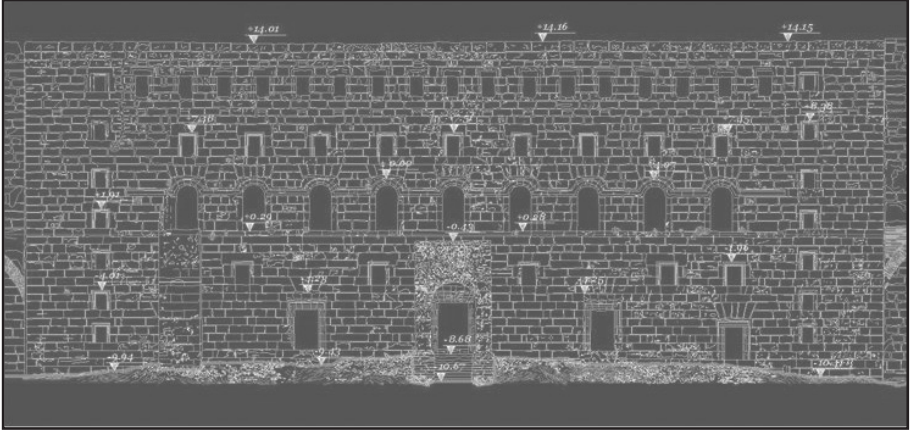
Resim 4: Çeşme binası güney ve batı cephe Total Station ile alınan AutoCad çizimi

Resim 5: Tiyatro sahne binası 3 boyutlu lazer tarama görüntüsü

Resim 6: Tiyatro oturma basamaklarının *TachyCad* programı ile çizimi

Resim 7: Tiyatro sahne binası doğu cephe çizimi

Resim 8: Nehir üzerindeki liman olduğu düşünülen alanın kayaya oyulmuş kalıntıları

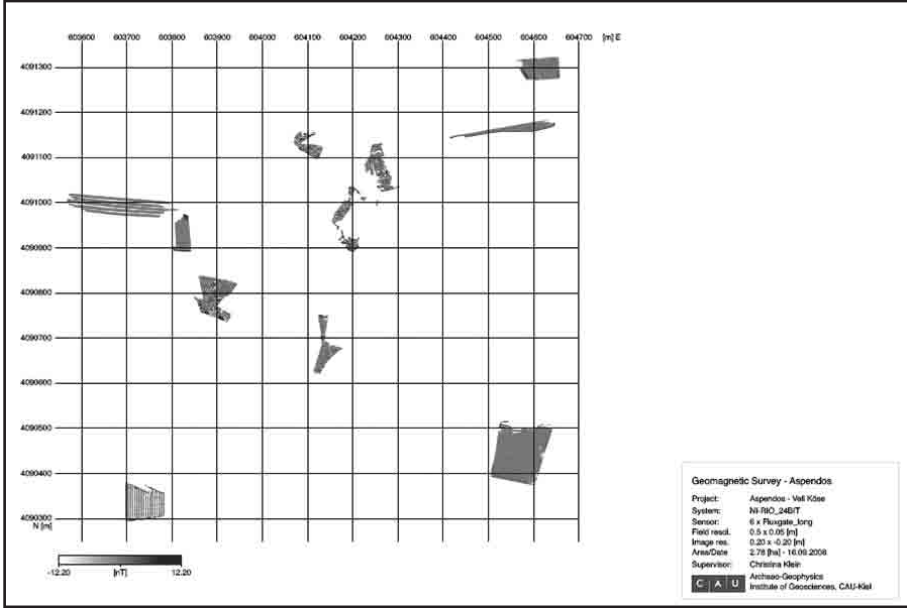
Resim 9: Liman olduğu düşünölen alanın Google Earth'den görünümü

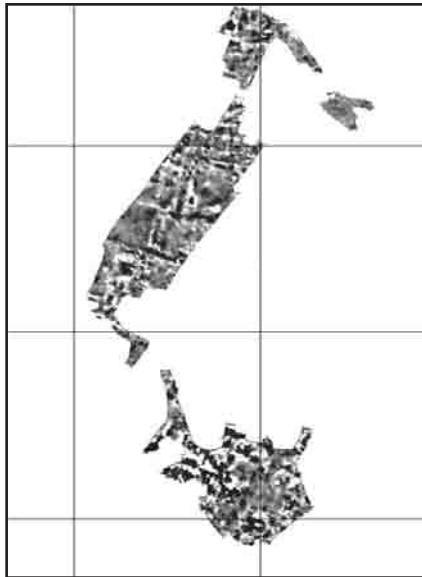
Resim 10: Merdiven basamağı olarak kullanılmış yazıtlı mezar stelleri

Resim 11: Mezar steli, s t a m p a j çalışması

Resim 12: 2008 sezonunda v jeofizik yüzey araştırması gerçekleştirilen tüm alanlar

Resim 13: Kent içinde jeofizik yüzey araştırması sonucu ortaya çıkmış konutların bulunduğu alanlar

back to main menu

Add architecture

Description

Structure or detail name:
Required field ("must be unique")

Type of architecture:
Required field

☐ Structure
☐ Detail

Structure or detail type:
-- Choose value --

Descriptions:

Located by:
Hold down ctrl, shift or apple to make multiple selections

-- Choose value --
Lafayette Vandepuit
Van Klee
Stephen Mitchell

Date located:
01/03/1900

Dating

Time period:
Hold down ctrl, shift or apple to make multiple selections

-- Choose value --
Lower Palaeolithic (-200000 to -40000)
Middle Palaeolithic (-40000 to -30000)
Upper Palaeolithic (-30000 to -10000)

Earliest date:
-- Period -- -- Century --

Measurements

Width (metres):
0

Length (metres):
2

Height (metres):
2

Construction
Hold down ctrl, shift or apple to make multiple selections

Building materials:

-- Choose value/s --
Jerdale
Sqaik
Blumen

Construction techniques:

-- Choose value/s --
Apllar masonry - irregular
Apllar masonry - isodomic
Apllar masonry - pseudo-isodomic

Composite construction elements:

-- Choose value/s --
Ara wall
Archway
Bread wall

Architectural elements:

-- Choose value/s --
Amberden
Aeolic capital
Architrave - Doric

Description of architectural elements:

Resim 14: Aspendos projesi data bankası

Resim 15: Turistlerin Belkis ve Aspendos'a girmeden durakladığı turistik alışveriş yeri

SİVRİTAŞ TEPE: DISCOVERY OF A CHALCOLITHIC STONE-KNAPPING SITE IN WESTERN ROUGH CILICIA

Nicholas RAUH*

INTRODUCTION

The 2008 season of the Rough Cilicia Archaeological Survey Project was conducted between July 18 and August 5, 2008. Participants included project director, Nicholas Rauh of Purdue University, graduate students Ali Kaya of the University of İstanbul, Caroline Autret of the University of Paris, Sarah Mitchell of the University of Vancouver, and undergraduate students, Phillip Ramirez, Ellen Vowell, Monya Anderson, Elizabeth Brockman, and Bjay Wylde of Purdue University, Kyera Giannini of the University of Michigan, Kate Geraghty of Boston University, and Ioana Dumitru of Bryn Mawr College. Our service representative was Osman Demir from the Ordu Museum. We wish to thank İsmail Gültekin, the kaymakam of Gazipasha, Cemburak Özgenç, the mayor of Gazipasha, Seher Türkmen, director of the Alanya Archaeological Museum, Konrad and Pauline Gerats, and Lütfi Baysal for helping to make this survey season possible.

The research agenda of the 2008 season consisted of off-site pedestrian survey in the highland canyon of the Biçkici River, more specifically, the terraced agricultural terrain in the village of Karatepe (Gazipasha district; Antalya province; Map 1). The scattered communities (mahalleler) of Karatepe extend along the lower slopes of the semicircular canyon (approximately 8 km. across) that encloses the Biçkici watershed. At Sugözü Yayla the crest of the canyon stands at 1700m. above sea level (asl). At the base of canyon lies a long flat alluvial terrace, 500m asl, that is dissected into a peculiar V-shaped

* Nicholas RAUH, FLL/SC, Purdue University, X. Lafayette IN 47907/ ABD.
rauhn@purdue.edu

landmass by the two branches of the river. Small neighborhoods such as Kaynarca, Akkaya, and Sugoza are nestled in the sloping terrain surrounding this central terrace between 800 and 400m asl. This unusual landscape has been a source of interest to the project since 2000. It was the intention of the project director to investigate some portion of the terrain this season to better understand patterns of land use in this highland basin during antiquity.

On the western rim of the canyon stands Karatepe Mt. (1558m asl). During the 2003 season the RCSP team was directed to the locations of six significant areas of past human activity along the lower slopes of this mountain (Map 2)¹. These sites include RC 0301, Sivaste or Karatepe Kale, a site previously visited by Heberdey and Wilhelm in the 1890s and by Bean and Mitford in the 1960s (see bibliography); RC 0302, Akkaya Mah., where the remains of a rock-cut Roman road were noted in 2003; RC 0303 Karaçukur (referred to on the Turkish 1:25000 military map as Asar Tepe, Fig. 1), where the remains of lithic tools and handmade pottery were observed that same year, RC 0304, Kenetepe, where the remains of a large urban settlement complete with necropolis, sculpted reliefs, and unpublished inscriptions were recorded in 2003; RC 0309, Ilica Kale, where the remains of a Late Roman church complex complete with figural mosaic (now looted) were recorded; and RC 0308, a small fortified retreat on a projecting spur of the mountain directly above Sivaste (Map 2 and Rauh and Wandsnider 2005). The objective in 2008 was to conduct off-site pedestrian survey in the vicinity of several of these sites to determine the wider extent of occupation during antiquity. Given the difficulty of the terrain - which slopes steeply and is heavily obstructed by terraces enclosed by fences and stone walls - not to mention, programmatic time constraints and the imposing size of the canyon, Rauh decided to restrict the survey to the rural areas neighboring the three most significant sites, Kenetepe (RC 0304), Karaçukur (RC 0303), and Sivaste (RC 0301).

1 It needs to be stressed that the eastern slopes of the canyon remain largely unexplored. In 2003 Rauh was shown photographs of an architecturally significant site on a ridge on the eastern side of the canyon. It was his hope to investigate this site in 2008; however, time constraints prevented this from happening.

Somewhat unexpectedly the team encountered substantial new information about prehistoric and pre-Roman habitation in the canyon in proximity to Karaçukur / Asar Tepe (RC 0303), forcing Rauh to concentrate the team’s efforts on this particular region. Three new sites, RC 0801 0802, and 0803, were identified in this vicinity, two of which greatly enhance our understanding of what appears to have been a fairly extensive pre-Roman settlement in this vicinity. New findings include locations exhibiting high concentrations of lithic and handmade, possibly Chalcolithic, ceramic remains as well as the identification of a lithic knapping area at Sivritaş Tepe (RC 0802). This last site lies directly across the modern asphalt road and 600m. SW of the lithic deposit that was identified beside the rock outcrop at Karaçukur / Asar Tepe in 2003. Sivritaş Tepe (RC 0802) presents itself as a natural alluvial bench framed by an irregular wall of vertical rock faces (hence the name, “Nail Stone Hill”). The intensive pedestrian survey conducted in 2008 demonstrated the existence of an extensive lithic-production center at this locale. During the 2008 survey lithic remains were encountered in agricultural terrain extending over a 2km radius north and south of the outcrop at Karaçukur, making it the largest and earliest pre-Classical habitation to be investigated in the Gazipasha district. Given the importance of these findings, and the fact that they now confirm Karaçukur – Sivritaş Tepe as the earliest and most extensive site recorded in the district, Rauh will devote the remainder of what follows to a description of this settlement.

TRANSECT WALKING

With an eye toward maximizing the results of the pedestrian survey, Rauh selected open (fallow) agricultural terrain for investigation. An inspection of the satellite photograph of the canyon indicated an abundance of agricultural terraces along the west slope of the Biçkici Canyon due to its high exposure to sunlight. The lower slopes of Karatepe Mt. are largely cleared and organized into a step-like patchwork of narrow terraced fields, orchards, and gardens. Visibility was generally good. In all, the 2008 RCSP pedestrian team walked

16 transects comprising 53 units of 102.6m. on average (at 3 to 5m. intervals; Map 1)². The team ranged from a maximum of 11 walkers to a minimum of 5; with 8.1 walkers being the average. According to GPS tracking records the team walked some 172840 m² with an average unit area of 3260 m². The greatest challenge to the pedestrian survey arose from the need to maneuver across broken, obstructed terrain. Considerable time and energy was required to negotiate high terrace walls and fenced in enclosures prior to walking. Rauh estimates that as much as half the field time was consumed setting up walking units. To minimize this difficulty the team attempted to walk terraces laterally (mostly along a north/south axis) starting high on the slope and sweeping downward along terraces directly below. As noted above Rauh concentrated on walking rural terrain in the vicinity of three sites investigated in 2003 – Kenetepe, Karaçukur, and Sivaste. Ostensibly, Rauh’s objective was to calculate off site sherd densities, site limits, patterns of “halo effect,” and background horizons. The last mentioned are typically associated with land-use practices such as manuring. This work represents a crucial supplement to the ceramic investigations conducted in 2003. The earlier work was restricted to intensive survey of areas of high sherd concentrations at the centers of these three sites. Ceramic analyses of the 2003 survey enabled the team to determine the chronological extent of occupation at each site, but it did not determine the spatial limits of site occupation, particularly at Sivaste where post-depositional land use appears to have severely altered the archaeological landscape³.

In addition to this objective, Rauh tried to determine diachronic patterns of “off-site” sherd data. The chief objective was to determine the chronological distribution of sherd densities along the same axis but at various distances from the three identified sites. One question concerned whether the concentration of lithic and handmade ceramic remains found at Karaçukur in 2003 was an

2 Based on recorded GPS field readings (which are subject to error) the team walked an average of 102.6m. per survey unit, with an average of 8 walkers at 4.6m. interval.

3 The acropolis of Sivaste today resembles an isolated necropolis, leaving surveyors to question the former location of its associated Roman settlement.

isolated deposit (such as a necropolis) or whether it represented some wider pattern of pre-Classical human activity in this canyon. The survey began on steeply sloping fields east of the twin peaks of Kenetepe (RC 0304) mentioned above. Three transects were walked in fields below the east flank of these peaks to reveal background densities of extremely worn coarseware sherds. Datable finds of Early Roman ceramic remains indicate that the sherd horizon in these fields were largely contemporary with those of the settlement at the Kenetepe itself. After walking 3 transects in this area Rauh decided to relocate the pedestrian survey to open terraces above the lithic site at Karaçukur (RC 0303). The presence of open terrain at 900m. asl enabled the team to sweep down from this vantage point beyond Karaçukur. Walking 10 transects (4-13) the team descended from 900m asl to 400 asl over a distance of 2km.

THE LITHIC SETTLEMENT AT KARAÇUKUR / ASAR TEPE (RC 0303)

Lithic remains were first observed in small stone-constructed field terraces directly below the west face of the butte at Karaçukur / Asar Tepe in 2003. Amid the chaff of a harvested wheat field below the outcrop, the survey team found what appears to be an unfinished obsidian blade along with several fragments of hand-turned cooking ware and additional rim fragments of Classical era kylix rims. Team members also recovered numerous fragments of a wheel-turned strainer pot of unique form⁴. A reinvestigation of the location conducted by Richard Rothaus and Nicholas Rauh in 2005 yielded additional lithic debitage of obsidian, flint (chert), fragments of burnished hand-turned pottery, a black-slipped kylix rim fragment, and two small bone fragments. During a preliminary visit to the same location on July 18, 2008, the team obtained a grab collection of worked fragments of red and gray flint, two pieces of worked obsidian, and two worked pieces of a soft white stone resembling onyx. One worked piece of limestone exhibits a hand-worked bore hole (Fig. 2). Several fragments of hand-made cooking ware

4 See Rauh and Wandsnider 2005. For comparison see Stillwell and Benson 1984, nos. 2203, 2207, 2213.

were identified including two large ledge handles (one exhibiting a unique reddish exterior slip and a blackened interior surface indicating the presence of food residue; Fig. 3), one blackened stewpot fragment with upright rim, and another fragment exhibiting a piriform shoulder with an upright rim. Other pre-Roman forms include a Classical kylix rim, a black slipped ring foot to a Classical fineware bowl, two black slipped Hellenistic incurved rim fragments, and a ring foot to a Hellenistic coarseware bowl. Large “Roman era” coarseware fragments and a few fragments of Cypriot Sigillata Early Roman fineware were also recovered at the site. The combined assemblage indicates that human occupation of Karaçukur was sustained from perhaps as early as the Chalcolithic era⁵ to Early Roman times⁶.

Despite this consistent pattern of finds recovered over a five-year period, combined results of investigations remained sufficiently ambiguous as to raise doubts about a prehistoric settlement at Karaçukur. For one thing, the location exhibits no recognizable architectural remains to support the conclusion⁷. For another, Rauh and Rothaus were informed in 2005 that as recently as 50 years ago farmers in Gazipasha commonly obtained flint blades from this location for use as teeth in wooden, animal-drawn threshing sleds. An inspection of the teeth of one such threshing sled on display in the Baysal Hotel in Gazipasha revealed the same red and gray flint blades as those recovered by the team at Karaçukur. In other words, despite the presence of hand-turned ceramic remains the production of worked flint stone at Karaçukur offered no certain proof of pre-Classical occupation at this site. Add to this the fact that the spatial distribution of the pre-Classical remains seems narrowly conscribed

5 The Chalcolithic date for the handmade cookware was suggested by Soner Ateşoğulları, a prehistorian employed at the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara who served as our service representative in 2007.

6 It may be significant, however, that few if any sherds at Karaçukur exhibit wheel ridging characteristic of the 2nd to 6th centuries A.D. Most of the amphora sherds investigated in this area are smooth walled, and have thick, oval, upright handles, a likely indication that the site was occupied through the late Hellenistic or at the latest Early Roman era.

7 In 2003 the team recorded terrace walls exhibiting large irregular blocks, and in 2005 Rauh climbed to the crest of the outcrop itself to observe similar remains of poorly fashioned walls along its length. However, these and the terrace walls appear to be modern.

(essentially concentrated in two small terraces directly below the outcrop) and the possibility arises that the presence of “Chalcolithic remains” represented an anomaly, for example an isolated burial. In short, the remains encountered at RC 0303 Karaçukur raised as many questions as they resolved. The purpose of the pedestrian survey of 2008, therefore, was to investigate the wider radius of prehistoric habitation in this vicinity. Rauh deliberately began the survey at the highest accessible field terraces (900 asl) on the slope above the site with the intention of sweeping down past it as far as open terrain permitted. This strategy proved successful as the team was able to complete some 10 transects over a distance of 2km. along the slope (Map 3). In the process the pedestrian survey of 2008 was able to furnish significant insight about pre-Classical habitation in the vicinity of Karaçukur. Most importantly the central locus of the settlement appears not to have been the field terraces at the foot of the butte of Asar Tepe but rather a jagged rock formation across the asphalt road at Sivritaş Tepe. Here the team identified a large cave habitation and a lithic knapping area (Fig. 4). In addition, the survey revealed a horizon of lithic remains extending from the terraces at Piladancık 300m. above Karaçukur / Asar Tepe to open field terraces 100m. below Sivritaş Tepe. We address each of these observations in turn.

THE KNAPPING AREA AT SİVRİTAŞ TEPE

A worked piece of brown flint was identified in Transect 5 Unit 3 at 916m asl in Piladancık, alerting team members to the presence of lithic remains considerably higher up the slope of Karatepe Mt. than anticipated (Map 1 and 3). While walking Transect 8 on a bench immediately above the lithic site at Karaçukur, the team encountered a looting hole in the midst of a large sherd scatter (RC 0801; Transect 8, Unit 3 and 4). The area of the sherd scatter was enclosed on all sides by stone walls. The ground surface was heavily laden with small stone blocks (literally thousands) resembling wall fall⁸; however, a

8 The area of the enclosure is approximately 100 x 30 m. The blocks were long and flat, the largest measuring 0.60 m.

low exposure of limestone outcrop was clearly visible within the enclosure. A grab collection yielded more than 30 processed sherds. Although most of the sherds represent worn, nondescript coarseware remains and at least one fine rim fragment with drooping rim appeared to be Early Roman. Nonetheless, the remains at the site were predominantly pre Roman. No wheel ridged sherds were visible in the sherd scatter; instead, one possibly Iron Age basket handle attachment was observed along with a Classical fineware handle. One base exhibited a high ring foot characteristic of Hellenistic forms; and another smooth walled body sherd appeared to be imported fabric. The team continued to encounter pre-Roman ceramic remains as it proceeded down the slope toward the site at Karaçukur, including another Classical fineware handle with visible traces of black slip; the handle attachment of a small fine pitcher; and an oval upright handle of a small Hellenistic era amphora. Avoiding the site at Karaçukur, where a grab collection was completed at the beginning of the season, the team continued to walk transects descending across the road into the rolling fields that confront the rock face of Sivritaş (Transect 9, Unit 3; Fig 4). In the field directly before the outcrop, team members identified a Classical or pre-Classical kylix rim; and a large flat piece of marble resembling a hand axe or a hand scaper (Fig. 5).

On the basis of these finds Rauh dispatched five team members to conduct an unsystematic investigation of the rock formation itself, while he and the other team members continued to walk transects below the outcrop. The investigation of the rock outcrop of Sivritaş Tepe revealed two significant features: a large cave on the north face of the outcrop and a narrow, flat ravine at the interior of the rock formation. The cave is quite large, nearly 3m. tall and 5m. wide at its entrance. It exhibits two passage ways with a 2m. wide tree growing at a chute-like opening at its interior. Near its entrance team members found ceramic remains and a red flint lithic. Several additional remains of worked lithics were identified in the vicinity. Several pre-Classical forms were likewise identified, including a large storage jar with upright rim and piriform shoulder, a hand-turned stewpot fragment with an upright, visibly rolled rim, and other hand made cookware sherds. As stated above,

the exposed outcrop of Sivritaş is extremely jagged and irregular and exhibits several deep fissures along its length, in particular one long (200m) narrow winding ravine near its midsection. Pursuing a narrow path into the ravine team members encountered a small agricultural field approximately 40m. N-S x 100m. E-W, exhibiting small areas of terracing along its margin. From this 'east ravine' a narrow brushy path leads further along the ravine to a second, smaller opening (20m N-S x 70m E-W) labeled by the team as the west ravine. Worked lithic remains were identified in both ravines, particularly in the terraced area on the south side of the east ravine, where literally hundreds of fragments of flint debitage identified the place as a knapping area (Map 3). Handfuls of debitage, mostly gray flint, were collected. Lingering concern about the likely 'modernity' of the knapping area was allayed by the identification of a red flint arrow head 3.9cm. long (Fig. 6); and a broken red flint sickle blade (Fig. 7). A similar concentration of debitage was found in the west ravine. Ceramics recorded in these ravine areas include several coarseware sherds of various periods, and one handmade blackened stewpot fragment with upright rim and sloping shoulder. The team saw little evidence structurally of habitation apart from the dense layer of small (hand-sized) stone blocks on the ground. Striations on the face of the rock ledge near the knapping remains were possibly hand worked. Labeled site RC 0802, the lithic remains at Sivritaş Tepe surpass those found Karaçukur (RC 0303). The find of an intact arrowhead combined with handmade pottery and literally scores of fragments of lithic debitage clearly marks this as pre-Classical (possibly Chalcolithic) lithic working area and settlement, the first of its kind in the Gazipasha region.

Transect data obtained from terraced agricultural terrain immediately behind (down slope from) the outcrop demonstrated that the horizon of lithic and handmade ceramic remains extended 200m. below the outcrop (transects 10 and 12; Map 3). In steeply sloping fields numerous additional lithic remains (red and gray flint and white onyx (?)) were identified, including several fragments of imported obsidian (Fig. 7). Other finds include a large lump of iron ore, and in particular a handmade cookpot or storage basin with ledge

handle. The exterior surface of this sherd appears to be slipped or painted bright red (similar to Fig. 3). In addition, approximately 150m. below (south of) the cliffs, Rauh investigated several large mounds of extremely small-flake gray flint debitage; there were at least three large “slag heaps” easily 1m. tall. Unquestionably an enormous amount of gray flint was worked in this area, but the debitage fragments were so small as to suggest that they represent the leavings of modern stone knapping, for example, residue piles resulting from the production of flint teeth for the modern plough sleds discussed above. Either way - ancient or modern - these slag heaps offer another telling detail about the stone knapping industry that occurred at the Sivritaş Tepe outcrop. Map (Map) 3 indicates the extent of lithic and pre-Roman finds in this region (dark colored outlines). The dark colored polygons show the two areas of maximum lithic and handmade pottery concentrations (RC 0303 and RC 0802). It is interesting to note that the lithic, pre-Roman horizon ends very sharply at the lithic debitage piles below the cliffs at Sivritaş Tepe. Beyond this point while walking the same transects (11 and 12) the team encountered what appeared to be worn coarseware and Roman fineware remains indicating that the extent of the lithic/pre-Roman horizon was sharply delineated at the source of the stone knapping area. Remains of Roman era coarseware and fineware ceramics were encountered throughout these transects as well, demonstrating the blanketing effect of Roman occupation in this highland. However, within the limits of the pre-Roman area no wheel ridged sherds were encountered. This too may be significant.

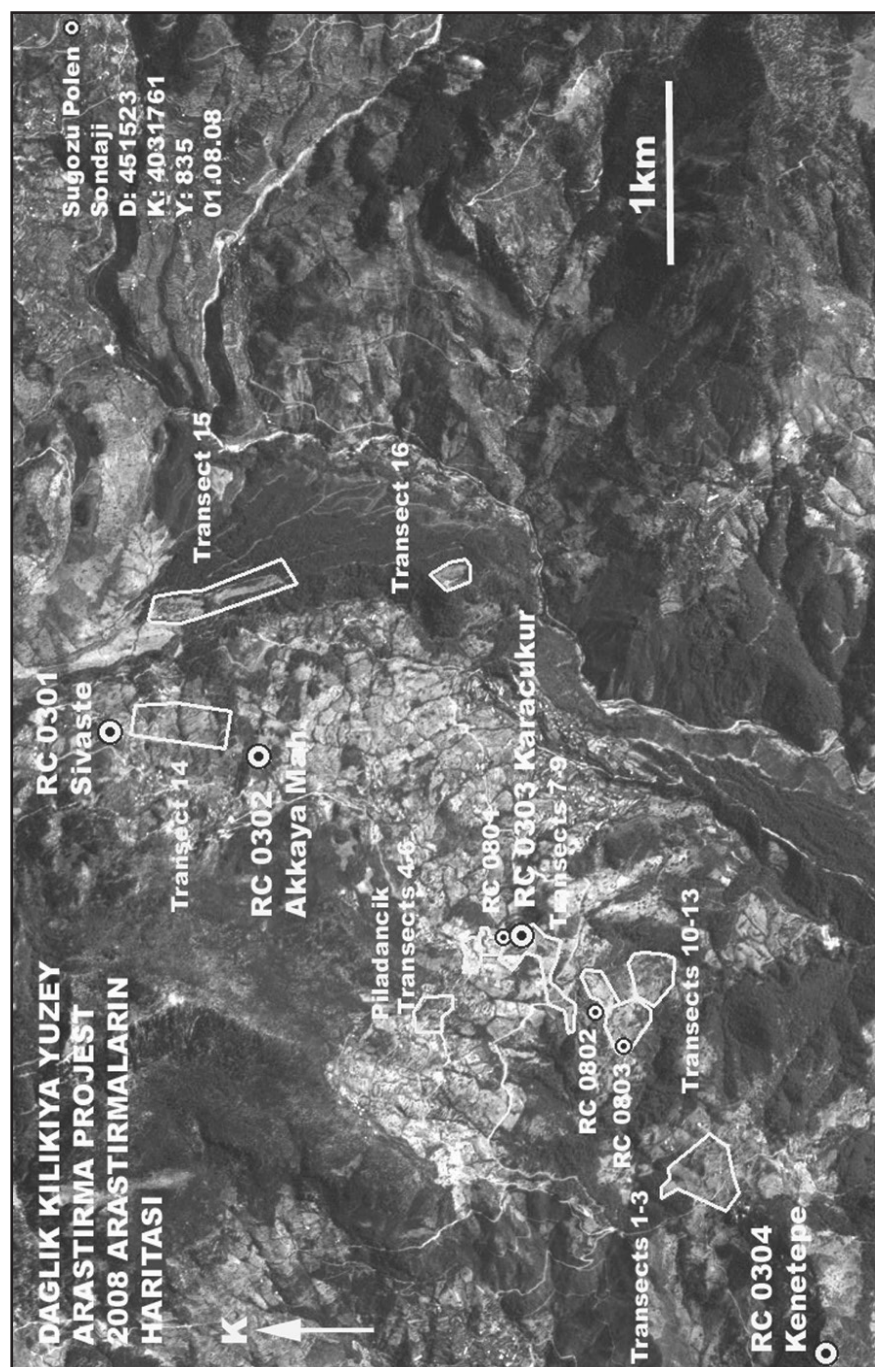
Results of the off site survey indicate at least 3 conclusions: in general the site limits were relatively narrow, with sherd densities dropping below 10 sherds per unit (3200 m²) within a few hundred meters of the main concentrations; the site limits of the Roman era sites appear to be significantly larger than those of earlier era occupations with site limits of 500m. to perhaps as much as a kilometer. Also during the Roman era there is evidence of small scattered off-site habitation (sherd scatters) similar to that encountered in other regions

of the survey. For the earlier eras the horizon of artifacts appears to be far more nucleated. Map (Map) 1 shows the approximate extent of the pedestrian survey conducted in the Biçkici Canyon during the 2008 season. It is important to recognize that the area walked represents a small percentage not only of the overall area of the canyon, but even of the accessible agricultural terrain. The canyon contains extensive terrain that the survey has minimally investigated. As a result our conclusions must remain tentative. At the very least the survey team attempted to walk transect units at various altitudes (from 900 to 400m. in altitude) and on different landscape faces ranging from steeply sloping forest terrain to narrow agricultural terraces to the flat open fields of the river terrace at the floor of the canyon. Had time been available, more terrain below the level of the river terrace along the river bed itself needed to be walked.

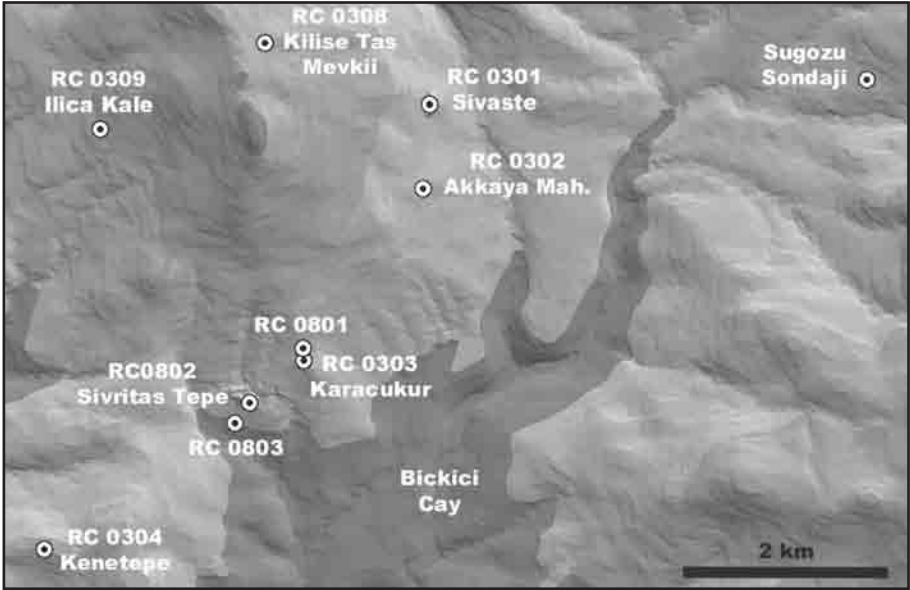
Turning to the evidence of Early and Late Roman occupation, one observes that not only do the sherd densities extend considerably further from the site centers, but land use is identifiable away from the urban settlements (i.e., rural site occupation). A general horizon of Roman era sherd residue is visible in all but 12 of the 53 transect units inspected. In general the off site sherd densities indicate extensive land use of the canyon resources during the Roman era. One could postulate that pre-Roman occupation along this side of the canyon focused inordinately on the flint sources of Karaçukur and Sivritas Tepe. The presence of the spring line at 800m elevation needs also to be borne in mind. The Roman era results appear to point to a more diverse economic activity, with the fortified refuge at RC 0308 Kilise Tas Tepesi indicating intensive activity in the zone of the cedar forest at the very top of the canyon, large urban settlements and a Roman road (RC 0301, 0302, 0304) along the sloping agricultural terrain near the spring line of the canyon, and isolated farm settlements near the river bed below (RC 0803, 0804). Although human occupation of the Biçkici highland may have originated with the need for access to lithic tool manufacture, by the Roman era the full resource capacity of the canyon would appear to have been utilized.

CITATIONS

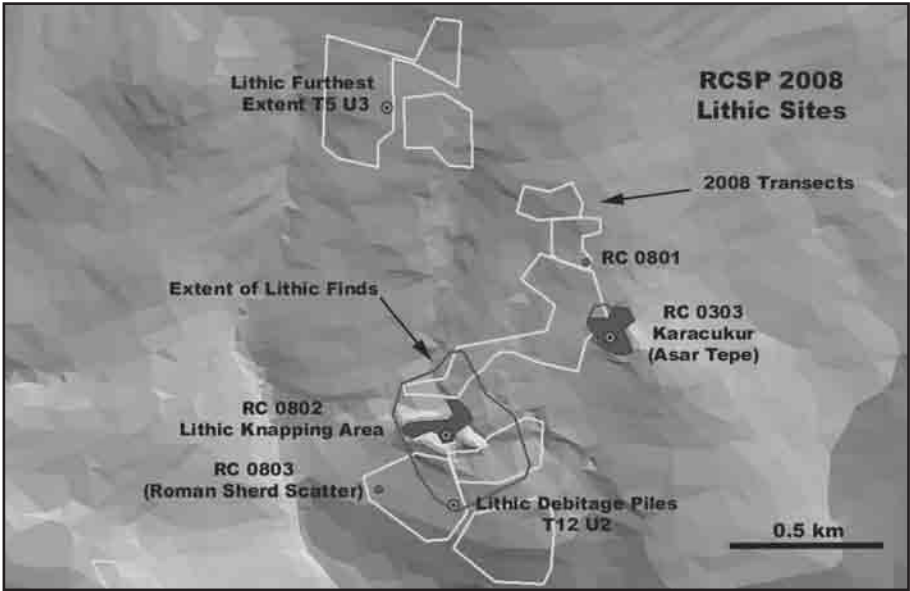
- BEAN and MITFORD 1962, G. E. Bean and T. B. Mitford, Sites Old and New in Rough Cilicia. *Anatolian Studies* 12:185-217.
- BEAN and MITFORD 1965, G. E. Bean and T. B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*. Austrian Academy of Science, Vienna.
- BEAN and MITFORD 1970, G. E. Bean and T. B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Austrian Academy of Science, Vienna.
- STILLWELL and BENSON 1984, A.N. Stillwell and J. L. Benson, *The Potters' Quarter, the Pottery, Corinth XV, Part III, with Contributions by A. L. Boegehold and C.G. Boulter*, Princeton: American School of Classical Studies in Athens.
- HEBERDEY and WILHELM 1896, Heberdey, Rudolf and Adolf Wilhelm, *Reisen in Kilikien, Denkschriften des kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Vienna, Gerold, 44: 1-169.
- RAUH and WANDSNIDER 2005, N. K. Rauh and L. Wandsnider, "Daglik Kilikiya Yüzey Arastirma Projesi: 2002 ve 2003 Sezonlarinin Raporu," *Arastirma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt* (Konya, 2004). T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, 125-138.

Map 1: 2008 Pedestrian transects in Karatepe/Bickici Canyon

Map 2: Identified sites in the Biçkici Canyon Work Area 2003-2008

Map 3: Extent of lithic finds at Karaçukur – Sivritas Tepe

Fig. 1: View of RC 0303 Karaçukur / Asar Tepe

Fig. 2: Limestone borer from Karaçukur

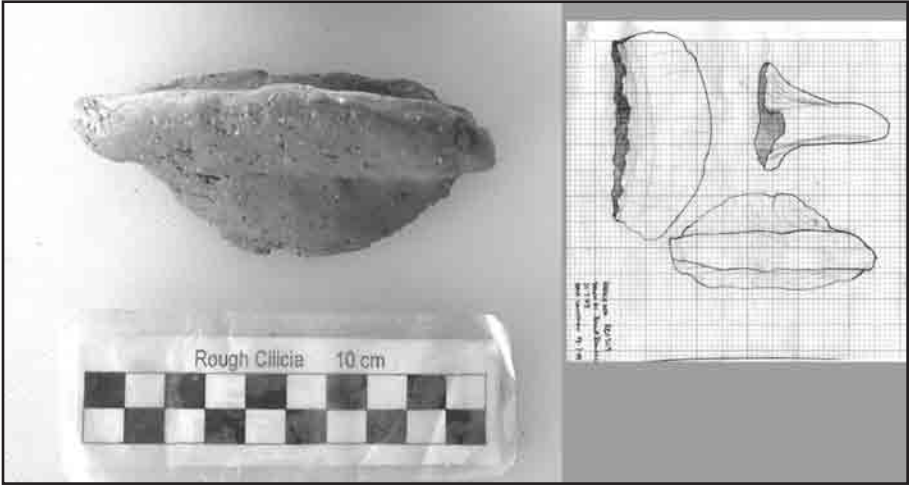

Fig. 3: Ledge handle from hand-turned cookpot at RC 0303 Karaçukur

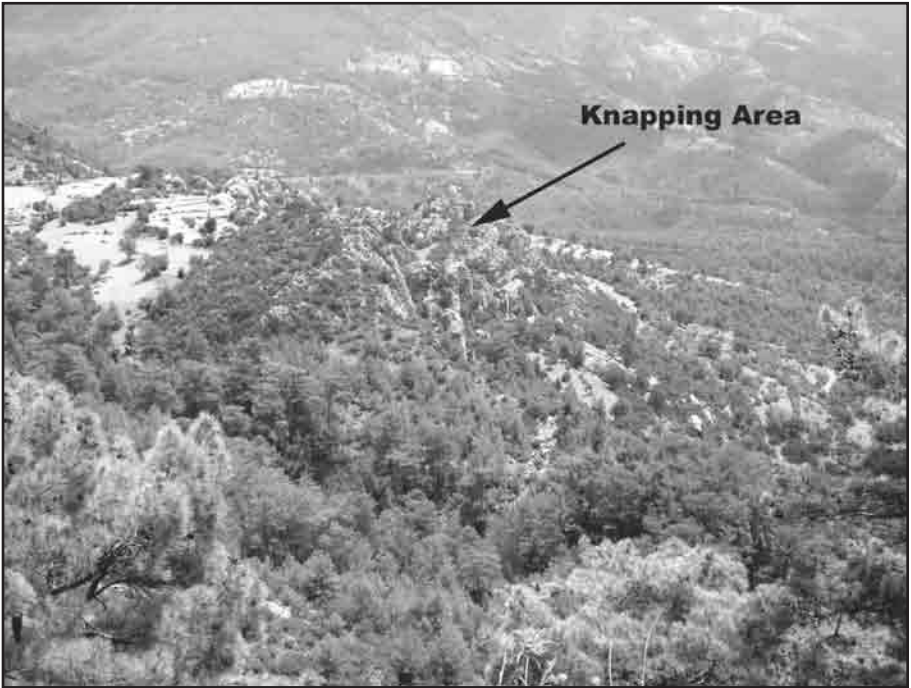

Fig. 4: View of RC 0802 Sivritaş Tepe stone-knapping site

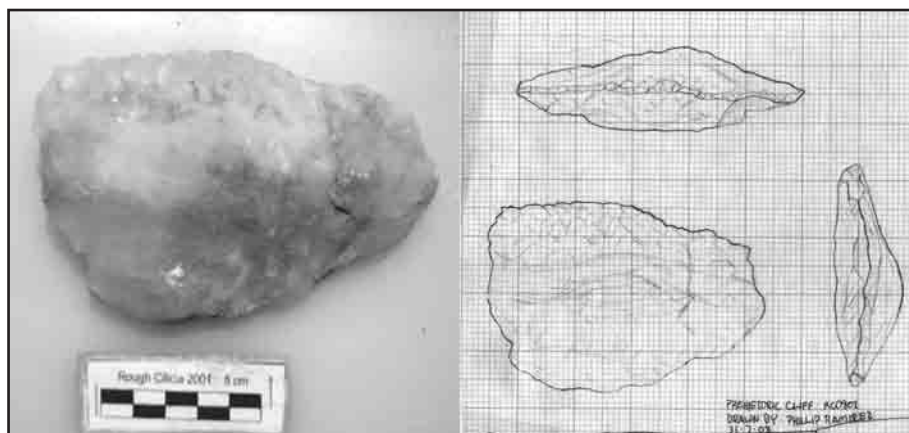

Fig. 5: Marble scraper from Sivritas Tepe

Fig. 6: Red flint (adage) arrow head from Sivritas Tepe

Fig. 7: Obsidian flake and red flint sickle blade fragment from sivritas tepe

SAINT SOPHIA MUSEUM PROJECT 2008: THE BYZANTINE MARBLE CAPITALS IN THE AYASOFYA MÜZESİ, İSTANBUL

Alessandra GUIGLIA*

Claudia BARSANTI

Andrea PARIBENI

Within the rich collection of marble sculptures belonging to the Ayasofya Müzesi, to which we have dedicated our research activity since 2005¹, thanks to the Ministry of Culture and Tourism and to the Direction of the Museum, an especially important place is held by the group of capitals, preserved both in the garden surrounding the St Sophia and in the nearby Mosaic Museum, but also in other parts of the Ayasofya Müzesi (e. g. Fethiye Camii). There are hundreds of pieces dating from the Roman to the late Byzantine period; their wide-ranging variety of types offers the chance to outline a nearly complete evolutionary path as well as the structural and stylistic changes that occurred in the architectural sculptures of Constantinople between the 4th and the 14th centuries. Consequently, these pieces have an important role to play in our catalogue of the entire collection.

* Prof. Dr. Alessandra GUIGLIA, Sapienza Università di Roma, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma/ITALY; e-mail: alessandra.guiglia@uniroma1.it

Doç. Dr. Claudia BARSANTI, Università di Roma "Tor Vergata", Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Beni Culturali, Musica e Spettacolo, via Colombia, 00133 Roma/ITALY; e-mail: claudia.barsanti@uniroma2.it

Dr. Andrea PARIBENI, Università degli Studi di Urbino 'Carlo Bo', Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Storia delle arti ed Estetica, Corso Bramante 17, 61029, Urbino/ITALY; e-mail: andrea.paribeni10@tin.it

1 The research project began in 2005, continued during the years 2006, 2007 and 2008, and for this whole period was financed by the Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca, together with the Ministero degli Affari Esteri in 2008. Alessandra Guiglia, Claudia Barsanti, Andrea Paribeni, Silvia Pedone, Alessandro Taddei and Asnu Bilban Yalçın took part in this project; publications on this work will be cited hereafter.

The pieces in question are already known in part, especially those belonging to the church of Theodosius II, but they have yet to be examined in a systematic way, and they have not been the subject of a complete monographic study that emphasizes the collection's importance also within the context of the Byzantine city, even if we often do not know these pieces' provenance.

In view of the extensive number of pieces, we shall be unable here to do more than offer a selective sampling that gives an idea of their documentary significance.

The predominant typology is that of Corinthian capitals; these appear in diverse variations that mark the evolution from the Classical traditional structure to the solutions elaborated at the turn of the 5th century, which led to a simplification of the scheme of helices, volutes and vegetal motifs². Well-known thanks to the classification published by Kautzsch in 1936³, the steps of this evolution have recently been analysed by Annie Pralong, who proposes an alternative typological reading that is both innovative and interesting, but more complicated to apply⁴. This evolution can be illustrated by analysis of the forms of the types 1 and 2 capitals, which are characterized by two crowns of soft-acanthus leaves and devoid of helices, like the capital n. 301

2 For the evolution of the Corinthian capital during the 4th to 6th centuries, see the most recent treatment by C. Barsanti, "Capitelli di manifattura costantinopolitana a Roma", *Ecclesiae Urbis, Atti del Congresso Internazionale di studi sulle chiese di Roma (IV-X secolo)*, Roma, 4-10 settembre 2000, a cura di F. Guidobaldi, A. Guiglia Guidobaldi, Città del Vaticano 2002, III, 1443-1478: 1464-1471, with previous bibliography.

3 R. Kautzsch, *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, Berlin-Leipzig 1936, 40-65.

4 Until her monograph appears, readers are referred to A. Pralong, "Remarques sur les chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse", in *L'acanthé dans la sculpture monumentale de l'Antiquité à la Renaissance. Actes du Colloque tenu à La Sorbonne*, Paris 1-5 Octobre 1990, Paris 1993, 133-146; A. Pralong, "La typologie des chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse et la production d'Alexandrie", *Revue Archéologique*, 2000, 1, 81-101. For some observations on the methodological criteria proposed by Pralong, cf. C. Barsanti, "Capitelli di manifattura costantinopolitana", 1450-1451.

coming from the Schneider excavations⁵, as well as of the innovative variant of 'type 2' that is of the so-called 'medallion' type, which has a single soft-acanthus crown but a particular articulation of the pseudo-calices that frame an oval-shaped space, i.e. the medallion. The production of this category extends from the mid-5th to the mid-6th century and its diffusion is widely attested in the Mediterranean basin and in the Pontic regions even though there are no capitals employed in securely dated contexts⁶. Among the many examples in the St Sophia Museum, which are all of the simpler type lacking decorative insertions in the medallions and are frequently left half-finished, we call attention, for example, to those coming from the basilicas of Beyazit excavated in 1949-50 by Fıratlı, the oldest of which dates to the Justinianic period⁷.

Capitals of the types 3 and 4 are also well represented in the Museum, distinguished by their two crowns of large-toothed acanthus leaves that join to form the 'acanthus mask'. This formal solution is well illustrated by the famous capitals and pilaster capitals belonging to the monumental prothyrus of the Theodosian Hagia Sophia, which were realized by 415, the year of consecration⁸. To this well-known group of sculptures, which constituted the original nucleus of the Museum collection in 1935, we can stylistically

5 A. M. Schneider, *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul* (Istanbuler Forschungen, Band 12), Berlin 1941, 18, pl. 23.4, assigned to the interior of the Theodosian basilica; J. Kramer, *Spätantike korinthische Säulenkapitelle in Rom*, Wiesbaden 1997, 137, n. 1 (mistakenly thought to be lacking an inv. n.); Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Asia Minor Studien, 14), Bonn 1994, 122, n. 313 (also here without an inv. n.); C. Barsanti, "Capitelli di manifattura costantinopolitana", 1462, fig. 11; E. Russo, "La decorazione scultorea della S. Sofia teodosiana di Costantinopoli", *Bizantinistica*, s. 2, IX, 2007, 1-14: 8, fig. 23 (which does not take account of the previous contribution).

6 J. Kramer, *Spätantike korinthische Säulenkapitelle*, 34-38, 51-56; C. Barsanti, "Capitelli di manifattura costantinopolitana", 1464-1471.

7 N. Fıratlı, "Découverte de trois églises byzantines à Istanbul", *Cahiers Archéologiques*, 5, 1951, 163-178: 175, pl. IIIe; A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, A. Paribeni, A. B. Yalçın, "Aya Sofya Müzesi Projesi, 2005: Beyazit Bölgesi Mermer Buluntuları", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Çanakkale 2006, Ankara 2007, 311-324: 317. For other 'medallion' capitals in the Museum, cf. A. Pralong, "Remarques sur les chapiteaux", 137, fig. 8 (n. 475); J. Kramer, *Spätantike korinthische Säulenkapitelle*, 34, note 49 (n. 409), figg. 40-41.

8 Cf. most recently E. Russo, "La decorazione scultorea", 5, figg. 18-19.

associate an unusual pilaster capital (n. 49) coming from the excavation of the so-called Sarayı Basilica⁹ (Fig. 1-2). This capital has a smooth and large trapezoidal impost, carved in the very same block of marble: a very early instance, perhaps belonging to the first half of the 5th century, of the use of the impost block at Constantinople, which practice was subsequently widely diffused. The coexistence of three distinct solutions in the apparatus of the volutes on the three sides is currently without parallel.

Likewise numerous in their turn are the examples belonging to the large family of the elegant Corinthian capitals of the type 5/6, with their lyre- or 'V'-shaped volutes, whose production falls between the mid-5th and the mid-6th century. In this instance, primarily chronological references are furnished by the products exported from the workshops of the Proconnesus to the various parts of the Empire. Of fundamental importance is the group employed in the churches of Ravenna, especially the *Basilica Apostolorum* (today San Francesco) belonging to the time of the bishop Neone, and therefore more or less of the mid-5th century, and the basilica of Sant'Apollinare Nuovo founded by Theoderic between the end of the 5th and the start of the 6th century¹⁰. The examples representing this category in the Ayasofya Müzesi seem to belong primarily to this later phase of production. Testimony to this conclusion is furnished by the capital n. 519 (Fig. 3), which shows between the volutes a soft and naturalistic vine-leaf that is very similar to those adorning the marble sculptures of St Polyeuktos.

Likewise attested, but in lesser number, are the type 7 Corinthian capitals, which have two crowns of large-toothed acanthus leaves, but are virtually

9 A. Ogan, "Les fouilles de Topkapu Saray, entreprises en 1937 par la Société d'Histoire Turque", *Belleten*, 4, 1940, 329-335: 334, fig. 7 (assigned together with the other sculptures to the second half of the 5th century); Th. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*, University Park-London 1971, 35, pl. 23 (shortly before the mid-5th century); Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 47-48, n. 102 (second half of the 5th-first quarter of the 6th century). It is to be noted that in the Museum inventory, apparently as a result of scribal error, the capital is said to come from the Schneider excavations.

10 For a recent analysis of this typology, cf. A. Guiglia Guidobaldi, "Sculptura bizantina in Lombardia: i capitelli di Leggiuno", in *Arte d'Occidente. Temi e metodi. Studi in onore di Angiola Maria Romanini*, Roma 1999, 1, 287-298.

devoid of *kalathos* and have volutes that are only slightly suggested by sharp edges. Created towards the end of the 5th century, these capitals were usually employed in the buildings of the first half of the 6th century. Examples include those coming from the well-known Marzamemi ship-wreck located along the eastern coast of Sicily – carrying a cargo of marbles coming from the Byzantine capital and dated by ceramic finds to the first decades of the 6th century – and also the series likewise exported from Constantinople for decoration of Basilica A of Peya at Cyprus and Basilica A of Latrun in Cyrenaica¹¹. These are all characterized by the presence of masons' marks. On the other hand, complex masons' marks are also to be found on some of the pieces within the St Sophia Museum, such as n. 201 carrying the customary prayer "Kyrie boethei" in abbreviated form¹² (Fig. 4).

Lastly, the type 8 Corinthian capital, whose decorative structure is characterized by the presence of four large acanthus leaves beneath the corners of the abacus, as if to form a third crown (Fig. 5), is represented by a few examples chiefly to be found within the garden of the Mosaic Museum (nn. 362, 365, 373). A rather rare typology that has the largest number of cases concentrated in the Yerebatan Sarayı Cistern, almost certainly of Justinianic date, it is elsewhere at present very rarely attested, as in the case of the capital we show here coming from the Archaeological Museum of Dürres¹³. Therefore, this category enjoyed a very limited production that, unlike the others, was not involved in the phenomenon of marble exportation. One reason for this may be its large dimensions arising from the complex structure of a third order of acanthus leaves.

11 J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, "La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine", *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, Split - Poreč 1994, Città del Vaticano - Split 1998, II, 301-376: 319-320.

12 J.-P. Sodini, "Marques de tâcheron inédites à Istanbul et en Grèce", in *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age*. Colloque international, Rennes 1983, Paris 1987, II, 503-510 : 503-504, n. 2, fig. 2, not cited by Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 163, n. 449. This capital came to the Museum from Erkek Lisesi in Cağaloğlu in 1941.

13 *Ibidem*, 321. Moreover, for Dürres, see A. Hoti, "Plastikë arkitektonike decorative paleocristiane nga qyteti i Durrësit", *Iliria*, Nr. 1-2, 1997, 325-347: 328, n. 6, fig. 2, pl. 1, 3.

Passing to another classic category of capitals, those of the composite type, we must remark that it is well attested, but only in a few examples, in the traditional and widespread version with the fine-toothed acanthus, which is illustrated by the capital n. 185 (Fig. 6) with its frieze of palmettes that are alternately up and down between the volutes, leaving space at the centre for a small cross: this is a simpler copy of the refined models offered by St John Studius and the churches of Thessalonica¹⁴, and is therefore to be dated after the middle of the 5th century.

Decorated with large palm-leaves that are arranged in a single order and incompletely executed, the half of another double capital (n. 331)¹⁵ also presents a composite structure that furnishes useful information on the technique of production. The other half of the capital instead appears perfectly finished as regards its elaborate decoration consisting of crossed *cornucopiae*, theatrical mask and *thyrsus*; the capital, whose dating lies somewhere in the first decades of the 6th century, can be compared with an example in the Archaeological Museum of İstanbul that was partially re-worked in the 7th century¹⁶. Both of these decorative compositions, however, have parallels in other capitals like that in the National Museum of Damascus and another in Alexandria in Egypt¹⁷.

-
- 14 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 214-215, n. 617, fig. 22, pl. 45. The most recent contribution on this widespread typology is J.-P. Sodini, "Deux chapiteaux byzantins découverts à l'Abbaye de Valmagne (Hérault)", *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 2003, 867-887; for St. John Studius, A. Guiglia, C. Barsanti, S. Pedone, "St. Sophia Museum Project 2007: The marble sculptures of St. John Studius (Imrahor Camii)", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara 2008, Ankara 2009, 311-328: 313. Rather interesting, as well, is another composite capital that shows two smooth, large strips on the opposite sides of the *kalathos*, which are destined to adhere to wooden partitions or similar structures (n. 200): Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 213, n. 610 (without inv. n.). The third example to be seen in the garden is the much ruined n. 287: *ibidem* n. 612 (also given without inv. n.).
- 15 J.-P. Sodini, "Un chapiteaux "mixte" d'époque paléochrétienne à Delphes", in *Rayonnement Grec. Hommage à Ch. Delvoye*, Bruxelles 1982, 325-340: 338; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 83, n. 203 (around 520).
- 16 N. Firatlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*. Catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong, J.-P. Sodini, Paris 1990, 120-121, n. 226, pl. 72; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 82-83, n. 202 (around 520).
- 17 Ch. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia. Umbildung und Auflösung antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells*, München 1984, 53-54, pls. 12-13. For the capital in Alexandria, cf. P. Pensabene, *Elementi architettonici di Alessandria e di altri siti egiziani*, Roma 1993, 436, n. 552, pl. 64.

The variegated category of two-zone capitals, instead, is represented by a single example (n. 141) that can be assigned to the second half of the 5th century¹⁸. This has a crown of fine-toothed acanthus-leaves and ram protomes that are separated by a small bird in profile, a cornucopia, and vertical strips. Completely analogous, at least for the two-zone half, is a double capital that is badly damaged and today located within the Mosaic Museum¹⁹ (Fig. 7). On its other half, which is separated by vertical strips, this capital preserves traces of its Corinthian structure. This is a combination that is truly exceptional and at present seems to be without parallel among the so-called “mixed capitals” analysed by Sodini²⁰.

Closely connected is the three-zone variant. At present can only cite one instance, which is in very fragmentary condition (n. 390). It still has two of the four doves situated beneath the corners of the abacus and part of the lower crown of fine-toothed acanthus-leaves²¹. To imagine what this capital originally looked like, it is sufficient to recall the pair re-employed in the *prothyra* of the Golden Gate²² within the circuit of the city’s walls, or the Thessalonican examples²³, all dating between the end of the 5th and the beginning of the 6th century. Manifestly original is a three-zone capital (n. 66) coming from the Schneider excavations; it lacks animal protomes, but has vegetal motifs distributed in three orders²⁴. Both its formal characteristics as well as its unusual choice of decoration, which can opportunely compared with the similarly innovative capitals re-employed in the Medrese of the

18 L. Akin, “Figured column capitals”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 4, 1962, 55-59: 58, fig. 4; M. Panayotidi, “Chapiteaux byzantins à decoration animal”, in *Deltion tés Christianikés Archaeologikés Etaireias*, 6, 1970, 82-129: 118, n. 33; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 224, n. 641 (second half of the 5th century).

19 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 224-225, n. 643 (second half of the 5th century).

20 J.-P. Sodini, “Un chapiteaux “mixte” d’époque paléochrétienne”.

21 J.-P. Sodini, “La décoration architecturale à l’époque paléochrétienne en Illyricum”, *Actes du Xe Congrès International d’Archéologie Chrétienne*, Thessalonique 1980, I, Città del Vaticano 1984, 207-298: 230, fig. 11; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 227, n. 650, pl. 46.

22 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 226-227, n. 649 (late 5th – early 6th century).

23 J.-P. Sodini, “La décoration architecturale”, 230-232, figg. 12-13.

24 A. Guiglia Guidobaldi, “Sculptura costantinopolitana del VI secolo: i capitelli reimpiegati nella medresa della moschea di Davut Pasha”, *Atti della Giornata di studio “Storia dell’arte e della cultura artistica bizantina”*, Roma 1986, Roma 1988 (Milion, 1), 231-255: 233-234, pl. IV, 3; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 227, n. 651.

Mosque of Davut Pasha²⁵, point towards a dating to the first decades of the 6th century, together with the experiments undertaken in the building of St Polyeuktos.

Almost complete is the panorama offered by Ionic impost capitals. The variants can be appreciated both as regards the proportional relationship between the Ionic zone and the impost and as regards the ornamentation, which displays a preference for acanthus-leaves variously adorned with the cross (for example nn. 174, 175, 213, 501)²⁶, but also decorated with flanking tongue-motifs (n. 173)²⁷, and – quite rarely – figures of eagles situated at the corners of the impost as in the case of a remarkable, but fragmentary, example (n. 246)²⁸. Moreover, of high quality is the delicate vegetal motif *à jour* (unfortunately preserved only on one side), which adorns a capital (Fig. 8) that also came to light in the excavations undertaken by Schneider (n. 65, now in the depot)²⁹ and perhaps belonged to the Justinianic atrium that is attested by the important water-colours done by Gaspare Fossati in 1847³⁰.

25 A. Guiglia Guidobaldi, "Sculptura costantinopolitana"; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 227-230, nn. 652-655, fig. 23, pl. 46; A. Guiglia Guidobaldi, "Ancora sui capitelli della medrese di Davud Paşa a Istanbul", in *Mélanges Jean-Pierre Sodini* (Travaux et Mémoires, 15), Paris 2005, 455-464.

26 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 10-14, 18, nn. 4, 7, 9, 12, 21, pls. 2-5, 7. The masons' mark 'A' is engraved on the large smooth strip on one side of n. 174.

27 It is to be noted that the inv. N. 173 is very similar to a capital from Taşkasap in the Mosaic Museum: Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 13-14, n. 11, pl. 5.

28 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 17-18, n. 20, pl. 7 (at the time preserved in the Mosaic Museum, but given without an inv. n.).

29 A. M. Schneider, *Die Grabung im Westhof*, 18, pl. 24, 2; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 26, n. 37 dated to 535-540 (no inv. n.); J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, "La sculpture architecturale", 329, fig. 21.

30 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, Città del Vaticano 2004, 7, fig. 5. Its belonging to the Justinianic atrium has been called into doubt by Zoltt (*Kapitellplastik Konstantinopels*, 312-313, note 218) in view of Wulff's photographic documentation (*Altchristliche und byzantinische Kunst*, II, Berlin 1914, 380, fig. 327) and an 1873 drawing by Mary Walker (*Broken Bits of Byzantium* by C. G. Curtis, M. A. Walker, II, Istanbul n.d., drawing n. 2). However, it is to be noted that in the above-cited water-colour by the Fossati the two capitals seem rather different in shape, especially as regards the volume of the impost, which is clearly greater in one of the two; it is perhaps to be recognized in another water-colour by the same Fossati (cf. A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 7, fig. 6), from which it emerges that the volutes of the Ionian portion were straight and not diagonal as Zoltt seems to suppose on the basis of the above-cited photograph in Wulff, which is not particularly clear.

Without a doubt created in the Justinianic period is the variant having its volutes situated diagonally. This variant appears first in the churches of Sts Sergius and Bacchus and St Sophia, at the level of the galleries. Therefore, it is no coincidence that the fragmentary capital illustrating this type in the Museum's collection (n. 179)³¹ comes from a church reconstructed by Justinian and Theodora, the church of St John at Hebdomon, the decoration of which is largely 'unfinished'. Moreover, there is no lack of other, more sober but no less elegant examples of this type, such as those inscribed with imperial monograms and employed in St Eirene³². Decorated with a simple Latin cross upon an orb, these are well represented by the small group coming from the above-cited excavation of Beyazit (nn. 142, 167)³³. Also quite noteworthy is the number of simple impostos that share in large measure the very same decorative motifs as the Ionic impost capitals (nn. 54, 169, 215-216, 410)³⁴. An exception is constituted by a large pilaster capital (n. 163)³⁵, formerly re-employed in the Sarayı Walls. Dating around the mid-6th century, but deserving further discussion, it shows winding vegetal tendrils and, at its corners, four dolphins (Fig. 9). These are a zoomorphic element that is common in early Byzantine sculpture, but quite rare on capitals, even if attested by a piece in the Bursa Museum.

A more essential typology, with smooth stereometric volumes, is that of the panel capitals – one of the more innovative shapes of the 6th century³⁶.

31 Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 25, 261-264, n. 35, pl. 11.

32 Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 25-26, n. 36, pl. 11.

33 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, A. Paribeni, A. B. Yalçın, "Aya Sofya Müzesi Projesi, 2005", 317, fig. 9; E. Russo, "Ancora il pulvino sopra il capitello a cesto", *Bizantinistica*, s. II, IX, 2007 (but 2008), 15-40: 34, figg. 13-15.

34 Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 78, n. 187 (inv. 169); 65, n. 150, fig. 1 (invv. 215-216); 68, n. 161 (410). The impost inv. n. 169 was re-worked on its sides in the Middle Byzantine period: A. Guiglia, C. Barsanti, "St. Sophia Museum Project 2006: the Marble Sculptures of the Middle-Byzantine Period", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kocaeli 2007, Ankara 2008, 117-132: 121, fig. 4. The inv. nn. 215 and 216 came to the Museum from the area of the Hippodrome in 1941; the masons' mark Λν is engraved on the front of the abacus of inv. n. 215.

35 Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 60, 355, n. 135, pl. 28.

36 For a brief review of this typology: Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 337; J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, "La sculpture architecturale", 332, fig. 25.

It is here represented by a few examples in the garden of St Sophia and in the Mosaic Museum. In the trapezoidal panels, with their moulded frames, there appears a cross upon an orb (n. 280A)³⁷, an elegant Latin cross and a vine-leaf (n. 161)³⁸, or even a smooth shield, that sometimes could be used for a monogram, as in the famous capital from St. John at Hebdomon with the monogram of Justinian and Theodora³⁹. This is the case with a rather large but fragmentary example that is in the Mosaic Museum, whose two surviving panels both carry a smooth disc⁴⁰ (Fig. 10).

Lastly, we pass to a heterogeneous series of “single cases” that chronologically belong to the first half of the 6th century. One large capital (n. 176) certainly comes from the famous church of St Polyeuktos, which was founded by the aristocratic Anicia Juliana. Despite its damaged condition, this capital preserves its exceptional decoration consisting of a refined *à jour* basket-motif that encloses, on each side, a large hybrid palmette enriched by the unwinding of the ‘pativ’⁴¹. There can be no doubt that we see here those undulating ribbons ending in trapezoidal decorations that were a part of the ceremonial dress of the Sasanian rulers⁴². They, therefore, symbolically allude to regal status, as seems evident from contemporary Persian iconography.

37 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 102, n. 257. The capital came to the Museum from Beyazit in 1941. Greek crosses alternating with smooth discs decorate another small capital (n. 297) coming from the Mangana region: H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çeşresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Istanbul n.d. (1989), 119 fig. 133.

38 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 103, n. 261, pl. 36. The capital came to the Museum from the Archaeological Museum in 1939.

39 Inv. n. 1239. Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 100, n. 250.

40 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 102, n. 259. Likewise in the garden of the Mosaic Museum is another capital that is larger and has discs alternating with Latin crosses that have been almost completely erased: Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 102, n. 256 (both examples lack an inv. n.).

41 R. M. Harrison, *Excavations at Saraçhane*, Princeton 1986, 165, n. 22.i, pl. 263; M. Harrison, *A Temple for Byzantium*, Austin 1989, 143, fig. 178; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 96, n. 239.

42 C. Mango, *Seminario 2°*, in *La civiltà bizantina dal IV al IX secolo*, Bari 1977, Roma 1979, 307-315: 318, fig. 60; this still seems the most convincing hypothesis despite the thoroughgoing vegetal interpretation offered by E. Russo, “La scultura di S. Polieucto e la presenza della Persia nella cultura artistica di Costantinopoli nel VI secolo”, in *La Persia e Bisanzio, Convegno Internazionale*, Roma 2002, Roma 2004, 737-826: 760-765.

This emblematic figure also adorns another impost capital (n. 117), which is in an extremely fragmentary condition, published by Ramazanoğlu in 1953 in the St Eirene context⁴³. In this instance, the panels decorated with the ‘pativ’ are framed by a delicate *à jour* tendril and the surface of the base of the large central palmette appears slightly recessed so as to suggest a polychrome inlay.

Perhaps also to be connected to a workshop close to that operating at St Polyeuktos is another impost capital that comes from the area of the Mangana (n. 115)⁴⁴. This is decorated with naturalistic vine shoots that come out of *cornucopiae* (Fig. 11). In its upper part, this composition was completed by birds. Despite its poor state of preservation, this elegant decorative scheme recalls that of the well-known capitals from Ayvansarayı in the Archaeological Museum⁴⁵.

Two melon-type, fold or polylobate, capitals (n. 204 and 188)⁴⁶, instead, belong to the full Justinianic period (Fig. 12). This invention is first securely attested in the magnificent series created for the church of Sts Sergius and Bacchus between 527 and 536. Even if badly damaged in the *à jour* vegetal motif, these examples represent two variants of the same typology, both simplified by contrast with their imperial prototypes. They follow two different productive traditions that were chiefly aimed at exportation. The one can be illustrated with a small capital that is today lost amid the flora of the so-called Hospice of Samson⁴⁷, the other with an imposing piece in the Archaeological Museum⁴⁸.

43 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 97, n. 241; E. Russo, “La scultura di S. Polieucto”, 784, fig. 54.

44 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 88, n. 217, fig. 6.

45 N. Firath, *La sculpture byzantine figurée*, 121-122, nn. 227-228, pl. 73.

46 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 107, 109, nn. 272, 280; A. Guiglia Guidobaldi, “Reimpiego di marmi bizantini a Torcello”, in *Arte profana e arte sacra a Bisanzio*, Roma 1995 (Milion, 3), 603-632: 605-609, figg. 19, 24; R. Brück, *Falkapitelle. Untersuchungen zur Bauskulptur Konstantinopels*, Langenweissbach 2008, nn. 20, 27, pls. 3, 5. The capital n. 204 came to the Museum from Erkek Lisesi in Cağaloğlu.

47 J. Kramer, *Justinianische Kämpferkapitelle*, Wiesbaden 2006, 98-99, fig. 81.

48 J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, “La sculpture architecturale”, 330, fig. 23.

Next, sole example in the whole of Constantinople is a capital coming from the area of the Mangana (Fig. 13) that belongs to the so-called ‘Pinienzapfenkapitell’ type (n. 290)⁴⁹. The production of this exceptional category has a chronological limit in the age of Justin I (518-527), whose monogram marks a capital re-employed in St Mark at Venice. In comparison with the series that has been documented by Krumeich in various parts of the Mediterranean, however, our example stands out for the particularly soft rendering of the large leaves (if we except the capital from Venice, these leaves usually exhibit fine-toothed edges) and for the naturalistic depiction of the *thyrsos*, pine-cones or acanthus-flowers at the corners that are otherwise quite schematic. Next, a characteristic element is the large shield located on what was probably the front. Never completed, this certainly ought to have shown a monogram at first, as in the case of the analogous capital at Burgaz Ada⁵⁰.

Complete this survey the extraordinary ‘Kesselkapitelle’ coming from the excavation of Basilica A at Beyazit and those belonging to the Middle Byzantine period. The former, which we presented at the symposium of Çanakale⁵¹, are reduced-scale imitations of the pieces created for the Justinianic St Sophia. The latter were the subject of our more recent contribution to the symposium held at İzmit-Nicomedia⁵².

A final observation should be dedicated to a detail shared by many of the capitals that we have discussed here, viz. the stone-masons’ marks. These are frequently inscribed upon the Corinthian capitals, the Ionic impost capitals, and the more simple imposts. Absolutely exceptional is the case of

49 H. Tezcan, *Topkapı Sarayı*, 119, fig. 130; Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 89, n. 220, pl. 35; K. Krumeich, “Spätantike Kämpferkapitelle mitt Weinblatt- und Pinienzapfen-Dekor”, *IstMitt*, 47, 1997, 277-314: 311.

50 Th. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels*, 89, n. 222, pl. 35; K. Krumeich, “Spätantike Kämpferkapitelle”, 311-312, cat. n. VII f) pl. 47,2; R. Ousterhout, E. Akyürek, “Burgazada’daki Metamorphosis Kilisesi”, in *Yıldız Demiriz’e Armağan*, İstanbul 2001, 93-105: 98, fig. 3.

51 J. Kramer, *Justinianische Kämpferkapitelle*, 26-29, figg. 2, 21-23; A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, A. Paribeni, A. B. Yalçın, “Aya Sofya Müzesi Projesi, 2005”, figg. 1, 3, 5; E. Russo, “Ancora il pulvino”, 32-39, figg. 16-23.

52 A. Guiglia, C. Barsanti, “St. Sophia Museum Project 2006”.

a group of thirty unpublished marble water-pipes now arranged in a corner of the Museum's garden (Fig. 14)⁵³. These pieces lack inventory numbers, but primarily derive from a system of marble water-pipes that were covered by brick vaults. These were discovered in the mid-1960s as a result of road-work done upon the 'Mese' between the Forum of Constantine and the Forum Tauri. On the basis of the brick-stamps, these pipes can be dated around the middle of the 5th century and linked to the resurfacing of the principal porticoed avenues of the capital. Even if the work of cataloguing these pieces, which has just begun, poses a number of problems, we are entitled to advance some conclusions. The materials are essentially homogeneous as regards general dimensions (diam. between 51 and 60 cm), the system used to connect them (by inserts), techniques of elaboration (irregular drafting on the outside and careful hollowing out of the interior), and, last but certainly not least, the ubiquitous presence of stone-masons' marks (Fig. 15). The system of marks is characterized by unusually broad letters, by the repetition of the writing upon all four sides of the piece, and by the presence of more than one mark upon the same piece. As is shown by the identical marks to be read upon numerous pieces, the same artisans created a great many pipes serially.

53 A. Paribeni, "Modalità e prassi operative delle maestranze del Proconneso nei cantieri bizantini tra V e VI secolo", in *Actas del XV Congreso Internacional de Arqueología Cristiana*, Toledo 2008 (in press).

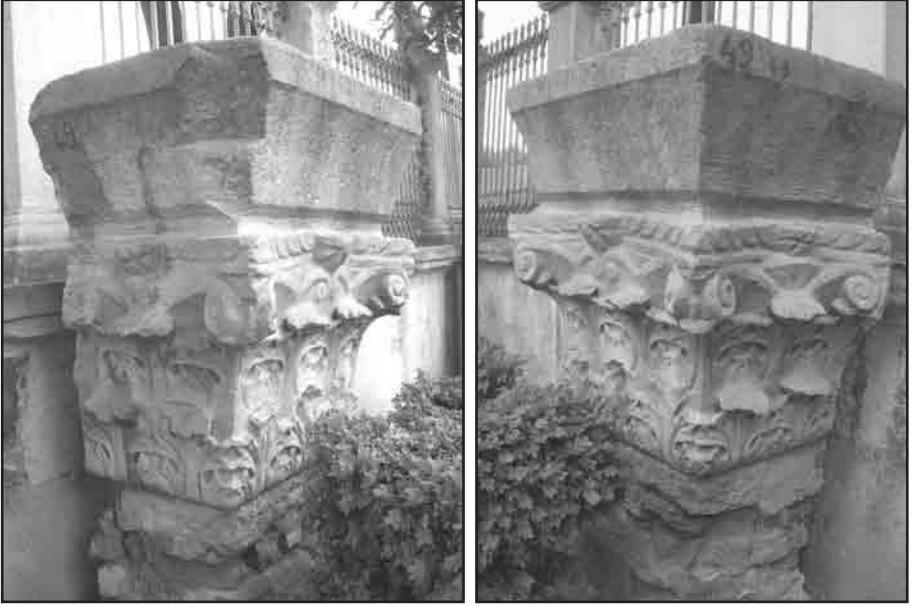

Fig. 1-2: İstanbul, Ayasofya Müzesi, pilaster capital inv. n. 49, coming from the excavation of the Sarayı Basilica

Fig. 3: İstanbul, Ayasofya Müzesi, Corinthian capital of the 'lyre'-type, inv. n. 519

Fig. 4: İstanbul, Ayasofya Müzesi, Corinthian capital of the type 7, inv. n. 201

Fig. 5: İstanbul, Mosaic Museum, Corinthian capital of the type 8, inv. n. 362

Fig. 6: İstanbul, Ayasofya Müzesi, composite capital with fine-toothed acanthus, inv. n. 185

Fig. 7: İstanbul, Mosaic Museum, 'mixed capital' (Corinthian and two-zone)

Fig. 8: İstanbul, Ayasofya Müzesi, Ionic-impost capital, inv. n. 65 (photo 1990)

Fig. 9: İstanbul, Ayasofya Müzesi, pilaster capital, inv. n. 163

Fig. 10: İstanbul Mosaic Museum, panel capital

Fig. 11: İstanbul, Ayasofya Müzesi, impost capital, inv. n. 115

Fig. 12: İstanbul, Ayasofya Müzesi, fold capital, inv. n. 188

Fig. 13: İstanbul, Ayasofya Müzesi, 'Pinienzapfenkapitell', inv. n. 290

Fig. 14: İstanbul, Ayasofya Müzesi, water-pipes from the 'Mese' excavation

Fig. 15: İstanbul, Ayasofya Müzesi, water-pipe with masons' mark ΑΔ

EGE-AKDENİZ BÖLGESİ SUALTI ARAŞTIRMASI 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

2008 yılı sualtı araştırmaları 3 etapta gerçekleştirilmiştir. Mersin, Antalya Muğla ve İzmir illeri kıyılarında gerçekleştirilen çalışmalarda Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü'ne bağlı R/V Piri Reis araştırma gemisinin yanı sıra yörelerden kiralanan tekneler kullanılmıştır. Araştırma ekibi Harun Özdaş (Başkan), Doç. Dr. Derman Dondurur, Yrd. Doç. Dr. Derya Yalcıklı, Nilhan Kaşer, Emre Okan, Onok Bozkurt, Dr. Barış Akçalı, Cihat Vural, Yrd. Doç. Dr. Can Bizsel, Abdullah Arslan (Doktor), İbrahim Şahin, Güngör Muhtaroglu'ndan oluşmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliğini Çeşme Müzesi arkeologlarından Hüseyin Vural ile Ankara'dan Sinem Özongan yapmıştır.

Araştırma projemiz TUBİTAK, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenmekte olup Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi aynı olarak katkı sağlamaktadır.

Ülkemizin sualtı kültür mirasının envanterine yönelik Ege Bölgesi'nde başlattığımız çalışmalar Akdeniz Bölgesi'nde gelişerek devam etmiştir. Enstitümüz bünyesinde oluşturulan Coğrafi Bilgi Sistemi sayesinde bu alanda en gelişmiş ve zengin arşiv Dokuz Eylül Üniversitesi'ne kazandırılmıştır. Arşiv, her sene yapılan araştırmalarla gelişmektedir.

2008 yılı çalışmalarının ilk etabında yanal taramalı sonar, *Multibeam* (çok ışınlı) Batimetri ve *Subbottom Profiler* (sismik) cihazları kullanılmıştır. Söz konusu cihazlarla Çeşme, Bodrum, Kekova, Side yörelerinde belirlenen alanlar araştırılmıştır. Teknik çalışmalar Doç. Dr. Derman Dondurur ve Yüksek Jeofizik Müh. Nilhan Kaşer tarafından gerçekleştirilmiştir. Ekipmanların

* Harun ÖZDAŞ, Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, Bakü Bulv. No: 100, İnciraltı, İzmir/TÜRKİYE.

sualtında bulunan arkeolojik kalıntıların tespitinde kullanılabilmesi için öncelikle kalibrasyonu yapılmıştır. Çeşme damla suyu mevkiinde kalıntılarının bulunduğu bölge ve 1770 Çeşme deniz savaşının olduğu alan ve yakın çevresi bu cihazlarla incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda bölgenin küçük bir bölümünün 3 boyutlu morfolojik Harita:sı çıkarılmıştır. Osmanlı amiral gemisi Burcu Zafer'in kalıntısını (Resim: 1) yanal taramalı sonar ve multibeam ile tespit etmek mümkün olmuştur. Bununla birlikte diğer savaş gemilerine ait kalıntıları tam olarak belirlemek (çapalar, toplar, vs.) mümkün olamamıştır. Böylece ilk defa tarafımızdan bir savaş alanında detaylı bir çalışma gerçekleştirilmiştir

Bodrum limanı ve çevresine yönelik araştırmalarda da Çeşmedeki çalışmanın benzeri yöntem ve cihazlar kullanılmıştır. Antik Halikarnassos ticarî limanının yanı sıra kale önünde sonar verisi toplanmıştır.

Sonar çalışmasının yapıldığı üçüncü bölgeyi Kekova yöresi oluşturmıştır. Bölgenin jeolojik ve arkeolojik yapısı oldukça ilginç bir özellik yansıtmaktadır. Bu nedenle bölgedeki çalışmalarda bütün ekipman (sismik, batimetrik ve sonar) eş zamanlı kullanılmıştır. Antik yerleşime ait kalıntıların su altında kalma nedeninin tektonik bir hareketliliğe (deprem bağlı bir çökme) bağlı olup olmadığı yönünde bir ön inceleme yapılmıştır. Sismik kayıtlardan bölgede aktif bir fayın bulunduğu ve bir açılmanın olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 2 adet fay hattı belirlenmiştir. Ada ile ana kara arasında volkanik oluşumlara rastlanmaktadır. Sonar kayıtlarında da batık olabilecek alanlar belirlenmiştir.

Geçen sene Side açıklarında yaptığımız dalışlarda bir takım mimarî taş bloklara, moloz taşlara ve küçük objeler rastlamıştık Buluntuların dağılımından ve çeşitliliğinden her ne kadar bölgede bir batık olabileceğini düşündüysek de, kesin bir şey söylemek mümkün olamamıştı. Alanın çok geniş ve açık deniz olması bölgede sonar ve batimetrik-sismik çalışmayı gerektirmiştir. Sonar çalışması sonucunda mimarî parçaların geçen sene belirlediğimiz alandan daha geniş bir alana dağıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu taşların, Side limanı çevresinde gerçekleştirilen derinleştirme çalışmalarında çıkarıldığı ve bu bölgeye döküldüğü izlenimi doğmuştur.

Batıklar

1. Korinth Sütun Batığı

Çeşme yöresinde bulunan amatör bir balıkçı tarafından tarafımıza verilen bir bilgi doğrultusunda yapılan dalışta, uzun süreden beri aradığımız ve kum hareketleri nedeniyle üzeri örtülmüş olan Korinth sütun batığı (Harita: 1, Resim: 2) bulunmuştur. Daha önceki yıllarda bulunan¹ ve kıyıdan yaklaşık 20 m. açıldaki batığa ait kalıntılar 4m. derinde kumluk bir zeminde yer almaktadır. Kum üzerinde yarı işlenmiş durumda Korinth - Kompozit (?) sütun başlıkları ve kaideleri görülmektedir. Toplam 30 adet sütun başlığı ve kaidesinin görüldüğü batık alanında başka bir buluntuya rastlanmamıştır. 14 sütun başlığı ve 16 adet kaide kumluk deniz tabanında görülmektedir. Batık yarı işlenmiş sütun başlıklarından ötürü MS.5-6yy.lara tarihlendirilmiştir. Marmara adası mermerlerinde yapılmış olduğu düşünülen başlıkların çapları 1- 1,5 m. arasında değişmektedir.

2. Datça Yarımadası İskandil Burnu Gazze Batığı

Datça Yarımadası'ndaki araştırmalarımızda dalış yaptığımız ikinci batık 1981 yılında yapılan araştırmada² bulunan Gazze batığı olmuştur (Harita: 1, Resim: 3). Sepet formu amphoralar³ taşıyan ve MS.4-6.yy Geç Roma-Erken Bizans Dönemine tarihlenen batıkta, yüzeyde 300 kadar sağlam ve kırık amphora görülmektedir. Büyük bir yığın halindeki batık, kumluk bir zemin üzerinde yer almaktadır. Yüzeyde görülen amphora sayısı kadar amphoranın, kum altında olduğu tahmin edilmektedir. Oldukça iyi korunmuş durumdaki batığa ait amphoralar 12 m.de başlamakta ve 25 m.lere kadar devam etmektedir. Genel dağılım alanı içinde çok sayıda safra taşının yanı sıra, torpido formu amphoralara rastlanmaktadır. Benzer tip amphoraları

1 C.Pulak "1993 Sualtı Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XII*, Ankara, 1994, s. 7.

2 A. Canbazoglu, " 1981 Yılı Sualtı Araştırması", *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, Ankara 1982, s. 372-373;

3 A. Zemer, 1977, *a.g.e.*, s.66; M.Siciallano, P. Sibella, 1991, *a.g.e.*, s.104.

taşıyan daha küçük bir batık Kekova'da⁴ bulunmuştur. Ülkemizde bugüne kadar yapılan araştırmalarda bu tip amphoralar taşıyan toplam dört batık bulunmuştur.

3. Bozukkale Kale Rodos Batığı

Bozburun Yarımadası güneyinde yer alan ve stratejik bir konuma sahip olan Bozukkale-Loryma antik yerleşiminin bulunduğu koyun batı ucunda (Harita: 1) 16- 38 m. derinde çok sayıda kırık Rodos amphorasına rastlanmıştır (Resim: 4) Yaklaşık 30 kadar amphora görünen batık alanında çok miktarda safra taşı bulunmaktadır. 16 m den başlayan kayalık zemin 34 m.lerde kumluk zemine dönüşmektedir. Genel dağılımdan batığın zaman içinde soyulduğu anlaşılmaktadır. Amphora formundan MÖ.3.yy. sonu 2.yy. başı Helenistik Döneme⁵ tarihleyebileceğimiz Rodos amphoraları taşıyan batık yaklaşık 60 m²lik bir alana dağılmıştır. Hava şartları nedeniyle batık üzerine bir dalış gerçekleştirilebilmiştir.

4. Marmaris Arap Adası Helenistik Batık

Arap Adası çevresinde 2007 yılında kısa bir dalış gerçekleştirilmiş ve bölgede var olduğunu bildiğimiz cam batığına yönelik araştırmalarda bulunulmuştur. Aynı bölgede 2008 yılında sürdürülen çalışmalar, adanın kuzey kuzey-doğu yönünde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Dalışlar sırasında çevrede değişik yüzyıllara ait amphora kırıklarına rastlanmıştır. Bu dalışlar sırasında aynı bölgede, 25- 40 m. derinlikte, kumluk ve kayalık zeminde bulunan bir batık tespit edilmiştir. Mantar ağızlı amphoralara bağlı olarak MÖ.4.yy. başlarına Helenistik Döneme tarihlendirdiğimiz batık alanında, yaklaşık 30 kadar kırık amphora görülmektedir (Resim: 5). "Solokha I" Kos amphoraları⁶ olarak da isimlendirilen bu amphoraların yakın çevresinde çok sayıda safra taşı da bulunmaktadır.

4 Y. Yıldız, 1984, *a.g.e.*, s.24

5 A.K Şenol, 2003 *a.g. e.*, s. 20-21; M.Siciallano, P. Sibella, 1991, *a.g.e.*, s.89

6 M.L.Lawal, "Grafitti, Wine Selling and the Reuse of Amphoras in the Athenian Agora, CA.430 to 400 B.C.", *Hesperia*, 69.1, 2000, s. 66-67.

Geminin çapası bulunamamıştır. Amphoraların büyük çoğunluğu kayalık zeminde ve kayalara kaynamış durumdadır. Sağlam örneklerin daha derinde, kumluk zeminde olduğu anlaşılan bölgede derin dalış hava şartları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Dik bir yamaçta yer alan batığa ait kalıntılar, yaklaşık 80 m²lik bir alana yayılmıştır. Aynı tip amphoraları bu batık dışında Çeşme Sarpdere ve Gökova Kızılağaç Adası batıklarında görmekteyiz.

5. Marmaris Kumlu Burun Kartaca Batığı

Marmaris, Kumlu Burun mevkiinde yapılan dalışlarda (Harita: 1) koyun batı köşesindeki sığlıkta çok miktarda amphora parçasına rastlanmıştır. Küçük bir yığın oluşturan seramiklerin büyük çoğunluğu MS 3- 4.yy. Kartaca kökenli amphora⁷ aittir. Sağlam örnek bulamadığımız amphoralar arasında değişik ölçülerde tabaklar ve safra taşları yer almaktadır. 3- 12 m. derinlikler arasında yer alan kalıntılar yaklaşık 70 m² lik bir alana dağılmıştır. Mevcut kalıntılardan bölgede Kartaca amphoraları taşıyan⁸ küçük bir geminin battığı sonucu çıkmaktadır. Bu batık da zaman içinde çok tahribat görmüştür. Koyun açıkları ve derin bölümleri araştırılamamıştır. Aynı tip sağlam bir amphora Bodrum Müzesi'nde⁹ bulunmaktadır. Bunun yanı sıra batığın bulunduğu bölgenin yakın çevresinde farklı dönemlere (MS.4- 6.yy.) ait çok sayıda kırık amphora örneklerine rastlanmaktadır. Buluntular koyun değişik yüzyıllarda sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

6. Marmaris Çiftlik Bizans Batığı

Marmaris Çiftlik yerleşiminin kuzey batısında bulunan burunun ortasındaki küçük koyda, yapılan dalışlarda 10 m. de silindir gövdeli amphora¹⁰ parçalarına rastlanmıştır (Harita: 1). Kayaların arasına kaynamış, yaklaşık 20 kadar kırık amphora bulunmaktadır. Aynı bölgenin hemen

7 D.P.S. Peacock, D.F. Williams, D.F., *Amphorae and the Roman Economy*, London and New York., 1986,s. 153-154.

8 M.Sicillano, P. Sibella, 1991, *a.g.e.*, s.80.

9 T.O.Alpözen, A.H. Özdaş., B. Berkaya, 1995, *a.g.e.*, s.74.

10 T.O.Alpözen, A.H. Özdaş., B. Berkaya, 1995, *a.g.e.*, s.113.

açığında ve 25- 40 m. derinlerde ise kayaların arasındaki oyuklarda, aynı tip amphoralar ait sağlam örnekler bulunmaktadır. Derindekilerle birlikte 40-50 kadar amphoranın bulunduğu bölgede çok sayıda safra taşı yer almaktadır. Amphoralara bağlı olarak MS.5-6.yy.lara tarihlediğimiz¹¹ batık yaklaşık 200 m²lik bir alana dağılmıştır.

7. Marmaris Hayırsız Burun Geç Helenistik Batık

2008 yılı araştırmamızın ilk etabının son gün dalışları Hayırsız burun açıklarında gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Dalışlarda 15- 27 m. derinliklerde dik bir yamaç şeklindeki kayalık zemin üzerinde, büyük bir amphora yığını ile karşılaşmıştır (Resim: 6). Batık yamacın dibinde uzun bir hat boyunca devam etmekte olup yaklaşık 150 m²lik bir alana yayılmış durumdadır. Kalıntıların tamamına yakını kayalık zeminde, birbirlerine kaynamış durumdadır. 20 m.lerde başlayan kumluk zeminin genel yapısından, kumun altında sağlam örneklerin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yığında bulunan MÖ.2.yy. Kos¹² ve MÖ.2-1.yy. Rodos amphoralarına¹³ bağlı olarak batık MÖ.2.yy. sonu ve MÖ. 1 yy. başlarına tarihlendirilmiştir. Tabak ve diğer mutfak kaplarının da bulunduğu batık çevresinde çok sayıda safra taşına rastlanmıştır. Batık alanı çevresinde yapılan incelemede kaçak dalgıçların açtıkları küçük çukurlar ile karşılaşmıştır.

8. Fethiye Kızılkuyruk Bizans Batığı

Fethiye Körfezi'nde gerçekleştirdiğimiz dalışlarda Kızılkuyruk Burnu'nun kuzeyinde (Harita: 1) 12- 30 m. derinlikte kumluk ve kayalık zeminde çok sayıda kırık amphoraya rastlanmıştır. MS.5- 6.yy.a tarihleyebileceğimiz silindirik gövdeli¹⁴ Bizans amphoraların yanı sıra, MS.4- 6.yy.a tarihlenen Sepet formu Gazze amphoraları da bulunan batık alanı yaklaşık 100 m²lik bir alana

11 A.K Şenol, 2003, *a.g. e.*, s. 85.

12 A.K Şenol, 2003 *a.g. e.*, s. 42.

13 T.O.Alpözen, A.H. Özdaş., B. Berkaya, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*. Bodrum Müzesi Yayınları 2, Bodrum, 1995, s 93.

14 A.K Şenol, 2003 *a.g.e.*, s.85.

dağılmış durumdadır. Kumluk zeminde sağlam örneklerin olduğu anlaşılan alanda, batığa ait iki adet üç delikli çapa yer almaktadır. Çevrede çok sayıda safra taşı ve küçük kırık seramik parçaları bulunmuştur. Dik bir yamaçta yer alan batığın derin bölümlerinde detaylı araştırma gerçekleştirilememiştir.

9. Fethiye Kızılkuyruk Rodos Batığı

Kızılkuyruk bununda yapılan dalışlarda (Harita: 1), 24- 31 m. derinlikte ikinci bir batık tespit edilmiştir. Aynı bölgedeki Bizans batığına yaklaşık 200m. mesafede bulunan batık yaklaşık 70 m²'lik bir alan yayılmıştır (Resim: 7). Kumluk ve kayalık bir zeminde yer almakta olup çevrede çok sayıda safra taşı ve mutfak kabı parçası bulunmaktadır. Mahmuz kulplu Rodos amphoralarına bağlı olarak¹⁵ MS.2.yy.a tarihleyebileceğimiz batıkta üç farklı formda amphoraya rastlanmaktadır. Batığa ait sağlam buluntuların bir bölümünün daha derinlerdeki kumluk zeminde olduğu anlaşılmaktadır.

10. Kekova İçada Bizans Batığı

2007 yılında yaptığımız dalışlarda adanın güneydoğu cephesinde (Harita: 1) çok sayıda çapaya rastlamış ve bu bölgeyi çapalama yeri olarak kayıtlara geçirmiştik. Bu sene yaptığımız dalışlarda araştırmadığımız bölümde MS.5- 6.yy.a tarihleyebileceğimiz¹⁶ bir Bizans batığına ait çapa ve amphora kırıklarına rastladık Kayalık zeminde yer alan ve zaman içinde çok tahribat görmüş batıkta sağlam amphora bulunmamaktadır. Çoğunlukla silindir gövdeli amphoralara ait kırık parçalar bulunan batığa ait kalıntılar 12- 26 m. derinliklerde yer almaktadır. Bu amphoralar arasında sepet formu Gazze amphoralarında¹⁷ rastlanmaktadır. 50 m² lik bir alan içindeki kalıntılar arasında çok sayıda safra taşı ile küçük mutfak kaplarına ait seramik kırıkları

15 M.Sicallano, P. Sibella, 1991, a.g.e., s.89 ; E. Doğer, *Antik Çağda Amphoralar*, İzmir, 1992, s. 91.

16 A.K Şenol, *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara, 2003, s. 85.

17 A. Zemer, *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Haifa, 1977, s.66; M.Sicallano, P. Sibella, *Amphores*, Paris, 1991, s. 104.

bulunmaktadır. Batık alanının derin bölümünde ise değişik yüzyıllara tarihlenebilecek çapalar yer almaktadır.

11. Kekova Kıbrıs Bt

Kekova'da daha önceki senelerde bulunan¹⁸ Arkaik batığa bir dalış yapılmıştır. Batık Kekova fenerinin (Harita: 1) önünde bulunan sığığın kuzeyinde 8-18 m.de bulunmaktadır. Yaklaşık 150 m²lik bir alana dağılmış olan batıkta sağlam amphoraya rastlanmamıştır. MÖ.7.yy.a tarihlenen sepet kulplu Kıbrıs amphoralarının¹⁹ yanı sıra mutfak kapları ile çok sayıda safra taşı tespit edilmiştir. Amphoralar kayalık ve yer yer kumluk zeminde 6 küme hâлиндendir. Batık alanının hemen batısında büyük bir kaya yer almakta olup batığa ait çapa bulunamamıştır. Bölgede Kıbrıs amphoraları arasında farklı tipte amphoralara da rastlanmaktadır.

12. Kekova Gökkaya Limanı Geç Osmanlı Dönemi Batığı

Kekova yöresinin doğusunda bulunan Gökkaya koyunun (Harita: 1) içinde yapılan araştırma dalışlarında ahşap bir gemiye ait ahşap parçalar, omurga, metal aksam ve çivilere rastlanmıştır. Bulanık bir suya sahip koyda, kıyıdan yaklaşık 10- 15 aşıktta yer alan kalıntıların üzerindeki izlerden, batığın yanan bir gemiye ait olduğu izlenimi doğmaktadır. Kalıntılar 3m su derinliğinden başlamakta ve 10- 12 m. derinliğe kadar devam etmektedir. Batığa ait omurga bölümü kuma gömülü olup, kaplamaları birbirine bağlayan çiviler ve diğer metal aksamlar yüzeyde görülebilmektedir. Gemiye ait yan kaplama tahtalarının konumundan, geminin baştankara bir durumdayken battığı anlaşılmaktadır. Batığın derin bölümlerinde sudaki bulanıklığa bağlı görüntü sıfıra indiğinden inceleme gerçekleştirilememiştir. Ahşap parçalar ve safra

18 Y. Yıldız, "1983 yılı Batık Gemi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara,1984, s. 23 ; C.Pulak, "1996 yılı Sualtı Araştırması" *Araştırma Sonuçları Toplantısı XV*, Ankara, 1997 s. .313.

19 A. Zemer, 1977, *a.g.e.*, s.31; A.K Şenol,2003 *a.g. e.*, s. 3.

taşları dışından buluntuya rastlayamadığımız batık sığıda olmasından ötürü zaman içinde çok tahribat görmüştür. Batığın buluntulardan kesin tarihlemesi yapılamakla birlikte, kalıntıların 18.yy sonu 19.yy başlarına ait ahşap bir gemiye ait olduğu düşünülmektedir.

Sualtı Mimarî Kalıntıları

2008 yılı araştırmalarımızda sualtı kültür mirasımızın önemli bir bölümünü oluşturan limanlar ve su altında kalan antik mimarî kalıntılar²⁰ (Harita: 2) üzerinde çalışılmıştır.

1. Halikarnassos Limanı ve Çevresi

Antik Halikarnassos limanına yönelik olarak kale önünde (Harita: 2) gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda mevcut modern mendireğin hemen bitiminde, batı hendeğinin girişinde çok sayıda değişik ölçülerde kesme taş blok ile sütun parçalarına rastlanmıştır (Resim: 8). Taşların dağılım şekline göre bir dolgu üzerine, belli bir düzen içinde dizildikleri izlenimi vermektedir. Çalışmalarda antik mendirek üzerindeki bir yapıya ait olduğu düşünülen bazı taşlara rastlanmıştır. Kalenin batı hendeğinin girişindeki büyük blok taşlardan bazıları Mausoleion'da kullanılan yeşil kum taşından olduğu anlaşılmıştır. Bu taşları, liman girişindeki bir yapıya ait taşlar olarak da yorumlamak mümkündür. Taşların dağılımından batı hendeği yönünde denizden limana ikinci bir girişin olabileceği izlenimi vermektedir. Söz konusu kalıntıların hemen doğusunda seramik ve taşlarla karışık büyük bir moloz dolgu malzemesi (?) ile karşılaşmıştır. Ayrıca taş bloklar arasında 1 adet kurşun külçe bulunmuştur. Ayrıca limanı iç mendireğine ait kalıntının akustik yöntemlerle incelemesi gerçekleştirilmiştir.

20 D.J. Blackman, "Ancient Harbours in the Mediterranean", (part 1), *IJNA* 11.2, 1982. s. 79-109; J.Shaw, "Greek and Roman Harbourworks", *A History of Seafaring Based on Underwater Archaeology*, Ed.by.G.F.Bass London, 1972, s. 87-112.

Mendirek ve çevresindeki bu çalışmadan sonra kale etrafında araştırma dalışları gerçekleştirilmiştir. Kalenin gizli geçit olarak yorumlanan küçük koyu önündeki dalışlarda, söz konusu mendirekteki taşarlara benzeyen, kesme taşlara ve bir adet sütun parçasına rastlanmıştır. Koyun kuzey batısındaki kayaların düzgün bir şekilde kesildiği ve bu yüzeyin yaklaşık 10 m. boyunca koy içine doğru devam ettiği görülmüştür. Taşların konumu ve mevcut yapı, koyun Antik Dönemde bir tür küçük liman olarak kullanıldığını göstermektedir. Dağınık olarak bulunan taş bloklar (Resim: 9), mermer, granit ve kumtaşından yapılmıştır. Mevcut yapıdan küçük boyutlu gemilerin yanaşmasına elverişli bir yapı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kale çevresinde başka yerde bu tür yapıya rastlanmamaktadır. Pedersen²¹ kalede gerçekleştirdiği kazılara bağlı olarak, Mausolos'un gizli limanının kalenin batısında olabileceğinden söz etmektedir. Ayrıca aynı ekibin yayınında Halikarnassos şehir planında kalenin batısında "z" ile gösterilen bölümün²² gemi barınağı olduğundan bahsedilir. Sualtı buluntuları bu görüşü destekler niteliktedir.

2. Gökova Antik Kedrai limanı

Gökova Körfezi'nde Sedir Adası çevresinde (Harita: 2) ve antik "Kedrai" kentine ait liman kalıntıları üzerinde kısa süreli bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Adanın doğu kıyısında bulunan antik kent limanına yapılan dalışlarda rıhtım ve dalgakırana ait yapılar tespit edilmiştir. Liman, kuzey doğusunda bulunan küçük bir ada (Orta Ada) sayesinde gemiler için korunaklı ideal bir konuma sahiptir. Liman kalıntılarının bir bölümü su altında kalmakta olup bunlar büyük bir dalgakıran/mendirek ve kıyıya paralel devam eden rıhtım duvarlarından oluşmaktadır (Resim: 10). Söz konusu yapı elemanlarının bazı bölümleri karada devam etmektedir. Bölgede yapılan dalışlarda adanın

21 Pedersen P., "Excavation and Research in Halicarnassos 1993", 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Vo.2., 327-334 Ankara, 1994.

22 Vaag L.E., Norskov V., Lund J., *The Mausolleion at Halikarnasos*. Vol.7. Aarhus, Denmark, 2002.

doğusunda, doğu yönünde denize doğru uzanan, yaklaşık 60 m. uzunluğunda bir dalgakıran-mendirek kalıntısı tespit edilmiştir.

İlk incelemelerden moloz ve çakıl taşlarından oluşan karışık bir malzeme ile bir dolgunun yapıldığı anlaşılmaktadır. Kıyıda başlayan ve dalgakıran inşası için yapılan dolgunun yüzeyi, en uç noktada, deniz seviyesinin yaklaşık 2 m. kadar altındadır. Dolgu kalınlığı ve derinlik kıyıda uzaklaştıkça artmaktadır. Bulunduğu konum, dalgakıranın liman girişini, güney (lodos) rüzgârlarından korunmak için inşa edildiğini göstermektedir. Mevcut dolgu ve diğer kalıntılardan, su altında donabilen bir tür harcın taşlarla karıştırılarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Dalgakıranın karaya yakın bölümünde ise iki odadan oluşan dörtgen bir mekâna ait duvarlar temel seviyesinde bulunmaktadır. Rıhtım duvarlarına ait döşeme taşları doğu-batı yönünde, adanın küçük bir koy oluşturan bölümüne doğru devam etmektedir. Limanda su altında bulunan kalıntılar genel olarak Roma Dönemi özellikleri göstermektedir.

3. Kekova Kale Önü Güney Mendirek Kalıntıları

Kekova yöresindeki kalıntılardan iki tanesi üzerinde akustik sistemlerle rölöve çalışması gerçekleştirilmiştir. İlk defa gerçekleştirilen çalışmalardan büyük bir başarı elde edilmiştir. Mevcut ekipman ile yapılan çalışmanın diğer bölgelerde de uygulanması söz konusu olacaktır.

Geç Roma Dönemine ait olduğunu düşündüğümüz özel yapılara ait iki dalgakıran üzerinde çalışılmıştır. Bu kalıntılardan bir tanesi Kale Köyü'nün batısında hemen yakınında diğeri ise Kekova Adası'nın önünde kuzey cephesinde yer almaktadır.

Projemiz kapsamında enstitümüz envanterinde bulunan yanal taramalı sonar, ekosounder cihazı ve GPS hassas konum belirleme cihazı ile su altında kalan mimari kalıntıların rölöve çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Yanal Taramalı Sonar ve Ekosounder ile aynı zamanda veri toplanmış ve bu veriler

yine GPS den gelen eş zamanlı koordinat bilgileri ile eşleştirilerek kalıntıların 3 boyutlu görüntüsü ortaya çıkarılmıştır. İsrail de bulunan Roma Dönemine ait bir liman kalıntısı üzerinde de benzer²³ bir teknik kullanılmıştır.

Projemizin tespitiye yönelik olmasından ötürü çalışmalar daha çok akustik rölöveye yönelik gerçekleştirilmiştir. Cihazlar elde edilen sonuçlara bağlı olarak uzun vadeli bir program belirlenmiştir. İlk denemelerini Bodrum limanında gerçekleştirdiğimiz cihazların burada da çok başarılı sonuç verdiği ortaya çıkmıştır. Bölgede ilk defa akustik sistemlerle antik kalıntıların (Resim: 11) rölövesi çıkarılmıştır (Harita: 2). Söz konusu rölöve çalışmaları proje asistanı doktora öğrencisi Jeofizik Yüksek Müh. Nilhan Kaşer tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kalıntılar su seviyesinin 0,3 - 3.5 m. altında yer almaktadır. Batıda bulunan dalgakıranın uzunluğu: 10,4 m. eni: 2,1 m ve yüksekliği 3,2 m. olup doğuda bulunan kısa dalgakıranın ise boyu: 6,4 m. eni: 2,0 m. ve yüksekliği: 3,2 m. dir. Dalgakıranların inşasında suda donabilen harçla birlikte, kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır

Yüzeyden de net bir şekilde görülebilen, kalıntılar içinde batıda bulunan dalgakıran genellikle batı ve kuzeybatı rüzgârlarına karşı koruma sağlamaktadır. Dalgakıranın temel seviyesi en derin yerde 3.5 metreyi bulmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu dalgakıranların kendi dönemlerinde de su altında inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

4. Kekova Adası Mendirek Kalıntısı Rölöve Çalışması

Kekova Adası'nın kuzeyinde bulunan ve su altında kalan mimarî kalıntıların rölöve çalışmasında da yukarıda bahsedilen ekipmanlar kullanılmıştır. Bu çalışmada ekosounder ile mendirek üzerinde ve çevresinde derinlik verileri ile eş zamanlı olarak DGPS ile hassas koordinat bilgileri toplanmış (Harita: 2). ve bu veriler eşleştirilerek kalıntıların 3 boyutlu

23 J.I. Boyce, E.G. Reinhardt., A. Raban, M.R.Pzza, "Marine Magnetic Survey of a Submerged Roman Harbour, Caesarea Maritime, Israel," *IJNA*, 33.1, 2004, s. 122-136.

görüntüsü ortaya (Resim: 12) çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak mimarî kalıntıların ilk defa akustik sistemlerle rölövesi çıkarılmıştır.

Üzerinde çalışılan dalgakıran adanın kuzey sahil şeridinde karada bulunan mimarî kalıntıların devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma (?) döneminde inşa edilmiş olan dalgakıranın temeli, en derin yerde su seviyesinin 7 m. aşağısında yer almaktadır. Dalga kıranın iç bölümünde bir rıhtıma ve mekânlara ait duvar kalıntıları ile döşeme taşları görülür. “L” şeklindeki dalgakıran Akdeniz’de bugüne kadar en iyi korunmuş dalgakıranlarından birisidir.

Kalıntılar su seviyesinin 0,30 m. ile 7 m. altında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusundaki dalgakıranın boyu:68 m. eni: 1,6 m. ve yüksekliği: 2,8 m.dir. Dalgakıranların inşasında kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. Antik dünyanın, su altında en iyi korunmuş mendireklerinden biri olarak da değerlendirebileceğimiz bu dalgakıran/mendirek kaba yontu kesme taşlardan meydan getirilmiş bir yapı göstermekte olup taşlar suda sertleşen bir tür harçla²⁴ birbirlerine tutturulmuştur.

Çapalama - Demirleme Bölgeleri

1. Marmaris Arap Adası

Arap Adası çevresinde (Harita: 2) geçen sene yaptığımız araştırmada 3 adet çapa bulunmuştu. Bu sene gerçekleştirdiğimiz dalışlarda ise adanın önünde, toplam 4 adet yeni çapa bulunmuştur.. Buna bağlı olarak çapa sayısı 7’ye yükselmiştir. Bu çapalardan 1 tanesi bugüne kadar bulduğumuz en büyük üç delikli çapadır. Kum taşından yapılmış çapa 150x 50x20 cm. ölçülerindedir. Bunun dışında 1 adet üç delikli , 3 adet Y formu²⁵ demir, 2 adet dört tırnaklı

24 A. Raban,1985,a.g.e.,s.170-171; Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, İstanbul,1990,s.V:XII ; Detaylı bilgi için bkz. J.P.Oleson, C. Brandon , S.M. Cramer., “The ROMACVONS Project: a Contribution to the Historical and Engineering Analysis of Hydraulic Concrete in Roman Maritime Structures”, *IJNA* 33.2, 2004 s.199-229.

25 F. VanDoorninck, “The Anchors”, *Serçe Limanı, An Eleventh-Century Shipwreck Vol.1.The Ship and Its Anchorage, Crew, and Passenger*. Ed.by.G.F.Bass,S. Matthews, J.R Steffy., F.H. VanDoorninck, Texas A&M Üni.Press. College Station 2005, s.191-224.

demir çapa bulunmuştur. Böylece Arap Adası da çapalama/demirleme yerlerine dahil edilmiştir. Adanın bütün çevresi araştırılmadığından bölgede daha fazla sayıda çapa bulunduğu düşünülmektedir.

2. Fethiye Kurtoglu Burnu

Burunda yapılan dalışlarda güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda toplam 7 adet çapa bulunmuştur. 23-30m. arasındaki derinliklerde karşılaşılan çapalardan 4 tanesi üç delikli taş çapa²⁶ olup diğerleri çift tırnaklı demir çapalardan²⁷ oluşmaktadır. Bu bölgede ise diğer çapalama yerlerine göre çok daha fazla sayıda üç delikli taş çapaya rastlanmıştır. Bölgenin Bizans Döneminde çok sık kullanıldığı ve özellikle küçük balıkçı teknelerinin uğrak yeri olduğu anlaşılmaktadır.

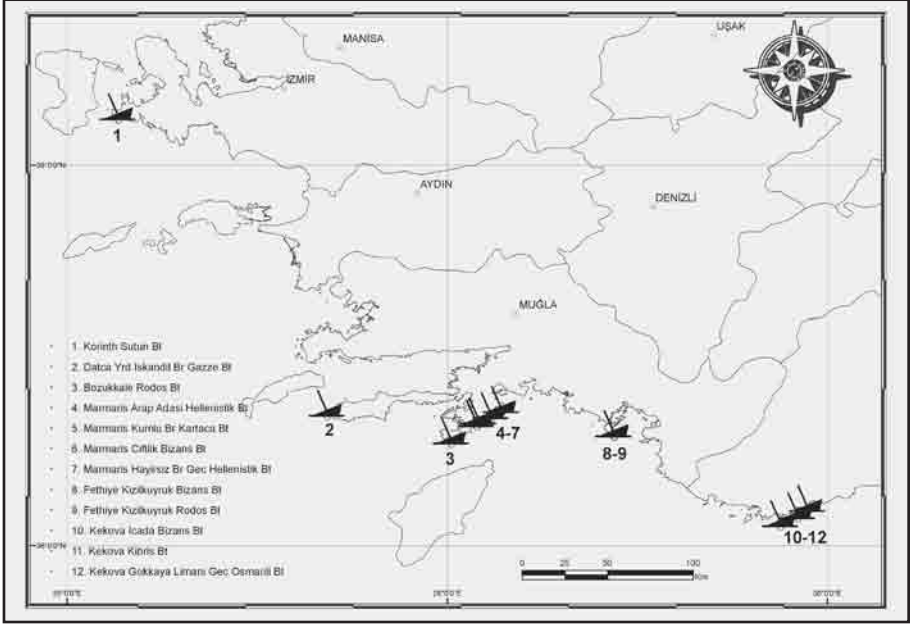
3. Fethiye Kızılkuyruk Burnu

Burnun hemen önünde 25- 35 m. derinliklerde, 2 adet çift tırnaklı Y formu demir , 5 adet T formu demir çapa, 3 adet kurşun çipo ve 2 adet üç delikli taş çapa, 2 adet taş çipo, 1 adet tek delikli taş çapa²⁸ olmak üzere toplam 15 adet çapa tespit edilmiştir. Çapa sayısına bağlı olarak bu burnunun da gemiler için uygun bir demirleme yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte burnunun yakınındaki batıklar göz önüne alındığında, söz konusu çapaların bir bölümünün batıklara ait olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Arkaik Döneme ait kırılmış taş çipo parçaları bölgede bir batığın olabileceğini gösterir niteliktedir. Olasılıkla Arkaik Döneme ait bir geminin çapası kayalara takılarak taş çiposu kırılmıştır. Bir batık olma olasılığında bulunan bölge potansiyel alanlar içine dâhil edilmiştir.

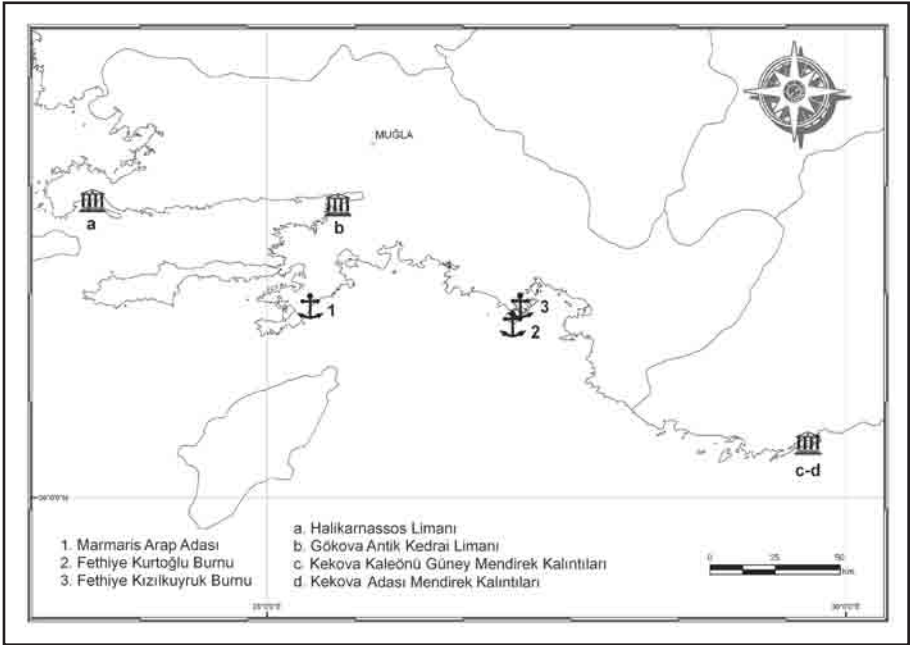
26 V Evrin, G. Öke, A.G.Türkmenoğlu, Ş. Demirci, "Stone anchors from the mediterranean coasts of Anatolia, Turkey: underwater surveys and archaeometrical investigations", *IJNA* 31.2, 2002 s. 254-267.

27 G. KAPTAIN, "Ancient Anchors-Technology and Classification", *IJNA* 13.1, 1984, s.33-44

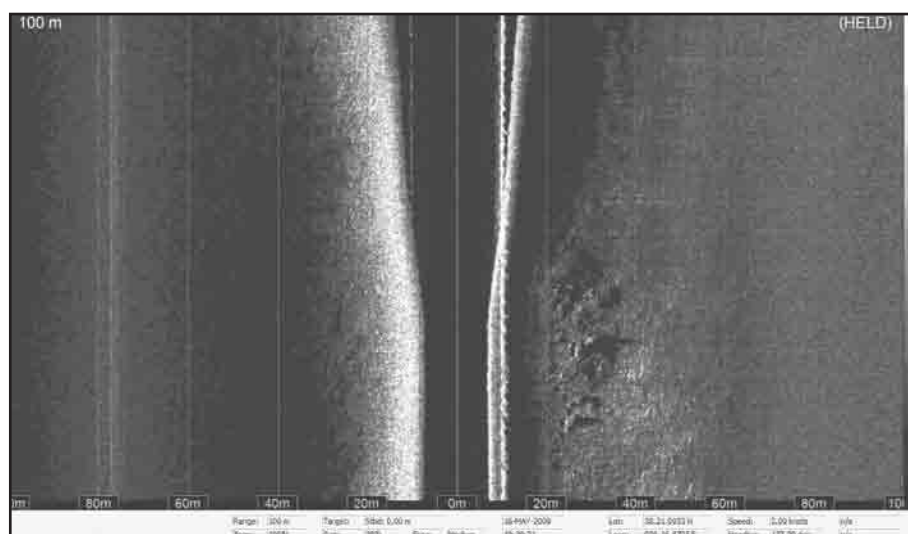
28 V Evrin, G. Öke, A.G.Türkmenoğlu, Ş. Demirci, 2002 *a.g. e.*, s. 254-267 ; E. Galili, "A Group of Stone anchors from Newe-Yam", *IJNA* 14. 1985, s.143-153.

Harita: 1

Harita: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

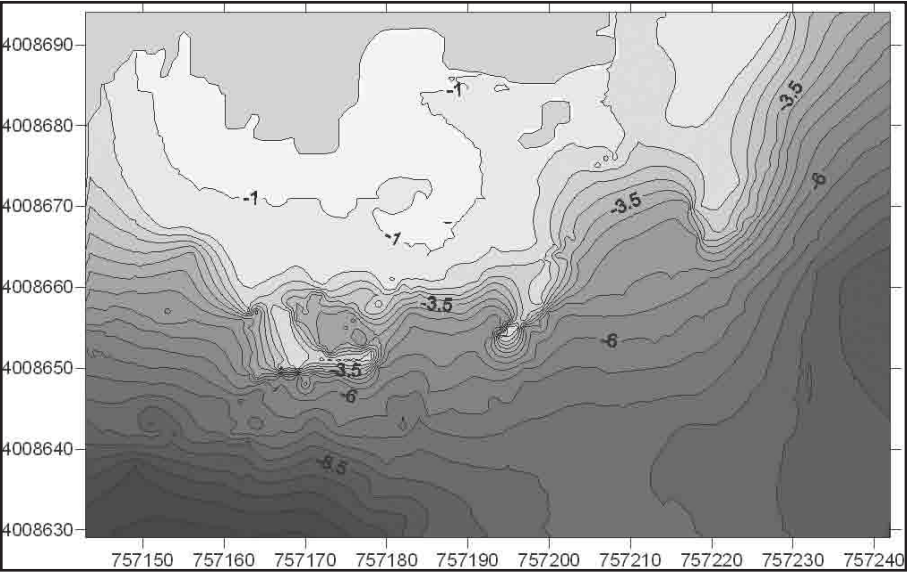
Resim: 8

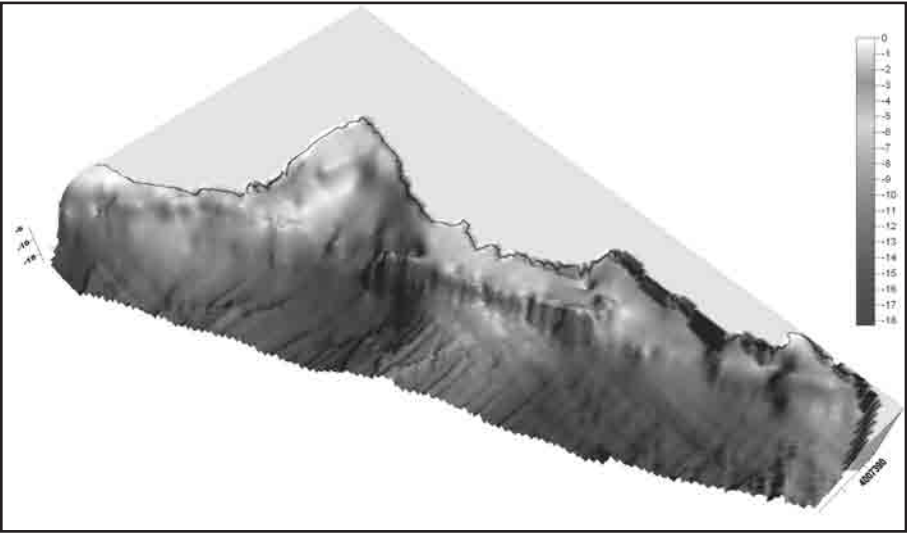
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ADANA, OSMANİYE, HATAY VE MERSİN İLLERİ

2008 YILI ESKİÇAĞ YERLEŞİM ARKEOLOJİSİ VE

TARİHİ-COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI

Mustafa H. SAYAR*
İbrahim Gürkan ÖZTÜRK

İstanbul Üniversitesi adına Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin illerinde 2008 yılında yapılan yüzey araştırması Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile Bakanlık temsilcisi Kürşat Koçer'in denetiminde gerçekleştirilmiştir¹.

İstanbul Üniversitesi mensuplarının yanı sıra araştırmanın Adana İli Karataş İlçesi'nde ve Osmaniye İli merkez ilçesi Kastabala antik kentinde gerçekleştirilen bölümlerine Bern Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden 5 kişilik bir araştırma ekibi katılmıştır.

İstanbul Üniversitesi 2008 yılı Adana, Osmaniye, Mersin ve Hatay illeri çalışmalarının ilk bölümünü Adana İli Kozan İlçesi'ne bağlı Anazarbos antik kenti ve çevresinde yapılan araştırmalar oluşturdu. Roma İmparatorluk devrinde Ovalık Kilikya'nın başkenti konumunda olan Anazarbos'ta yapılan çalışmalar sayesinde kentin Roma imparatorluk Devri ve Geç Antik Devirler tarihî - coğrafyası, yapıları, yazıtları ve tarihi hakkında önemli ipuçları elde edilmiş ve antik kentin aşağı şehir bölümünün Eskiçağ ve Ortaçağ anıtlarını

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Vezneciler 34459 İstanbul/TÜRKİYE.

İbrahim Gürkan ÖZTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Vezneciler 34459 İstanbul/TÜRKİYE.

1 2008 yılı yüzey araştırmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve çalışmalarımızı Bakanlık temsilcisi olarak denetleyen Kürşat Koçer'e teşekkür ederiz.

içeren arkeolojik haritasının hazırlanması tamamlanmıştır. Akropoldeki yapıların ölçekli plana yerleştirilmesi çalışmalarına devam edilmektedir. Kentin içi ve yakın çevresindeki nekropollerde 15 adet yazıtlı mezar steli bulunmuştur.

Ayrıca kentin Ortaçağ Dönemi surlarında yapılan araştırmalar sırasında devşirme malzeme olarak kullanılan mimarî elemanların envanteri yapılırken M. S. 9. ve 10. yy.lara tarihlenen surlarının batı kesimindeki bedenine inşa edilmiş bir yapı yazıtı metni içeren bir blok bulunmuştur. Bu yazıtta kentin M. S. 6. yy. daki surlarını tamir ettiren yerel yönetici olarak adı geçen Sandogenes 1990 yılında Anazarbos'un batısında bulunan bir blok üzerindeki yapı yazıtı sayesinde belgelenmiştir².

Aynı sur bedeninde bulunan bir blok üzerindeki yazıt bu metnin bir Roma İmparatorluk Devri mezar anıtına ait olduğunu göstermektedir.

Kozan ilçe merkezi ile Anazarbos antik kenti arasında bulunan ve Roma İmparatorluk devrinde Anazarbos'a ait olan arazide Kozan ilçe merkezinin güneyinde Roma Devrine tarihlenen bir köy Derneği yazıtı incelenmiştir. Böylece Roma imparatorluk Devrinde Anazarbos arazisinde kırsal kesimde yaşayan ve tarımla geçimini sağlayan halkın *hetaireia* adı verilen birimler şeklinde örgütlendiklerini kanıtlayan yeni bir yazıtlı belge elde edilmiştir.

2008 yılı araştırmalarının bundan sonraki aşamasında Adana İli, Karataş İlçe merkezinin 4 km kadar batısındaki Magarsos ören yerinde 2006 yılında başlanan ve 2007 yılında sürdürülen belgeleme çalışmaları jeodezik GPS ve Totalstation cihazları kullanılarak 2008 yılında tamamlanmıştır. Arazide bulunan mimarî parçaların ve yapı kalıntılarının son kalan parçalarının çizimleri yapılmıştır. Jeomagnet ve jeoradar prospeksiyonu kullanılarak yapılan 2008 yılı çalışmaları sırasında;

1) 36 x 900 metre karelik bir alana yayılan bir hamam yapısı ve bir kamusal yapı jeomagnet ve jeoradar ile belgelenmiştir.

2 Bu yazıt hakkında bkz. M. H. Sayar, *Mauererneuerungsinschriften von Anazarbos*. *Epigraphica Anatolica* 29, 1997, 111-115.

2) Stadion'un ve Tiyatro'nun kuzeyindeki 9 x 900 metrekairelik alan taranarak bu yapıların antik kent caddesine nasıl bağlandıkları jeomagnet yoluyla incelenmiştir.

3) Deniz tarafındaki şehir surlarında 18 x 900 metrekairelik bir alanda belgeleme yapılarak cadde ile surların ilişkisi jeomagnet sayesinde belirlenmiştir.

4) Dört Direkler Kubbeli Kilisesi alanında jeomagnet yöntemleri kullanılarak çalışılmıştır.

5) Roma ve Bizans hamamları arasındaki alanda jeomagnet uygulanmıştır.

6) Kara surları bölgesinde 16 x 900 metrekairelik bir alanda jeoradar çalışması yapılmıştır.

7) Şehrin doğusunda üzerinde tapınağın bulunduğu tahmin edilen tepe üzerinde 9 x 900 metrekairelik bir alanda jeoradar çalışması,

8) Fenerburnu yakınında Gymnasion yapısına ait olduğu tahmin edilen 2 x 900 metrekairelik bir alanda jeoradar çalışması,

9) Tiyatro'da caveanın doğusunda orkestra içinde 6 x 900 metrekairelik bir alanda jeoradar çalışması yapılmıştır.

Yapılan yüzey araştırmalarında doğu - batı yönünde bir yol sistemi saptanmıştır. Bu sistem Tiyatro ve Stadion yönünden saptığından bu iki yapının inşa edilmelerinden daha önceki bir döneme ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Şehir surlarının da bu yol sistemi ile çağdaş olduğu saptanmıştır.

Bu şekilde ana hatları oluşan şehir planı sayesinde Magarsos'ta yapılaşmanın M. Ö. 2. yy. ortalarına ya da başlarına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır. Bu tarihlemeyi antik kaynaklar ve tarihî olaylar da desteklemektedir. Kentin tiyatrosunun kapladığı alan, tiyatro ile Stadion'un bağlantısı, kentin

hamamlarının ve Gymnasion'un konumları, kent surları, Athena Magarsia tapınağının bulunduğu alan ve kentin kuzeydoğu nekropollerinin dört kilometreye kadar yayılan alanı bu bölgede büyük bir antik kentin varlığını belgelemektedir. Nekropoldeki mezar yapılarının en eskileri M. Ö. 1. yy. ile M. S. 4. yy. arasındaki döneme tarihlenmektedir. Magarsos'ta önceleri sadece kutsal alan şeklinde oluşan yerleşmenin belki de M. Ö. 2. yy. başlarında Seleukos kralı IV. Antiokhos zamanında şehire dönüşmeye başladığı ve M. Ö. 67 yılında Pompeius' un korsanları yenmesinden sonra ovalık Kilikya' da korsanların hayatta kalanlarını iskân ederek bu bölgede yeniden şehirleşme sürecini başlatması sırasında yeni bir kent oluşmuştu. Karataş Fener Burnu'ndaki yapılaşmanın Roma İmparatorluk Devri sonrasında da devam ederek Geç Antik Devir ve Ortaçağ boyunca da süregeldiği görülmektedir. En son yapılaşma döneminin Roma İmparatorluk Devri yol sistemine göre oluşturulmuş bir yerleşme planı şeklinde Osmanlı Devrine tarihlenmesi mümkündür. Varlıkları saptanan yapılar antik kent planına aktarılarak bilim dünyasının yararlanmasına sunulmak üzere yayına hazırlanmaktadır.

Antik kentin yayılma alanının tamamında ziraî faaliyetin aralıksız devam etmesi ve arazinin derin pulluklar ile sürülmesi ve "patlatma" olarak tanımlanan yöntemlerle işlenmesi nedeniyle Eskiçağ ve Ortaçağ yapılarının tamamen ortadan kalkmaları sonucunu doğuran ağır tahribatın meydana gelmesine neden olmaktadır. 2007 yılı sonbaharından 2008 yılı sonbaharına kadar geçen sürede kentte saptanan birçok yapı kalıntısının tümüyle ortadan kalktığı gözlenmiştir.

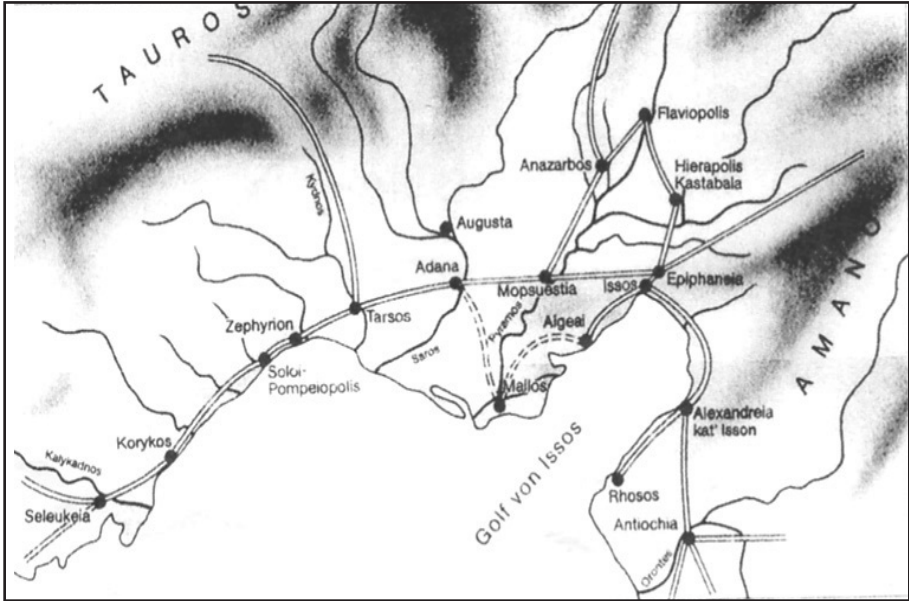
İstanbul Üniversitesi 2008 yılı Çukurova araştırmalarının daha sonraki bölümünü Osmaniye ili merkez ilçede bulunan Kastabala antik kenti ve çevresinde önceki yıllarda başlanmış olan tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmaları oluşturmuştur. Bu araştırmalar sırasında Kastabala antik kentinde bulunduğu antik kaynakların verdiği bilgiler sayesinde bilinen tanrıça Perasia tapınağının yerini arama çalışmalarına jeomagnet ve jeoradar teknikleri kullanılarak devam edilmiştir. Ayrıca antik kentte yapılan jeodezik çalışmalar da GIS sistemi kullanılarak sürdürülmüştür.

Osmaniye İli'ndeki çalışmaların daha sonraki bölümünde Kadirli ilçe merkezinde Roma İmparatoru Vespasianus tarafından M. S. 72 yılında Kilikya' nın yeniden Roma eyaleti olarak düzenlenmesi sırasında Flaviuslar hanedanının adını yaşatmak üzere kurulan Flaviopolis antik kenti ve çevresindeki yüzey araştırmalarına 2008 yılında da devam edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi'nin Çukurova'da 2008 yılında yaptığı araştırmalar sırasında Hatay İli Dörtiyol ilçesi yakınlarında bulunan Epiphaneia antik kentinin tarihî-coğrafyası ve İskenderun Körfezi kıyısındaki Burnaz harabeleri ile Kastabala antik kenti arasındaki jeostratejik konumu üzerindeki çalışmalara devam edilmiştir. Kastabala'nın Akdenize açılabilceği en yakın nokta olan Burnaz'da bugün kalıntıları görülen yapılar Helenistik ve Roma devirlerinde büyük bir olasılıkla sadece Epiphaneia antik kentinin değil, aynı zamanda Kastabala'nın da limanı olarak hizmet vermekteydi.

İstanbul Üniversitesi Ovalık Kilikya araştırmalarının son bölümünü ise Roma İmparatorluk Devri boyunca Kilikya eyaletinin başkenti konumunda bulunan Tarsos antik kenti ve bu kentin kuzeyindeki arazide bulunan köylerde 2008 yılında yapılan yerleşim arkeolojisi çalışmaları oluşturmıştır. Bu araştırmalar sırasında Tarsus'un kuzeyindeki arazisinde geniş bir alana yayılan ve Roma İmparatorluk devrine tarihlenen bir köy yerleşmesinin kalıntıları saptanmıştır. Yerleşmenin lâhitler ve kayalara oyulmuş yeraltı mezar odalarından oluşan nekropolü ve ayakta kalabilen yapılarından edinilen bilgilere göre burada özellikle M. s. 1. yy. ile 6. yy. arasında yoğun bir iskânın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı bölgede bir kaya üzerinde görülen yazıtta bereket tanrılarına adanmış Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen bir adak yazıtı incelenmiştir. Böylece eyalet başkenti Tarsos'un kuzeyinde kırsal kesimde çiftçilerin bereket tanrılarına ekim ve hasat dönemlerinde sunularda bulundukları anlaşılmaktadır.

Harita: 1

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metnlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıdına, 13x19 cm. lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:)olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in *Italic* character.
- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium are available on www.kultur.gov.tr